

1184

PB P323

VOJENSKÁ HISTÓRIA

ČASOPIS
PRE VOJENSKÚ HISTÓRIU
MÚZEJNÍCTVO
A ARCHÍVNICTVO

ROČNÍK 3

2/1999

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu,
múzejníctvo
a archívniectvo

2/1999

VYDÁVA MINISTERSTVO OBRANY SLOVENSKEJ REPUBLIKY
V TLAČOVOM A INFORMAČNOM STREDISKU V SPOLUPRÁCI
S VOJENSKÝM HISTORICKÝM ÚSTAVOM, BRATISLAVA

ŠTÚDIE

LAICKÉ RYTIERSKÉ RÁDY V UHORSKU 14. – 20. STOROČIA
(STAV A PERSPEKTÍVY VÝSKUMU)

IGOR GRAUS

GRAUS, I.: The Lay Orders of the Knighthood in Hungary of 14th – 20th Century.

(Status and perspectives of research). Vojenská história, 3, 2, 1999, pp 3 – 27, Bratislava.

The lay orders of the knighthood which were founded on the European continent since the beginning of 14th century despite prohibitions imposed by the church, acted as a tool for integrating nobility from different territories and they supported political objectives of their founders. Several lay orders of the knighthood of various categories were founded or acted on the territory of the Hungarian Kingdom since the Middle Ages until the end of the monarchy in 20th century – the Order or Fraternal Society of knighthood of St. George in 1325/26, the oldest known lay order of knighthood so far in Europe, then the Order of the Ship (1381), the Order or Society of the Dragon (1408), the Order of the Disciplines or the White Eagle (1433), the Order of the Golden Fleece (1430) and the Order of the Golden Spur (probably 14th century). In general, the author of the study provides characteristics of the lay orders of the knighthood phenomenon, analyses the problems of establishing the knighthood style of life in Hungary and carefully summarises today's knowledge on the above mentioned orders. At the same time, he raises the need of their scientific research, suggests fundamental questions as well as reality and possibility of this research in relation to adverse state of maintaining sources.

Military History. Hungary. Chivalry. Lay Orders of the Knighthood.

Pozvoľná transformácia jazdeckých bojovníkov na rytierov ako príslušníkov osobitnej sociálnej skupiny na európskom kontinente prebiehala od prelomu 8. – 9. storočia a kulminovala na prelome 10. – 11. storočia, keď svoj odraz a definitívne potvrdenie existencie uplatnila v novovznikajúcej teórii o rozdelení spoločnosti na tri hierarchicky usporiadané spoločenské triedy.¹ Uvedená premena sa však týkala iba malej časti jazdeckých bojovníkov. Na stredovekých bojiskách totiž popri skutočných rytieroch svoje uplatnenie našli aj ozbrojení jazdci, ktorí nepatrili ku rytierskemu stavu. Boli to príslušníci pomocného vojska, postaveného z ľudových vrstiev, ktorí boli zasvätení do jazdeckého bojového umenia a ozbrojení podobne ako rytieri na zvýšenie bojaskopnosti a údernej sily príslušného vojska.²

Ústredným momentom, ktorý odlišoval šľachtického alebo nešľachtického rytiera – bojovníka od rytiera – predstaviteľa osobitného sociálneho stavu spoločnosti, nebol iba obrad opásania opasku s mečom a pripnutie ostrôh, ktorý v najjednoduchšej podobe predstavoval iba slávnostné odovzdanie zbraní novému bojovníkovi (už tradične sa spájalo s obradom iniciácie alebo dovŕšenia dospelosti) a neobsahovalo žiadne poukázania na separátny stav spoločnosti, ale až proces „robenia rytiera“ (*militem facere*), ktorý bol špeciálnym obradom, bezprostredne nadväzujúcim na jednoduchý obrad posvätenia a odovzdania zbraní.³ Už od počiatku sa tento proces pod svoju kontrolu usilovala dostať cirkev napriek všeobecne prijímanému postoju šľachty,

¹LE GOFF, J.: Kultura stredoveké Evropy. Praha 1991, s. 251 – 255.²DUBY, G.: Neděle u Bouvines. 27. červenec 1214. Praha 1997, s. 22 – 24.³BARBER, R.: The Knight and Chivalry. Woodbridge 1995, s. 23 – 25. O obsahovej náplni obradu kreovania rytiera najlepšie vypovedajú dobové práce teoretikov rytierstva. K uvedenej problematike pozri napríklad CHARNY, G.: Livre de chevalerie. In: KAEUPER, R. W. – KENNEDY, G. (ed.): The Book of Chivalry of Geoffroi de Charny. Text, Context and Translation. Philadelphia 1996, s. 166 – 171, tamže aj ďalšia dobová literatúra.

že rytiera môže „robiť“ (t.j. pasovať) iba rytier. Uvedené úsilie bolo v súlade s postupnou premenou nazerania cirkvi na vojnu a bojovníkov (jej aktérov), ktorí sa s blížiacim príchodom osláv milénia Kristovho narodenia dostávali do čoraz negatívnejšieho svetla a čoskoro stáli v ostrom protiklade ku novovytvorenému obrazu mierovej spoločnosti, založenej na všeobecnom pokání, očistení od hriechov a nepoužívaní násilia. Cirkev sa usilovala presadzovaním koncepcie „Božieho mieru“ pod trestom exkomunikácie regulovať a redukovat' ozbrojené konflikty šľachty a snahou o prevzatie aktívnej účasti pri odovzdávaní zbraní a pasovaní rytierov sa pokúšala novým rytierom vštepiť myšlienky o hriešnosti vojny a ozbrojenej agresivity, pokiaľ neboli zamerané na obranu slabých, pomstu nepotrestaných zločinov a na rozšírenie vplyvu kresťanstva.⁴ Keďže sa zamýšľaný prienik medzi obrady odovzdávania zbraní a pasovania rytierov, ale ani podriadenie vojenstva pod autoritu cirkvi v požadovanej miere nepodaril,⁵ cirkev agresivitu bojovnej šľachty úspešne nasmerovala mimo hraníc kresťanského Západu.

V prostredí krížových vojen za oslobodenie Božieho hrobu z rúk moslimov sa spomedzi kresťanských rytierov od konca 11. storočia začali formovať špeciálne zbory rytierov, tvoriace základy neskorších duchovno-rytierskych rádov, ktoré cirkev spočiatku prijímala s veľkou nedôverou a nechutou a príslušníci ktorých spočiatku aj sami pochybovali o zmysle a oprávnenosti svojej existencie.⁶ Zásadný prielom v nazeraní cirkvi na tieto ozbrojené zbory priniesla až apoteóza nového rytierstva od svätého Bernarda v diele *Liber ad milites Templi: De laude novae militiae* z roku 1136 a ich podriadenie autorite cirkvi, reprezentovanej samotným svätým Ocom, ako aj prijatím takmer mníškeho spôsobu života v zmysle stanov, zostavených podľa regulí svätého Augustína alebo svätého Benedikta⁷ s povinným prijatím troch rehoľných sľubov chudoby, čistoty a poslušnosti, ktoré boli rozšírené o sľub boja proti neveriacim.⁸

⁴DUBY, G.: Neděle... c. d., s. 69 – 74.

⁵Hoci svoju účasť na obrade pasovania mávala aj cirkev (od polovice 10. storočia dochádzalo k požehnaniu meča ležiaceho na oltári pred čítaním evanjelia počas omše) a tá sa pokúšala dostať pasovanie celkom pod svoj vplyv, nikdy sa jej to celkom nepodarilo. (BARBER, R.: The Knight... c. d., s. 30) Oproti tomu však napríklad pasovanie pútnikov do Svätej zeme za rytierov Božieho hrobu mala plne pod kontrolou cirkev. STAIR SAINTY, Guy: The equestrian Order of the Holy Sepulcher of Jerusalem (The Order of the Holy Sepulcher). STAIR SAINTY, Guy: Chivalric orders. (1998), <http://www.chivalricorders.org/chivalric/holysep.html> (28. 7. 1998).

⁶Podrobnejšie pozri in: FLECKENSTEIN, J.: Die Rechtfertigung der geistlichen Ritterorden nach der Schrift „De laude novae militiae“ Bernards von Clairvaux. In: FLECKENSTEIN, J., HELLMANN, M. (ed.): Die geistlichen Ritterorden Europas. Vorträge und Forschungen. Herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte Band XXVI. Sigmaringen 1980, s. 9 – 22.

⁷Stanovy rádu Templárov boli modelované podľa reguly svätého Benedikta s využitím jej reformovanej cisteriánskej verzie a na tejto báze si rytieri vytvorili svoj vlastný spôsob vojenského, duchovného a každodenného života. Podrobnejšie pozri: GROBSCHMIDT, S.: The Rule of St. Benedict Compared with Rule of the Templars. ORB Online Encyclopedia – Reference Book for Medieval Studies (1997), <http://orb.rhodes.edu/encyclop/religion/monastic/comprule.html> (4. 9. 1997). Ku vplyvu regulí svätého Benedikta a svätého Augustína na text stanov rádu Johanitov pozri LAGLEDER, G. T.: Blessed Gérard Tongue and his „Everlasting brotherhood“: the Order of St. John. The foundation and spiritual roots of the Hospital Order of St. John of Jerusalem. Elektronická verzia teologickej dizertácie Die Ordensregel der Johanniter/Malteser. Die geistlichen Grundlagen des Johanniter-/Malteserordens, mit einer Edition und Übersetzung der drei ältesten Regelhandschriften. Erzabtei St. Ottilien 1983. Blessed Gerard Tongue and his everlasting brotherhood, the Order of St. John. (Update 25. January 1997), <http://www.shaka.iafrica.com/~gt/rulemalt.html> (7. 3. 1997).

⁸Úpravy zasahovali do osobného života, ktorý sa musel podriadit kolektívnemu. Napríklad stanovy rádu templárov zasahovali do tak výsostne osobných záležitostí rytierov, ako bola posteľná bielizeň, nádoby na pitie, samotné pitie a jedenie mäsa, zachovávanie ticha, druh obuvi a šnúrok, ozdoby zbraní, poľovačky a iné aktivity. (Podrobnejšie pozri stanovy rádu z roku 1129 in: UPTON – WARD, J.: The Rule of Templars. Woodbridge 1992 alebo elektronická podoba textu The Primitive Rule of the Templars. (trans. Judith Upton – Ward). Military Orders. ORB Online Encyclopedia – Reference Book for Medieval Studies (1997), <http://orb.rhodes.edu/encyclop/religion/monastic/I-Rule.html> (4. 9. 1997). Rovnakým spôsobom postupovali aj ďalšie duchovno-rytierske rády, napríklad rád Nemeckých rytierov alebo rád johanitov, ktorých stanovy okrem iného určovali dĺžku a periodicitu strihania vlasov a brady, povinné spanie v odeve so zapnutým opaskom a podobne. (Porovnaj stanovy rádov in: The Rule and Statutes of the Teutonic Knights. (trans. Indrikis Sterns) ORB OnLine Encyclopedia – Reference Book for Medieval Studies (1997), http://orb.rhodes.edu/encyclop/religion/monastic/tk_rule.html (26. 1. 1998), The Rule of the Order of St. John of Jerusalem by Blessed Raymond du Puy. In: LAGLEDER, G. T.: Blessed... c. d. U laických rytierskych rádov žiadne podobné obmedzenia neexistovali.

Cirkev napriek svojmu počiatočnému odmietavému stanovisku voči duchovno-rytierskym rádom čoskoro pochopila ich nielen bojovú, ale aj politicko-mocenskú hodnotu a plne ich podporovala. Svedčí o tom aj postupne rastúci počet rádov, čo pretrvávalo až do 1. tretiny 14. storočia.⁹ Nekompromisne nepriateľský postoj však zaujala voči rytierskym bojovým hrám alebo turnajom, ktoré považovala za nežiaduce prejavy marnosti, hazardu, bezbožnosti, spupnosti a túžby po márnej svetskej sláve.¹⁰ Odsúdenie a zákaz turnajov po prvý raz vyhlásil pápež Innocent II. v roku 1130 na spojených konciloch v Remeši a Clermonte a ďalšie, lenže rovnako neúčinné zákazy nasledovali aj v ďalších storočiach.¹¹ V období silnejúcich zákazov cirkvi, ktoré sa zhodovalo s obdobím vrcholného rozkvetu rytierskych turnajov, dochádzalo ku vzniku špecifických rytierskych spoločností (zborov, skupín), ktorých existencia bola silne viazaná turnajovými potrebami bojujúcich družstiev¹² a tie sa stali predobrazom neturnajových rytierskych spoločností a aliancií najrôznejších typov,¹³ ktoré plne korešpondovali s vtedy takým módnym združovaním stredovekých ľudí. Pre stredovekú spoločnosť bola charakteristická potreba začlenenia jej príslušníkov do organizovanej skupiny, ktorá mala za úlohu chrániť jednotlivca a zároveň od neho mala odvrátiť podozrenie, ktoré by na ňom ulpelo, ak by bol osamotený a stál mimo obvyklých štruktúr – v stredovekej spoločnosti bol osamotený jednotlivec považovaný za nebezpečného.¹⁴ Zmysel pre korporatívnosť, ako aj silná potreba začlenenia do organizovanej skupiny mala za dôsledok neprestajné vytváranie skupín obyvateľstva vo forme najrôznejších zborov, bratstiev, komún, spolkov alebo korporácií, založených zvyčajne na profesnom alebo stavovskom základe s cieľom vzájomnej podpory, ochrany a služby. Uvedené združenia mali laický, duchovný alebo zmiešaný charakter, zahŕňali predstaviteľov všetkých spoločenských tried a mali veľmi široký diapazón – siahali od mníšskych komún, dedinských obcí, remeselníckych a obchodných združení, cez najrôznejšie záujmové skupiny, charitatívne bratstvá, religiózne a liturgické spolubratstvá, tur-

⁹Tradične sa zvykne uvádzať, že do roku 1325 bolo založených spolu 19 duchovno-rytierskych rádov (BOULTON, D'A. J. D.: Belts, Brooches, Collars and Crosses: The Development of the Insignia of the Monarchical Orders of Knighthood, 1325 – 1693. *Heraldry in Canada* 21/1987, č. 5, s. 10), ale najnovšie výskumy v tejto oblasti nepotvrdili doteraz uvádzaný milítny charakter španielskeho rádu Mercedariánov. (BRODMAN, James W.: *Ransoming Captives in Crusader Spain: The Order of Merced on the Christian-Islamic Frontier*. Elektronická verzia publikácie vydanej v roku 1986 vydavateľstvom University of Pennsylvania Press. The American Academy of Research Historians of Medieval Spain. (June 1998), <http://www.cc.ukans.edu/kansas/aarhms/mainpage.htm> (5. 10. 1998).

¹⁰Akkonský biskup, neskorší francúzsky kardinál a historik 5. križovej výpravy, Jakub z Vitry, v jednom zo svojich exemplí na rytiersky turnaj aplikoval všetkých sedem smrteľných hriechov. (LE GOFF, J.: *Středověká imaginace*. Praha 1998, s. 213 – 215, text exempla na s. 219 – 221) Významný francúzsky medievalista Georges Duby vyslovil zaujímavú tézu, že poriadanie turnajov okrem iného ohrozovalo materiálne záujmy cirkvi, pretože v hospodárstve 12. storočia zohrávali rovnakú úlohu, akú plnila almužna. (DUBY, G.: *Neděle... c. d.*, s. 109 – 110).

¹¹KRÜGER, S.: Das kirchliche Turnierverbot im Mittelalter. In: FLECKENSTEIN, J. (ed.): *Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des Rittertums*. Veröffentlichungen des Max – Planck – Instituts für Geschichte Bd. 80. Göttingen 1985, s. 401 – 402.

¹²Najrozšírenejšou a najstaršou formou turnajov v stredoveku bolo „melée“, t. j. boj bližšie neurčeného počtu rytierov vo voľnej bitke navzájom medzi sebou tak, ako to bolo v skutočnom boji. Oproti tomu pojem turnaj označoval bitku v miniatúre, v ktorom bojovalo vojsko proti vojsku. (BROUGHTON, B. B.: *Dictionary of Medieval Knighthood and Chivalry. Concepts and Terms*. Westport, Connecticut 1986, s. 331, 454). O pretrvávajúcej popularite tohto spôsobu boja svedčí aj text turnajovej knihy vojvodu Reného z Anjou z obdobia okolo roku 1460. Elektronická verzia anglického prekladu traktátu in: René of Anjou, King René's tournament book: *Traictie de la forme et devis d'ung tournoy*. Translated by Elizabeth Bennett and illustrated by Will McLean, (2.nd ed. rev. 1977, last revised 11. April 1997), <http://www.voicenet.com/~ebennett/index.htm> (28. 8. 1997).

¹³Turnajové spoločnosti však boli iba jedným z množstva faktorov, ktoré pôsobili na vznik a formovanie laických rytierskych rádov. Medzi ďalšie patrí najmä postupná formalizácia dvorského života, ktorá okrem iného priniesla používanie rovnakých predpísaných odevov a známení, ďalej literárne diela básnikov a teoretikov rytierstva, ako aj príklad duchovno-rytierskych rádov a laických liturgických spolubratstiev a v neposlednom rade aj reálna potreba združovať sa z politických dôvodov.

¹⁴ARIÈS, P. – DUBY, G. (ed.): *A History of Private Life II. Revelations of the Medieval World*. Cambridge, Massachusetts 1988, s. 318.

najové spoločnosti, obranné združenia a spolky striedmosti až po vyslovene praktické a účelové politické alebo vojenské spojenia.

Uznesenia cirkevných koncilov vo Valencii v roku 1248 a v Avignone v roku 1281 zakazovali zakladanie a ďalšiu činnosť sprisahaneckiev, zväzov, spoločností a spolubratstiev miest, hradov, šľachty, mešťanov a iných osôb, žijúcich v mestách, mestečkách a hradoch, a to ako duchovných, tak aj svetských. Uznesenie avignonského koncilu z 18. júna 1326 v podobnom duchu zakazovalo vznik a zakladanie čisto šľachtických rytierskych spoločností. Členovia jestvujúcich spoločností sa pod hrozbou exkomunikácie mali do desiatich dní prestať stretávať na dohodnutých miestach a na zasadaniach, kde si spomedzi seba volili vodcov, prisahali im poslušnosť a vzájomnú pomoc, radu a podporu všetkých členov. Spoločníci sa tiež nesmeli naďalej obliekať do jednotného odevu a nesmeli nosiť znamenia alebo odznaky (insígnie) svojich spoločností.¹⁵ Napriek tomuto a podobným zákazom popularita najrôznejších laických šľachtických združení ustavične rástla. Popredné miesto medzi nimi zaujímali tie šľachtické združenia, ktoré zvykneme nie vždy správne nazývať rytierskymi rádmami a tie slúžili ako okázalé a prestížne, ale v zásade prísne účelové politické spojenia šľachty. Zakladanie laických rytierskych združení, spoločností alebo rádov všetkých kategórií¹⁶ bolo mimoriadne frekvencované v období od 1. štvrtiny 14. storočia. Ani stupňujúce sa zákazy cirkvi, ku ktorým sa spočiatku ojedinele pripojili aj niektorí svetskí panovníci,¹⁷ však nedokázali zastaviť doslovný boom, ktorý zaznamenal fenomén laických rytierskych rádov v celoeurópskom meradle od 2. štvrtiny 14. storočia. Ich počet sa neustále menil vznikom nových a zánikom starých až do polovice 16. storočia, keď sa ich počet výrazne znížil a do veľkej miery ustálil.¹⁸

Laické rytierske rády mali pôsobiť predovšetkým ako nástroje integrácie šľachticov z rôznych teritórií. Ich hlavným poslaním bolo na jednej strane spojenie zakladateľovi verných prívržencov z radov najvyššej aristokracie a neskôr aj nižšej šľachty na podporu jeho politických cieľov, na druhej strane bolo samotné členstvo v uvedenej organizácii veľkou poctou alebo vyznamenaním, s ktorým boli spojené nemalé spoločenské (ale aj nezanedbateľné hmotné) výhody. Členstvo v laickom rytierskom ráde sa obmedzovalo na úzky okruh osôb, ktoré vyberal zakladateľ a tie mu boli zaviazané prisahou vernosti a poslušnosti. On sám voči členom rádu vystupoval ako vodca s úlohou arbitra a protektora. Rytieri pri vstupe do rádu neskladali rehoľné sľuby a samo členstvo ich nezabavovalo aktívneho spoločenského života. Laické rády poznali iba jediný hodnotný stupeň člena, ktorým bol rytier. Členovia rádov sa od ostatných príslušníkov šľachty formálne odlišovali občasným nosením predpísaného rádového odevu, plnením predpísaných záväzkov (zväčša liturgických a sociálnych), ako aj nosením insígnie – znamenia príslušnosti k rádovej organizácii. Insígnie laického rádu už nepoužívali znamenie

¹⁵HEYDENREICH, B.: Ritterorden und Rittergesellschaften. Ihre Entwicklung vom späten Mittelalter bis zur Neuzeit. Ein Beitrag zur Phaleristik. Inaugural – Dissertation, Julius – Maximilians Universität zu Würzburg 1960, s. 24. V prípade Avignonského koncilu autor uvádza nesprávny letopočet – 1327 namiesto správneho 1326.

¹⁶Kanadský historik D'Arcy Jonathan Dacre Boulton v práci *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe 1325 – 1520*. Woodbridge 1987 podal modernú vedeckú klasifikáciu laických rytierskych rádov. Jeho dielo zohralo obrovskú úlohu v procese odmytovania tejto skupiny rádov a ich vedeckého poznania. Ku rozdeleniu rádov podľa Boultona pozri poznámku 21.

¹⁷Napríklad ríšskonemecký cisár Karol IV. vo svojej Zlatej bule z roku 1356 v článku 15 (*De conspirationibus*) zakázal vzájomné spojenectvá ríšskonemeckej šľachty medzi sebou navzájom, ako aj s mešťanstvom. (RANFT, A.: *Adelsgesellschaften: Gruppenbildung und Genossenschaft im spätmittelalterlichen Reich*. Sigmarinen 1994, s. 29 – 30). Uvedený zákaz zrušil Žigmund Luxemburský svojou Zlatou bulou z roku 1422 s cieľom vytvorenia mocenskej rovnováhy spojením rytierov a miest, ktoré by tvorilo protiváhu voči mocným ríšskym kniežatám. (BAUM, W.: *Cisár Žigmund (Kostnice, Hus a války proti Turkům)*. Praha 1996, s. 202)

¹⁸Iba v nemeckých hovoriaciach krajinách v rozpätí rokov 1330 – 1517 pôsobilo minimálne 92 šľachtických (rytierskych) spoločností o ktorých vypovedajú zachované písomné pramene a oprávnené predpokladáme aj existenciu ďalších, ktoré sa bezo stôp stratili v temnote dejín. Súpis a podrobnejšie údaje o uvedených rytierskych a šľachtických spoločnostiach pozri: KRUSE, H. – PARAVICINI, W. – RANFT, A. (ed.): *Ritterorden und Adelsgesellschaften im spätmittelalterlichen Deutschland. Ein systematisches Verzeichnis*. Frankfurt 1991

kríža, ale pri ich tvorbe sa využili najrôznejšie motívy zo živej i neživej prírody, často s komplikovaným alegorickým výkladom.¹⁹

Charakteristickou črtou rytierskych rádoŧ boli písomné stanovy, ktoré obsahovali práva a povinnosti rytierov. V ich preambule zakladateľ (a zvyčajne aj zároveň prvý rádoŧový suverén) odôvodňoval príčiny založenia rádu a jeho ciele. Stanovy ďalej upravovali vzájomné vzťahy medzi rádoŧovým suverénom a rytiermi, ako aj medzi rytiermi navzájom. Hlavným cieľom týchto opatrení bolo obmedzenie vzájomného nepriateľstva medzi členmi rádu, urovanie prípadných konfliktov, kolektívna ochrana záujmov a spoločný postup v intenciách politiky rádoŧového suveréna. Dôležitou súčasťou stanov bol aj opis rádoŧového odevu a rádoŧových insígnií spolu s uvedením spôsobu ich nosenia. Mnohé rády svojim členom určovali niekedy až kurióznu povinnosť neustáleho nosenia rádoŧových insígnií. Strata insígnií mala často za následok vylúčenie z rádu alebo pozastavenie členstva. Stanovy ďalej upravovali podmienky prijatia nových členov rádu, ich počet a požadovaný pôvod, rôzne povinnosti sociálneho, liturgického alebo charitatívneho charakteru (omše za spásu duše zomretého druhu, povinnej účasti na jeho pohrebe, dodržiavanie pôstu, nosenie rádoŧového odevu, účasť na zasadaniach rádu, almužny chudobným a podobne) a sankcie za ich porušenie.

Význam rytierskych združení, ale aj nesmiernu popularitu tohto fenoménu dnes už na základe výsledkov vedeckého výskumu dejín a funkcie mnohých jednotlivých rytierskych spoločností, ako aj prvých komplexných pohľadov na túto problematiku v žiadnom prípade nechápeme iba ako módnú záležitosť, podmienenú umelým udržiavaním kultu hrdinov a oživením rytierstva na antických tradíciách vo forme síce exkluzívnych, ale spoločensky a politicky málo významných klubov šľachty. Vplyvom diela Johana Huizingu²⁰ a jeho nasledovníkov sa tieto povrchné názory udržiavali pri živote v podstate až do 70. rokov 20. storočia, keď sa zdvihla nová vlna záujmu odbornej verejnosti o problematiku rytierstva ako takého a o dôkladné poznanie dejín a reálnej hodnoty jednotlivých laických rytierskych rádoŧov. V dôsledku veľmi malého množstva zachovaných prameňov (roztrúsených v archívoch a knižniciach, memoárovej a kronikárskej literatúre, vo forme ikonografických pamiatok), ako aj vinou prežívania nekritických fabulácií starších autorov sa užitočnosť a prvé plody tohto výskumu začali prejavovať až v priebehu 80. a 90. rokov nášho storočia a jeho prvé výsledky plne potvrdzujú významný spoločenský, ale najmä politický význam týchto spoločností. V súčasnosti je vedecky najkomplexnejšie spracovaná iba problematika všetkých laických rytierskych rádoŧov z obdobia rokov 1325 – 1520 najvyššej kategórie – teda panovníckych rádoŧov v zmysle Boultonovej klasifikácie²¹ bez ohľadu na ich teritoriálny pôvod, ako aj laické rytierske

¹⁹BOULTON, D'A. J. D.: Belts... c. d., s. 16 – 30.

²⁰HUIZINGA, J.: Jeseň stredoveku /Homo ludens. Bratislava 1990, s. 54, pôvodné holandské vydanie (Herfsttij der Middeleeuwen) pochádza z roku 1919.

²¹Najväčší znalec tejto problematiky Jonathan Boulton ako panovnícke rády klasifikuje také laické rytierske rády, ktoré založili panovníci alebo ktorých vodcovský úrad bol pripojený ku korune v kniežacích dominiách svojho zakladateľa a ktoré boli zamýšľané ako dedičné. Ich spoločným cieľom bola pomoc a odmena za verné služby kniežaciemu vodcovi (rádoŧový suverén). Vodca zvyčajne uplatňoval značný stupeň kontroly nad aktivitami rádu a nad výberom nových členov. Členovia boli často zaviazaní rôznymi vzájomnými záväzkami a zvyčajne boli zaviazaní predovšetkým klientskou prisahou vernosti a služby voči vodcovi rádu, ktorý im poskytoval ochranné služby. Hoci tieto rády boli veľmi často inšpirované starými duchovnými rytierskymi rádmi a čiastočne aj rozličnými legendárnymi rytierskymi spoločnosťami (opísanými v románoch, ktoré boli v tom čase veľmi populárne), ich zakladatelia si hlavnú štruktúru stanov prepožičali od laických liturgických spolubratstiev, veľmi pružných foriem organizácií, v ktorej boli skombinované rôzne cirkevné a laické záväzky a aktivity. Boulton ďalej laické rytierske rády člení na pravé rády (ktoré mali nejakú formu pravidiel alebo stanov a tie mali regulovať život a spoločné aktivity členov) a na pseudorády (boli iba voľnými skupinami šľachticov s formálnymi väzbami). Pravé rády ďalej člení na panovnícke, spolubratské, bratské a votívne, pseudorády potom člení na klientske a čestné. Uvedená klasifikácia poprednej autority na problematiku laických rytierskych spoločností vychádza z detailnej analýzy jednotlivých spoločností a je doteraz najkomplexnejšia a najprepracovanejšia. (BOULTON, D'A. J. D.: The Knights... c. d., s. XVII – XXI) Boulton spracoval problematiku panovníckych rádoŧov v celoeurópskom kontexte, pričom každý rád podrobil podrobnej analýze v základnom okruhu problémov (historické pozadie vzniku, založenie a dejiny rádu, stanovy, pomenovanie, patrón rádu, členská základňa, privilégia a povinnosti členov, rádoŧové duchovenstvo, rádoŧový úradníci, spoločné aktivity, insígnia, formálny odev) a v závere sa úspešne pokúsil o zhrnutie a plastickú syntézu uvedených problémov.

rády a šľachtické spoločnosti rôznych kategórií na území nemecky hovoriacich krajín v období rokov 1331–1517.²² Podobne nevyrovnaná situácia je aj v stave výskumu laických rytierskych spoločností v teritoriálnych hraniciach stredovekého, resp. ranonovovekého Uhorska, na území ktorého vznikol jeden z najstarších laických rytierskych rádov stredovekej Európy a najstarší doložený laický rytiersky rád najvyššej kategórie – bratská milícia svätého Juraja z roku 1325. Niektorým rádom sa venovala už od 17. storočia relatívne veľká pozornosť (Dračí rád), aj keď nie vždy s adekvátnymi výsledkami, u niektorých (rytieri Zlatej ostrohy) dodnes absentujú základné poznatky o ich dejinách, príčinách vzniku a funkcii. Náš príspevok podáva sumárny pohľad na laické rytierske rády pôsobiace na území Uhorska od 14. do 20. storočia,²³ pokúša sa zmapovať stav historického bádania o nich bez ohľadu na zaradenie v klasifikačnej schéme a naznačiť nielen priority a smery historického výskumu, ale do značnej miery aj možnosti a realnosť tohto bádania.

Hoci starí Uhri boli bojovým jazdeckým národom, spôsobom boja a mentalitou sa výrazne odlišovali od západoeurópskeho štýlu vojenstva a boli vzdialení aj chápaniu novo sa etablujúcej spoločenskej funkcie rytierstva.²⁴ Aj keď s prvými prejavmi rytierskeho spôsobu života a ideológie sa v Uhorsku v dôsledku importu zo západnej Európy ojedinele stretávame už na prelome tisícročia (známe pasovanie kráľa Štefana I. Huntom a Poznanom mečom vo vlnách Hrona),²⁵ jeho esenciálne prejavy, medzi ktoré prioritne patrili obrad opásania rytierskeho meča a upevnenie ostrôh, sa v uhorskej spoločnosti až do konca 12. storočia udomáčňovali iba pozvoľne, zato však natrvalo.²⁶ Rytierstvo v západoeurópskom štýle sa v Uhorsku plne etablovalo v 1. polovici 13. storočia,²⁷ ale vrchol dosiahlo až v období vlády anjouovských panovníkov. Postupné prenikanie a upevňovanie rytierskych ideálov v uhorskej stredovekej spoločnosti v dôsledku malého množstva priamych prameňov môžeme sledovať iba štúdiom sekundárnych prameňov. Existencia osôb označených ako „*miles*“ je doložená už z obdobia prvých dvoch dekád 11. storočia v texte mravných ponaučení kráľa Štefana I. svojmu synovi Imrichovi,²⁸ resp. listinne z nášho územia z roku 1193.²⁹ Je však otázne, či ide o rytierov v ponímaní rytierskeho stavu, alebo iba

²²RANFT, A.: Adelsgesellschaften. Gruppenbildung und Genossenschaft im spätmittelalterlichen Reich. Sigmaringen 1994, KRUSE, H. – PARAVICINI, W. – RANFT, A. (ed.): Ritterorden und Adelsgesellschaften im spätmittelalterlichen Deutschland. Ein systematisches Verzeichnis. Frankfurt 1991. Uvedená práca predstavuje akési repertórium všetkých známych rytierskych spoločností s využitím formy dotazníka (37 bodov v piatich základných kategóriách) pre každý rád. Práca má predovšetkým faktografický charakter a predstavuje mimoriadne vhodný východiskový materiál pre porovnávacie analýzy a syntetické pohľady na jednotlivé okruhy problémov.

²³Uhorsko sa stalo dejiskom príprav založenia aj jedného duchovno-rytierskeho rádu, ktorého vojenská sila sa mala využiť v bojoch proti Turkom. Stanovy rádu Kristovho utrpenia v roku 1472 pripravil Matej Korvín, v konečnom dôsledku však ku založeniu rádu nedošlo. Rád však mohol tvoriť aj istú protiváhu voči rádu svätého Juraja, ktorého zakladateľom v roku 1469 bol ríšskonemecký cisár a Korvínov rival Fridrich III. Dobový odpis stanov rádu (Bayerische Staatsbibliothek München, Cg.m. 6006, fol 2r – 3v) publikoval SCHÖNHERR, G.: Krisztus kinszenvedésének rendje. Egy korabeli magyar nemes társaság emléke. Turul 4/1898, s. 106 – 107.

²⁴FÜGEDI, E.: Rittertum im mittelalterlichen Ungarn. In: Die Ritter. Burgenländische Landesausstellung 1990, Burg Güssing 4. Mai – 28. Oktober 1990. Burgenländische Forschungen Sonderband VIII. Eisenstadt 1990, s. 33.

²⁵„*Vierunt etiam istis diebus Hunt et Paznan qui sunt Stephanum regem in flumine Goron gladio theutonico more accinretunt.*“ Bilderchronik. Chronicon Pictum. Chronica de Gestis Hungarorum. Wiener Bilderchronik. Band I. Faksimiledruck, Weimar 1968, s. 29.

²⁶Ešte na prelome 13. a 14. storočia v Uhorsku stále nebol celkom udomácnený obrad pasovania podľa nemeckého (t. j. západného) zvyku (číže mečom), ako o tom vypovedá pasáž z veršovanej kroniky Otokara z Geul: „*von ivers vater hant ist mir die er bekant daz ich nach tiutschen orden ze ritter bin worden, des die Unger nicht phlegen.*“ Uvádza ENGLISH, E. – VOCELKA, K.: Das europäische Rittertum des Hoch – und spätmittelalters. Lebensform, Aufstieg und Krise einer Elite. In: Die Ritter... c. d., s. 22.

²⁷FÜGEDI, E.: Turniere im mittelalterliche Ungarn. In: FLECKENSTEIN, J. (ed.): Das ritterliche Turnier... c. d., s. 392.

²⁸Podľa Knihy mravných ponaučení svätého Štefana kráľa kráľovičovi Imrichovi si kráľovič má vážiť a ctíť kniežatá a rytierov. In: MARSINA, R. (ed.): Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov. Budmerice 1997, s. 28 – 29.

²⁹„*Vrazlo et Stoyza, ... iobagiones castri de Trenchin, milites strenu*“ MARSINA, R. (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris slovaciae I., Bratislava 1971, s. 95, č. 103.

o jazdeckých bojovníkov z radov šľachty.³⁰ O sile rytierskych ideálov v Uhorsku celkom jednoznačne vypovedá aj postupný proces transformácie kultu svätého Ladislava (zomrel v roku 1095, kanonizovaný bol v roku 1192), ktorý prešiel vývojovým procesom od ideálneho kráľa a dynastického hrdinu cez kresťanského rytiera a rytierskeho kráľa až po postavenie národného svätca.³¹

Nezanedbateľný podiel na upevňovaní novovznikajúcej ideológie rytierstva mala aj literatúra. Hoci aj v prostredí uhorskej stredovekej šľachty boli nepochybne známe všetky žánre stredovekej literatúry – t.j. kurtoánej lyriky, hrdinskej epiky a vagantskej poézie, ktoré čerпали z rytierskej tradície, do dnešných dní sa nezachovali žiadne literárne diela z tých čias.³² O ich dobrej znalosti však svedčia mená predstaviteľov uhorskej šľachty, inšpirované práve rytierskou literatúrou, ktoré sa objavujú od polovice 13. storočia³³ a zachovali sa aj správy o kontaktoch uhorskej šľachty s aktívnymi tvorcami a šíriteľmi literárneho ideálu rytierstva z radov francúzskych trubadúrov – uhorský kráľovský dvor v 12. storočí okrem iných navštívili aj Chrétien de Troyes, Pierre Vidal a Gaucelm Faidit.³⁴ Nepochybne silný vplyv na šírenie rytierskych ideálov mali aj príslušníci duchovno-rytierskych rádov, ktorí sa v priebehu 12. a 13. storočia usadili a začali aktívne vyvíjať svoju činnosť aj na území Uhorska.³⁵

Kvôli pretrvávajúcej absencii prameňov dnes ešte stále nevieme, akých rytierskych spoločností sa v úvode zmieňované cirkevné zákazy týkali a nepoznáme ich pomenovania a ani ich presné teritoriálne zaradenie. Celkom oprávnené však môžeme predpokladať, že tieto rytierske spoločnosti vznikali v prostredí s najvyspelejšou rytierskou kultúrou a tým bola nepochybne oblasť stredovekého Francúzska, Anglicka a Nemecka. Prvým, alebo presnejšie najstarším písomne doloženým laickým rytierskym rádom, ktorý však na svoje označenie ešte nepoužil termín „rád“ (*ordo*),³⁶ bola uhorská bratská milícia svätého Juraja z 1. štvrtiny 14. storočia.

Ako pre mnohé iné, aj pre toto rytierske združenie je charakteristická takmer úplná absencia prameňov s výnimkou jediného, zato však významovo najdôležitejšieho – zakladajúceho

³⁰Podrobnejšie k významovému obsahu termínu „*miles*“ v tomto období pozri: RAPANT, D.: Drobné štúdie k slovenskému stredoveku V. *Milites, cives, civiles*. Slovenská archivistika XI/1976, č. 1, s. 88 – 109.

³¹KERNY, T.: Der Ladislauskult in Ungarn. In: *Die Ritter...* c. d., s. 61. Už na pečati z roku 1291, na ktorej je svätý Ladislav zobrazený ako ochranný svätec alebo patrón Veľkokaradinskej diecézy, drží v rukách bojovú sekeru. Tá bola v priebehu 14. a začiatkom 15. storočia typickou zbraňou feudálnej jazdy, zatiaľ čo tvarovo podobná halapartňa sa v rovnakom období stala jednou z najpoužívanejších zbraní pechoty. KLUČINA, P. – ROMÁŇÁK, A.: Človek, zbraň a zbroj v obraze doby I. (5. – 17. stol.). Praha 1983, s. 173 – 175, 180. Bojová sekera bola atribútom aj nórskeho národného svätca, svätého Olafa. (SEITZ, H.: *Blankwaffen I. Geschichte und Typenentwicklung im europäischen Kulturbereich von der prähistorischen Zeit bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*. Braunschweig 1965, s. 238) V mladšom období býva svätý Ladislav takmer bez výnimky zobrazovaný ako rytier v plátovom brnení.

³²VIZKELETY, A.: Literatur zur Zeit der höfisch-ritterlichen Kultur in Ungarn. In: *Die Ritter...* c. d., s. 85.

³³FÜGEDI, E.: *Rittertum...* c. d., s. 34. Podrobnejšie pozri KURCZ, A.: Lovagi kultúra Magyarországon a 13. – 14. században. Budapest 1988, s. 313 – 314.

³⁴MINÁRIK, J.: Stredoveká literatúra. Bratislava 1977, s. 167. Chrétien de Troyes vo svojej poézii po prvý raz v dejinách stredovekej literatúry ospieval potulného rytiera, rovnako ako turnaje či heraldiku. (BARBER, R.: *The Knight...* c. d., s. 111).

³⁵ZOMBORI, I.: Lovagok és lovagrendek. Bratislava 1988, s. 143 – 153, SLIVKA, M.: Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska a v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch (so zameraním na krížovnícke rády). In: *Archaeologia historica* 12, Brno 1987, s. 383 – 402.

³⁶Hoci sa dnes pre laické rytierske spoločnosti istého typu obecné požíva pojem „rád“, v čase ich najväčšieho rozkvetu sa toto pomenovanie používalo predovšetkým pri označení mníšskych reholí a duchovno-rytierskych rádov. Zakladatelia laických rytierskych rádov do značnej miery aspoň spočiatku preferovali pomenovania „spoločnosť“, „združenie“ a ich alternatívne podoby, ktoré sa v období vrcholného stredoveku obecné považovali za synonymá s termínom „rád“ a slúžili na označenie laických rytierskych spoločností. Pojem „rád“ po prvý raz použil na označenie pomenovania laického združenia rytierov Alfonz Kastílsky pre svoj rád Šerpy v roku 1330. (BOULTON, D'A. J. D.: *The Knights...* c. d., s. 454) Napríklad takmer zo stovky rytierskych spoločností, ktoré v rokoch 1331 – 1517 pôsobili v nemecky hovoriacich krajinách, iba tri (rád svätého Antona z Kleve, rád Pelikána z Falcka a rád svätého Huberta z Jülichu) v čase svojej existencie použili na svoju identifikáciu pojem „rád“. (KRUSE, H. – PARAVICINI, W. – RANFT, A.: *Ritterorden...* c. d., s. 21). Zakladatelia laických rytierskych rádov sa takisto vyhýbali použitiu kríža vo svojich insigniách, pretože sa považoval za atribút duchovno-rytierskych rádov. (BOULTON, D'A. J. D.: *Belts...* c. d., s. 15).

listiny rádu s nedatovanými stanovami a ich datovanými doplnkami z roku 1326.³⁷ Existencia milície alebo rádu svätého Juraja zostala utajená všetkým historikom všeobecných dejín, ako aj autorom faleristických prác až do začiatku 19. storočia. Hoci stanovy rádu boli publikované hneď v druhej dekáde 19. storočia, samotný rád historikov obdobia uhorskej vlády Karola I. Róberta príliš nezaujal. V priebehu tohto storočia sa mu okrajovo venovali iba ojedinelé práce³⁸ a situácia sa zlepšila až na konci nasledujúceho storočia,³⁹ keď najkomplexnejší rozbor a zhodnotenie rádu vykonal J. Boulton.⁴⁰

Rád bezprostredne súvisí s osobou uhorského panovníka Karola I. Róberta, príslušníka francúzskej anjouovskej dynastie. Pretože však vieme, že Karol inštitúciu laického rytierskeho spoločenstva nevynašiel, pri konštituovaní vlastného rytierskeho združenia (milície) sa nevyhnutne opieral o staršie, pravdepodobne francúzske predlohy, na existenciu ktorých poukazuje už zmieňovaný cirkevný zákaz laických rytierskych spoločností (*colligationes, societas, conjurationes*) v juhofrancúzskych cirkevných provinciách Arles, Aix a Embrun v roku 1326.⁴¹ Inšpiráciu francúzskymi vzormi predpokladá aj Erik Fügedi, ale bez udania prameňov alebo iného vysvetlenia posúva založenie najstaršieho uhorského rádu už do roku 1318.⁴² Nezanedbateľný vplyv na formovanie rádu mohli mať aj rôzne laické liturgické spolubratstvá, ktoré od polovice 13. storočia pôsobili v severnom Taliansku⁴³ a ktoré boli po konštitucionálnej a právnej stránke totožné s laickými rytierskymi rádmami.⁴⁴

³⁷Magyar Országos Levéltár (ďalej len MOL) Budapešť, DL. 40483. Stanovy rádu boli publikované in: FEJÉR, G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII/3, Budae 1832, č. L., s. 163 – 170, MILLER, F. (ed.): Acta litteraria Musei Nationalis Hungarici. Tomus I., Budae 1818, s. 153 – 162. Faksimile listiny, transkripciu a maďarský preklad listiny publikoval PÖR, A. – SCHÖNHERR, G.: Az Anjou ház és örökösei 1301 – 1439). In: SZILÁGYI, S. (ed.): A Magyar nemzet története III. Budapest 1895, medzi stranami 138 – 39.

³⁸Najstarší pokus o zhodnotenie rádu predstavuje poznámkový aparát ku 1. edícii listiny z roku 1818. V priebehu 19. storočia sa rádom zaoberali iba okrajovo rôzni autori pri rôznych príležitostiach (napríklad autori katalógu historickej časti milénarnej výstavy v Budapešti z roku 1896 in: Magyarország történeti emlékei az 1896 évi ezredéves országos kiállításon I. Budapest 1897, s. 86 – 88), komplexnejšie sa rádu venovala iba práca MAJLÁTH, B.: A „kalandos” társulatok. Századok XIX/1885, č. 7, s. 563 – 577.

³⁹V priebehu 20. storočia sa o existencii rádu viac-menej podrobnejšie zmienilo niekoľko autorov, ktorí sa zaoberali obdobím vlády Karola I. Róberta. Bol to predovšetkým HÖMAN, B.: Gli Angioini di Napoli in Ungheria. Rome 1938, s. 529, LÉONARD, G.: Les Angevins de Naples. Paris 1954, s. 30, ERDÉLYI, L.: Bajtársi egyesületek a magyar lovagkorban. In: Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kuno Negyszázados Kulturpolitikai Működésének Emlékére. Budapest 1925, s. 249 – 258, HÖMAN, B. – SZEKELY, G.: Magyar történet II. Budapest 1938, s. 82 – 83 a niektorí ďalší autori. Omnoho väčšiu pozornosť rádu venovala KURCZ, A.: Lovagi kultúra... c. d., s. 128 – 32 a VESZPRÉMI, L.: Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései. A szent György – lovagrend alapítása. Hadtörténeti Közlemények 107/1994, č. 1, s. 3 – 17. Slovenská historiografia rádu svätého Juraja s výnimkou jedinej populárnej práce GRAUS, I.: Tajomní rytieri sv. Juraja. (Po stopách najstaršieho laického rytierskeho rádu) Historická revue VII/1996, č. 8, s. 5 – 6 doteraz nevenovala žiadnu pozornosť.

⁴⁰BOULTON, D' A. J. D.: The Knights... c. d., s. 27 – 45. Rovnaký autor v súčasnosti pripravuje vydanie kritického edície stanov tohto rádu spolu so stanovami všetkých rádov z kategórie panovníckych rádov.

⁴¹HEYDENREICH, B.: Ritterorden... c. d., s. 24.

⁴²FÜGEDI, E.: Turniere... c. d., s. 394.

⁴³Například Societa dei Griffoni, Societa del Cervo, Societa dei Vari, Societa de Beccai, Societa d' Armi, ktoré vznikli v priebehu 50. – 80. rokov 13. storočia v severotalianskej Bologni. Všetky tieto spoločnosti mali stanovy, ktoré obsahovali pevne určené pravidlá pre prijímanie nových členov, práva a povinnosti členov, termíny výročných zasadnutí, ustanovenia na reguláciu správania členov ako aj popis jednotného odevu a emblému. Mali zriadených úradníkov spomedzi svojich členov a často mali stanovenú kaplinku alebo iný sakrálny objekt na výkon svojich konfesionálnych aktivít. Laické konfesionálne spolubratstvá však boli výlučne meštianskou záležitosťou a ich hlavným poslaním bolo predovšetkým prejavovanie organizovanej laickej zbožnosti voči zvolenému kultu. Jedno z prvých doložených spolubratstiev vzniklo v roku 1208 v Paríži a v priebehu 13. a 14. storočia sa tento typ spoločností rozšíril zo západnej Európy až do Podunajska. V Uhorsku boli od roku 1348 zakladané bratstvá Božieho tela. (BOULTON, D' A. J. D.: The Knight... c. d., s. 25 – 27, JANKOVIČ, V.: Počiatky pomocných bratských pokladníc v stredoslovenských banských mestách. In: Banské mestá na Slovensku. Martin 1990, s. 104, heslo „Confraternity (Sodality)” v elektronickej verzii práce The Catholic Encyclopedia. (1997) <http://www.knight.org/advert/cathen/04223a.htm> (13.10.1998). O sile vplyvu spolubratstiev na rytierske združenia vypovedá aj skutočnosť, že z celkového počtu 92 rytierskych spoločností, ktoré v období vrcholného a neskorého stredoveku pôsobili na území nemecky hovoriacich krajín, malo celých 70 spolubratstvá formu organizácie. (PARAVICINI, W.: Die ritterlich-höfische Kultur des Mittelalters. München 1994, s. 14).

⁴⁴KEEN, M.: Chivalry. New Heaven – London 1984, s. 181.

Obsah prvej časti zakladajúcej listiny so stanovami spoločnosti („*Item singulis annis debet augmentari fraternalis societas ista, uno articulo in melius...*“) a datovanie doplnku stanov pod hlavným textom listiny dňom sviatku svätého Juraja roku 1326 však nepochybne kladie vznik spoločnosti do roku 1325, čomu plne zodpovedá aj politická situácia v Uhorsku, priaznivá aktu založenia rytierskej spoločnosti. Napriek plánu neapolských Anjouovcov na zisk uhorského kráľovského trónu, ktorým dal podobu neapolský kráľ Karol I. v roku 1269,⁴⁵ sa tento politický cieľ s pomocou pápežskej kúrie podarilo realizovať až jeho pravnukevi Karolovi I. Róbertovi, ktorý bol v rokoch 1307 – 1310 viacnásobne zvolený a viacnásobne korunovaný za uhorského panovníka.⁴⁶ Priaznivé výsledky prestavby hospodárskej a sociálnej štruktúry Uhorska v období konsolidácie panovníckej moci po definitívnom potlačení vlády oligarchov v priebehu 20. rokov 14. storočia⁴⁷ Karolovi umožnili aj podporu a transformáciu rytierstva so snahou priblížiť ho západným vzorom. Úsilím o zatraktívnenie image spoločnosti, nad ktorou si ponechal aktívnu kontrolu, sa usiloval dosiahnuť, aby práve rytierstvo, (zjednocujúce stavovskú, ale aj vojenskú zložku) tvorilo pevnú oporu panovníkovej moci. Jedným z prvých krokov na dosiahnutie uvedeného cieľa bolo vytvorenie novej aristokracie z radov kráľovských prívržencov.⁴⁸ Podobne ako všetci panovníci tých čias, aj Karol sa usiloval vytvoriť veľkolepý kráľovský dvor, na ktorom veľkú úlohu mali zohrávať rytierske ideály tak, ako to bolo na dvore jeho otca v Neapoli. Pretože príslušníci mladej šľachty (s výnimkou jej príslušníkov z radov cudzincov, akými boli napríklad Drugetovci) boli pred Karolovým nástupom na uhorský trón týmito ideálmi prakticky nedotknutí, mladý panovník na podporu a zvýšenie atraktivity rytierstva úspešne použil najrôznejšie metódy – od poriadania rytierskych turnajov v rozpore s oficiálnymi stanoviskami cirkvi na tento šľachtický šport,⁴⁹ cez podporu miestami až prehnaných prejavov rytierskej etiky,⁵⁰ zvýšenú frekvenciu udeľovania erbových znamení,⁵¹ založenie inštitúcie dvorských rytierov a panošov⁵² až po vytvorenie exkluzívneho rytierskeho spoločenstva.

Absencia panovníka v preambule stanov, ktorých vydavateľom bola priamo spoločnosť rytierov („*Nos universitatis societatis fraternalis militiae titulo Sancti Georgii insigniti*“), ako aj enumerácia prelátov a ostatných duchovných osôb, so súhlasom ktorých sa rád zakladal (7 biskupov vedených uhorským primasom, početní opáti a ďalší kňazi, pri tejto príležitosti zhromaždení v ostrihomskej kapitule), niektorých starších bádateľov viedla ku nesprávnemu záveru, že v prípade uhorského rádu alebo milície svätého Juraja išlo o duchovno-rytiersky, a nie o laický rád.⁵³ V skutočnosti je panovníkova vodcovská úloha zreteľná z obsahu viacerých článkov stanov, charakter rádu je v plnom súlade s definíciou najvýznamnejšej kategórie zo širokej skupiny laických rytierskych rádov – panovníckych rádov, a ani približne sa nepodobá (s jedinou bezvýznamnou výnimkou formálnej podoby odevu rytierov) skutočným duchovno-rytierskym rádom.

⁴⁵BREZOVÁKOVÁ, B.: Politický zápas Anjouovcov o uhorskú korunu. Historický časopis 39/1991, č. 6, s. 569 – 570.

⁴⁶Kol.: Dejiny Slovenska I. (do roku 1526), Bratislava 1986, s. 310–311.

⁴⁷Tamže, s. 316.

⁴⁸Opozíciu, oslabenú smrťou jej hlavných vodcov a porážkami vojsk oligarchov na bojových poliach sa Karol usiloval ešte viac potlačiť vylúčením jej príslušníkov z dôležitých úradov v správe kráľovstva a svoju dôveru presunul na svojich prívržencov spomedzi príslušníkov cudzej a domácej nižšej šľachty, ktorú si zaväzoval štedrými majetkovými donáciami. Podrobnejšie pozri FÜGEDI, E.: *Castle and Society in Medieval Hungary. (1000 – 1437)* Budapest 1986, s. 103 – 119.

⁴⁹Pápež Ján XXII. v roku 1316 s odvolaním sa na bulu Klementa V. obnovil zákazy turnajov. KRÜGER, S.: *Das kirchliche Turnierverbot...* c. d., s. 419. V tejto súvislosti je zaujímavé, že jednou z povinností rytierov milície svätého Juraja bola aktívna účasť na rytierskych turnajoch.

⁵⁰Karol I. Róbert napríklad v roku 1319 svojmu súperovi v turnaji, dvorskému panošovi magistrovi Štefanovi z rodu Hunt – Poznanovcov, ktorému pri boji vyrazil tri zuby, ako náhradu za ne daroval tri dediny. Listinu publikoval FEJÉR, G.: *Codex...* c. d., VIII/2, č. LXXIV., s. 210–212.

⁵¹VRTEL, L.: *Osem storočí slovenskej heraldiky.* Martin 1998, s. 50

⁵²„*aule regie milites*“, „*aule regie iuvene*“. Úvádza FÜGEDI, E.: *Rittertum...* c. d., s. 35.

⁵³MAJLÁTH, B.: *A „kalandos“...* c. d., s. 569 – 571.

Hoci preambula stanov výslovne uvádza, že rád bol založený na ochranu kresťanských obyvateľov uhorského kráľovstva pred útokmi „nespočetných húfov neveriacich“ a mal slúžiť na obranu nielen proti vojenskej, ale najmä ideologickej deštrukcii Uhorska pohanmi upevnením vernosti a lojality jeho obyvateľov voči panovníkovi účinným zamedzovaním „zvyšovania počtu neveriacich z radov veriacich“, skutočné pohnútky založenia rádu boli diametrálne odlišné. Uvedené slová stoja na začiatku dlhej série viac či menej kvetnatých fráz a ustálených spojení, ktoré azda pod vplyvom cieľov duchovno-rytierskych rádov, ako aj v dôsledku panovníkovej štandardnej úlohy cirkevného ochrancu sprevádzajú uvedenie stanov takmer každého laického rytierskeho rádu rozličných kategórií, pričom v skutočnosti tieto rády (azda s ojedinelou výnimkou cyperského rádu Meča z roku 1347, ktorého stanovy sa však nezachovali a nepoznáme teda ani obsah jeho preambuly)⁵⁴ neboli prioritne zakladané ako bojové združenia šľachty s cieľom vedenia svätej vojny a zdá sa, že vojna v ich skutočných aktivitách zohrávala iba veľmi nepatrnú, ak nie celkom nijakú úlohu.⁵⁵

Stanovy počet členov spoločnosti obmedzovali na 50, pričom na prijatie nového člena bol okrem viac ideálnych než reálnych vlastností uhorského stredovekého šľachtica (osobnej pokory a miernosti povahy, ktorá nevyvoláva rozbroje) potrebný aj súhlas všetkých rytierov. Kandidát sa o uvedenie počtu musel uchádzať priamo u panovníka, ktorý síce stál v pozadí spoločnosti (nezastával neskôr zvyšujúcu funkciu rádového suveréna alebo veliteľa), ale bol nepochybnou hlavou rádu. Adept na prijatie po ročnej skúšobnej dobe skladal prísahu poslušnosti panovníkovi a následne až do smrti už rád nikdy nemal opustiť s výnimkou vylúčenia ako zradcu a krivoprisažníka. V takom prípade musel počítat s povinnou odvetou ostatných príslušníkov rádu. Zradcom sa mohol stať v prípade, ak udržiaval styk s nepriateľom alebo ak vyvolával rozbroje medzi rytiermi rádu.

Rytieri si mali navzájom preukazovať úctu a pomoc, a to ako v mieri, tak aj vo vojne a tiež si mali byť vzájomne nápomocní pri spoločenskom vzostupe. Ak by napriek zákazu niektorý spomedzi nich hanil alebo ohováral iného rytiera, za trest mal v nasledujúci pondelok na raňajky zjesť peceň chleba zmiešaný s popolom. Stanovy tiež predpisovali vykonať satisfakciu za rytiera, ktorému bola spôsobená nepravosť, alebo ak bol okradnutý. Rád formálne viedli dvaja sudcovia pre svetskú a duchovnú oblasť, ktorí vo svojom rozhodovaní podliehali panovníkovi. Úlohou sudcov bolo riešiť a urovnávať vzájomné spory členov rádu, asistovali pri prijímaní nových členov a od roku 1326 mali zvolávať príslušníkov rádu na pravidelné mesačné zasadania.⁵⁶

Dôležitou súčasťou života rádových rytierov bolo dodržiavanie predpísaných rádových ceremoniálov, ako aj plnenie liturgických alebo sociálnych záväzkov. Rytieri mali každý piatok nosiť predpísaný odev v podobe čiernej, po kolená dlhej kutne s rádovým mottom na hrudi.⁵⁷ Nedodržanie predpísaných povinností sa malo trestať celodenným pôstom. V prípade absencie insígnie na odevu musel postihnutý rytier zaplatiť pokutu a zaobstarat si novú insígniu. V prípade úmrtia člena spoločnosti mali všetci zostávajúci členovia rádu dať odslúžiť desať omší a všetci (s výnimkou ťažko chorých alebo zaneprázdnených službou panovníkovi) sa museli osobne zúčastniť na omši za spásu jeho duše a na jeho pohrebe. Každý piatok sa mali zúčastňovať na rannej pobožnosti a po celý deň mali vystupovať s vážnou tvárou. V uvedený

⁵⁴Neutichajúci zápal a nadšenie cyperského kráľa Petra pre boj proti moslimom bol aj jednou z príčin, ktoré viedli ku jeho zavraždeniu vlastnou šľachtou v roku 1369. Ku dôvodom vraždy pozri podrobnejšie in: EDBURY, P.: The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191 – 1374. Cambridge 1994, s. 173 – 179.

⁵⁵Uvedený fenomén treba v budúcnosti podrobiť komplexnejšiemu výskumu.

⁵⁶Podobnú funkciu arbitrov vo vzájomných sporoch členov rádu plnili aj sudcovia, menovaní spomedzi príslušníkov Dračieho rádu. Pozri listinu z 8. novembra 1411 in: BORSA, I.: Zsigmondkori okléveltár III. (1411 – 1412) Budapest 1993, č. 3496, s. 727 – 728.

⁵⁷„In veritate iustus sum huic fraternali Societati“. Toto heslo je veľmi podobné textu prisah severotalianskych mestských liturgických bratstiev z 2. polovice 13. storočia – „Juro de assere buono et fidele ad questa venerabile compagna“. Uvádza VESZPRÉMI, L.: Az Anjou-kori lovagság... c. d., s. 8.

deň sa mali obzvlášť vyvarovať všetkých sporov a okrem jedného denára, oferovaného v prospech príslušného kostola, sa mali pomodliť 10 otčenášov a 10 zdravasov.

V prípade, ak sa rytieri nachádzali na kráľovskom dvore, mali sa pod hrozbou pokuty stravovať v spoločnej jedálni, pričom zvyšky stravy sa mali dávať chudobným. Rytieri sa mali trikrát ročne (vo sviatok rádivého patróna, svätého Juraja, vo sviatok narodenia Panny Márie a ôsmy deň po Novom roku) schádzať na spoločných zasadaniach. Tí, ktorí boli prítomní na kráľovskom dvore, sa mali stretávať na spoločných zasadaniach raz mesačne a na týchto stretnutiach sa mali riešiť aktuálne problémy kráľovstva. Stanovy rádu ďalej obsahujú veľké množstvo najrôznejších ustanovení (ich celkový počet je 69), ktoré sú zamerané na podporu rytierskeho správania, úpravu vzťahov medzi rytiermi navzájom a medzi rytiermi na jednej strane a panovníkom na strane druhej.⁵⁸

Obsah stanov rádu zreteľne poukazuje na úsilie panovníka o upevnenie spojenectva najvýznamnejších, jemu verných príslušníkov uhorskej šľachty s cieľom regulácie ich správania podľa potrieb panovníka a so snahou o odstránenie všetkých prípadných ohnisk vzájomných rozporov. Zisk členstva v ráde predstavoval pre rytiera nepochybne výhody – okrem nemalej spoločenskej prestíže mali rytieri z častého pobytu v panovníkovej blízkosti nepochybne majetkový prospech. Ďalej mohli byť súdení iba dvoma sudcami spomedzi ich stredy, ktorých si sami volili, čiže boli vyňatí z dosahu riadneho súdnictva kráľovstva, mali právo žiadať od miestnej jurisdikcie satisfakciu za nečlenov, ktorí im nejakým spôsobom spôsobili ujmu, prostredníctvom sudcov rádu boli oslobodzovaní od trestov za porušenie prisah a zároveň získavali nemalé politické záruky. Je len príznačné, že úlohy rádu v oblasti obrany cirkvi a pravej viery, ktoré boli zoširoka proklamované v preambule rádu, našli v stanovách našli iba skromné miesto prostredníctvom neurčitej povinnosti brániť a chrániť materskú svätú Cirkev všetkými spôsobmi a duchovne prispievať k rozvoju tejto cirkvi prostredníctvom modlitieb. Pre mlčanie prameňov nepoznáme, do akej miery sa realizovali jednotlivé body stanov a k dispozícii zatiaľ nie sú žiadne ďalšie údaje o činnosti a aktivitách rádu počas jeho celej existencie, ktorá podľa svedectva zachovanej listiny so stanovami trvala minimálne dva roky (1325 – 1326), ale ktorá bola nepochybne omnoho dlhšia – na základe poznania politických dejín Uhorska, ako aj analógií s mnohými inými rádmí nie je dôvod domnievať sa, že abstencia alebo chudoba prameňov svedčí o rýchлом zániku spoločnosti. Je nanajvýš pravdepodobné, že rád jestvoval v nejakej podobe, ktorá však nemusela byť nevyhnutne totožná s podobou, aká je stanovená v zakladajúcej listine rádu, minimálne do smrti Karola I. Róberta v roku 1342 a rád s veľkou pravdepodobnosťou jestvoval aj za vlády Karolovho syna, Ľudovíta I. Veľkého, ktorý rovnako ako jeho otec, je všeobecne považovaný za podporovateľa rytierskych tradícií a za rytierskeho panovníka.⁵⁹ Naopak, reálny je zánik rádu v období vnútorných bojov šľachty o zisk podielu na politickej moci po smrti Ľudovíta I. v roku 1382. Objasnenie prípadnej transformácie rádu, upresnenie členskej základne a podiel jeho príslušníkov na reálnej politickej moci počas vlády Karola I. Róberta rovnako ako aj stanovenie aktivít rádu patrí ešte stále medzi doposiaľ nevyriešené úlohy historiografie a je otázne, či sa ich pre limitovaný počet a výpovednú hodnotu prameňov z tohto obdobia vôbec niekedy podarí uspokojivo vyriešiť.

V poradí druhý laický rytiersky rád súvisí s osobou Karola II. Malého z Drače. Na jeho osobu sa už tradične zvykneme pozeráť výlučne cez prizmu uchvatiteľa uhorského kráľovského trónu v búrlivých 80. rokoch 14. storočia. V slovenskej historiografii vystupuje ako málo výrazná, epizódna postava, ktorá je zaujímavá iba v súvislosti so svojím dvojnásobným krátkym poby-

⁵⁸Podrobný rozbor stanov rádu pozri in: BOULTON, D'A. J. D.: *The Knights...* c. d., s. 27 – 45.

⁵⁹Je však paradoxné, že napriek tomu pramene, ktoré by ho bezprostredne spájali s rytierstvom, sú viac než ojedinelé. O jeho bezprostrednej podpore uhorského rytierstva priamo svedčí iba jedna listina z roku 1365 a dve listiny z roku 1348. (VESZPRÉMI, L.: *Az Anjou-kori...* c. d., s. 12 – 16). Oproti tomu bol však jediným z európskych panovníkov a vládnucich kniežat, ktorý počas okružnej cesty cyperského kráľa Petra I. z Lusignanu po európskych panovníckych dvoroch od októbra 1362 do júna 1365 prisľúbil osobnú účasť na jeho plánovanej krížovej výprave. (GRÓDECKI, R.: *Konges Krakowski* v roku 1364. Kraków 1995, s. 69).

tom v Uhorsku, akciami podniknutými na získanie kráľovskej koruny a tragickou smrťou z rúk atentátnikov. Je paradoxné, že tento málo významný uhorský panovník v čase svojej korunovácie za kráľa Neapolska (Pevninskej Sicílie) v roku 1381 založil laický rytiersky rád Lode (*L'Ordre de la Nef*), ktorý napriek krátkosti svojej existencie mal najrozsiahlejšie a najprepracovanejšie stanovy spomedzi všetkých laických rytierskych rádov vrcholného a neskorého stredoveku, resp. raného novoveku, ktoré svedčili o veľkých ambíciách jeho zakladateľa.⁶⁰

Inšpiratívne zdroje založenia Karolovho rádu sa dnes už dajú len ťažko zistiť. Celkom dobre to mohol byť najstarší rytiersky rád jeho uhorského predchodcu na tróne a menovca, Karola I. Róberta z roku 1325/1326, keďže Karol Malý bol od roku 1365 vychovávaný na uhorskom kráľovskom dvore Ľudovíta Veľkého. Stanovy rádu Lode obsahujú mnohé paralely so stanovami milície svätého Juraja, ako aj niektoré celé prevzaté pasáže textu. Postoj Karola Malého ku uhorskému panovníckemu dvoru najlepšie charakterizuje článok 55 stanov rádu Lode, týkajúci sa povinností kniežaťa a rytierov. Ten zaväzoval vodcu rádu a jeho nasledovníkov vo funkcii rádového suveréna, že nebudú nikdy konať proti rímskej cirkvi a proti uhorskému kráľovi Ľudovítovi I.⁶¹ Rovnako dobrým vzorom však mohol byť aj starší neapolský rád svätého Ducha z Pravej túžby, ktorý sa všeobecne nazýva rádom Uzla. Tento rád založil v deň svojej korunovácie v máji 1352 druhý manžel Karolovej sesternice, kráľovnej Jany I., Ľudovít z Taranta⁶² a v stanovách rádu Lode sa objavujú reminiscencie aj na tento rád v podobe textových paralel. V neďalekom Savojsku v roku 1350 gróf Amadeus VI. založil rád Čiernej labute,⁶³ ktorý od roku 1364 nahradil rádom Náhrdelníka.⁶⁴ Inšpirujúcimi však mohli byť aj rôzne severotalianske mestské spolubratstvá, ktoré tu vznikali od polovice 13. storočia.⁶⁵ Nemôžeme však zabudnúť ani na prípadný vplyv milície svätého Juraja, ktorú založil v rokoch 1371 – 1379 aragónsky kráľ Peter IV. Obradný. Ten po smrti svojho bratanca Fridricha III. v roku 1377 uplatňoval svoje nároky na vrátenie neapolského kráľovstva.⁶⁶ Nepochybný je aj vplyv starších duchovno-rytierskych rádov, a to rádu rytierov a špitálnikov svätého Jána Krstiteľa z Jeruzalema (johanitov), rádu rytierov Panny Márie v Jeruzaleme (Nemeckých rytierov) a rádu úbohých rytierov Šalamúnovho chrámu v Jeruzaleme (templárov), a to predovšetkým vo formálnej výstavbe a v rozsahu textu stanov rádu Lode.⁶⁷ Nezanedbateľný vplyv na samotnú myšlienku založenia rytierskeho rádu mala nepochybne aj okružná cesta cyperského panovníka Petra I. z Lusignanu spolu s kancelárom Filipom de Mézières po európskych panovníckych dvoroch v rokoch 1361 – 1364, ako aj vplyv myšlienok rytierskeho „fanatika“ Filipa de Mézières, vyjadrených v textoch predznamenantých založenie jeho vlastného rádu Kristovho utrpenia (Pašijového rádu).⁶⁸ Hoci existencia rádu Lode bola známa z odbornej

⁶⁰BOULTON, D'A. J. D.: *The Knights*.... c. d., s. 323.

⁶¹Ľudovít bol tátorom Karola II. Malého. (BOULTON, D'A.J.D.: *The Middle French Statutes of the Monarchical Order of the Ship* (Naples, 1381). A Critical Edition with introduction and Notes. In: *Medieval Studies* Vol. XLVII/1985, Pontifical institute of medieval studies, Toronto 1985, s. 241).

⁶²BOULTON, D'A. J. D.: *The Knights*.... c. d., s. 292.

⁶³Stanovy rádu sú publikované in: *Order of Black Swan. Chronique* 18/1998, (1998), <http://www.chronique.com/Library/Knights/blswan.htm> (1. 6. 1998).

⁶⁴BOULTON, *The Knights*.... c. d., s. 249. Rád jestvuje dodnes pod názvom rád Najsvätejšieho Zvestovania Našej Panej, pričom ku zmene jeho stanov a názvu došlo z iniciatívy Karola III. v roku 1518. (Statutes of the Supreme Order of the Most Holy Annunciation of the Royal House of Savoy. (transl. Louis A. M. Mendola, 1992) Caltrap's corner (1998), <http://caltrap.bbsnet.com/statutes.htm> (16. 1. 1998).

⁶⁵VESZPRÉMI, L.: *Az Anjou – kori*... c. d., s. 8 – 9.

⁶⁶BOULTON, D'A. J. D.: *The Knights*.... c. d., s. 281 – 282.

⁶⁷Zatiaľ čo stanovy milície svätého Juraja obsahovali 69 ustanovení, ktoré boli vyjadrené približne 1400 slovami, stanovy rádu Lode, podobne ako stanovy duchovno-rytierskych rádov boli omnoho obsiahlejšie – obsahovali 383 ustanovení, ktoré boli vyjadrené približne 17 000 slovami. Podrobnejšie ku rozboru stanov pozri in: BOULTON, D'A. J. D.: *The Middle*... c. d., s. 200 – 215.

⁶⁸Podrobnejšie pozri HAMDY, A. H.: *Philippe de Mézières an the New Order of the Passion I. Bulletin of the Faculty of Arts, Alexandria University in Egypt* 17/1963, s. 49 – 54.

literatúry od roku 1613,⁶⁹ až do 30. rokov 20. storočia v nej prežívali zásadne dezinformácie, ktoré mal od roku 1642 na svedomí Jozef Micheli Márquez.⁷⁰ Prvé reálne údaje o ráde (bez uvedenia prameňov) sa objavili až v prácach Emila Léonarda,⁷¹ ale definitívne reálny obraz problematiky tohto rádu priniesli až závery J. Boultona zo 70. – 90. rokov 20. storočia,⁷² ktoré vznikli na základe rozboru ním objavených a publikovaných dvoch rukopisných exemplárov stanov rádu.⁷³

Cieľom existencie rádu podľa zakladateľových slov v obšírnej preambule stanov bola nielen tradične proklamovaná služba a obrana katolíckej cirkvi a troch stavov spoločnosti, ale aj pomsta smrti Ježiša Krista a dobytie svätej Zeme z rúk moslimov.⁷⁴ V skutočnosti však opätovne išlo o exkluzívnu šľachtickú spoločnosť, ktorá bola vytvorená na podporu služieb jej rádomu suverénovi a zakladateľovi predovšetkým v oblasti politiky a vojenstva. Obsahom stanov, ktoré boli formulované v duchu najlepších tradícií rytierskej a kresťanskej ideológie, bolo zabezpečenie vernej a lojálnej služby rytierov rádu voči hlave rádu (vrátane nerytierskeho donášania na vlastných druhov), ako aj vzájomného spojenectva jednotlivých rádomých rytierov. Dôležité miesto zaujímal aj proklamácia podpory rytierskeho spôsobu správania. Obsah stanov, ako aj politické podmienky, v ktorých rád vznikol, jednoznačne napovedajú, že rád Lode plnil (či skôr mal plniť) úlohy elitného vojenského zboru a politického klubu, alebo politickej strany.⁷⁵

Počet rytierov rádu nebol pevne stanovený, ale zato boli pozoruhodne presne definované potrebné kvality uchádzača o vstup do rádu.⁷⁶ Rádomí rytieri boli povinní slúžiť a podporovať rádomu suveréna, pomáhať mu v znovuzískaní jeho „strateného dedičstva“ (jeruzalemského kráľovstva, Sicílie, konštantinopolského cisárstva a grófstiev Piemont a Provence), brániť suveréna a všetkých rytierov rádu proti ostatným osobám, zúčastňovať sa na bohoslužbách, dodržiavať pôsty a zúčastňovať sa na pohrebných slávnostiach za zomretých členov rádu. Rytieri mali prísne zachovávať mlčanlivosť o tajomstvách rádu a všetky zistené akty nepriateľstva voči osobe suveréna alebo rádu ako celku mali okamžite oznámiť. Na pravidelných zasada-

⁶⁹COLLENUCIO, P.: *Compendio dell' istoria del Regno di Napoli*. Venezia 1539, ďalšie vydania boli v rokoch 1541 a 1552 a nová edícia so zmienkou o ráde vyšla v roku 1613.

⁷⁰MICHELI MÁRQUEZ, J.: *Tesoro militar de cavalleria*. Madrid 1642. Podľa tohto autora sa rád nazýval rádom Argonautov svätého Mikuláša, mal byť pod ochranou svätého Mikuláša z Myry, patróna námorníkov a ochrancu Pevninskej Sicílie, jeho príslušníci sa mali každoročne stretávať v deň svätcovho sviatku v katedrále svätého Mikuláša v Bari, pričom mali mať oblečený biely odev. Márquez patril do skupiny autorov, ktorí v snahe priniesť čitateľom čo najúplnejšie a najkomplexnejšie informácie o každom ráde, neváhal publikovať celkom vymyslené údaje, ako to bolo aj v tomto prípade.

⁷¹LÉONARD, É. G.: *Histoire de Jeanne I.e, reine de Naples, comtesse de Provence I. – II*. Paris 1932 – 1937.

⁷²BOULTON, D'A. J. D.: *The Origin and Developement of the Curial Orders of Chivalry 1330 – 1470*. Oxford 1975, Tenže: *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe 1325 – 1520*. Woodbridge 1987, druhé vydanie v roku 1995, Tenže: *The Middle French Statutes of the Monarchical Order of the Ship (Naples, 1381)*. A Critical Edition with introduction and Notes. In: *Medieval Studies Vol. XLVII/1985*, Pontifical institute of medieval studies, Toronto 1985, s. 168 – 271.

⁷³Rukopis z Pensylvánie, Van Pelt Library, University of Pennsylvania, inv.č. MS French 83, rukopis z Turína, Biblioteca Nazionale Univerzitaria Torino, inv. č. MS L III.29.

⁷⁴Stanovy, preambula.

⁷⁵BOULTON, D'A.J.D.: *The Knights...* c. d., s. 323.

⁷⁶Na rozdiel od mnohých iných rádom, ktoré vlastnosti rádomého rytiera vôbec nešpecifikovali, alebo ak, tak len vo všeobecnej rovine, stanovy rádu Lode predpisovali až kuriózne podrobne vlastnosti budúceho rytiera rádu. Kandidát na rytiera musel mať predovšetkým dobrú povesť, byť verným katolíkom, musel byť zdravý a mať v poriadku končatiny, aby mohol dobre narábať so zbraňami, nesmel byť duchovným rytierom, musel byť smelý a chrabrý alebo taký, od ktorého sa očakávala smelosť a chrabrosť po vstupe do rádu a mal byť múdрым a rozvážnym šľachticom vznešeného vzhľadu. Zároveň mal byť známy niektorému z rádomých rytierov, ktorý preberal záruku za jeho bezúhonný život a stav. Uchádzač o vstup do rádu nesmel byť sudcom, advokátom, lekárom, obchodníkom, úžerníkom, kacírom alebo rozkolníkom, členom žiadneho iného rádu, nepriateľského voči rádu Lode, v čase prevzatia rádomvej insígnie nesmel byť v spojení so žiadnym nepriateľom rádomého suveréna alebo ktoréhokoľvek z rytierov rádu, nesmel byť podlý a nečestný, zbabelec, zradca, hlučný a nesmel mať žiadne nedostatky v konverzácii. (Stanovy, článok 2).

niach rádu (4 zasadania ročne trvajúce spolu 36 dní) sa riešili spory príslušníkov rádu, trestali sa zistené porušenia stanov, zapisovali sa hrdinské skutky rytierov do osobitných, na to pripravených kníh, prijímali sa noví príslušníci rádu a konali sa hostiny a bohoslužby.⁷⁷

Insigniu rádu predstavovala loď typu koga bez garnitúry (výstroja) na morskej hladine.⁷⁸ Na rozdiel od mnohých iných rytierskych rádov insignia rádu Lode, ktorá sa musela nosiť upevnená na ľubovoľnom mieste odevu každý deň v roku, neslúžila iba ako znamenie príslušnosti ku rytierskej spoločnosti, ale zároveň ako viditeľné znamenie osobných zásluh alebo povedané modernou terminológiou, výkonnostný odznak. V prípade vykonania hrdinských skutkov sa loď mohla doplniť jednotlivými súčiastkami výstroja v rôznych farbách.⁷⁹ Keďže rád jestvoval iba krátkych päť rokov, je otázne, či dokázal plniť zakladateľove predstavy alebo či dokonca v nejakej forme po svojom založení pretrvával, resp. vykonával požadované funkcie v búrlivom období Karolových zápasov o záchranu svojho neapolského a o zisk uhorského trónu. Bolo by tiež nepochybne zaujímavé zistiť, či sa Karolovi podarilo rád čo i len sčasti preniesť do uhorského prostredia, pretože by mu mohol pomôcť pri získavaní potrebných politických spojencov, aj keď krátkosť času jeho uhorskej vlády takéto využitie rádu zrejme vôbec neumožnila.⁸⁰

Koncom roka 1408 bol založený Dračí rád (*Societas cum signo draconis, Gesellschaft mit dem Trakchen*). Vznikol v počiatkových búrlivých rokoch uhorskej vlády Žigmunda Luxemburského, ktoré sa odohrávali v znamení dramatického zápasu o udržanie si uhorského kráľovského trónu. Rád vznikol ako formálne odôvodnenie existencie barónskej ligy Gorjanský – Celjský, ktorej členom sa stal aj uhorský panovník. Založenie rádu bolo v tomto kontexte vynútenou akciou a jeho stanovy z 12. decembra 1408 predstavujú právnu kodifikáciu uvedenej politickej skupiny, ktorá bola navonok prezentovaná v zamaskovanej podobe vtedy módného rytierskeho rádu. Hoci panovník bol k tomuto kroku donútený tlakom vonkajších faktorov, v konečnom dôsledku sa to ukázalo veľmi účinné. Po vzniku rádu nastalo utíšenie politických rozporov a stabilizovalo sa Žigmundovo postavenie v kráľovstve.⁸¹ Uhorský panovník si aj za cenu straty veľkej časti osobného i kráľovského majetku a čiastočne aj kráľovskej prestíže v Uhorsku dokázal zabezpečiť pomocou členov Dračieho rádu a ich príbuzných v krajine pokoj, upevnil svoje postavenie na uhorskom kráľovskom tróne a uvoľnil si tým ruky pre ďalšie dôležité akcie v cudzine – predovšetkým pre zisk českej a ríšskonemeckej koruny. Neveľmi pevné pozície uhorského panovníka si Žigmund Luxemburský upevňoval donáciami panstiev členom svojej ligy. Pod záštitou rytierskej spoločnosti v Uhorsku došlo ku značnému preskupeniu moci a začal sa rýchly mocenský vzostup rodín, ktoré mali svoje zastúpenie v Dračom ráde.⁸² Rast sily malej skupiny šľachticov, mohutná koncentrácia pôvodne kráľovského majetku v ich rukách a citelné oslabenie kráľovskej moci boli nevyhnutnou daňou

⁷⁷Stanovy, články 18 – 152.

⁷⁸Loď mala podľa slov zakladateľa predstavovať Noemovu archu, pomocou ktorej bol zachránený ľudský rod, loď, na ktorej starí gréci a rímski hrdinovia hľadali a dobýjali rozličné krajiny, získavali slávu a preukazovali odvahu a statočnosť, Pannu Máriu, svätú Kirkev, plavidlo Veľkého rybára, zmietajúce sa v búrke na mori, ktoré bude rád ochraňovať atď. (Stanovy, preambula).

⁷⁹Napríklad pre pridanie prvého kormidla sa rytier musel zúčastniť bitky so Saracénmi, heretikmi alebo schizmatikmi, v ktorej na jeho strane stálo 1500 mužov a na strane protivníka prinajmenšom ako 2000 mužov. V bitke sa musel preukázať ako jeden z popredných bojovníkov a dobrý rytier. Za splnenie ďalších úloh (zúčastniť sa výpravy do Svätej zeme, dobyť mesto alebo hrad atď.) mohol insigniu doplniť druhým kormidlom, veľkým kormidlom, kotvou, zlatými, červenými, modrými, bielymi, zelenými, sivými a kovovými lanami, dvoma druhmi plachiet, koruhvami a hlavnou koruhvou upevnenou na stožiarovom koši. (Stanovy, článok 131 – 145).

⁸⁰Rád v každom prípade zanikol po Karolovej smrti z rúk atentátnikov v roku 1386 a jeho nasledovníci na neapolskom tróne ho už neobnovili. (BOULTON, D'A. J. D.: The Middle... c. d., s. 190).

⁸¹Ku komplikovaným politickým pomerom v Uhorsku na prelome 14. a 15. storočia pozri: GÁCSOVÁ, A.: Politicko-mocenské pomery v Uhorsku v rokoch 1382 – 1403. Historické štúdie XIX, Bratislava 1974, s. 193 – 215, BARTL, J.: Politicko-spoločenské pomery na Slovensku na prelome 14. a 15. storočia a vláda Žigmunda Luxemburského. Zborník FF UK Historica XXIV–XXV/1973 – 1974. Bratislava 1974, s. 223 – 255, najnovšie MÁLYUSZ, E.: Kaiser Sigismund in Ungarn. (1387– 1437) Budapest 1990, s. 59 – 93.

⁸²FÜGEDİ, E.: Castle... c. d., s. 123 – 137.

vyriešenia Žigmundovej kritickej situácie v Uhorsku na počiatku jeho vlády. Silná barónska skupina predstavovala významnú politickú a vojenskú silu, o ktorú sa panovník mohol bez obáv opierať, ale ktorej dal zároveň voľnú ruku v správe krajiny a on sám sa už venoval takmer výlučne iba Čechám a Svätej ríši rímskej. Z hľadiska vyšších dynastických cieľov (zisk luxemburského dedičstva po Karolovi IV., ktoré český kráľ Václav IV. nedokázal udržať) bolo Žigmundovo počínanie v Uhorsku celkom ospravedlniteľné a v konečnom dôsledku prinieslo aj zamýšľaný úspech.

Že v prípade Dračieho rádu skutočne nešlo o klasickú rytiersku spoločnosť, svedčí aj účasť ženy – kráľovnej Barbory – v celkovom počte dvadsiatich štyroch rytierov. V texte zakladajúcej listiny Dračieho rádu z 12. decembra 1408, ktorá má jednoznačný charakter politickej dohody medzi Žigmundom, jeho manželkou Barborou a ďalšími dvadsiatimi dvoma poprednými uhorskými šľachticmi, sa panovník zaviazal odmeniť členstvom v ráde tých šľachticov, ktorí mu poskytli veľké služby v boji proti jeho nepriateľom. Jednotliví rytieri sa zaviazali vzájomným priateľstvom a pomocou. Dohoda ďalej stanovovala postup pri vystúpení niektorého z účastníkov dohody proti panovníkovi, ako aj postup pri riešení vzájomných sporov členov. Záver listiny obsahuje v pomere k ostatným ustanoveniam len krátku pasáž o povinnostiach rytierov v súvislosti s rádovým ceremonálom.

V prípade smrti niektorého člena spoločnosti sa pozostali druhovia zaviazali zúčastniť na jeho pohrebe. V prípade neúčasti boli povinní dať odsľúžiť tridsať omší za spásu jeho duše. Na pamiatku zosnulého mal každý rytier počas jedného dňa nosiť skvostný odev a na druhý deň ho mal venovať niektorému z chudákov. Všetci rytieri boli povinní nosiť každý piatok čierny odev. Ak hociktorý člen rádu niektoré z uvedených ustanovení opomenul, alebo ak si na odev zabudol upevniť rádové insígnie, za trest mal dať odsľúžiť päť omší a za prípravu každej mal zaplatiť štyri denáre. V prípade ak niektorý člen rádu prišiel o rádové insígnie, napríklad v zajatí, bol zo spoločnosti vylúčený, až kým si dal vyrobiť nové insígnie, alebo si ich zaobstaral iným spôsobom.⁸³

Rád splnil poslanie, pre ktoré bol vytvorený a nepochybne by čoskoro zanikol, ale Žigmund zistil, že sa dá použiť ako vynikajúci diplomatický prostriedok pri jeho rozsiahlych politických aktivitách, ktoré výrazne presahovali rozmer uhorského kráľovstva. Takýmto spôsobom ho používal v rokoch 1411 – 1432.⁸⁴ Tretie vývinové obdobie rádu nastalo v súvislosti s panovníkovou druhou rímskou korunováciou. Žigmunda na cisársky trón osobne uviedol pápež Eugen IV. 30. mája 1433. V júli rovnakého roka na panovníkovu žiadosť pápež schválil zmeny a doplnky ku stanovám rádu.⁸⁵ Po Žigmundovej smrti v roku 1437 rád nezanikol, ako sa zvykne často uvádzať, ale v udeľovaní rádových insígnií pokračovali aj ďalší, a to nielen uhorskí panovníci – Albrecht II., Fridrich III. a Matej Korvín.⁸⁶

Insígnie spoločnosti spočiatku predstavovali okridleného, do kruhu stočeného štvornohého draka, ktorý má chvost omotaný okolo krku a chrbát rozseknutý do tvaru kríža. Symbolika draka mala podľa slov zakladateľa vyjadriť zámer zničenia pohanov a odpadlíkov od pravej viery.

⁸³MOL Budapešť, DL 9470. Listinu publikoval FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* X/4, Budae 1841, č. CCCXVII., s. 682 – 694. V listine publikovanej v edícii dokumentov MILLER, F. (ed.): *Acta...* c. d. s. 167 – 181 chýbajú dve mená rádových rytierov.

⁸⁴GRAUS, I.: *Dračí rád Žigmunda Luxemburského a jeho symbolika v 15. a 16. storočí*. Slovenská archivistika XXXI/1996, č. 2, s. 94 – 95.

⁸⁵Doplnok stanov publikoval FRANKNÓI, V.: *Genealogikai és heraldikai közlemények a vatikáni levéltárból*. Turul 11/1893, s. 1 – 8. Okrem pôvodných ustanovení doplnok stanov požadoval, aby uhorskí príslušníci rádu každoročne odovzdávali v prospech špitála svätej Alžbety v budínskom predmestí Heviz, patriacom do Vesprimskej diecézy, päť uhorských florénov v zlate. Príslušníci rádu z cudziny popri rovnakej povinnosti museli každoročne venovať ďalších päť zlatých v prospech chudobných podľa svojho vlastného uváženia.

⁸⁶Jedno z posledných známych prepožičaní insígnií Dračieho rádu sa konalo v roku 1460, keď Matej Korvín do rádu prijal Andreja Tuskanya z Dalmácie. Listinu publikoval: VÉGHELI, D.: *A Sárkány – rend történetéhez. Történelmi tár*. Budapest 1880, s. 775 – 776. Neúplný menoslov známych členov rádu uvádza KRUSE, H. – PARAVICINI, W. – RANFT, A. (ed.): *Ritterorden...* c. d., s. 240 – 243.

Od konca 20. rokov 15. storočia sa insígnia čiastočne modifikovala. Kríž z chrbáta zvierat sa stal jeho prevýšením a zároveň došlo k výmene prostého svätoturajského kríža za plamenný víťazný konštantínovský kríž. V rovnakom období sa objavil aj nový prvok, ktorým bolo heslo alebo devíza „*O QUAM MISERICORS EST DEUS, IUSTUS ET PACIENS*“. Insígnia sa na odev na ľavej strane hrude nosila vo forme výšivky alebo v podobe kovovej brošne, pretože Dračí rád ako jeden z mála rytierskych rádov nepoužíval kolanu. Insígnia do kruhu stočeného draka bola taká atraktívna, že sa s obľubou používala aj v heraldickej tvorbe, a to dokonca aj v období, keď rád už dlhé storočia nejstvoval.⁸⁷

Dračí rád vzbudzoval veľkú pozornosť už Žigmundových súčasníkov⁸⁸, a teda celkom prirodzene údaje o ňom nechýbali v žiadnej významnejšej práci klasických faleristov 17. – 18. storočia,⁸⁹ avšak bez výnimky s nesprávnymi výsledkami o čase založenia, rádovej symbolike a poslaní rádu, ktoré v tomto type prác prežívali až do 20. storočia.⁹⁰ Reálny pohľad na rád však veľmi dlho nedokázala zaujať ani slovenská, česká, maďarská či nemecká historiografia, a to vinou pretrvávajúcej averzie voči osobe panovníka.⁹¹ Napriek zmene nazerania a hodnotenia Žigmunda Luxemburského koncom 80. rokov 20. storočia⁹² ešte stále nie je doriešené presné zaradenie tohto rytierskeho spoločenstva do systému dobových laických rytierskych rádov v dôsledku niektorých jeho špecifik, ako aj komplexný rozbor dejín rádu a jeho politický význam. Dodnes absentuje (podobne ako u staršieho rádu alebo milície svätého Juraja) kritická edícia stanov rádu a rozbor rádovej organizácie.

⁸⁷Podrobnejšie pozri: GRAUS, I.: Rádová symbolika a jej aplikácia v heraldickej tvorbe. In: Heraldika na Slovensku. Martin 1997, s. 100 – 113, GRAUS, I.: Symbolika uhorského Dračieho rádu vo vzťahu k erbmu mesta Michaloviec. Genealogicko-heraldický hlas SGHS pri MS v Martine, VI/1996, č. 1, s. 5 – 10. V muzeálnych zbierkach sa zachovala jedna textilná insígnia, fragment plášt'a s insígniou a niekoľko strieborných miniatúr rádovej insígnie. Známe sú mnohé vyobrazenia insígnií na náhrbkoch rádových rytierov, erboch, rôznych architektonických článkoch a najrôznejších predmetoch vrátane minci.

(Podrobnejšie pozri GRAUS, I.: Dračí rád... c. d., s. 86 – 106).

⁸⁸Napríklad Žigmundov historiograf Eberhard Windecke. (Eberhard Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmund. Zum ersten Male vollständig herausgegeben von Dr. Wilh. Altmann, Bibliothekskustos und Privatdocent in Greifswald. Berlin 1893).

⁸⁹Napríklad FAVYN, A.: Le Théâtre d' Honneur et de Chevalerie: ou l' histoire des ordres militaires de Roys et Princes de la Chrétienté. Paris 1620, MICHELI MÁRQUEZ, J.: Tesoro militar de cavalleria. Madrid 1642, ASHMOLÉ, E.: The Institution, Laws and Ceremonies of the Most Noble Order of the Garter. London 1672, reprint 1971, GIUSTINIAN, B.: Historie cronologische della vera origine degl' ordini militari e di tutte religioni cavallerische. Infino ad hora institutione nel Mundo, Insegne, Croci, Standardi, Habiti Capitolari, o di Ceremonia, Statuti e Constitutioni di cadaun. Venezia 1672, s. 717 – 724, BONANNI, P.: Ordinum equestrum et militarium catalogus in imaginibus expositus et cum brevi narratione oblatu. Rome 1711, v nemeckom vydaní Verzeichnis der Geist- und Weltlichen Ritterorden in netten Abbildungen und einer kurzen Erzählung Ihr. päpstl. Heiligkeit Clementi XI. in Lateinisch- und Italienischer Sprache übergeben. Nürnberg 1720, s. 41 – 42, PINTÉR, J. B.: Conspectus equestrum ordinum per Europam omnem florentum. Trnava 1742, s. 146, RAMMELSBERG, J. W.: Beschreibung aller noch heutiges Tages florierenden als bereits verloschenen geist- und weltlichen Ritterorden in Europa nebst denen Bildnissen derer Ordens – Zeichen. Berlin 1744, reprint 1973, s. 18 – 19, BOEHME, J. G.: De ordine draconis instituto a Sigismundo imperatore. Lipsiae 1764 a ďalšie.

⁹⁰Například NEVILLE, D. G.: A history of the Early Orders of Knighthood and Chivalry. London 1978 (nečíslované strany).

⁹¹Podrobnejšie pozri KAVKA, F.: O cisári Žigmundovi také poněkud jinak. Dějiny a současnost 13/1991, č. 6, s. 11 – 14. Prehľad najnovších výsledkov bádania o Žigmundovi Luxemburskom zhrnul KRZENCK, T.: Nejnovější literatura o Žigmundovi Lucemburském. Český časopis historický 95/1997, č. 2, s. 460 – 472.

⁹²Prvé správne výsledky bádania o Dračom ráde priniesla práca BARANYAI, B.: Zsigmond király ú. n. Sarkányrendje. Századok LIX–LX/1925–1926, č. 4 – 6, 7 – 8, s. 561 – 591, 681 – 719. Ďalšie reálne hodnotenia rádu sa objavili v súvislosti s blížiacimi sa okrúhlymi výročiami panovníkovho nástupu na trón a jeho smrti. MÁLYUSZ, E.: Zsigmond király uralma magyarországon. Budapest 1984, nemecké vydanie v roku 1990, MACEK, J. – MAROS, E. – SEIBT, F.: (ed.): Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387 – 1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Warendorf 1994, Kol.: Művészet Zsigmond király korában 1387 – 1437 (I. Tanulmányok, II. Katalógus). Budapest 1987 Doterajšie poznatky o ráde resumuje KRUSE, H. – PARAVICINI, W. – RANFT, A.: (ed.): Ritterorden... c. d., s. 230 – 247.

Vyššie dvoch mesiacov predtým, ako Žigmund Luxemburský prijal z rúk pápeža Eugena IV. cisársku korunu Svätej ríše rímskej nemeckého národa, založil habsburský vojvoda Albrecht V. Veľkodušný, ktorý sa od roku 1438 na krátko stal uhorským panovníkom, svoj vlastný laický rytiersky rád. Tento rád pre Habsburgovcov nepredstavoval novinku – svoje vlastné rytierske spoločnosti v priebehu 14. storočia založili prinajmenšom ďalší dvaja Albrechtovi predkovia.

Rád alebo spoločnosť Vrkoča (*Gesellschaft vom Zopf, ain ritterliche gesellschaft daz war ain zopff*) pravdepodobne založil vojvoda Albrecht III. s prímiením S vrkočom, a to zrejme niekedy okolo roku 1390.⁹³ Podľa apokryfnej legendy, ktorá sa v stredoveku spájala s vysvetlením pôvodu tohto rádu, mal byť rád založený na počtu Albrechtovej druhej manželky Beatrix Zollernskej, táto si údajne vrkoč odrezala a darovala ho vojvodovi na znamenie svojej priazne. Odhliadnuc od vysvetlenia legendy voľba motívu rádovej insígnie rovnako ako stanovenie presného dátumu založenia rádu zostávajú pri absencii písomných prameňov aj naďalej nejasné,⁹⁴ poznáme však presnú podobu rádovej insígnie a spôsob jej nosenia.⁹⁵

Druhým habsburským rádom bol rád Salamandra. (*Gesellschaft des Salamanders*) Vďaka veľkej podobe rádovej insígnie rakúskeho rádu Salamandra s insígniou uhorského Dračieho rádu (do kruhu zatočený jašter) starší historici mylne stotožňovali obe insígnie a prisudzovali ich výlučne Dračiemu rádu, čím posúvali dátum jeho vzniku do 80. rokov 14. storočia. Na skutočnosť, že v prípade do kruhu zatočeného salamandra ide o insígnie celkom odlišného a dovedy prakticky neznámeho rádu, poukázali až práce sfragistu Karla von Savu z 2. polovice 19. storočia.⁹⁶ V skutočnosti rád založil opäť niektorý z vojvodov habsburského domu na podporu svojich politických ambícií niekedy v priebehu 80. – 90. rokov 14. storočia. Už tradične sa jeho založenie pripisuje vojvodovi Leopoldovi III. Udatnému, ale k dispozícii nie sú žiadne doklady o spojení vojvodu s rádom. Najstaršia zmienka o ráde pochádza rovnako ako pri ráde Vrkoča z kníh bratstva svätého Krištofa na Arlbergu.⁹⁷ Po vzniku uhorského Dračieho rádu v roku 1408 sa suverén rádu Salamandra, Ernest I. Železný listinou vydanou v Šoproni 16. februára 1409 spolu s dvadsiatimi štyrmi rádovými rytiermi prihlásil k Dračiemu rádu.⁹⁸ Po

⁹³V tomto roku vzniklo bratstvo svätého Krištofa, ktoré sa viazalo na špitál v okolí alpského horského priesmyku Arlberg založil ho v 80. rokoch 14. storočia Herich Findelkind. Prevádzku špitála zabezpečovali pravidelné každoročné finančné príspevky od najvýznamnejších rakúskych, ale aj zahraničných šľachticov, ktorí boli členmi bratstva a ich mená spolu s výškou darov a farebnými vyobrazeniami ich erbov sa zanašali do osobitných kníh. V inštrukcom exemplári kódexu (jednom z troch, ktoré sa zachovali) je na fólii 1.1. r vyobrazený aj erb vojvodu Albrechta III., ku ktorému je v mieste priezoru prílby pripojený do kruhu stočený zlatozltý vrkoč vlasov, a v jeho strede je umiestnená biela labuť – insígnia rádu Vrkoča. O bratstve podrobnejšie in: WIDMOSER, E. – KÖFLER, W.: *Botenbuch der Bruderschaft St. Christoph auf dem Arlberg. Tiroler Handschrift „Codex Figgdor“*. Innsbruck – München 1979, HLAVÁČEK, I.: *Miscelanea k české heraldice doby Václava IV. Bohemika inšbruckého rukopisu bratstva s. Krištofa na Arlbergu. Časopis Národního muzea v Praze CXLVII/1978, č. 1 – 2, s. 20 – 28.*

⁹⁴Hypotézy o dátumu vzniku rádu uvádza BOULTON, D'A. J. D.: *The The Knights... c. d., s. 339 – 342.*

⁹⁵Poznáme však presnú podobu rádovej insígnie, a to nielen z vyobrazení, ale aj na základe zachovaného exempláru rádovej kolany, uloženej v múzeu Joanneum v Grazi. Strieborná, pozlátená kolana v tvare spleteného vrkoča z ľudských vlasov s rozpusteným koncom mala tvar kruhu a na šiju sa umiestňovala po rozopnutí záveru a roztvorení polkruhových spojených pánov. Vyobrazenie kolany publikoval STEEB, Ch.: *Die Ritterbünde des Spätmittelalters*. In: STOLZER, J., STEEB Ch. (ed): *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Graz 1996, s. 47. Niektorí starší historici zastávali názor, že insígnia rádu mala podobu kovovej schránky, v ktorej bol uložený vrkoč a tento sa nenosil okolo krku ako kolana, ale bol pripnutý na zadnej strane krku a spľýval na chrbát tak, ako to vidieť na vyobrazení rytiera (Albrechta III.) z vitráže v kostole svätého Erharda v Breitenau. Oponenti tejto predstavy rádovej insígnie tvrdili, že nešlo o schránku na vrkoč, ale o hrubý remeň, slúžiaci na upevnenie prílby v čase, keď ju rytier nemal nasadenú na hlave. (BOULTON, D'A. J. D.: *The Knights..., c. d., s. 339*) Doterajšie poznatky o ráde resumuje KRUSE, H. – PARAVICINI, W. – RANFT, A. (ed.): *Ritterorden... c.d., s. 174 – 178.*

⁹⁶SAVA, K.: *Ueber Ordens – Insignien auf deutschen Siegeln von Kaiser Maximilian I.* Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit, č. 9, september 1857, s. 290 – 292, 329 – 332, Tenže: *Der Drachenorden auf Siegeln österreichischer Herzog.* Mittheilungen der K. u. K. Central – Commission zur Erforschung, Erhaltung der Baudenkmale 3, Wien 1858, s. 27.

⁹⁷WIDMOSER, E. – KÖFLER, W.: *Botenbuch der Bruderschaft... c. d., fólia 1.1.r (Albrecht IV.), 2.1.r (Leopold IV.), 40.39.v (Jakub Stubenberg).*

⁹⁸Podrobnejšie pozri: GRAUS, I.: *Rakúsky historický rád Salamandra*. Hradec Králové 1992.

tomto kroku rád Salamandra zrejme zanikol a na krátky čas ho po smrti vojvodu Ernesta obnovil pravdepodobne jeho syn, Albrecht VI. Mánotratný.⁹⁹ Insígniou rádu bol do kruhu zatočený salamander, ale nepoznáme spôsob jeho nosenia.

Tretím habsburským rádom, ktorý založil už spomínaný vojvoda Albrecht V. 16. marca 1433, bol rád Poslušnosti alebo Bielej orlice (*Ordo Disciplinarum, Adlerorden*).¹⁰⁰ Aj tento rád, podobne ako všetky ostatné, bol založený primárne na podporu politických cieľov zakladateľa, či už boli výslovne proklamované, alebo nie. Hoci v stanovách rádu azda z dôvodov absencie preambuly nie je explicitne vyjadrené poslanie tejto rytierskej spoločnosti, z kontextu vyplýva, že vojvoda založil rád predovšetkým „k obzvláštnej chvále svätej kresťanskej Cirkvi a na posilnenie viery medzi neveriacimi“, ako aj „proti svojim nepriateľom a proti nepriateľom kresťanstva z Čiech a Moravy“¹⁰¹ – čiže husitom, proti ktorým boli povinní bojovať všetci nositelia rádových insígnií. Uvedené poslanie rádu bez ohľadu na jeho skutočné vojenské možnosti plne korešpondovalo s vojvodovou cirkevnou politikou, usilujúcou sa o reformu a povznesenie cirkvi, v ktorej dôležité miesto zaujímal práve ozbrojený boj s husitmi.¹⁰² Zamýšľanému bojovému poslaneiu rádu nasvedčuje aj podoba rádovej insígnie, ktorá bola podobne ako u rádu Lode modifikovateľná v závislosti od vykonaných skutkov a plnila tak funkciu výkonnostného odznaku.¹⁰³

Insígniou predstavovala strieborná alebo zlatá, bielo smaltovaná figúra orlice s rozprestrenými krídlami a so zlatou korunou. Celok bol prevýšený oblakom, z ktorého sa vynáralo rameno, držiace prút. Orlica v pazúroch držala stuhu s heslom (mottom) „*THUE RECHT*“, ktoré bolo v niektorých prípadoch doplnené slovami „*UND SCHEUE NIEMAND*“.¹⁰⁴ Insígniou v základnej podobe a farebnosti mal každý príslušník rádu nosiť len do čias, pokiaľ sa nezúčastnil boja. Po vykonaní hrdinského bojového skutku mal právo na pozlátenie pravého krídla orlice. Po absolvovaní ďalšieho boja s vykonaním ďalšieho hrdinského skutku mal právo na pozlátenie aj druhého krídla. Po treťom boji mal právo pozlátiť celé vtáčie telo. Príslušníkmi rádu nemuseli byť iba rytieri, ale mohli sa nimi stať aj ich panoši. Tí nosili farebne modifikovanú insígniou – orlica rytierov bola zo zlata a rameno držalo zlatý prút, kým panoši nosili orlicu zo striebra.¹⁰⁵ Insígnia sa podľa stanov mohla nosiť

⁹⁹Nemecký rytier Jörg von Ehingen uvádzal, že vojvoda Albrecht VI. ho pri jeho návšteve vojvodcovského dvora pri Rottenburgu na Neckare v roku 1454 prijal do „*fürstlich Gesellschaft des Salamanders*“ (BOULTON, D'A. J. D.: *The The Knights...*, c. d., s. 343.) Von Ehingen bol od roku 1456 aj nositeľom insígnií kastílskeho rádu Šerpy z roku 1330, kastílskeho rádu Šupiny z roku 1430 a insígnií kastílskeho rádu Granátového jablka. (Tamže, s. 327.) Doterajšie poznatky o ráde Salamandra resumuje KRUSE, H. – PARAVICINI, W. – RANFT, A.(ed.): *Ritterorden...* c. d., s. 123 – 125.

¹⁰⁰Uvedené pomenovania sa objavujú iba v literatúre, zakladateľ rádu nedal presné pomenovanie a v stanovách o ráde hovorí iba ako o „*ein Klainat am Diuysse und Gesellschaft...* so ist die Diuys in ains Adlers Figur.“

¹⁰¹Stanovy rádu publikoval THIERY, H. G.: *Der österreichische Adlerorden*. In: *Jahrbuch der k. k. Heraldischen Gesellschaft Adler, Neue Folge*, Bd. 15, Wien 1905, s. 232 – 234. Tamže aj zatiaľ najpodrobnejšia štúdia o ráde na s. 215 – 232. Za sprostredkovanie xerokópie stanov rádu ďakujem Ing. Zdenkovi G. Alexymu. Najnovšie výňatky zo stanov publikoval STEEB, Ch.: *Die Ritterbünde...* c. d., s. 61.

¹⁰²Albrecht v roku 1418 vykonao so súhlasom pápeža Martina V. reformu benediktínskych kláštorov podľa clunského vzoru a inicioval tým obrodné hnutie, známe ako melská reforma. Od roku 1421 museli na jeho zásah všetci príslušníci viedenskej univerzity skladať prisahu pravej viere. (HAMANNOVÁ, B.: *Habsburkové. Životopisná encyklopédia*. Praha 1996, s. 39.)

¹⁰³Uvedený spôsob zlepenia rádovej insígnie je známy aj u niektorých ďalších rádov – francúzskom ráde Sokola z obdobia rokov 1377 – 1385 (VALE, M. G. A.: *A fourteenth – century order of chivalry: „The Tiercelet“*. The English Historical review LXXXII/1967, s. 339 – 341), neapolského rádu svätého Ducha z Pravej Túžby alebo rádu Uzla z roku 1353 (BOULTON, D'A. J. D.: *Insignia of Power: The Use of Heraldic and Paraheraldic Devices by Italian Princes c. 1350 – 1500*. In: *Art and Politics in Late Medieval and Early Renaissance Italy: 1250 – 1550*. (ed. Charles M. Rosenberg), Notre Dame Conferences in Medieval Studies Number II., Institute of Medieval Studies, University of Notre Dame, Notre Dame 1990, s. 111) a aragónskeho rádu Vázy Pozdravenia alebo Štoly a Vázy z roku 1403. CORETH, A.: *Der Orden von der Stola und der Kanneln und Greifen (Aragonesischer Kannenorden)* In: *Mitteilungen der österreichischen Staatsarchiv*, Bd.5, Wien 1952, s. 56 – 57.

¹⁰⁴Text originálnych stanov uvádza iba prvú časť hesla.

¹⁰⁵Pri niektorých rádoch, napríklad anjouovskom ráde Polmesiaca z roku 1448 (MÉRINDOL, C. de: *Le Roi René et la seconde maison d' Anjou. Emblématique, art, histoire*. Paris 1987, s. 135), aragónskom ráde Vázy Pozdravenia alebo Štoly a Vázy a kastílskom ráde Šerpy z roku 1330 sa rádovými rytiermi mohli stať aj panoši, ktorí ešte neprijali rytierske pasovanie. (BOULTON, D'A. J. D.: *The Knights...*, c. d., s. 331, 458.)

dvojakým spôsobom – buď v jednoduchej forme pripevnená na hrudi, alebo v rozšírenej forme s kolanou okolo krku, pričom kolanu tvoril prút s ramenom vynárajúcim sa z oblaku. Stanovy rádu predpisovali povinné nosenie insígnií v určité dni v týždni (piatok, sobota, nedeľa, denne pri zvonení na Anjel Pána), počas všetkých mariánskych sviatkov v roku a počas všetkých vystúpení nositeľov insígnií na verejnosti. Insígnia sa po vylúčení rytiera z rádu vždy povinne vracala rádomu suverénovi. Stanovy rádu ďalej prinášali podmienky získania členstva, upravovali vzťah medzi rytiermi navzájom, ako aj medzi nimi a rádovým suverénom a prinášali aj podrobný opis duchovných a charitatívnych záväzkov.¹⁰⁶

Po získaní uhorského kráľovského trónu v roku 1438 Albrecht, ktorý sa v rovnakom roku stal aj nositeľom insígnií anglického rádu svätého Juraja alebo Podväzku (založeného v roku 1348), pokračoval naďalej v udeľovaní rádovej insígnie svojho rádu Poslušnosti alebo Bielej orlice. Albrecht však udeľoval aj insígnie ďalších rádov, ktorých hlavou sa stal – od roku 1437 udeľoval uhorský Dračí rád a od roku 1438 udeľoval český rád Točenice.¹⁰⁷ S ohľadom na proklamované zámery boja proti nepriateľom pravej viery sa usiloval čo najviac rozšíriť počty príslušníkov rádu, o čom svedčí poskytnutie práva pre Johna II. z Mowbay, vojvodu z Norfolku z 22. júla 1439 nielen nosiť rádovú insígniu, ale udeliť ju aj ďalším šiestim šľachticom podľa svojho výberu.¹⁰⁸ Rovnaké právo v roku 1438 poskytol v Bratislave biskupovi Alfonzovi z Burgosu, ten však mohol udeliť insígnie rádu Poslušnosti alebo Bielej orlice a Dračieho rádu až tridsiatim šľachticom podľa svojho výberu.¹⁰⁹ Je otázne, do akej miery bolo prijatie insígnií pre rytierov záväzné a aké aktivity od ich nositeľov Albrecht očakával, keďže nad šľachticmi

¹⁰⁶Rytieri rádu mali dávať každý mesiac chudobným almužnu vo výške 7 denárov. Mali povinnosť dodržiavať pôst každý piatok v roku a počas zvonenia na Anjel Pána. Za každé opomenutie piatočného pôstu za trest platili almužnu vo výške troch denárov a za každé opomenutie v čase zvonenia mali za trest zaplatiť tri omše. Rovnako mal urobiť aj ten rytier, ktorý sa prehrší voči povinnosti kresťanskej spovede. Rytieri boli povinní dávať almužnu po každej nedeľnej omši a v deň sviatku zvestovania Panny Márie mali obdarovať prinajmenšom jedného chudáka novým odevom. Raz štvrťročne mali zaplatiť zádušnú omšu za zosnulých členov rádu a za každého zosnulého rytiera sa mali modliť počas nasledovných ôsmich dní. Rytieri sa ďalej mali zdržať akéhokoľvek konania proti rádomu suverénovi, ktorého funkciu mali zastávať aj vojvodovi nástupcovia. Zároveň mu mali pomáhať v bojoch, ale aj v núdzi a prispieť živou silou ku postaveniu vojska, ak by sa niekto z nich ocitol v zajatí pohanov alebo ak by prišiel o majetok čestným spôsobom. Rytieri sa mali navzájom podporovať dobrou radou a pomocou. Prípadné nezhody medzi nimi riešil rádový suverén. Všetci mali na verejnosti mlčať o interných záležitostiach rádu a ak niekto konal proti jeho záujmom, bol z neho vylúčený. Ak po vylúčení nevrátil insígniu, ostatní mu ju mali odobrať násilím.

¹⁰⁷Pri udeľovaní insígnií Dračieho rádu sa však Albrecht dostával do sporov so svojou manželkou Alžbetou, ktorá si nárokovala udeľovanie insígnií ako dcéra zakladateľa rádu. O dvojnásobnom udelení insígnie rádu Albrechtom aj Alžbetou vo svojich memoároch píše španielsky diplomat Pero Tafur. Uvádza ZOMBORI, I.: Lovagok... c. d., s. 163. Ku Točenici pozri MEDVEDEV, M.: The Towel as a Badge of Wenceslas, King of Germany and Bohemia and its Transformations. In: VACHON, A. – BOUDREAU, C. – COGNÉ, D. (ed.): Genealogia & Heraldica. Proceedings of the 22nd International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Ottawa August 18 – 23, 1996. Ottawa 1998, s. 407 – 412.

¹⁰⁸Listinu cituje BARANYAI, B.: Zsigmond király... c. d., s. 717 – 718

¹⁰⁹LICHNOWSKY, E. M.: Geschichte des Hauses Habsburg. Fünfter Theil. Von Regierungsantritt Herzog Albrecht des Vierten bis zum Tode König Albrecht des Zweiten. Wien 1841, s. CCLIV, regist. č. 4110. Doterajšie poznatky o ráde Poslušnosti alebo Bielej orlice resumuje KRUSE, H. – PARAVICINI, W. – RANFT, A. (ed.): Ritterorden... c. d., s. 285 – 293. Rovnakú možnosť dal Žigmund Luxemburský v roku 1416 aragónskemu kráľovi Ferdinandovi I., ktorý mohol okrem svojich synov do Dračieho rádu prijať ďalších tridsať osôb. (Uvádza KRUSE, H. – PARAVICINI, W. – RANFT, A. (ed.): Ritterorden... c. d., s. 243 – 244). Žigmund rovnaké právo prepožičal v roku 1429 litovskému vojvodovi Witoldovi, ktorý mal právo prijať do Dračieho rádu neobmedzený počet svojej šľachty za predpokladu, že odprisahajú poslušnosť stanovám rádu. (FEJÉR, G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis X/8. Budae 1843, č. CCXCI, s. 616–621, MILLER, F. (ed.): Acta litteraria... c. d., s. 184–189.) Prepožičanie práva menovať nových rytierov rádu bolo veľmi zriedkavým javom a bolo podobné inštitútu erbových palatinátov, ktorý sa v období neskorého stredoveku uplatňoval vo Svätej rímskej ríši. Okrem uvedených dvoch rádov sa spomedzi ríšskych rádov prenesené právo menovania uplatňovalo aj pri ráde Psieho obojka z roku 1413, ráde svätého Antona z Kleve z roku 1420/1435, ráde Našej milej Panej z roku 1440 (neskoršom ráde Labute), ráde svätého Krištofa z roku 1517 a pri duchovno-rytierskom ráde svätého Juraja z roku 1493. Rovnaké právo sa aplikovalo pri aragónskom ráde Vázy pozdravenia alebo Štoly a vázy z roku 1403. Listiny publikovala CORETH, A.: Der „Orden von der Stola und der Kanneln und dem Greifen“ (Aragonesischer Kannenorden). Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 5. Band, Wien 1952, s. 58–61. Za upozornenie na súvislosť oboch javov ďakujem Ing. Zdenkovi G. Alexymu.

z d'alekej cudziny nemal žiadne reálne právomoci. Nepoznáme ani, ako sa v jeho ozbrojených zápasoch s husitskými vojskami angažovali nositelia insígnií rádu z domácich šľachticov, a či táto povinnosť boja nezostávala iba vo verbálnej rovine tak, ako to bolo u mnohých iných rádov. Reálna vojenskopolitická hodnota Albrechtovho rádu stále čaká na svoje objasnenie.

Jedným z najznámejších a najpopulárnejších laických rytierskych rádov je rád Zlatého rúna (*L' Ordre Illustré de la Toison d' Or*). Tento rád zároveň patrí medzi najprebádanéjšie rády. Jeho inštitúciou sa na teoretickej úrovni zaoberali už autori 16. storočia¹¹⁰ a nevynechal ho žiaden autor, zaoberajúci sa problematikou laických rytierskych rádov alebo vyznamenaní.¹¹¹ Svoj najväčší rozkvet táto rytierska spoločnosť prežila na burgundskom panovníckom dvore a do Uhorska bola importovaná až dlho po odoznení vlny popularity laických rytierskych rádov. Bolo to v čase, keď členstvo v ráde čoraz viac plnilo úlohu obyčajného, aj keď nesmierne exkluzívneho vyznamenania na úkor ostatných funkcií rytierskej spoločnosti a keď v Európe popri staršej existencii vyznamenaní v podobe panovníckych alebo dynastických rádov v masovom rozsahu dochádzalo ku zakladaniu nového druhu vyznamenaní – záslužných rádov. Pretože sa rakúska odnož pôvodne jednotného rádu navyše viazala na osobu uhorského panovníka z radov príslušníkov habsburskej dynastie,¹¹² rád sa nikdy plne nezžil s domácim prostredím a počet uhorských šľachticov dekorovaných jeho insígniami je v porovnaní s celkovým počtom rádových rytierov relatívne malý.¹¹³

Myšlienka na založenie rytierskeho rádu na burgundskom dvore vznikla omnoho skôr, než sa vlastne realizovala a čiastočne súvisela aj s bitkou pri Nikopoli v roku 1396, v ktorej burgundský vojvoda Ján Nebojácny padol do tureckého zajatia a domov sa vrátil za obrovské výkupné až o dva roky neskôr. Pikardský šľachtic Filip de Mézières, bývalý kancelár cyperského kráľa Petra I., ktorý v tom čase dožíval svoj život v kláštore Celestínov v Paríži, niekoľko mesiacov pred bitkou dokončil tretiu redakciu svojej práce o potrebe založenia rádovej organizácie na zhromaždenie výkvetu európskeho rytierstva, ktoré by pomohlo obnoviť stratené pozície kresťanstva vo Svätej zemi.¹¹⁴ Otec Jána Nebojácneho, Filip Smelý, sa na sklonku svojho života pokúsil založiť rád, ktorého symbolom bol zlatý strom (strom života) a niekoľko mesiacov pred svojou smrťou v roku 1404 udeľoval kolany príslušníkom rodu a slúžiacim.¹¹⁵ Filipov nástupca Ján Nebojácny pozmenil rádovú symboliku na zlatý strom preťatý ostrvovým krížom, ale ani on ešte celkom nerealizoval myšlienku založenia rádu.¹¹⁶

¹¹⁰Už pred rokom 1502 to bol Olivier de la Marche v spise *Epistre pour tenir et celebrer la noble feste du Thoisson d' Or*. In: BEAUM, H. – ARBAUMONT, J.: *Mémoires d' Olivier de la Marche* IV. Paris 1888, s. 158 – 189, neskôr MERISER, H.: *Dess güldin Flüss*. Frankfurt 1593.

¹¹¹Primeranú pozornosť mu venovala aj uhorská historiografia od publikovania práce Jána Pintéra z roku 1742. (PINTÉR, J. B.: *Conspetus...* c. d., s. 11 – 18, 113 – 114). Slovenská historiografia sa zatiaľ týmto fenoménom zaoberala iba ojedinele. GRAUS, I.: Rád Zlatého rúna. (Najcennejšie burgundské dedičstvo). *Historická revue* 1996, č. 2, s. 8 – 10, Tenže: Mikuláš gróf Esterházy z Galanty a Forchtensteinu – prvý uhorský nositeľ rádu Zlatého rúna. *Drobná plastika* č.2 – 3/1990, s. 75 – 87.

¹¹²Smrťou vojvodu Karola Smelého v roku 1477 v bitke pri Nancy vymreli burgundskí vojvodovia z rodu Valois po meči. Pretože ženy nesmeli byť členkami rádu, v apríli 1478 sa prostredníctvom Karolovej dedičky Márie Burgundskej suverenity preniesla na jej manžela, rakúskeho arcivojvodu Maximiliána Habsburského. (MĚŘÍČKA, V.: *Orden und Ehrenzeichen der österreichisch-ungarischen Monarchie*. Wien 1974, s. 22). Prvým rádovým suverénom, ktorý bol zároveň aj uhorským panovníkom, bol až od roku 1711 Karol III. (STEEB, Ch.: *Der Orden vom Goldenen Vlies*. In: STOLZER, J. – STEEB, Ch.: *Österreichs Orden...* c. d., s. 82).

¹¹³Od vzniku rádu do zániku monarchie, teda v rozmedzí rokov 1430 – 1918 bolo prepočítaných spolu 1220 insígnií rádu (*Liste nominale des chevaliers de l' Ordre Illustré de la Toison d' Or depuis son institution jusqu' à nos jours*. *Revue et publiée par la Chancellerie de l' Ordre* en 1904, BOETGER, T. F.: *Chevaliers de la Toison d' Or*. <http://www.booksatoz.com/antiquesatoz/sgfleece/home.htm> (29. 12. 1997) z toho šľachticom z Uhorska iba 61 insígnií. (PANDULA, A.: *A Habsburgok házi ordója: Az Aranygyapjas rend*. In: *Baranya történelmi közlemények* V. – VI., 1992 – 1993/ 1 – 2, s. 41 – 42).

¹¹⁴HAMDY, A. H.: *Philippe...* c. d., s. 54.

¹¹⁵BOULTON, D' A. J. D.: *The Knights...* c. d., s. 360.

¹¹⁶MĚŘÍČKA, V.: *Zlaté rouno ve faleristice a v numismatice*. (2. část) *Numismatické listy* XXXVIII/1983, č.2, s. 49, Tenže: *Orden und Ehrenzeichen...* c. d., s. 18.

Rád Zlatého rúna založil až jeho nástupca, burgundský vojvoda Filip Dobrý v roku 1430 nie len kvôli prestíži, ktorú predstavovalo založenie a podpora akéhokoľvek rytierskeho rádu, ale predovšetkým na zabezpečenie lojality a vernej služby zo strany príslušníkov rádu. Rád zároveň slúžil ako nástroj politického zjednotenia najvyššej, predtým znepriatelenej šľachty burgundského štátu. Tým, že vojvoda dal rádu vznešenú rytiersku podobu a on rovnako ako jeho nástupcovia na poste rádového suveréna úspešne doň pritiahli najmocnejších predstaviteľov domácej a cudzej šľachty vrátane panovníkov,¹¹⁷ rád postupne získaval silnú medzinárodnú prestíž a tá spätne vrhala lesk na rádových rytierov. Táto skutočnosť v období, keď formálne počty väčšina šľachty hodnotila mimoriadne vysoko ako znamenie vysokého statusu vnútri vlastného sociálneho stavu, bola mimoriadne dôležitá a vďaka nej si rád udržiaval svoju vysokú hodnotu a popularitu.¹¹⁸ Čistú podobu rytierskeho rádu najvyššej kategórie si rád Zlatého rúna udržiaval až do polovice 16. storočia. Jeho vtedajší suverén, španielsky kráľ Filip II. od roku 1559 prestal zvolávať pravidelné zasadania rádu (kapituly) a tento sa postupne transformoval z rytierskej spoločnosti s jasne definovanými politickými cieľmi na inštitút, ktorého zmyslom bolo už len poskytovanie najvyšších formálnych pôct a v takejto podobe prežil dodnes.¹¹⁹

Insigniou rádu bola zlatá kolana zložená z ohniviek v tvare ocieľok a kresacích kameňov, na ktorej bolo zavesené zlaté baranie rúno (pôvodne mytologické a teda pohanské Jásonovo rúno, ktoré prvý rádový kancelár a biskup z Nevers, Jean Germain, posunul do polohy biblického Gedeonovho rúna).¹²⁰ Pretože sa rádové insignie museli nosiť neustále, už počas rádovej suverenity cisára Karola V. v 1. polovici 16. storočia nahradila ťažkú a ozdobnú kolanu prostá zlatá reťaz alebo červená hodvábná stuha. Nosenie kolany zostalo vyhradené iba pre slávnostné príležitosti.¹²¹

Posledný uhorský rád prešiel v priebehu niekoľkých storočí dlhú vývinovú cestu z čestného pseudorádu až po panovnícky rád, ktorý sa však etabloval v posledných dňoch existencie monarchie a preto onedlho zanikol spolu s ňou. Ide o rád Zlatej ostrohy (Equites aureati). Uvedenie do rytierskeho stavu alebo obrady pasovania na rytierov sa vo všeobecnosti konali buď v čase vojen na bitevnom poli alebo v čase mieru počas najrôznejších slávností, akými boli napríklad turnaje, svadby alebo korunovácie.¹²² Inak to nebolo ani v stredovekom Uhorsku. Pravdepodobne od začiatku 14. storočia sa s nástupom anjouovskej dynastie na uhorský kráľovský trón zaviedol pravidelný zvyk pasovania rytierov v priebehu kráľovskej korunovácie. Noví rytieri sa spočiatku neodlišovali od iných rytierov, ale neskôr sa tí rytieri, ktorí získali meč, opasok a ostrohy počas kráľovskej korunovácie, začali nazývať Zlatí rytieri alebo sa o nich hovorilo ako o ráde rytierov Zlatej ostrohy.¹²³ Rád však v skutočnosti nejstvoval, rytieri neboli členmi nijakého združenia s pevnými pravidlami a nemali ani žiadnu insigniu.¹²⁴ Prvý pokus o akúsi inštitucionalizáciu rytierov podnikol v roku 1609 kráľ Matej II., ktorý novo-

¹¹⁷Napríklad v roku 1445 to bol aragónsky a neapolský kráľ Alfonz V., v roku 1461 aragónsky a navarrský kráľ Ján II., v roku 1468 anglický kráľ Eduard IV., v roku 1473 aragónsky a neapolský kráľ Ferdinand V., v roku 1473 neapolský kráľ Ferdinand I., v roku 1491 ríšskonemecký cisár Fridrich III. a anglický kráľ Henrich VII. atď. (BOETGER, T. F.: Chevaliers... c. d.).

¹¹⁸BOULTON, D'A. J. D.: The Knights... c. d., s. 394 – 395.

¹¹⁹Tamže, s. 363, 396.

¹²⁰HUIZINGA, J.: Jeseň... c. d., s. 55 – 56.

¹²¹Ku rádu Zlatého rúna pozri: STEEB, Ch.: Der Orden vom Goldenen Vlies. In: STOLZER, J., STEEB, Ch. (ed): Österreichs... c. d., s. 68 – 89 alebo najnovšie DE GRUBEN, F.: Les chapitres de la Toison d' Or á l' époque bourguignonne (1430 – 1477). Mediaevalia Lovaniensia – Series I., Volume XXIII., Leuven 1997.

¹²²Ku pasovaniu na rytiera pozri predovšetkým KEEN, M.: Chivalry... c. d., s. 64 – 82, BARBER, R.: The Knight... c. d., s. 26 – 37, LINDECK – POZZA, I.: Schwertleite und Ritterschlag. In: Die Ritter... c. d., s. 94 – 100.

¹²³Napríklad Žigmund Luxemburský v deň svojej korunovácie na cisára Svätej ríše rímskej nemeckého národa v roku 1433 na moste nad Tiberou pasoval na rytierov 200 mužov, tí však nepatrili medzi uhorských zlatých rytierov. (KOLLER, H.: Der St. Georgs-Ritterorden Kaiser Friedrichs III. In: FLECKENSTEIN, J. – HELLMAN, M. (ed.): Die geistlichen... c. d., s. 417).

¹²⁴Rytieri Božieho hrobu (neboli totožní s duchovno-rytierským rádom rovnakého mena, kanonikmi Božieho hrobu), rytieri svätej Kataríny z hory Sinaj, anglickí rytieri Kúpeľa do roku 1725 a mnohé ďalšie.

prijatých rytierov spoplatnil taxou 12 zlatých.¹²⁵ V roku 1792 sa gróf Anton Cziráky stal jedným z novopasovaných zlatých rytierov. Tá udalosť ho podnietila ku napísaniu historickej rozpravy o ráde¹²⁶ a následne panovníkovi navrhol vytvoriť pre rytierov jednotnú insígniu. Táto mala mať podobu bielo smaltovaného osemhrotého kríža maltézskeho typu so stredovým štítkom s uhorským znakom. Na dolnom ramene mala byť upevnená malá zlatá ostroha a kríž mala prevyšovať svätoštepanská koruna. Insígnia mala byť zavesená na stuhe v uhorských farbách, zloženej do rozety. Miniatura ostrohy sa mala nosiť aj na čiapke.¹²⁷ Uvedený návrh sa však nerealizoval a zmenu priniesla až korunovácia posledného uhorského kráľa Karola koncom decembra 1916. Pre obrad pasovania sa navrhlo 51 uhorských dôstojníkov a práporčíkov šľachtického pôvodu, skutočne pasovaných bolo 47 osôb. Následne sa rozprúdila diskusia o vytvorení insígnie pre rytierov, ktorá však trvala prídlho – legislatívne práce spolu s výrobou insígnií sa skončili až koncom apríla 1918. Insígniu tvoril bielo smaltovaný dvojkríž so zlatou iniciálou „K“, umiestnený do zlatej ostrohy s hrotom v spodnej časti. Ostrohu pod krížom vyplňal zelený drak, položený na zlatých plameňoch, ktorý predstavoval reminiscenciu na Dračí rád. Kríž bol prevýšený zlatou svätoštepanskou korunou a celok bol zavesený na náhrdelnej stuhe Radu svätého Štefana (zelenej s červeným stredovým pruhom).¹²⁸

Uhorská, ale ani maďarská alebo slovenská historiografia zatiaľ príliš neprispela k objasneniu dejín rádu. Hoci o prvú analýzu sa už v 1. polovici 18. storočia pokúsil J. B. Pintér,¹²⁹ po ňom ku koncu rovnakého storočia A. Cziráky¹³⁰ a v prvej dekáde 20. storočia R. Bibra,¹³¹ ich práce nepriniesli významnejšie výsledky. Práce V. Měřičku¹³² a R. Procházku¹³³ boli koncipované predovšetkým zo zberateľského hľadiska. I. Kassics¹³⁴ v roku 1840 uviedol o ráde iba základné informácie, pričom ťažiskom jeho práce bolo publikovanie mien rytierov rádu. Najnovšie sa rádu venoval G. Ludwigsdorff,¹³⁵ avšak všimol si iba jeho najmladšie obdobie, súvisiace s osobou posledného uhorského panovníka. Staršie obdobie rádu a predovšetkým jeho počiatky zostávajú naďalej nejasné a zlým stavom pramennej základne poskytujú viac priestoru pre hypotézy než pre pozitívne zistenia.

Uvedený problém však vonkoncom nie je špecifický iba pre staršie obdobie rádu Zlatej ostrohy, ale takmer navlas rovnaká situácia je aj pri ráde alebo milícii svätého Juraja a čiastočne aj pri ráde Lode a ráde Poslušnosti alebo Bielej orlice. Pri všetkých týchto rytierskych spoločnostiach by bolo potrebné predovšetkým pokúsiť sa v rámci možnosti o vypracovanie ich vlastných dejín vrátane skutočných (nie iba proklamovaných) aktivít. Dôležitý problém predstavuje aj otázka členskej základne všetkých skúmaných rádov a upresnenie reálneho vplyvu domácich, ale aj importovaných rádov na uhorskú spoločnosť. V tejto súvislosti je

¹²⁵Výšku taxy stanovoval panovnícky dekrét vydaný vo Viedni 23. januára 1609 v článku 73, § 30. Výška taxy za pasovanie bola síce totožná s výškou taxy za udelenie kanonickej hodnosti (§ 38), ale bola iba jednou štvrtinou požadovaného poplatku za udelenie baronátu (§ 27) a šesťnástinou poplatku za udelenie uhorského štátneho občianstva (§ 31). (MÁRKUS, D.: *Corpus Iuris Hungarici 1000 – 1896. (1608 – 1657 évi törvényi cikkek)* Budapest 1900, s. 84.

¹²⁶CZIRÁKY, A.: *De ordine equitum auratorum hungariae Antonii et comitibus Cziraky de Dienesfalva exercitatio*. Pešť 1792

¹²⁷Heslo „Aranyarskanyús vitéz“. Révai Nagy lexikona II. Arany – Beke. Budapest 1911, s. 17.

¹²⁸LUDWIGSDORFF, G.: *Das Erinnerungzeichen für die Ritter vom Goldenen Sporn*. In: STOLZER, J. – STEEB, Ch. (ed): *Österreichs Orden...* c. d., s. 198 – 200.

¹²⁹PINTÉR, J. B.: *Conspectus...* c. d., s. 144 – 146.

¹³⁰CZIRÁKY, A.: *De ordine...* c. d., s. 5 – 31.

¹³¹BIBRA, R.: *Eques aureatus. Eine Skizze. Beitrag zum ungarischen Krönungszeremoniell*. Rukopis v Haus-Hof- und Staatsarchiv Wien. Administrative Registratur F 46, Orden I.

¹³²MĚŘIČKA, V.: *Orden und Ehrenzeichen...* c. d., s. 149 – 151.

¹³³PROCHÁZKA, R.: *Österreichisches Ordenshandbuch 4*. München 1979, s. 221, 226.

¹³⁴KASSICS, I.: *Érdem koszorúk vagy értekezés a Felséges Austriai, Császári és Királyi uralkodó Házat illető Jelles Rendekről, toldalékkép pedig Európában most virágzó egyéb Jelles Rendekről is*. Bécsben 1840, s. 299 – 303, menoslov rytierov na s. 304 – 308.

¹³⁵LUDWIGSDORFF, G.: *Das Erinnerungzeichen...* c. d., s. 197 – 202.

nemenej dôležitá aj druhá strana problému – akceptácia a spôsob vnímania rádov uhorskou spoločnosťou a z neho vyplývajúca spoločenská hodnota týchto stavovských ustanovizní. Nemenej zaujímavé a potrebné je objasnenie vplyvu členstva v rádoch na spoločenské a mocenské postavenie nositeľov insígnií a tiež upresnenie základných funkcií (vrátane politickej účinnosti), ktoré rády plnili v uhorskej spoločnosti s uvedením paralel, resp. rozdielov s podobnými spoločnosťami, ktoré pôsobili západne od hraníc uhorskej monarchie. V prípade Dračieho rádu sa najaktuálnejšou ukazuje potreba upresnenia rádových inštitúcií, ktoré síce nie sú zatknuté priamo v stanovách, ale na ich existenciu upozorňujú niektoré nedávno publikované pramene (kancelár rádu, zbor sudcov vytvorený z členov rádu).

Naznačené problémy je však možné riešiť iba na základe dostatočného množstva prameňov, ich množstvo a kvalita, resp. výpovedná hodnota však ani zďaleka nie je na požadovanej úrovni. Absencia väčšieho množstva písomných prameňov predovšetkým v 14. a čiastočne aj v 15. storočí samozrejme v žiadnom prípade nie je uhorskou špecialitou a pretrváva aj u rádov inej proveniencie. Ak rád nemal zriadenú kanceláriu a ak sa nezachovali písomnosti z jeho oficiálnej produkcie (stanovy, zoznamy členov, knihy skutkov, menovacie listiny, zápisy z kapitulných zasadnutí, účtovné záznamy, opisy insígnií a podobne), prípadne písomnosti inej proveniencie priamo sa týkajúce rádu (schválenia stanov cirkevnou vrchnosťou, žiadosti o vstup do rádu, o vyhotovenie duplikátov insígnií a podobne), potom o činnosti alebo dokonca o samotnej existencii rádu zvyknú za ideálnych okolností v obmedzenej miere vypovedať iba viac-menej náhodné nepriame písomné alebo ikonografické svedectvá alebo hmotné pamiatky. Napriek limitovaným možnostiam výskumu sa však treba pokúsiť v čo najväčšej miere osvetliť tento fenomén, ktorý zohral významnú úlohu v kultúrnych a spoločensko-politických dejinách svojich čias a zároveň v období stredoveku predstavoval jeden z nosných pilierov rytierskej dvorskej kultúry.

GRAUS, I.: DIE LAIENRITTERORDEN IM HISTORISCHEN UNGARN DES 14. – 20. JH. (STAND UND FORSCHUNGSPERSPEKTIVEN)

Die Laienritterorden, die auf dem europäischen Weltteil auch trotz der kirchlichen Untersagung seit dem Anfang des 14. Jh. entstanden, wirkten als ein Instrument der Adelsintegration aus den verschiedenen Territorien und dienten der Unterstützung der politischen Ziele seiner Gründer. Ein Charaktermerkmal dieser Orden war die mitbrüderliche Organisationsform und die Existenz des Schriftstatutes. Die Kodifikation der gegenseitigen Beziehungen der Ordenmitglieder im Statut sicherte eine Beschränkung der gegenseitigen Feindlichkeit, einen Kollektivschutz und einen gemeinsamen Vorgang in den Intentionen der Politik des Ordenshauptes. Das Statut beinhaltete die Beschreibung der Ordensinsignien und der Ordenbekleidung, weiter regelte es die Annahmebedingungen der neuen Ordenmitglieder, seine Anzahl und geforderte Abstammung sowohl verschiedene Sozial-, Charitativ- und Liturgiepflichten als auch die Verletzungssanktionen.

Auf dem Gebiet des Ungarländischen Königstums wirkten oder wurden seit dem Mittelalter bis zur Monarchieuntergang im 20. Jh. einige Laienritterorden verschiedener Kategorien gestiftet. Obgleich wir die ersten Zeichen der Ritterlebensweise- und ideologie im Historischen Ungarn als die Auswirkung des osteuropäischen Importes sporadisch schon zur Jahrtausendwende notieren können, seine essentiellen Merkmale, zu denen vor allem die Zeremonie der Umbindung des Ritterschwertes und die Sporenbefestigung gehört, beheimateten sich in der ungarländischen Gesellschaft bis zum Ende des 12. Jh. nur schrittweise desto aber auf längere Zeit. Das westeuropäische Rittertum etablierte sich im Historischen Ungarn völlig in der 1. Hälfte des 13. Jh. und erreichte seinen Höhepunkt in der Periode der Anjouherrschaft. Eben auf dem Hof Karls. I. Robert in den Jahren 1325 – 1326 entstand der Orden oder die brüderliche Miliz der Ritter des heiligen Georgs (Nos universitatis societatis fraternalis militiae titulo Sancti Georgii insigniti), welcher bis zum heutigen Zeitpunkt der älteste belegte Laienritterorden Europas ist. Der Herrscher gründete den Orden mit der Absicht den Bündnis mit den bedeutendsten, getreuen ungarländischen Adelsmitgliedern. Die Ordenmitgliedschaft bedeutete für den Ritter zweifellose Vorteile, die mit dem Gesellschaftsprestige zusammenhängen. Die Ordenaufgaben auf dem Feld der Kirchenverteidigung und des wahren Glaubens, die detailliert in der Präambel proklamiert wurden, fanden in dem Statut nur einen sehr bescheidenen Platz. Obwohl es uns nicht bekannt ist, in welchem Maße die einzelnen Statutpunkten realisiert wurden und es stehen uns zur Verfügung z. h. Z. keine weiteren Fakten über die Ordentätigkeit- und aktivitäten während seiner ganzen Existenz, ist es sehr wahrscheinlich, daß der Orden minimal bis zum Tode Karl I. Roberts im Jahre 1342 bestand, was höchstwahrscheinlich auch während der Herrschaft Ludwigs I. Großen, der genauso wie sein Vater allgemein für einen Unterstützer der Rittertradition und einen Ritterherrscher gehalten wird, weiterhin auch so blieb.

Karl II. Kleine aus Dure, König des Neapellandes (Kontinental Siziliens), der für eine kurze Zeit zum Herrscher des Historischen Ungarns wurde und im Jahre 1381 einen Orden des Schiffes (L'Ordre de la Nef) gründete. Da der Orden nur die kurzen fünf Jahre existierte, ist es nicht klar, ob er die Gründervorstellungen erfüllen konnte oder nur die geforderten Funktionen in der bewegten Zeit der Karlskämpfe um die Rettung des Neapelthrons und den Gewinn des Throns vom Historischen Ungarn ausübte. Bekannt ist es genauso nicht, ob es Karl gelang den Orden mindestens zum Teil in die ungarländische Umgebung durchzusetzen, da er ihm bei dem Gewinn der erforderlichen politischen Verbündeten helfen konnte, obgleich ihm es die Kürze der ungarländischen Herrschaft solche Ausnutzung des Ordens nicht ermöglichte.

Zum Ende des 1408 Jahres wurde die Dracken-Orden gegründet. Er entstand in den ersten bewegten Herrscherjahren von Sigmund von Luxemburg im Historischen Ungarn, die sich im Zeichen des dramatischen Kampfes um die Behaltung des ungarländischen Königsthrons abspielten. Der Orden entstand als eine formelle Begründung der Existenz der Freiherrenliga Gorjansky – Celjsky, deren Mitglied auch der ungarländische Herrscher war. Die Ordengründung war in diesem Kontext eine gezwungene Aktivität und seinen Statut stellt die Rechtskodifizierung der aufgeführten politischen Gruppe dar, die vom außen in der maskierten Form des zur Zeit modernen Ritterordens präsentiert wurde. Nach der Erfüllung seiner Bestimmung, für die er gegründet wurde, würde man ihn sicher ablösen, hätte Sigmund aber nicht festgestellt, daß man ihn als einen ausgezeichneten Diplomatiemittel bei den breiten politischen Aktivitäten, die den Rahmen des ungarländischen Königstums wesentlich überschritten, verwenden kann. Auf solche Weise nutzte er ihn in den Jahren 1411 – 1432. Die dritte Periode der Ordenentwicklung begann im Zusammenhang mit der zweiten römischen Herrscherkrönung im Jahre 1433. Nach dem Tode Sigmunds im Jahre 1437 ging der Orden nicht ein, wie es oft angeführt wird, in der Erteilung der Insignien setzten auch andere, dabei nicht nur ungarländische Herrscher – Albrecht II., Fridrich III. und Mathias Corvinus fort.

Im Jahre 1433 gründete der Habsburger Herzog Albrecht V. den Orden der Gehorsamkeit oder der Adlerorden (Ordo Disciplinarum), deren Insignien er auch nach seinem Eintritt auf den ungarländischen Königsthron als Albrecht II. erteilte. Sowohl dieser Orden als auch alle übrigen, wurden primär zur Förderung der politischen Ziele des Gründers, ob die ausgesprochen proklamiert wurden oder nicht, gegründet. Obgleich es im Ordenstatut vielleicht aus dem Gründe der Präambelabsenz die Bestimmung dieser Rittergesellschaft nicht explizit angegeben ist, ergibt sich aus dem Kontext, der Herzog gründete den Orden vor allem zum Kampf gegen die Hussiten, gegen die alle Träger der Ordeninsignien zu kämpfen verpflichtet waren. Die aufgeführte Ordenbestimmung von seinen wahren Kampfmöglichkeiten abgesehen, korrespondierte völlig mit der Kirchenpolitik des Herzogs, die sich um die Kirchenreform und -hebung, in der eine wichtige Rolle gerade der bewaffnete Kampf mit den Hussiten spielte, bemühte. Von der beabsichtigten Kampfbestimmung des Ordens zeugt auch die Form der Ordeninsignie, die ähnlich wie bei dem Schiffsorten modifizierbar in Abhängigkeit von den verrichteten Taten war und die Funktion des Leistungsabzeichens erfüllte.

Der ursprünglich burgundische Orden des Goldenen Vlies aus dem Jahre 1430 wurde ins Historische Ungarn erst nach dem Abklingen der Popularitätswelle der Laienritterorden importiert. Es war in der Zeit, wann die Ordenmitgliedschaft immer häufiger nur die Funktion einer bloßen, obgleich übermäßig exklusiven Auszeichnung zum Nachteil der übrigen Funktionen der Rittergesellschaft erfüllte und wann es in Europa bei der älteren Tradition der Auszeichnungen in der Form von Herrscher- oder Dynastieorden massenhaft zur Gründung einer neuen Abzeichenart – der Verdienstorden kam. Da der österreichische Zweig des ursprünglich einheitlichen Ordens dazu noch an die Person des ungarländischen Herrschers aus den Reihen der Mitglieder der Habsburgermonarchie gebunden war, lebte sich der Orden nie mit der einheimischen Umgebung ein und die Anzahl der, mit seinen Insignien dekorierten ungarländischen Adligen, ist im Verhältnis zur Gesamtzahl der Ordenritter relativ klein.

Der letzte ungarländische Orden des Goldenen Spornes kam im Laufe einiger Jahrhunderte einen langen Entwicklungsweg vom Ehrenpseudoorden bis zum Herschenorden durch, der sich aber erst in den letzten Tagen der Monarchieexistenz etablierte und ging in Kürze mit ihr ein.

Wahrscheinlich vom Anfang des 14. Jh. mit dem Antreten der Anjoudynastie auf den ungarländischen Königsthron wurde die Gewohnheit zum Ritter schlagen im Verlauf der Königskrönung eingeführt. Anfangs unterscheideten sich die neuen Ritter von den Anderen nicht, aber später nannten sich die Ritter, die schon ein Schwert, einen Gürtel und Sporen während der Königskrönung erwarben, Goldene Ritter. Man bezeichnete sie auch als Orden des Goldenen Spornes. Der Orden existierte in Wirklichkeit nicht, die Ritter waren Mitglieder keiner Gesellschaft mit festen Regeln und hatten auch keine Insignien. Krönung des letzten ungarländischen Herrschers Karls I. rief eine Diskussion über Gebrauch der Insignien für die Ritter hervor, ungarländische Offiziere und Fähnriche der Edelherkunft ausgeschlossen.

Dies dauerte aber zu lang – die legislative Arbeit mit dem Erzeugen von Insignien endete erst Ende April 1918 und kurz darauf ging die Monarchie ein.

Seit 80-en Jahren des 20. Jahrhunderts freut sich großer Aufmerksamkeit die wissenschaftliche Forschung der Ritterorden. Im Stande der Forschung dieser Rittergesellschaften in den Territorialgrenzen des mittelalterlichen, bzw. frühneuzeitlichen Historischen Ungarns ist die Situation gar nicht ausgeglichen.

Einigen Orden wurde schon seit dem 17. Jh. große Aufmerksamkeit gewidmet, auch wenn nicht immer mit adäquatem Ergebnis, bei einigen fehlen immer noch die Grundkenntnisse über Geschichte, Entstehungsursache und Funktion. Bei allen diesen Rittergesellschaften ist es nötig eigene Geschichte mit den echten Tätigkeiten (nicht nur den proklamierten) zu erforschen. Ein wichtiges Problem stellt hier auch die Frage der Mitgliederbasis erforschten Orden und Sicherstellen des realen Einflusses auf die einheimische, aber auch die importierten Orden auf die ungarländische Gesellschaft. In diesem Sinne ist das Annehmen und Art des Aufnehmen der Orden von der ungarländischen

Gesellschaft nicht weniger wichtig und davon ausgehenden Wert diesen Institutionsstatuten. Nicht weniger interessant und erforderlich ist das Erforschen vom Einfluss der Ordenmitglieder auf die gesellschaftliche Stellung des Insignienbesitzers, wie auch das genauere Bestimmen von Grundfunktionen (politische Funktionen inbegriffen), die die Orden in der ungarländischen Gesellschaft erfüllten. Aber auch mit den Unterschieden zu ähnlichen Gesellschaften, die westlich von der Grenze der ungarländischen Monarchie wirkten.

Trotz den limitierten Forschungsmöglichkeiten (wegen der begrenzten Quellen) ist es wichtig in möglichst großer Menge dieses Phänomen zu erforschen, das eine wichtige Rolle in der kulturellen und gesellschaftlich-politischen Geschichte seiner Zeit spiegelte und gleichzeitig in dem Mittelalter einen der wichtigsten Pfeiler der hofritterlichen Kultur darstellte.

SNP – VÍTAZNÁ NÁRODNOOSLOBODZOVACIA VOJNA SLOVÁKOV PROTI FAŠIZMU V RÁMCI DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

JÁN PIVOVARČI

J. PIVOVARČI: SNP – Victorious national-liberation war of Slovak People against Fascism within the frame of the World War II. *Vojenská história*, 3, 2, 1999, pp 28 – 40, Bratislava.

Author's study introduces interesting attempt to evaluate the Slovak national uprising (SNU) in terms of war theories, using the work of classic authors such as C. von Clausewitz, F. Engels and others. By means of a comparative method, the author evaluates SNU as „national-liberation war of Slovak people“ and based on its comparison with other, similar in type, wars in the world history convincingly concludes that SNU was not defeated in military terms, but, on contrary, lasted until the liberation of Slovakia and/or whole of Czechoslovakia by the Red Army, Rumanian and Czechoslovak armies. *Military History. World War II. SLOVAK NATIONAL UPRISING*

Päťdesiate piate výročie oslavy vypuknutia Slovenského národného povstania (SNP) je vhodnou príležitosťou, aby vojenská historiografia konečne dala exaktnú odpoveď na otázky: Čo fakticky v globále predstavoval masový ozbrojený boj Slovákov proti fašizmu na území Slovenska, prípadne ČSR, od 29. augusta 1944 do 8. mája 1945, t. j. do ukončenia 2. svetovej vojny v Európe? Akými etapami prešiel tento boj?

Doposiaľ otázky, vnášajúce nedorozumenia, ba často i rozpaky, neboli zodpovedané.¹ Na ich promptnú odpoveď by konečne mala reagovať vojenská historiografia (veda), čo je jej výsostným poslaním. Akým spôsobom? Tak, že sa zbavíme predsudkov, neúcty, ignorancie atď. a na celú vec sa pozrieme z profesionálneho hľadiska; potom odpovede nebudú – ako sa na prvý pohľad javia – ťažké, neriešiteľné. Navyše, okrem odbornej verejnosti i žijúcich účastníkov protifašistického odboja, predovšetkým SNP, môže upútať pozornosť aj najširšej verejnosti.

V tejto štúdii sa (teda znova) pokúsím poukázať na omyly a predsudky v diskutovanej otázke SNP, ktorá – ako som presvedčený – naše generácie zbytočne zaťažuje po celé desaťročia. Určitý návod na jej zodpovedanie môžeme nájsť v odkaze Carla von Clausewitza, napríklad v jeho formulácii pojmu teória, keď napísal: „Teória má jasným pohľadom vysvetliť veľa predmetov, aby sa v nich rozum ľahšie vyznal, má vytrhať burinu, ktorá sa z omylov všade rozrástla, má ukázať vzťahy vecí medzi sebou, oddeliť dôležité od nedôležitého. Kde sa predstavy samy od seba zoskupia do takého jadra pravdy, ktorému hovoríme zásada..., nech to teória vysloví.“²

Odpoveď na dané otázky však nájdeme aj v jeho ďalšej rade: „Udalosti každej doby je... nevyhnutné posudzovať vzhľadom na jej zvláštnosti a len ten, kto sa vmyslí do každej doby ani nie tak úzkostlivým štúdiom všetkých drobných okolností, ako skôr bystrým pohľadom na okolnosti hlavné, je schopný pochopiť a zhodnotiť vojvodu tej ktorej doby.“³ Táto rada, ako

¹Roku 1972 urobil som pokusy, pravdaže, bez náležitého efektu, hoci u účastníkov protifašistického odboja, najmä SNP, správne rezonovali. Pozri PIVOVARČI, J.: K metodologickým otázkam vojenskej stránky SNP. Materiály teoretické konferencie čs. vojenských historikov. In: *Historie a vojenství*, č. 1-2/1972, s. 284 a nasl., tiež PIVOVARČI, J.: K povahe a dialektike SNP. In: *Bojovník*, č. 31-34/1972. – Prirodzene, tieto materiály boli zaťažené vtedajšou „vládnu“ ideológiou.

²CLAUSEWITZ, C. von.: *O válce*. Praha 1959, s. 530.

³Tamže, s. 544.

je zrejmé, sa netýka len vojvodcu, ale aj okruhu ďalších problémov, napríklad vojny ako celku, a teda aj nášho Povstania.

* * *

Začnem rekapituláciou, ako poprední slovenskí a čs. antifašistickí predstavitelia doma i v zahraničí prezentovali tento boj vo svojich dokumentoch pred i po 29. auguste 1944.

Pred 29. augustom sa v dokumentoch spojených s prípravou SNP stretáme s vyše dvadsiatimi pojmami vyjadrujúcimi masový ozbrojený boj slovenského národa proti fašizmu v rokoch 1944 – 1945. Spomeniem aspoň tieto: Národné povstanie, partizánske hnutie, národnooslobodzovací boj, ľudové povstanie, všeobecné povstanie, partizánska vojna,⁴ národnooslobodzovacia vojna.⁵

Po 29. auguste sa v dokumentoch, týkajúcich sa priebehu SNP, stretávame už s vyše tridsiatimi pojmami; okrem spomenutých uvediem aspoň tieto: Veľká oslobodzovacia vojna slovenského národa, druhé povstanie národa slovenského, slovenské národné povstanie, protinemecké ozbrojené povstanie, národnooslobodzovacia vojna.⁶

Pojem Slovenské národné povstanie, ktorý je predmetom nášho záujmu, sa pravdepodobne po prvý raz objavil v článku V. Kopeckého v Československých listoch (Moskva) 15. septembra 1944.⁷

Na Slovensku ho po prvý raz vo svojom referáte použil K. Šmidke 17. septembra 1944 na zjednocovacom zjazde KSS so Sociálnodemokratickou stranou v Banskej Bystrici.⁸ Tento pojem, ako je známe, sa „udomácnil“ dodnes. Čo teda máme pod ním chápať?

Vyznať sa v pojmoch je pre prácu historika významné, nevyhnutné. Potvrdzujú to aj Clausewitzove slová: „Každá teória má predovšetkým za úlohu urobiť poriadok v prehádzaných, a možno určite povedať, vzájomne sa veľmi prelínajúcich pojmoch a predstavách, a až potom, keď si urobí jasno v názvoch a pojmoch, môže sa rátať s tým, že bude jasne a ľahko postupovať pri skúmaní vecí...“⁹

V chápaní slovenskej vojenskej historiografie Povstanie predstavuje jednu z viacerých v dejinách (i v súčasnosti) známych typov vojen ako spoločenského javu. Poznáme tri typy vojen:

1. vojny medzi štátmi, resp. koalíciami štátov, v ktorých agresor vedie vojnu útočnú, dobyvačnú, naproti tomu napadnutý vedie vojnu obrannú, vlasteneckú. Napríklad:

- a) francúzsko-pruská vojna 1870 – 1871 vyvolaná zjednocovaním Nemecka, potažne pruským militarizmom,
- b) prvá svetová vojna 1914 – 1918 vyvolaná nemeckým militarizmom...
- c) druhá svetová vojna 1939 – 1945 rozpútaná hitlerovským Nemeckom...

Vo vojne (a) i (c) napadnutá strana regulárnu vojenskú obranu štátu kombinovala guerilou – partizánskym bojom (vojnou).

2. občianske vojny, t. j. vojny vnútri štátov vedené z rôznych príčin (triednych, národnostných, náboženských a p.). Napríklad:

- a) Juh proti Severu 1861 – 1865 v USA; pokus o separáciu...
- b) občianska vojna a intervencia v Rusku 1918 – 1922; zápas dvoch antagonistických spoločenských tried...
- c) občianska vojna v Španielsku 1936 – 1939 medzi demokratickou a sfašizovanou časťou národa.

⁴PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava 1965, s. 37, 40, 41, 83, 172, 277.

⁵GOTTWALD, K. – ŠIROKÝ, V.: O našom odboji. Bratislava 1955, s. 68 – 69.

⁶PREČAN, V.: c. d., s. 368, 378, 498, 510, 517, 518.

⁷Tamže, s. 498.

⁸Tamže, s. 518.

⁹CLAUSEWITZ, C. von.: c. d., s. 82.

V týchto vojnách sa regulárna vojenská forma boja taktiež kombinovala guerillou – partizánskym bojom (vojnou).

3. národnooslobodzovacie vojny, t. j. vojny národov bojujúcich za svoju nezávislosť spod koloniálnej alebo inej nadvlády. Ak koloniálne alebo iné mocnosti znemožňovali porobeným národom získať štátnu nezávislosť mierovou cestou, povstávali do národnooslobodzovacích vojen, ktoré spravidla začínali partizánskym bojom (vojnou), ale za priaznivých okolností (keď sa pomer síl zmenil v ich prospech) sa pretransformovali do regulárnych, vojenských operácií vzniknutých povstaleckých (pravidelných) armád. (Takýto vývoj mohol postihnúť aj vazalský štát.) O politickú moc, resp. o definitívne víťazstvo viedli neľútostný ozbrojený boj, spojený s neúspechmi, porážkami i po celé roky. Presvedčivým príkladom chronických, ale víťazných národnooslobodzovacích vojen je rozpad kolónií po 2. svetovej vojne; spomeniem aspoň Vietnam v rokoch 1946 – 1973 alebo Alžírsko v rokoch 1954 – 1962. (Výnimky sú, ako to vyplynie v ďalšej časti, veľmi vzácné.) Spôsoby i formy ozbrojeného boja národov bojujúcich za nezávislosť sa striedali alebo kombinovali, čo determinovalo, že vojny sa vyznačovali rôznymi etapami.¹⁰

Následne sa prirodzene vynára otázka: Do ktorého typu vojen začleniť masový ozbrojený boj Slovákov proti fašizmu počas druhej svetovej vojny, t. j. povstanie, ktoré vypuklo 29. augusta 1944? A tu logicky prichodí zaradiť ho do poslednej, čiže do národnooslobodzovacej vojny, lebo „vojnová“ Slovenská republika (SR) nebola ani demokratický, ani nezávislý štát. Ako napísal G. Husák, „Slovenský ľud sa staval čoraz viac proti slovenskému štátu a povstal proti nemu so zbraňou v ruke nie preto, že tento štát bol slovenský, ani nie preto, že zásadne odmietal myšlienku vlastného národného štátu, ale preto, že odmietal... jeho nedemokratický fašistický režim, jeho vazalský vzťah k nacistickému Nemecku...“¹¹ Vazalský pomer „vojnové“ SR priznávali aj nacistickí pohlavári; napríklad H. Göring 30. mája 1946 v Norimbergu povedal: „Ja osobne som nikdy nepovažoval samostatné Slovensko za naozaj suverénny štát.“¹²

Z toho vyplýva, že SNP – takto populárne nazvanú národnooslobodzovaciu vojnu Slovákov proti fašizmu – nemôžeme skúmať podľa modelu, akým bol napríklad politický prevrat či ozbrojené povstanie, tzv. Veľká Októbrová socialistická revolúcia (VOSR) v Rusku roku 1917! Stotožnenie sa s takýmto postojom by prinajmenej bolo ahistorické. Preto pokiaľ si fakt, že SNP naozaj bola národnooslobodzovacia vojna, neuvedomíme či neosvojíme, nikdy exaktne na nadhodené otázky neodpovieme.

Chcem dodať, že v tejto vojne prevažnej väčšine Slovákov (viac o tejto otázke v ďalšej stati) išlo výslovne o to, aby sa Slovensko i po skončení vojny uchovalo skutočne samostatným, nezávislým a demokratickým štátom.

* * *

Ako sa vlastne začala národnooslobodzovacia vojna Slovákov proti domácomu i nemeckému fašizmu? Stručne, Slováci (ak úmyselne obídem protifašistický plán SNR, resp. Vojenského ústredia i ďalšie problémy s ním súvisiace) 29. augusta 1944 povstali proti fašizmu práve s cieľom vytvorenia spomínaného samostatného, nezávislého a demokratického Slovenska.

¹⁰Typy jednotlivých vojen spracované podľa DURMAN, K.: – SVOBODA, M.: Slovník moderních světových dějin. Praha 1969; tiež MARX, K. – ENGELS, B.: O vojenství. Praha 1968; tiež Marxismus-leninismus o válce a armádě. Praha 1962; tiež Dějiny vojenského umění. Díl II. Praha 1954; tiež Dějiny vojenského umění. Díl III. Praha 1954; tiež Dějiny vojenského umění. Díl IV. Praha 1955; tiež Druhá světová válka 1939 – 1945. Malá encyklopedie. Praha 1966.

¹¹HUSÁK, G.: Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní. Bratislava 1964, s. 129.

¹²Pozri Pred súdom národa (Proces s J. Tisom, F. Đurčanským a S. Machom v Bratislave v dňoch 2. decembra 1946 – 15. apríla 1947), zv. II. Bratislava 1947, s. 136 – 137; tiež Zmluva o ochrannom pomere medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom z 18. marca 1939. In: Slovenský zákonník, roč. 1940, s. 363 a nasl., a ďalšie dohody SR s nacistickým Nemeckom, resp. jej prax vnútornej i zahraničnej politiky vyplývajúca z týchto dohôd.

Samotný akt povstania alebo pozdvihnutia, t.j. okamih vzopretia sa alebo vzbury slovenských antifašistických vojakov i partizánov so zbraňou v ruke proti fašizmu, „s výstrelom alebo bez neho“, prirodzene, spoločne s podporou obyvateľstva Slovenska, tu bol, resp. sa realizoval. Uskutočnil sa ako veľmi krátka fáza pred rozbehom dlhšie trvajúceho masového ozbrojeného boja.

Vzplanutím povstanci bleskovo oslobodili, žiaľ, vinou známych nedostatkov vo vojenských prípravách povstania, iba územie stredného Slovenska, kde nastolili svoju politickú moc (SNR). Medzi obyvateľstvom i bojovníkmi SNP na oslobodenom území zavládla eufória. Verilo sa v rýchly príchod Červenej armády (ČA)...

Po krátkom vzplanutí sa postupne, od prvých stretov s nemeckými okupačnými vojskami pri Žiline, rozvinul reálny masový frontový ozbrojený boj v duchu čs. vojenskej doktríny, resp. vojenského umenia čs. predmníchovskej armády.¹³ V skutočnosti tak začala národnooslobodzovacia vojna Slovákov proti domácejmu i nemeckému fašizmu!

Pozoruhodná je otázka nastolenia politickej moci SNR na začiatku povstania. Pritom sa žiada uviesť slová G. Husáka: „V auguste 1944 bola taká situácia na Slovensku, že ktorýkoľvek deň sme mohli zvrhnúť Tisov režim, ktorý sa mocensky nemal o čo opierať, ovšem doma, lebo naše plány a termíny nie dľa Tisu, ale podľa Nemcov sme... robiť museli.“¹⁴ Čiže nastolenie politickej moci na jednej tretine územia Slovenska ihneď na začiatku Povstania nebol problém. Politická moc padla povstalcom do rúk obrazne ako „zhnitá hruška“. A toto je vlastne, ako som naznačil, jedna z výnimiek v dejinách národnooslobodzovacích vojen.

Pravdepodobne vôbec prvým, kto sa o nevyhnutnosti povstania a nadväznej národnooslobodzovacej vojny Slovákov proti fašizmu v druhej svetovej vojne zmienil, bol V. Široký. Vo svojom motáku z bratislavského väzenia začiatkom júna 1942 napísal: „Cieľom oslobodzovacieho frontu (Slovákov) musí byť, aby slovenskú armádu vyrval spod poručníkovania nemeckého generálneho štábu, aby ju priviedol do protinemeckej pozície – čo znamená, že musí byť preniknutá duchom boja za slovenskú národnú slobodu – a okrem toho, aby ešte mohla byť *vážnym činiteľom národnooslobodzovacej vojny slovenského národa proti Nemecku!*“ A ďalej: „...máme mať stále na zreteli perspektívny plán..., že toto hnutie... má vyústiť v *národnom povstaní* slovenského národa, ktoré – spojené s národnooslobodzovacou vojnou – má po boku bojujúcej Červenej armády, spojeneckých armád a povstaleckých stredoeurópskych národov zasadiť posledný smrtiaci úder nemeckému imperializmu.“¹⁵

Tento fakt po vypuknutí Povstania ako vôbec prvý zaregistroval moskovský rozhlasový vysielateľ „Za slovenskú slobodu“ 30. augusta 1944, keď o. i. vyzýval: „**Slováci a Slovenky: Bratia a sestry!** Povstaňte všetci do svätého národného boja!“ Na inom mieste prizvukoval: „Nech žije veľká oslobodzovacia vojna slovenského národa.“¹⁶ Najpregnantnejšie však tento fakt vyjadril K. Gottwald v spomínaných Československých listoch 15. septembra 1944: „Na pokus hitlerovského Nemecka o vojenskú okupáciu Slovenska odpovedal slovenský národ so zbraňou v ruke (tak, že) vstúpil (rozumej: povstal – J. P.) proti nemeckým votrelcom do národnooslo-

¹³Blížšie pozri BENEŠ, E.: Dvacet let československé branné moci. In: Dvacet let československé armády v osvobozeném státě. Praha 1938, s. 11 – 20; tiež Poslání a tradice naší armády. Praha (cca 1929); tiež Polní řád. G – V, s. doplňky 1, 2. Praha 1925; tiež Opevňování. Práce běžné. G-V-2. Praha 1938 a ďalšie poriadky a predpisy čs. armády; tiež Vojenské dějiny Československa. III. díl. Praha 1987, s. 286 – 295, 375 – 381, 441 – 444. – Čs. letci 1. stíhacího pluku i příslušníci 2. čs. paradesantnej brigády (september – október 1944), vychádzali z vojenskej doktríny ZSSR, resp. poriadkov a predpisov Červenej armády. Blížšie pozri Vojenská strategie. Praha 1964, s. 64 – 66; tiež Polní poriadok Červenej armády. Bratislava 1946; tiež Polní poriadok pechoty Červenej armády. Díl I. Pole 1945; tiež Polní poriadok pechoty Červenej armády. Díl II. Bratislava 1945; tiež Činnost' vojsk v zalesnenom horskom teréne. Bratislava 1946; tiež Boj v horách. II. díl. Praha 1947 a ďalšie poriadky a predpisy Červenej armády; tiež Dějiny Velké vlastenecké války Sovětského svazu 1941 – 1945. Sv. 6. Praha 1967, s. 167 a nasl.

¹⁴PREČAN, V.: c. d., s. 963.

¹⁵GOTTWALD, K. – ŠIROKÝ, V.: c. d., s. 68 – 69. – Autenticita V. Širokého „motákov z väzenia“ je však spochybňovaná. Pozri DZVONÍK, M.: Osud lojálneho občana. In: Historická revue, č. 8, roč. 1955, s. 28.

¹⁶PREČAN, V.: c. d., s. 368.

bodzovacej vojny. Od 29. augusta (1944), prebiehajú na Slovensku ťažké krvavé boje s nastupujúcimi nemeckými divíziami...¹⁷ O dva dni neskôr (17. 9. 1944) na už uvedenom zlučovacom zjazde KSS so Sociálnodemokratickou stranou sa o národnooslobodzovacej vojne „pre desiatky porobených národov“, teda aj Slovákov (v tom zmysle o SNP), vyjadril aj K. Šmidke.¹⁸

Povstanie prebiehalo so zahraničnopolitickou, vojenskou i materiálno-technickou pomocou a podporou. Pretože sa začalo bez koordinácie s operáciami ČA, resp. vzhľadom na nesmierne ťažkosti Karpatsko-duklianskej operácie ČA i 1. čs. armádneho zboru v ZSSR (ďalej zbor), boj povstalcov sa vyvíjal s väčšími či menšími neúspechmi, porážkami. Podiel na tom niesli aj niektoré nedostatky vojenského i politického vedenia Povstania. Preto nečudo, že koncom októbra 1944, následkom všestrannej prevahy nepriateľa, povstalecké boje vyústili do straty celého oslobodeného územia Slovenska i politickej moci SNR na ňom, navyše do zániku povstaleckej – 1. čs. armády na Slovensku (1. ČSA). Obyvateľstvo, povstaleckí vojaci i partizáni v oblasti tzv. „operačného trojuholníka“ (resp. „strategického trojuholníka“) Banská Bystrica – Zvolen – Brezno zažili nepredstaviteľnú traumú! Časť povstaleckých vojakov padla alebo boja zajatá, časť ozbrojený boj zanechala. Len menšia časť príslušníkov 1. ČSA, najmä však takmer väčšina partizánov (dovtedy pôsobiaca s povstaleckou armádou na fronte) prešla do hôr. (Od začiatku SNP bojovali proti fašizmu mimo dočasne oslobodené územie aj partizáni na východnom, severnom i západnom Slovensku.)

Časť SNR prešla do ilegality, resp. stiahla sa do hôr a pokračovala v organizovaní oslobodzovacej vojny slovenského národa; časť zavčasu odletela do Londýna, aby v rokovaniach s čs. vládou splnila svoju misiu.

Oficiálne nikto pred nemeckými okupantmi nekapituloval. Takto sa skončila I. etapa SNP. V nej Slováci obrazne „prvú bitku“ s fašizmom prehrali, ale nie národnooslobodzovaciu vojnu.

* * *

Na Slovensku zavládol štandardný okupačný režim: začalo sa pátranie po povstalcoch všetkých stupňov či profesií, vypočúvanie zaistených, ich mučenie ukončené popravami, zaľštené masovými hrobmi...

V takejto apokalyptickej atmosfére, navyše v ťažkých horských podmienkach, znásobených nepriazňou jesenného, neskôr zimného obdobia, ozbrojený boj Slovákov proti nemeckým okupantom pokračoval. Začala sa nová – II. etapa SNP. S takýmto stanoviskom sa stotožňujú mnohí historici, resp. viacerí autori.¹⁹

Jestvujú aj názory o „zatlačení povstania, resp. Povstalcov do hôr“. Podľa mojej mienky sú to stanoviská hmlisté, nepravdivé, nevedecké.²⁰ Veď po ústupe povstaleckých bojovníkov, predovšetkým partizánov, ale i časti vojakov do hôr, duch SNP fyzicky i psychicky žil aj medzi

¹⁷GOTTWALD, K. – ŠIROKÝ, V.: c. d., s. 149.

¹⁸PREČAN, V.: c. d., s. 517.

¹⁹Pozri napríklad DOLEŽAL, J.: Slovenské národní povstání. Praha 1954, s. 183 – 184; tiež FALŤAN, S.: Partizánska vojna na Slovensku. Bratislava 1959, s. 201; tiež KROPILÁK, M.: Účasť vojakov v SNP. Bratislava 1960, s. 125, tiež Partizánske hnuti v Československu za druhé svetové války. Praha 1961, s. 272; tiež HUSÁK, G.: K niektorým otázkam Slovenského národného povstania. In: Slovenské národné povstanie roku 1944. (Zborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938 – 1945). Bratislava 1965, s. 656 – 657; tiež ŠKULTÉTY, J.: Kontrarevolučné úsilie Tisovej vlády v období Slovenského národného povstania. Tamže, s. 543; tiež PIVOVAČI, J.: K povahe a dialektike SNP. In: Bojovník, č. 31 – 34/1972; tiež PLEVZA, V.: Trvalé hodnoty. II. zv. Bratislava 1976, s. 63 – 64; tiež GEBHART – J. ŠIMOŤEK, J.: Partizáni v Československu 1941 – 1945. Praha 1984, s. 364; tiež Dejiny SNP 1944. 2. Bratislava 1984, s. 406; tiež PAULIAK, E.: Od povstania k oslobodeniu. Bratislava 1985, s. 76; tiež Vojenské dejiny Československa. IV. díl. Praha 1988, s. 555; tiež ŠIMUNIČ, P.: Aké si teda bolo, SNP? In: Apológia, č. 8/1994.

²⁰Ako príklady tohto neadekvátneho názoru uvádzam MIŠEJE, F.: Horná Nitra v boji. II. In: Pravda, 14. 7. 1964; tiež VALO, P.: Slzy Železného kapitána. In: Pravda, 10. 10. 1984; tiež Skupina filmovej tvorby. In: Pravda, 26. 8. 1989, tiež GINTEROVÁ, A.: Oči dokorán a mesiac v splne. In: Mosty, č. 35/1994. (Zámerné necitujem historikov...)

obyvateľstvom v okupovaných oblastiach Slovenska, ktoré v mnohých smeroch nahrádzalo ich tylo (tylové zabezpečenie), prípadne dopĺňalo materiál prichádzajúci „vzdušným mostom“ zo Sovietskeho zväzu.

Prirodzene, existujú aj názory, podľa ktorých SNP koncom októbra 1944 bolo vojensky porazené.²¹ A práve tieto vnášajú, ako som poznamenal, nedorozumenia, ba často rozpaky. Napríklad autori práce *Odboj a revolúcie* situáciu na Slovensku koncom októbra 1944 vyjadrili slovami: „Keď Banskej Bystrici hrozilo úplné obkľúčenie – 26. októbra (1944) – povstalecké vedenie dáva príkaz k jej vyprázdneniu... V nasledujúcich hodinách dráma vrcholí. 28. októbra (1944) prestala organizovaná povstalecká oblasť (Slovenska) i povstalecká armáda ako kompaktný celok existovať.“²² „Porážka povstania... znamená aj likvidáciu (politickéj) moci SNP, i keď tento orgán nezaniká a politicky ďalej pôsobí tak prostredníctvom svojich členov na rôznych úsekoch *povstaleckého* frontu (podč. J. P.), ako aj svojou delegatúrou v zahraničí.“²³ Ďalej píše: „V okamihu depresie a únavy z bojov, vo chvíli, keď pôsobí psychológia porážky, je ťažké uvažovať s chladnou hlavou a vidieť správne nielen príčiny neúspechu, ale aj pozitívne výsledky boja – Slovensko predsa nekapitulovalo.“²⁴ „Ozbrojený odpor slovenských antifašistov po 28. októbri (1944) neskončil.“²⁵

Napokon svoju analýzu o „porážke SNP“ uzavierajú: „Porážka na konci októbra (1944) neznamenal koniec boja slovenského ľudu za slobodu... Jej priznanie a analýza nemôže povstaleckému boju a skutočnému antifašizmu ubrať na lesku ani dnes.

Francúzska komúna – jedna z najväčších revolučných udalostí posledných dvoch storočí – bola porazená. A ľudia chodili a chodia k Múru komunardov na cintoríne Père Lachaise nie plakať, ale čerpať silu a odhodlanie k boju za ľudský pokrok.“²⁶

Ako je z citovaných slov autorov knihy zrejme, pri skúmaní SNP vychádzali z modelu tzv. VOSR z roku 1917, ktorej atribútom úspechu bolo nastoľovanie a rozširovanie politickej moci boľševikov na čoraz väčšom území vtedajšieho Ruska, a teda že tento model implantovali aj na naše Povstanie, čo však bolo a aj je, ako som presvedčený, absurdné. Totiž tieto dva spoločenské javy – VOSR a SNP – sú vo všetkých smeroch neporovnateľné!

VOSR bola „prvá víťazná socialistická revolúcia na svete, uskutočnená ruskými komunistami-boľševikmi...“ Začala sa „v noci... z 24. na 25. október (1917)... Straty na životoch (v Petrohrade) boli nepatrné. Ťažké boje sa zviadli 7. – 16. novembra (1917) v Moskve, aj tu však revolúcia slávila víťazstvo. Do konca roka sa sovietska moc rozšírila do všetkých centier krajiny (Ruska)“. Revolúcia „otvorila éru najnovších svetových dejín, charakterizovanú prechodom od kapitalizmu k socializmu...“²⁷ Prirodzene, po Novembri 1989, resp. rozpadu svetovej socialistickej sústavy na čele so ZSSR, je takáto charakteristika VOSR už minulosťou...

²¹V prvom rade k nim patria hlásenia Nemeckého veliteľa na Slovensku, bližšie pozri PREČAN, V.: SNP. Nemci a Slovensko. Dokumenty. Bratislava 1971, s. 361, 362, 568, 570 a i.; tiež Dejinná križovatka. Slovenské národné povstanie – predpoklady a výsledky. Bratislava 1964, s. 439; tiež Odboj a revolúcie 1938 – 1945. Praha 1965, s. 342 – 343; tiež BENČÍK, A. – KURAL, V. – PIVOVARČÍ, J.: Vojenské problémy SNP. In: Slovenské národné povstanie roku 1944. (Zborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938–1945). Bratislava 1965, s. 374 (publikované aj v Historie a vojenství, č. 3/1964, príloha, s. 49). – Vtedy som nebol pracovníkom „z pražského VHÚ“, ako napísal F. Cséfalvay (pozri jeho štúdiu: Dokedy trvalo Slovenské národné povstanie? In: Zborník materiálov zo sympózia... 23. 11. 1994. Bratislava 1994, s. 194 – 199), ale pracovníkom katedry dejín vojenstva a vojenského umenia na Vojenskej politickej akadémii KG v Prahe, a mal som opačný názor než jeho partneri, t. j. A. Benčík a V. Kural. Držal som sa svojho chápania vzniku, priebehu a konca SNP tak, ako som to prezentoval vo svojej diplomovej práci vo Vojenskej akadémii KG, Vševojsková fakulta, Taj., evid. č. 110, 29. 7. 1955 (torzo diplomovej práce pozri: Osobný archív JP). Bol som však v menšine, preto som neuspel...

²²Odboj a revolúcie..., s. 339.

²³Tamže, s. 342. – Ľ. LIPTÁK, spoluautor tohto diela, len pokračuje v citovanom chápaní, týkajúcom sa politickej moci, aj vo svojej práci Slovensko v 20. storočí. Bratislava 1968, s. 245. – Poznámka: Žeby pri mojom akcente slova povstaleckého „zapracoval“ škriatok alebo žeby predsa len podľa autorov *Odboj a revolúcie* SNP nebolo „porazené“?

²⁴Odboj a revolúcie..., s. 341.

²⁵Tamže, s. 339.

²⁶Tamže, s. 343 – 344.

²⁷Citované podľa DURMAN, K. – SVOBODA, M.: c. d., s. 587 – 589.

Naproti tomu SNP bolo národnooslobodzovacou vojnou Slovákov s cieľom vymaniť vazalskú, malú a slabú SR spod nadvlády mocného nacistického Nemecka, ktoré viedlo najväčšiu vojnu v ľudských dejinách, aby získalo svetovládu, a to v zápase proti prevažne demokratickým krajinám sveta, spojených do protinemeckej (protifašistickej) koalície.

Obidva spoločenské procesy prebiehali evidentne v rozličných časových i priestorových rovinách, v rôznych vnútropolitických, zahraničnopolitických, ekonomických, geografických a i. podmienkach, mali odlišný charakter a vcelku i v jednotlivostiach sa začínali i prebiehali podľa odlišných princípov a zákonitostí.

V čom teda vidím základný problém onoho prístupu autorov *Odboj a revoluce?* V tom, že (rovnako ako viacerí ďalší, a medzi nimi v posledných rokoch aj F. Cséfalvay²⁸) vôbec nepoznali pojem národnooslobodzovacej vojny s celým jej poslaním, štruktúrou, fungovaním, skrátka s jej obsahom a významom, ako som o tom písal v súvislosti s tretím typom známej vojny z minulosti i súčasnosti (napríklad vojna v Čečensku v rokoch 1994 – 1996). A z tohto dôvodu vlastne princípy ani zákonitosti národnooslobodzovacej vojny neboli schopní na SNP aplikovať.

Pojem národnooslobodzovacia vojna nájdeme vo viacerých slovníkoch.²⁹ V citovanom diele sa neobjavuje ani raz, čo považujem za jeho slabinu, nedostatok.³⁰ Pritom však – ako z neho vyplýva – vytvorili ho reformní komunistickí historici,³¹ ktorí už mali poruke sovietsku literatúru, zaoberajúcu sa otázkami vojny a armády, teda zdroj, ktorý ich mohol správne orientovať...³² Naproti tomu G. Husák vo svojom *Svedectvo o SNP* (1964) napísal presne: „...Slovenské národné povstanie bolo národnooslobodzovacou vojnou proti nemeckým okupantom a súčasne vnútorným bojom na Slovensku (medzi silami fašizmu a antifašizmu).“³³ Vo svojom referáte k 20. výročiu SNP o udalostiach, ktoré nasledovali od novembra 1944, už menej presne uviedol, že išlo „o kontinuitu národnooslobodzovacieho boja v rôznych formách“.³⁴ Vtedy pojem „vojna“ nahradil ju „boj“. Jemu to možno prepáčiť, lebo v skutočnosti nebol historikom, tobôž nie vojenským.

Fakt, že zástancovia porážky SNP pojem národnooslobodzovacia vojna nepoznali, ich viedol k paradoxnému porovnávaniu priebehu SNP s priebehom VOSR; a výsledok: SNP, ktoré, ako sa nazdávali, sa nerozvíjalo podľa modelu tzv. VOSR, utrpelo vojenskú porážku.

Strata politickej moci SNR na dočasne oslobodenom území Slovenska však v žiadnom prípade nie je argument pre tvrdenie, že SNP bolo koncom októbra 1944 vojensky porazené. Z hľadiska teórie národnooslobodzovacej vojny treba na vysvetlenie otázky, čo sa vlastne v tom čase na Slovensku stalo, použiť iné východisko, resp. predložiť iný argument. A ten spočíva v odpovedi na otázku, udržali či neudržali Slováci ducha národného odporu vo svojej vojne proti fašizmu aj po obsadení Banskej Bystrice nemeckými okupačnými vojskami? Kladná alebo záporná odpoveď nás vyvedie z „bludiska“, t. j. ukáže, či Slováci vo svojej vojne proti fašiz-

²⁸Pozri jeho prvú štúdiu citovanú v pozn. čís. 21 a druhú: Slovenský domáci odboj po novembri 1944 a slovenská historiografia. In: Záverečná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. Zborník príspevkov a materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 25. – 26. apríla 1995. Bratislava 1996, s. 88 – 92.

²⁹Pozri napríklad Slovník slovenského jazyka. II. diel. Bratislava 1960, s. 278; tiež Vojenský terminologický slovník. Praha 1966, s. 302; tiež Stručný slovník vojenství. Praha 1984, s. 311. – Paradoxné je, že ho vynechali v diele Česko-slovenský vojenský slovník. Bratislava 1995. Tu uviedli všetky vojny od jadrovej cez občiansku až po vykynožovaciu, ale po národnooslobodzovacej vojne „niet ani stopy“..., pozri s. 633 – 634.

³⁰Na niekoľkých miestach sa stretne s pojmom „národné osvobozenecý boj a revoluce... v letech 1939 – 1945“. Pozri *Odboj a revoluce*,..., napr. s. 10. Tento pojem však má celkom iný, všeobšiahlejší význam!

³¹Tamže, s. 425 a nasl.

³²Pozri napríklad Marxizmus-leninizmus o válce a armádě. Praha 1962, s. 94 a nasl.

³³HUSÁK, G.: Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní. Bratislava 1964, s. 223, 347. – V rozhovore so mnou 4. marca 1968 (Na Kalvárii – Ostravskej ul. 4/a) o. i. spomenul, čo približne v čase prípravy SNP z diel klasikov, predovšetkým Clausewitz, Engelsa i ďalších vedeli, tiež povedal, že pri príprave svojho Svedectva o SNP študoval aj dostupnú sovietsku literatúru, týkajúcu sa učenia o vojne a armáde...

³⁴HUSÁK, G.: K niektorým otázkam Slovenského národného povstania. In: SNP roku 1944. (Zborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938 – 1945). Bratislava 1965, s. 657.

mu pokračovali, alebo kapitulovali, resp. či ju do víťazného konca dovedli. V hľadaní takejto odpovede nám pomôžu aj diela klasikov vojenstva, uznávaných aj zatracovaných.

V tejto súvislosti je namieste najsmprv si pripomenúť slová Clausewitz: „Nijaký štát sa nesmie domnievať, že jeho osud, totiž celá jeho existencia, závisí od jednej bitky, hoci bola akokoľvek rozhodujúca... ..vynaloženie nových vlastných síl a prirodzené oslabenie, ktoré utrpí (nepriateľský) útok, keď trvá dlho, (môže) spôsobiť obrat alebo môže prísť pomoc (spojenka) zvonku. Na smrť je stále dosť času, a ako je prirodzené, že sa topiaci chytá stebľa slamy, tak isto prirodzený poriadok mravného sveta spôsobuje, že sa národ pokúša o záchranu poslednými prostriedkami, keď vidí, že bol vrhnutý na okraj priepasti.“³⁵

Clausewitzove slová považujem za relevantné pre poskytnutie adekvátnej odpovede na nasťolenú otázku. Isté je, že nielen púd sebazáchovy, ale aj logika ich k rozhodnému konaniu nútili.

Pre udržanie vojny proti fašizmu „poslednými prostriedkami“ – „vynaloženými novými vlastnými silami“ – bola rozhodujúca bojová morálka, mravné sily, t. j. to, čo F. Engels brilantne nazval „duch národného odporu“.³⁶ O význame bojovej morálky vo vojne sa Clausewitz vyjadřil, že patřil „k najdôležitejším predmetom vo vojne“. Podľa neho „fyzické príčiny a účinky sa tu javia... ako drevená rukoväť, avšak mravné (príčiny a účinky) sú ušľachtilý kov, skutočne nabrúsená zbraň“.³⁷ Je to obrazné a zároveň výstižné! A duch národného odporu sa v tejto etape SNP od Slovákov, nielen partizánov či časti povstaleckej armády (ktorá nezložila zbrane), ale aj obyčajných občanov Slovenska, bezpodmienečne požadoval, ak mala národnooslobodzovacia vojna pokračovať!

Takže posledným možným „prostriedkom“ záchřany Slovenska samotnými Slovákmí – bojovníkmi so zbraňou v ruke, ale i občanmi bez nej – bolo prekonať traumy z „prvej bitky“ s fašizmom, „zatnúť zuby“, nepoľaviť a pokračovať v ozbrojenom boji proti okupantom partizánskou vojnou! Clausewitz túto formu boja označoval ako „ozbrojené hnutie ľudu“ alebo „ľudová vojna“.³⁸ Engels o nej písal ako o „ľudovom odpore“, „nepravidelnom odpore... ľudu“, „guerillovej vojne“ i „ľudovej vojne“.³⁹ V takejto ozbrojenej forme Clausewitz obrazne pripúšťa, že „je prirodzené, že sa topiaci chytá (aj) stebľa slamy“, t. j. že na svoju záchřanu je rozhodnutý použiť všetky možné prostriedky i spôsoby. Engels zase napísal, že v Prusku roku 1813 uznávali, že v „ľudovej vojne“ sa vždy treba pripravovať, „na posvätný sebaobránný zápas, ktorý svätí všetky prostriedky“.⁴¹ (Táto zákonitosť neobišla napríklad ani druhú svetovú vojnu, a teda ani SNP. Neobchádza ani súčasné vojny...) „...brutality a krutosti (okupantov v ľudovej vojne) nielenže nepotlačili ľudový odpor, ale (naopak) zdvojnásobili jeho rozhodnosť“ – konštatuje ďalej Engels.⁴²

„...od americkej vojny za nezávislosť až po americkú občiansku vojnu (treba poznamenať, že Engels tieto riadky písal od konca júla 1870 do februára 1871, teda v čase francúzsko-pruskej vojny 1870 – 1871, a teda že ich zmysel je reálny aj v súčasnosti – J. P.) nie je účasť obyvateľstva vo vojne výnimkou, ale pravidlom a to tak v Európe, ako v Amerike.“ (Pozn.: Dnes zrejme kdekoľvek vo svete – J. P.)

Každý národ, ktorý sa pokoril len preto, že jeho armády už neboli schopné odporu, sa stretával so všeobecným pohrdaním ako národ zbabelcov...“⁴³

Duch národného odporu v „účasti obyvateľstva vo vojne“, keď „už armády neboli schopné odporu“ voči okupantom, vždy hral výnimočnú, priam jednu z rozhodujúcich úloh. Engels ako

³⁵CLAUSEWITZ, C.von: c. d., s. 435.

³⁶ENGELS, B.: Německo-francouzská válka 1870 – 1871. In: K. MARX – B. ENGELS: O vojenství. Praha 1968, s. 170.

³⁷CLAUSEWITZ, C. von: c. d., s. 136 – 137.

³⁸Tamže, s. 432 – 433.

³⁹ENGELS, B.: c. d., s. 169, 170 – 171, 176, 181.

⁴⁰CLAUSEWITZ, C.von: c. d., s. 435.

⁴¹ENGELS, B.: c. d., s. 181.

⁴²Tamže, s. 173.

⁴³Tamže, s. 170.

„slávny príklad toho, aký odpor môže klásť armáde okupantov“, ukázal boj španielskeho ľudu proti Napoleonovi v rokoch 1807 – 1815.⁴⁴ Aj na adresu francúzskeho ľudu vo vojne s Pruskom (1870 – 1871) poznamenal, „že pokiaľ neochabne ľudový duch odporu, je postavenie Francúzov i po ich posledných porážkach veľmi silné“. ⁴⁵ Lenže Engels nezabúdala ani na negatívne príklady, keď napísal: „Roku 1806 sa Prusko (vo vojne s Napoleonom – J. P.) zrútilo len preto, že nikde po celej krajine nebolo ani stopy po... duchu národného odporu.“⁴⁶

Aj pre Slovákov bol duch národného odporu rozhodujúcim faktorom, keď sa nepokorili, nekapitulovali a keď sa proti nemeckým okupačným vojskám – používajúc Engelsove slová – „postavili na... nepravidelný odpor“. ⁴⁷ Slováci sa teda neukázali „ako národ zbabelcov“! (Retardačný efekt v otázke bojovej morálky sa však zviditeľňoval už krátko po vypuknutí Povstania. O tom však v ďalšej stati.) Značná časť – 15 až 17 tisíc občanov vtedajšieho Slovenska spolu s občanmi mnohých iných krajín,⁴⁸ tvorili „armádu“ partizánov, t. j. hlavnú a jedinú ozbrojenú formáciu v tejto – II. etape SNP (november 1944 – február 1945). Existencia a boj partizánskych síl proti okupantom záviseli od podpory a pomoci nespočetného množstva domácich zásobovateľov, informátorov, zdravotníkov atď., atď., skrátka od širokých mas slovenského ľudu. Na povstalecké Slovensko naďalej prichádzala všestranná pomoc a podpora zo zahraničia...

Ak zhrniem čo som uviedol, ukazuje sa, že strata politickej moci SNR po nemeckej okupácii celého Slovenska neznamenal vojenskú porážku SNP, ale naopak, zachovaním ducha národného odporu Slovákov proti okupácii, pokračovala ich národnooslobodzovacia vojna až do víťazného konca.

Formy a metódy partizánskeho boja na Slovensku zo známych príčin prezentovali „soviet-sku partizánsku školu“.

Pre partizánsky spôsob boja však Slovensko nespĺňalo jednu zo základných „účinných podmienok“, ako ich charakterizoval Clausewitz, t. j. že bojisko „musí zaberat“ značné územie“. ⁴⁹ Totiž územie vtedajšej SR predstavovalo iba malý „fliačik“ – 38 004 km².⁵⁰ Navyše túto ozbrojenú formu SNP sťažoval fakt, že Slovensko, ktorého celé územie od 28. augusta 1944 Tiso-va vláda vyhlásila za „pole podľa zákona o obrane štátu“, ⁵¹ bolo presýtené obrovskými silami Wehrmachtu, zbraní SS a inými nacistickými jednotkami.⁵²

Napriek územnému handicapu a ďalším nedostatkom však Slováci zbrane proti fašizmu nezložili. „Obsadením Banskej Bystrice nemeckým vojskom nebol... likvidovaný boj a duch

⁴⁴Tamže.

⁴⁵Tamže, s. 181.

⁴⁶Tamže, s. 170.

⁴⁷Tamže.

⁴⁸GEBHART, J. – ŠIMOVIČEK, J.: c. d., s. 377. – Pozoruhodné slová na adresu povstaleckého Slovenska cez londýnsky rozhlas zazneli v reči Štefana Krajčira o 08.10 h (stredoeurópskeho času) dňa 10. novembra 1944: „...Dnešná vojna dokázala, že porážka je len vtedy porážkou, keď národ stratí vieru vo vlastnú silu. Partizánske armády v Bielorusku a na Ukrajine po 3 roky bojovali proti nemeckým okupantom. Boli porazené a zakaždým znovu nastúpili do boja proti nenávidenému nepriateľovi. A kde sú dnes tí, čo s takým posmechom hovorili o partizánskych armádach, sto ráz porazených. V Juhoslávii viedli stovky bitiek... Slovenskí vojaci a slovenská mládež nastupuje do druhého kola zápasu, obohatená skúsenosťami predošlých bojov... s tým vedomím, že bratská armáda ZSSR bude stáť po ich boku...“ Pozri Štátny slovenský ústredný archív – NS, inv. č. 6/46 – 22 i, Správy zahraničného rozhlasu, škat. 59.

⁴⁹CLAUSEWITZ, C.von: c. d., s. 432.

⁵⁰PREČAN, V.: Zemepisný a hospodársky prehľad Slovenska. Bratislava 1943, s. 3. – Bolo iluzorné čo len uvažovať v pomeroch Slovenska o domyselnej stratégii partizánskej vojny – hoci by sa o nej tu na Slovensku aj vedelo – tak, ako ju v rokoch 1938 spracoval Mao Ce-tung; pozri jeho Vybrané spisy. Sv. II. Praha 1954. – S veľkými problémami bolo tu možné realizovať partizánsku činnosť tak, ako ju ponúkal Poľný poriadok Červenej armády. Bratislava 1946, s. 398 – 410.

⁵¹PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava 1965, s. 346 – 347. – O pojme „pole“ bližšie pozri PIVOVARČI, J.: Strategické plány na záchranu Slovenska (4). In: Apológia, č. 3/1995, s. 29, pozn. 206.

⁵²Pozri Vojenno-naučného úradu generalného štábu. Vojenno-istoričeskij otdel. Sbornik materialov po sostavu, grupirovke i peregrupirovke suchopitnyh vojsk fašistskoj Germanii i vojsk byvsich jeho satelitov na sovjetsko-germanskom fronte za perijod 1941 – 1945 gg. Moskva – 1956 god; tiež Československý vojenský atlas. Praha 1965, s. 344, 352 – 353, 355, 359; tiež KORČEK, J.: Protipovstalecká aktivita ľudáckych a nemeckých okupačných síl (september – október 1944). In: Vojenské aspekty SNP. Zborník príspevkov a materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 23. – 24. 8. 1998. Žilina 1994, s. 146 a nasl.

slovenského národa. Tento duch sa nenechal zlomiť po celých päť rokov vladárenia hitlerovských pomáhačov, nezlomili ho dnešné hrôzy a vraždenia nevinných ľudí, ktorých jediným hriechom bola vôľa žiť slobodným životom“ – povedal o. i. Ján Lichner vo svojej reči cez londýnsky rozhlas slovenským povstalcem 19. novembra 1944.⁵³

Sám duch národného odporu proti okupantom však Slovákom nezabezpečoval víťazstvo v národnooslobodzovacej vojne proti fašizmu. To im mohol zaistiť iba jediný absolútny faktor, a ním mala byť – ak pripomeniem Clausewitz – „pomoc (spojenca) zvonku“. O príklade takejto pomoci Clausewitz písal v súvislosti s Napoleonovým ťažením v Španielsku (1807 – 1814). V jeho diele *O válce* čítame, že „jeden spojenec (Anglicko) poskytoval (Španielsku – J. P.) oporu v tyle“.⁵⁴ Viac sa o tom dočítame od historika a publicistu Kurta Konrada: „Akého spojencu si mohol zvoliť španielsky ľud, ktorý sa... bránil proti Napoleonovej invázii...? ...volali na pomoc Anglicko..., ...1. augusta (1808) pristál v Portugalsku expedičný zbor pod velením... lorda Wellingtona... anglická armáda (dostala) úlohu vyhnáť francúzske armády za Pyreneje...“ Napokon „Španielsko vojensky zachránil anglický spojenec“.

„Wellingtonovo konečné víťazstvo nad francúzskymi armádami nebolo len jeho vlastným dielom; podstatne pri tom pomáhala guerilla španielskeho ľudu...“⁵⁵

Pomoc povstaleckému Slovensku „zvonku“ v podobe ČA, rovnako aj ďalším nacistickým Nemeckom porobeným krajinám v strednej i juhovýchodnej Európe z východu naozaj prichádzala. (Aby ma nepovažovali za dogmatika, pripomínam, že dnes vieme, že príchod ČA nás síce spod fašizmu oslobodil – tak tomu verila aj prevažná časť Slovákov i okolité národy, aby nás vzápätí podmanil stalinskému totalitnému impériu...) Oslobodzovaním východných častí Slovenska, nastolovaním politickej moci povstalcov (SNR) v oslobodených okresoch, mobilizáciou Slovákov do čs. armádneho zboru atď., sa v prvej polovici februára 1945 II. etapa SNP skončila a začínala sa jeho posledná – III. etapa, t. j. završenie masového ozbrojeného boja s domácim i nemeckým fašizmom.

Prežitie II. etapy SNP fakticky znamenalo prvú víťaznú „bitku“ Slovákov s fašizmom.

* * *

Už od začiatku novembra 1944 začala na územie Slovenska v čoraz väčšom rozsahu vstupovať ČA i zbor. Slovensko – v čase, keď v jeho strednej, západnej i severnej časti pôsobili partizánske sily, bolo oslobodzované od východu a vzápätí z juhu. Od prvých chvíľ obyvateľstvo oslobodeného územia všestranne poskytovalo pomoc i podporu oslobodzujúcim vojskám.

Od 1. februára 1945, keď na oslobodené územie prišla SNR, začala ona aktivizovať slovenské obyvateľstvo na pomoc a podporu ČA i čs. zboru. 6. februára 1945 vyhlásila mobilizáciu záloh. Ak k 15. novembru 1944, teda zhruba po Karpatsko-duklianskej operácii, mal čs. armádny zbor iba 8530 osôb,⁵⁶ potom 6. apríla 1945 – napriek stratám v bojoch na fronte – vďaka doplnovaniu dosiahol 31 725 príslušníkov.⁵⁷ Do 18. mája 1945 (desať dní po skončení vojny v Európe), keď bol zbor reorganizovaný na armádu, mal už 74 148 osôb, z čoho bolo 67 799 Slovákov.⁵⁸ Osobitne treba poznamenať, že zbor bol posilnený aj „prílevom bývalých partizánov“.⁵⁹ Do konca februára 1945 ich doň vstúpilo vyše 1000 a od januára do marca 1945 „asi okolo 2000“.⁶⁰

⁵³Pozri PREČAN, V.: c. d., s. 845.

⁵⁴CLAUSEWITZ, C.von: c. d., s. 342.

⁵⁵KONRAD, K.: Španělské revoluce. Praha 1949, s. 88 – 89, 110.

⁵⁶Za svobodu Československa. Sv. druhý. Praha 1961, s. 257.

⁵⁷PAULIAK, E.: c. d., s. 202.

⁵⁸BYSTRICKÝ, J.: Slováci v československom zahraničnom vojenskom odboji. In: SNP v pamäti národa. Materiály z vedeckej konferencie k 50. výročiu SNP. Bratislava 1994, s. 224.

⁵⁹PAULIAK, E.: c. d., s. 203.

⁶⁰Za svobodu Československa. Sv. tretí. Praha 1960, s. 375, 376.

V tejto etape Povstania, v rámci zboru, opäť prišiel na program dňa masový frontový ozbrojený boj Slovákov proti fašizmu nielen na území Slovenska, ale aj Moravy. Tentoraz však prebiehal v duchu sovietskej vojenskej doktríny i vojenského umenia Červenej armády.⁶¹

Slovenský ľud poskytoval pomoc a podporu ČA i zboru aj na ďalších úsekoch, napríklad pri rekonštrukcii komunikácií, tovární, dielní atď. s cieľom čo najrýchlejšej porážky fašizmu.⁶²

Toto je stručná charakteristika úsilia Slovákov, spojeného s pomocou a podporou ČA i zboru pri oslobodzovaní Slovenska a českých krajov. A ona vlastne predstavuje tretiu, záverečnú etapu SNP, resp. národnooslobodzovacej vojny Slovákov proti fašizmu. Vynechať účasť Slovákov v bojoch v rámci zboru na území Slovenska, poťáže na Morave, resp. vynechať všestrannú pomoc a podporu zo strany nášho obyvateľstva ČA i zboru z celého kontextu masového ozbrojeného boja proti fašizmu, t. j. zo SNP, bolo by práve také nezodpovedné, nepravdivé a ahistorické, ako keby sme zo svojich národných dejín vypudili akúkoľvek inú dôležitú, významnú či relevantnú udalosť, alebo ju nenáležite zaradili či zhodnotili. Takýto „deficit“ v našej historiografii je absolútne nemysliteľný.

Pravdaže, postupne, ako sa zväčšovalo definitívne oslobodené územie Slovenska, primerane ochaboval partizánsky boj. Napokon zanikol. Dôvod bol predovšetkým ten, že partizánske sily sa postupne spájali s oslobodzujúcimi vojskami.

Vstupom ČA i zboru na územie Slovenska vznikli kvalitatívne nové podmienky pre naše Povstanie. Dovtedy Slovensko bolo izolované od ČA i zboru priestorom, ktorý ovládal nepriateľ... Teraz však SNP bezprostredne splynulo s mohutným oslobodzovacím pohybom ČA i zboru; zlialo sa dovedna s veľkou oslobodzujúcou úlohou a historickým poslaním ozbrojených síl spojencov v protifašistickej koalícii,⁶³ ktorého výsledkom bola definitívna porážka fašizmu v Európe. V takomto kontexte treba III. etapu SNP vnímať ako poslednú, rozhodujúcu „bitku“ Slovákov s domácim i nemeckým fašizmom.

* * *

Z toho čo som uviedol, je azda dostatočne zrejmé, že až definitívna porážka domáceho i nemeckého fašizmu znamenali fakticky koniec SNP, t. j. národnooslobodzovacej vojny Slovákov proti fašizmu v 2. svetovej vojne. Takže za SNP treba považovať všetky masové ozbrojené akcie Slovákov, prirodzene, spoločne s pomocou i podporou masy slovenského obyvateľstva, ktoré smerovali k porážke domáceho i nemeckého fašizmu, a to od 29. augusta 1944 až do úplného oslobodenia Slovenska, resp. Československa. Boje započaté koncom augusta 1944, t. j. boje I. ČSA spolu s partizánmi (september – október 1944, I. etapa), cez partizánske boje (november 1944 – február 1945, II. etapa) i cez boje v zbore, resp. v rámci ČA (február – máj 1945, III. etapa) predstavujú kontinuitu národnooslobodzovacej vojny Slovákov proti fašizmu. Každá jednotlivá etapa SNP v spôsoboch i formách ozbrojeného boja mala inú, novú kvalitu, zákonite vyvolanú zmenenými, a teda novými objektívnymi skutočnosťami či podmienkami. Ale cieľ ich ozbrojeného boja bol v každej etape rovnaký: definitívna porážka fašizmu a oslobodenie Slovenska, poťáže Československa.⁶⁴ (Každá etapa SNP sa ďalej členila na viaceré vymedzené časové úseky, t. j. čiastkové obdobia.)

Na záver je dôležité uviesť, že už krátky pohľad na SNP ukázal, akými osobitosťami sa vyznačovalo:

- a) v I. etape ťažisko predstavovali frontové boje I. ČSA spolu s časťou partizánov, pričom povstalecká armáda mala dominantné postavenie; v tyle okupačných vojsk operovali partizáni; „lacno“ nadobudnutá či nastolená politická moc SNR bola stratená,

⁶¹Bližšie pozri pozn. čís. 13.

⁶²Bližšie pozri PAULIAK, E.: c. d., s. 204 – 205.

⁶³Pozri tiež ŠKULTÉTY, J.: c. d., s. 543.

⁶⁴Pozri PIVOVARČI, J.: K povahe a dialektike SNP. In: Bojovník, č. 34/1972; tiež ŠIMUNIČ, P.: Aké si teda bolo, SNP? In: Apológia, č. 8/1994, s. 5.

- b) v II. etape ťažisko spočívalo výhradne v partizánskom boji,
- c) v záverečnej III. etape sa opäť ťažiskom stali frontové boje Slovákov v rámci začlenenia do zboru, resp. do zostavy spojenca – ČA; v tyle ustupujúcich nemeckých vojsk so stále menšou intenzitou bojovali partizáni; definitíva nastolenej politickej moci SNR sa však následkom dnes dobre známych skutočností ukázala fikciou...

Tieto osobitosti SNP ukazujú, že v dejinách národnooslobodzovacích vojen sú, nazdávam sa, bezprecedentné.

Prichodí ešte zodpovedať otázku, aký bol efekt či podiel SNP na porážke fašizmu v rámci boja ozbrojených síl a účasti obyvateľstva protifašistickej koalície? Bez akejkoľvek nadsádzky (o nijaké štatistiky efektívnosti sa ani len nepokúšam) možno konštatovať, že ozbrojený boj Slovákov proti fašizmu, vyplývajúci zo subjektívnych i objektívnych možností využitia jestvujúceho potenciálu Slovenska, spojený s veľkými obeťami na životoch, so zraneniami i s trvalými následkami a rôznymi útrapami, bol mimoriadne pozitívny. Pôvodný plán SNP sa neuskutočnil, ale to, čo Slováci svojou vojnou proti fašizmu v rôznych etapách odboja dokázali, bolo veľkolepé a primerané. Popri ČA zohrali – metaforicky – asi takú úlohu, ako slávna „guerilla španielskeho ľudu“ pri „expedičnom zbore... lorda Wellingtona“ vo vojne proti Napoleonovi. (Táto paralela nie je imaginárnou konštrukciou.) SNP teda predstavuje čin, ktorý sa zapísal nielen do našich národných dejín, ale aj do histórie demokratických národov Európy i celého sveta. Od takéhoto hodnotenia nás nemôže odradiť ani fakt, že štátoprávne záujmy prevažnej väčšiny Slovákov sa v národnooslobodzovacej vojne proti fašizmu obnovou ČSR nesplnili. Na to museli čakať celé polstoročie...

* * *

Celkom na záver: SNP ako masový ozbrojený boj Slovákov proti fašizmu v rokoch 1944–1945, teda nie iba od 29. augusta do konca októbra 1944, exaktne predstavuje – opakujem – jednu zo známych základných typov vojen, t. j. národnooslobodzovaciu vojnu. Čiže pojmy SNP a národnooslobodzovacia vojna sú identické! K tomu je nevyhnutné dodať, že ide o víťaznú vojnu Slovákov, prirodzene, s rozhodujúcou úlohou ČA, resp. s rozhodujúcou pomocou i podporou spojencov protifašistickej koalície. Takéto hodnotenie zmyslu i obsahu SNP nemá alternatívu.⁶⁵

SNP by vojensky bolo porazené iba za predpokladu, žeby víťazom druhej svetovej vojny v európskom priestore vojnovnej činnosti bolo hitlerovské Nemecko, a nie krajiny protifašistickej koalície. Takže napísať, „že dnes už by nemali existovať citové zábrany prijať tézu o porážke SNP“ atď.,⁶⁶ mi bez irónie pripadá ako tvrdenie, že „voda tečie do kopca“. Podobné konštatovania zavážajú dogmatizmom...

Domnievam sa, že uvedené závery doložené metódou „ukázať vzťahy vecí medzi sebou“, „oddeliť dôležité od nedôležitého“ atď., by si – okrem účastníkov SNP – mali osvojiť nielen predstavitelia historickej vedy, ale rovnako verejnosť, pracovníci masmédií i ústavní činitelia Slovenskej republiky. Lebo len takto bude možné udržiavať tradíciu „jadra pravdy“ o podiele Slovákov v ozbrojenom boji proti fašizmu počas druhej svetovej vojny.

⁶⁵A. Matuška nesprávne napísal (1979), že slovenský národ 29. augusta 1944 začal „svoju... vlasteneckú“ vojnu proti domácejmu i nemeckému fašizmu. Pozri Dejiny SNP 1944. 4. Bratislava 1984, s. 246.

⁶⁶Pozri CSÉFALVAY, F.: c. d., s. 92.

J. PIVOVARČI: SNA (SLOWAKISCHER NATIONALAUFGSTAND) – SIEGHAFTER
NATIONALBEFREIENDER KAMPF DER SLOWAKEN GEGEN FASCHISMUS
IM RAHMEN DES ZWEITEN WELTKRIEGES

Der Autor zeigt gleich am Anfang der Studie das Bedürfnis der slowakischen Militärkinematografie eine exakte Antwort auf die Frage, was stellte der Rüstungskampf der Slowaken gegen Faschismus auf dem slowakischen Gebiet, bzw. CSR (Tschechoslowakische Republik) vom 29. August 1944 bis 8. Mai 1945, d.h. bis Ende des 2. Weltkriegs in Europa vor und welche Etappen dieser Kampf durchmachen musste, zu geben. Gleichzeitig versuchte der Autor die Irrtüme und Vorurteile der diskutierten Frage SNA zu zeigen, die Generationen in der Slowakei schon jahrelang belästigt. Er analysierte den Begriff Slowakischer Nationalaufstand, mit der Nützung von theoretischen Werken der Klassiker, wie z.B. C. von Clausewitz, F. Engels u.a. von der typologischen Sicht ordnet er den SNA zu den nationalbefreienden Kämpfen. Seine These über SNA gibt er zum Gegensatz den Fürsprecher der SNA-Niederlage, wobei er konstatiert, daß die Tatsache, daß die Fürsprecher diesen Begriff nicht gekannt hatten, führte sie zum Vergleichen des SNAs und GOSR (Große Oktobersozialistische Revolution). Der Autor teilte den SNA in drei Etappen. Weiter wird konstatiert, daß der Verlußt der politischen Macht des SNR (Slow. Nationalrat) auf dem zeitweise befreiten Gebiet keinerlei Behauptung ermöglicht, daß der SNA militärisch besiegt wurde. Er konstatiert weiter, daß man von der Sicht der Theorie des nationalbefreienden Kampfes einen anderen Weg zur Erklärung der Frage „Was passierte eigentlich?“ finden muss, bzw. einen anderen Argument vorlegen muss. Und der beruht in der Antwort auf die Frage, ob die Slowaken den Widerstandsgeist im Krieg auch nach der Besetzung von Banská Bystrica behielten. Eine positive, oder negative Antwort zeigt, ob die Slowaken den Kampf weiter fortsetzten, oder kapitulierten, bzw. ob sie den Kampf siegreich zu Ende führten. In der Suche nach dieser Antwort helfen uns auch Werke der Militärklasiken. Gleichzeitig unterstrich er, daß das überleben der II. Etappe des SNA (endete in der zweiten Hälfte Februar 1945) die erste Siegerschlacht gegen Faschismus. Die III. Etappe wird vom Autor als die Letzte gesehen, die entscheidenste Schlacht der Slowaken gegen einheimischen und ausländischen Faschismus. Als SNA muss man alle Massen- und Rüstungsaktionen der Slowaken betrachten, gleichzeitig mit der Hilfe der slowakischen Bevölkerung, die zu einer Niederlage des einheimischen und ausländischen Faschismus führte, und das von 29. August 1944 bis zur vollständigen Befreiung der Slowakei, bzw. der Tschechoslowakei.

ĽUDOVÉ MILÍCIE NA SLOVENSKU – ICH VZNIK A ORGANIZAČNÝ VÝVOJ DO POLOVICE ŠESŤDESIATYCH ROKOV

JAN ŠTAIGL

J. ŠTAIGL: People's Militia in Slovakia – its Foundation and Organisational Development until mid 60s. *Vojenská história* 3, 2 1999, pp 41 – 70, Bratislava.

The author has focused, in the study, on the analysis of foundation and organisational development of People's Militia in Slovakia until mid 1960s. The study is based on the archival research of previously unavailable sources, especially materials of the former Presidency and Secretary of Central Committee of the Communist Party of Slovakia. It introduces new knowledge. It provides picture of number, organisation structure and functions of People's Militia in Slovakia in the specified period. At the same time, it pays attention to issues concerning the use of People's Militia by governing groups in individual actions. It directs attention to issues concerning the co-operation of People's Militia with the Army, Armed Forces of Security and Border and Internal Guards. It also mentions opinions that appeared in the first half of the 1960s concerning the end of „historic task“ of People's Militia which prognosticated, in a certain way, a battle for their existence when a reform the communist system of society in Czechoslovakia was attempted.

Military History. Slovakia. People's Militia in 1960s.

Existencia Ľudových milícií ako „ozbrojenej päste“ robotníckej triedy predstavuje špecifickú kapitolu všeobecných i vojenských dejín Československa po 2. svetovej vojne. Ich vznik bol bezprostredne spojený so zápasom o vytvorenie monopolu komunistickej moci a s požiadavkou zabezpečenia jeho ochrany najmä proti vnútorným opozičným silám. Ako relatívne početný ozbrojený zbor, riadený priamo komunistickou stranou patrili Ľudové milície vyše štyridsať rokov medzi spoľahlivé opory totalitného režimu. Mali v podstate vojenskú organizáciu a úzko spolupracovali s ostatnými ozbrojenými zložkami pri plnení tzv. štátnobezpečnostných úloh, de jure však pôsobili mimo branného systému štátu.

V historickej literatúre napríklad za komunistického režimu sa problematike Ľudových milícií venovala pomerne veľká pozornosť. Sústreďuje sa však predovšetkým na otázky ich vzniku a činnosti vo februári 1948. Publikovaných prác, ktoré sa zaoberajú ďalším vývojom týchto ozbrojených formácií, je podstatne menej. Všetky sú pritom poplatné obdobiu svojho vzniku. Historické fakty sú vybrané a hodnotené účelovo a jednostranne, z hľadiska apológie Ľudových milícií a vládnucej politickej garnitúry.¹

Prvým príspevkom k historicky objektívnemu pohľadu na existenciu Ľudových milícií je štúdia J. Bílka a V. Piláta „Závodní, Dělnické a Lidové milice v Československu“ z roku 1995.² Jej prierezový a zovšeobecňujúci charakter otvára priestor pre podrobnejšiu historickú analýzu tejto problematiky v oboch nástupníckych štátoch bývalého Česko-Slovenska.

Naša štúdia sa zaoberá otázkami vzniku a vývoja Ľudových milícií na Slovensku do polovice 60. rokov. Ide o relatívne samostatnú etapu existencie týchto jednotiek uzatvorenú objavením sa prvých názorov o skončení ich „historickej“ úlohy. Boli istou, aj keď nie bezprostrednou predohrou úsilia o zrušenie Ľudových milícií v rámci nasledujúceho pokusu o reformu totalitného systému čs. spoločnosti.

¹Pozri napríklad VESELÝ, J.: *Kronika únorových dnů*. Praha 1958; BOUČEK, M. – KLIMEŠ, M.: *Dramatické dny února 1948*. Praha 1973; ŠKURLO, I.: *Február a Ľudové milície*. Bratislava 1968; NOVÁK, M.: *Lidové milice. Historie a současnost*. Praha 1976; UNGER, A.: *Dělníci ve zbraní*. Ostrava 1978; WEIS, F.: *Lidové milice v ČSSR. Jejich vznik a vývoj*. Bratislava 1967 (diplomová práca) a iné práce.

²BÍLEK, J. – PILÁT, V.: *Závodní, Dělnické a Lidové milice v Československu. Historie a vojenství*, 1995, č. 3, s. 79 – 105.

OZBROJOVANIE ROBOTNÍKOV V ROKOCH 1945 – 1948 (REKAPITULÁCIA)

Tendencia formovať ozbrojené jednotky robotníkov sa objavila prakticky ihneď po oslobodení ČSR. V porovnaní s českými krajinami však mala na Slovensku viacero odlišností. Začala sa tu presadzovať s výše ako ročným oneskorením, v inej politickej a spoločenskej klíme a zjavne viac pod vplyvom vonkajších ako vnútorných faktorov.

Bezprostredne po skončení vojny pôsobili v Čechách a na Morave rôzne ozbrojené formácie, ktoré pod názvami Revolučné gardy, Národné milície, Národná stráž a pod. plnili na miestnej a regionálnej úrovni úlohy revolučných bezpečnostných zložiek. Revolučné gardy (RG) sa vytvárali, predovšetkým z iniciatívy závodných rád odborových organizácií, aj v priemyselných závodoch. Už 16. mája 1945 vydala Ústredná rada odborov (ÚRO) v Prahe smernice schválené Vojenskou komisiou Českej národnej rady, ktoré mali ich formovanie usmerňovať a centralizovať. Smernice požadovali od závodných rád, aby v závodoch, kde jednotky RG ešte neexistovali, ich okamžite postavili a vznik hlásili na veliteľstvo RG vytvorené pri ÚRO. Hlavnou úlohou RG mala byť „Strážní a bezpečnostní služba k ochraně závodu a zajištění života a majetku národa proti fašistům a kolaborantům“.³ Vyhláška ČNR súčasne ukladala prideliť príslušníkom RG „lehké zbraně a střelivo od kapitulujících Němců.“⁴

Počiatkom júna 1945 však boli všetky ozbrojené formácie, stojace mimo rámca armády a Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) ako novoutvorenej jednotnej bezpečnostnej zložky, nariadením ministerstva národnej obrany (po dohode s ministrom vnútra) rozpustené. Na ochranu a stráženie závodov mali byť v „nutnej miere“ budované ozbrojené Závodné milície (ZM). Na základe tohto nariadenia ÚRO oznámila, že jej smernice o zriaďovaní RG zo 16. mája strácajú platnosť, že RG sa rušia a namiesto nich sa tvoria ZM.

Ústredným orgánom pre riadenie ZM sa stala opäť ÚRO, pri ktorej vznikla osobitná komisia Závodných milícií. Na žiadosť ÚRO a so súhlasom ministerstva vnútra ponechalo MNO jednotkám ZM výzbroj doterajších Revolučných gárd. ZM sa formovali na základe princípu dobrovoľnosti zo „štatnospohľahlivého“ osadenstva tovární a závodov. Velitelia jednotiek boli volení a do funkcie ich schvaľovala závodná rada. V mestách a obciach s väčším počtom závodov velitelia závodných jednotiek volili miestneho veliteľa ZM. Jeho voľbu potvrdzovala miestna alebo krajská odborová rada. Členovia ZM dostávali osobitný preukaz a pri výkone služby boli označení červenou rukávovou páskou s písmenami ZM a pečiatkou závodnej rady.

Existencia ZM nemala nijakú legislatívnu oporu. Presadila ju KSČ, ktorá využila revolučnú atmosféru a svoje pozície v odboroch a na ministerstve vnútra. Organizovanie ZM tvorilo súčasť a jednu z foriem prípravy komunistov na zápas o absolútnu moc. V tomto zmysle sa ZM stali od počiatku terčom ostrej kritiky nekomunistických strán.

Pokusom o riešenie legislatívnych nedostatkov existencie ZM mala byť ich premena na Závodné stráže (ZS), ktoré by pôsobili v súlade so zákonom, a to len v závodoch a podnikoch dôležitých pre obranu štátu a národné hospodárstvo. Vytváranie ZS upresňoval výnos ministerstva vnútra číslo 3700-30/11-45-V/5 zo 7. 12. 1945. Ministerstvo vypracovalo aj návrh zákona o ZS, na základe ktorého ÚRO vydala 31. 1. 1946 smernice o ich činnosti.

Podľa uvedených dokumentov sa zriaďovanie ZS malo dočasne, do schválenia návrhu zákona, opierať o dôvody verejného záujmu v súlade s § 37 zákona o obrane štátu č. 131/1936 Zb.⁵ Právomoc zriaďovať ZS bola ponechaná v kompetencii ÚRO a aj úlohy ZS zostali v podstate rovnaké ako doterajších ZM. Pri výkone strážnej a bezpečnostnej služby mohli byť členovia ZS ozbrojení len pištoľou. Ostatné zbrane mali byť odovzdané najbližšiemu vojenské-

³Citované podľa ŠKURLO, I.: c.d., prílohová časť, dokument č. 2.

⁴Tamže, dokument č. 1.

⁵„Ministerstvo vnitra a politické úřady jemu podřízené jsou povinny bdít nad tím, aby bezpečnost a obrana státu nebyly ohrožovány, odvraceti po té stránce všeliké nebezpečí a odstraňovati nastalé poruchy...“ Sbirka zákonů a nařízení státu československého, ročník 1936, částka 35, s. 491.

mu útvaru. Ak to však vyžadovali potreby ochrany závodu alebo bezpečnostná situácia, mohlo ministerstvo vnútra rozhodnúť – na základe žiadosti závodnej rady a po dohode s MNO – o ich dočasnom pridelení a používaní. Podstatnú zmenu potom predstavovalo posilnenie úlohy orgánov ZNB pri ustanovovaní veliteľov ZS (menovala ich závodná rada po dohode s miestnym veliteľom ZNB) a pri zabezpečovaní inštruktorov pre výcvik jednotiek ZM.

Premena ZM na ZS tak bola – pri pokračujúcej absencii príslušného zákona – v podstate len kozmetickou úpravou existencie týchto formácií. V praxi sa navyše používali obidva pojmy, pričom nekomunistické strany sa zásadne pridŕžovali označenia Závodné milície. Podľa údajov národnosocialistickej strany mali ÚRO a KSČ vo februári 1946 vybudovaných a vyzbrojených 760 jednotiek ZM.⁶

Na Slovensku jednotky Závodných milícií, respektíve Závodných stráží až do leta 1946 de facto neexistovali. Miličné formy revolučných bezpečnostných organizácií tu boli zrušené rozhodnutím Predsedníctva SNR z 28. 3. 1945. Smernice ÚRO nemali na Slovensku účinnosť a vzhľadom na v podstate autonómne postavenie slovenských národných orgánov neboli na Slovensku záväzné ani nariadenia ministerstva vnútra. Riešenie bezpečnostných otázok bolo celkom v kompetencii povereníctva pre veci vnútorné (od januára 1946 povereníctva vnútra), ktoré mali síce tiež v rukách komunisti, ale názory KSS a KSČ neboli v tejto oblasti rovnaké. Politický význam existencie českých ZM a ZS na Slovensku istým spôsobom kompenzoval silný vplyv KSS v Zväze slovenských partizánov, ktorého členovia boli vo veľkom počte ilegálne ozbrojení.

Za priamy podnet k formovaniu Závodných stráží na Slovensku sa dá považovať rezolúcia zlučovacieho zjazdu českých a slovenských odborov, ktorý sa uskutočnil 19. – 22. apríla 1946. Bola v nej formulovaná požiadavka dobudovať ZS na ochranu závodov proti ich vnútornému i vonkajšiemu ohrozeniu.⁷ V zjednotených odboroch dostal proces zriaďovania ZS celoštátnu organizačnú platformu, pričom téza o „dobudovaní“ ZS zrejme smerovala predovšetkým na v tomto smere „zaostávajúce“ Slovensko, kde sa navyše politická situácia začala vyvíjať v neprospech „revolučných“ síl.

Vytváraním podmienok pre vznik a činnosť ZS sa zaoberalo zasadnutie Predsedníctva Slovenskej odborevej rady (SOR) 4. 7. 1946. Podľa českého vzoru sa tu vytvorila komisia SOR pre ZS vedená Jozefom Hudcovičom a tajomníci jednotlivých odborových zväzov dostali pokyn urýchlene zakladať jednotky ZS vo všetkých národohospodársky dôležitých závodoch.⁸ Po sebakritickom priznaní zodpovednosti za zaostávanie výstavby ZS na Slovensku a zdôraznení českého príkladu pri realizovaní tejto „skvelej myšlienky“ na pléne ÚV KSS v dňoch 31. 7. – 1. 8. 1946⁹ došlo k ďalšiemu radikálnemu posunu.

Už 7. 8. 1946 vydalo povereníctvo vnútra (do vymenovania nového Zboru povereníkov 18. augusta stále ovládané komunistami) výnos číslo 7795-7/46-III/1, ktorý formovanie ZS na Slovensku formálne povoľoval. Odvolával sa pritom na výnos ministerstva vnútra z decembra 1945 a v ňom deklarovaný verejný záujem v zmysle § 37 zákona č. 131/1936 Zb. a zároveň na § 2, ods. 2 zákona č. 190/1939 Sl. z.¹⁰ Súčasťou výnosu povereníctva vnútra boli aj podrobné smernice pre organizovanie a činnosť ZS.

Smernice v podstate preberali základné ustanovenia smerníc ÚRO z januára 1946 s tým, že namiesto českých orgánov uvádzali príslušné orgány slovenské. Presnejšie však špecifikovali podmienky pre členstvo v ZS. Pri zachovaní zásady dobrovoľnosti mal byť výber do ZS uskutočňovaný z osôb už oboznámených so zaobchádzaním so zbraňami, ktoré „musia byť

⁶Tři roky. Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945–1948. Brno 1991, s. 261.

⁷Bojem a prací k vítězství socialismu. Protokol I. všeodborového sjezdu ROH. Praha 1946, s. 257.

⁸JAROŠOVÁ, V. – ŠKURLO, I. – VARTÍKOVÁ, M.: Odbory na ceste k februáru (1944 – 1948). Bratislava 1967, s. 127.

⁹Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferenci a plén 1944 – 1948. Bratislava 1967, s. 482.

¹⁰„Ak vydané už predpisy nechránia dostatočne uvedené verejné záujmy, ministerstvo vnútra a župné úrady môžu vydávať vo forme všeobecného nariadenia a to i pre jednotlivé prípady príkazy a zákazy, potrebné vo verejnom záujme...“ Slovenský zákonník, ročník 1939, čiastka 43, s. 403.

československými štátnymi občanmi, starší 18 rokov, mravne, národne a ľudovodemokraticky spoľahlivými.“ Mená osôb vybraných do ZS bola závodná rada povinná nahlásiť okresnému národnému výboru „za účelom preskúmania, či nie sú u jednotlivcov dôvody, ktoré by ich z nosenia zbraní vylučovali.“¹¹

Proces budovania jednotiek ZS mal pomerne rýchle tempo. V marci 1947 boli postavené v 145 podnikoch¹² a v auguste 1947 v 163 podnikoch, pričom spolu mali 1018 členov. Čiasťočne ozbrojené jednotky ZS (druh výzbroje nie je upresnený) pôsobili síce len v 27 podnikoch, ale s počtom 709 členov.¹³ Ďalšia vlna formovania jednotiek ZS nasledovala na jeseň 1947 v súvislosti s ofenzívou komunistov proti Demokratickej strane, ktorej súčasťou bolo vykonštruované odhalenie „protištátneho sprisahania“.

Súhrnné údaje o výsledkoch budovania ZS na Slovensku do začiatku politického a štátneho prevratu po februári 1948, ktorým bol v ČSR nastolený monopol komunistickej moci, nie sú zatiaľ k dispozícii. S prihliadnutím na uvedené čiastkové údaje je však zrejmé možné konštatovať, že počet členov ZS tu neprekročil 2000 osôb.

ROBOTNÍCKE A ĽUDOVÉ MILÍCIE A ICH PÔSOBNIE V REZORTE MINISTERSTVA VNÚTRA (1948 – 1953)

Od polovice februára 1948, v súvislosti so zostrovaním vnútropolitckej situácie a vrcholiacim mocenským zápasom, nadobúdalo organizovanie robotníckych jednotiek nové dimenzie.

Už 17. februára rozhodol ÚV KSČ, aby základné organizácie strany v dôležitých priemyselných závodoch zakladali tzv. strážne oddiely. Ich úlohou bolo spolupracovať so ZS pri zabezpečovaní ochrany závodov a tie na príkaz stranických orgánov eventuálne obsadiť. Strážne oddiely neboli ozbrojené, v prípade potreby však mohli použiť zbrane ZS. Po demisii väčšiny nekomunistických ministrov Gottwaldovej vlády 20. februára sa internou cestou rozširovala výzva ÚV KSČ, aby sa zo strážnych oddielov vytvárali zosilnené pohotovostné oddiely. Tie mali byť pripravené už nielen na ochranu závodov, ale aj na pôsobenie mimo ich objektov. Nasledujúci deň, 21. februára, potom Predsedníctvo ÚV KSČ rozhodlo o premene pohotovostných oddielov na ozbrojených Robotníckych milíciách (RM). Do existujúcich i novoformovaných jednotiek RM v Prahe a iných českých mestách vstúpil aj veľký počet členov Závodných stráží.

Na Slovensku sa strážne a pohotovostné oddiely v „českej“ podobe netvorili. Vedenie KSS sa naďalej spoliehalo predovšetkým na svoj vplyv v miestnych organizáciách Zväzu slovenských partizánov (ZSP), ktoré sa od 19. februára nachádzali v stave „pohotovosti a ostražitosti“. V rovnakom čase však vyhlásila komisia SOR pre ZS pohotovosť aj príslušníkom Závodných stráží, pričom sa súčasne znova preverovala ich politická spoľahlivosť.¹⁴ 20. februára bol z iniciatívy brannej komisie ÚV KSS pri Ústrednom výbore ZSP v Bratislave vytvorený hlavný štáb partizánov, ktorý ešte v ten istý deň nariadil jednotlivým pobočkám zväzu okamžite nadviazať spoluprácu s orgánmi Národnej bezpečnosti a so Závodnými strážami. Po rozhodnutí Predsedníctva ÚV KSČ o vytváraní ozbrojených Robotníckych milícií rokovalo 21. februára o tejto otázke a o vyzbrojovaní partizánov Predsedníctvo ÚV KSS. Rovnaký obsah mali aj nasledujúce rokovania niektorých oblastných a okresných výborov KSS.¹⁵

Prvé jednotky RM vznikali, ako napr. v Košiciach, už 21. februára a do 25. februára existovali v podstate v každom väčšom závode alebo podniku.¹⁶ Robotnícke milície sa formovali

¹¹ŠKURLO, I.: c. d., prílohavá časť, dokument č. 6.

¹²JAROŠOVÁ, V. – ŠKURLO, I. – VARTÍKOVÁ, M.: c. d., s. 127.

¹³ŠKURLO, I.: c. d., s. 54.

¹⁴Tamže, s. 107.

¹⁵Tamže, s. 103 a 107.

¹⁶Tamže, s. 109 – 113 a VARTÍKOVÁ, M.: Na prahu socializmu. Martin 1973, s. 135 – 136.

väčšinou z podnetu okresných výborov KSS a ich organizácia a zloženie záviseli od miestnych podmienok. Organizované boli v zásade podľa výrobného princípu. Robotníci z jednej dielne alebo závodu tvorili čatu a 2 – 3 čaty z jedného alebo viacerých závodov rotu. Personálny základ jednotiek predstavovali členovia ZS a závodných organizácií KSS, respektíve miestnych organizácií odbojových zložiek.

Odbojári, najmä partizáni, plnili dôležitú úlohu aj pri samotnom organizovaní a riadení RM. Na základe dohody medzi SOR a ÚV ZSP, ktorú iniciovala branná komisia ÚV KSS, sa vybraní členovia zväzu poverovali prácou v okresných a krajských štáboch RM alebo velením jednotiek. Len v Bratislave bolo na pomoc stranickým a odborovým organizáciám pri budovaní RM daných k dispozícii 12 partizánov.¹⁷ Hlavným veliteľom RM v Bratislave a neskôr na celom Slovensku sa stal V. Šalgovič, jeden z vedúcich funkcionárov ZSP. Politické vedenie vznikajúcich RM potom zabezpečovala vysokoškolská sekcia ZSP, ktorá do štábu RM v Bratislave vyslala svojich členov J. Zelinku, P. Galla a C. Holeša.¹⁸

Otázka vyzbrojovania príslušníkov RM sa riešila rôznymi spôsobmi. Prvé zbrane pochádzali zo strážnic ZS. Ale napríklad v Košiciach dostala jednotka RM pri svojom vzniku niekoľko pištolí a pušiek aj od miestnej stanice Národnej bezpečnosti a 22. februára získala ďalšie zbrane a muníciu z nestrážneho vojenského objektu.¹⁹ Zo skladov Národnej bezpečnosti alebo armády bola s pomocou veliteľov – komunistov zabezpečovaná časť zbraní pre RM aj v iných mestách. Na základe dohody so Slovenskou odborovou radou vydal 23. februára oblastný veliteľ NB Bratislava I podplukovník F. Lipka pokyn na prevezenie väčšieho počtu ručných zbraní zo skladov NB na Križkovej ulici na sekretariát SOR na Továrenskej ulici, kde bola v depozite uložená aj záloha zbraní pre ZS. Ešte ten istý deň boli zbrane rozdelené do bratislavských závodov a pridelené vybraným členom RM.²⁰ Ďalšie zbrane pre bratislavské jednotky RM doviezli 25. februára tri nákladné automobily z brnianskej Zbrojovky²¹ a z vojenských skladov v Nitre im bolo poskytnutých 80 pušiek a 60 pištolí.²² Niektoré zbrane, najmä členov RM z radov odbojárov, však pochádzali aj z ilegálnych úkrytov.

V dňoch vládnej krízy RM zabezpečovali „ochranu“ závodov a niektorých strategicky dôležitých objektov pred „reakčnými elementmi“, podieľali sa na „poriadkovej“ službe v mestách – najmä pri organizovaní rôznych „spontánnych“ manifestácií – a „vypomáhali“ pri strážení verejných budov či obsadzovaní objektov a zariadení „reakcie“. Mimo závodov a podnikov pôsobili väčšinou spoločne s príslušníkmi NB alebo ozbrojenými skupinami partizánov. Koncom februára bolo na Slovensku spolu 6704 členov RM, z toho približne jedna tretina ozbrojených.²³

* * *

Po naplnení komunistického scenára februárových udalostí vedenie KSČ o rozpustení RM neuvažovalo, práve naopak. Už 28. 2. prijalo Predsedníctvo ÚV KSČ uznesenie o budovaní jednotiek RM na celom území ČSR, a to s využitím „pražských“ skúseností, predovšetkým z hľadiska zjednotenia ich organizačnej štruktúry. V marci 1948 bola potom pôsobnosť hlavného štábu RM v Prahe prenesená na ministerstvo vnútra, kde pre centrálné riadenie RM vzniklo samostatné oddelenie (neskôr premenené na odbor) s označením BP/9. Robotnícke milí-

¹⁷ŠKURLO, I.: c. d., s. 109.

¹⁸FRAŇO, J.: Pokrokoví vysokoškooláci išli so stranou a s ľudom. In: Ľudia vo februári. Bratislava 1977, s. 197.

¹⁹ŠKURLO, I.: c. d., s. 110.

²⁰Tamže s. 107.

²¹Tamže, s. 113.

²²VARTIKOVÁ, M.: Strážime socializmus. Bratislava 1973, s. 149.

²³BARNOVSKÝ, M.: Preberanie moci a po februárová očista 1948. In: Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1948 – 1953 (Ed. M. Barnovský), Bratislava 1995, s. 89.

cie, pre ktoré sa v Čechách už začal používať aj názov Ľudové milície (LM), mali formálne predstavovať pomocnú zložku ZNB. V skutočnosti však zostali pod priamym vplyvom a kontrolou orgánov KSČ.

Dňa 6. mája 1948 vydalo ministerstvo vnútra smernice o organizovaní osadných (miestnych) jednotiek LM určených na plnenie pomocných úloh pri ochrane štátnych hraníc a zabezpečovaní ochrany osôb a štátneho i súkromného majetku v pohraničí. O dva mesiace neskôr, 13. júla, potom vydalo ministerstvo vnútra smernice o organizovaní závodných jednotiek LM. Zdôrazňovalo v nich, že LM sú pomocným orgánom ZNB v rámci závodu a v prípade potreby i mimo neho pri ochrane súkromného a štátneho majetku, pri ochrane životov občanov a pri živelných pohromách (povodeň, požiar a pod.). Za mimoriadnej situácie však mohli byť jednotky LM využité aj pri zabezpečovaní a udržiavaní verejného poriadku.

Základnú organizačnú štruktúru závodných jednotiek LM tvorilo družstvo, čata, rota a prápor. Velitelia LM boli na stupni závod, okres a oblasť. Po stránke odborného výcviku sa závodné jednotky LM podriaďovali veliteľovi stanice ZNB v svojom obvode, okresné a oblastné vedenie LM bolo podriadené okresnému a oblastnému veliteľovi ZNB. Pri oblastných veliteľstvách ZNB vznikli samostatné referáty pre LM. Najvyšším veliteľom LM bol minister vnútra.

Podľa pôvodného zámyslu mali smernice o osadných a závodných jednotkách LM predstavovať vykonávacie dokumenty zákona, ktorý by ich existenciu ako pomocných orgánov ZNB legislatívne zakotvil. Jeho prípravou sa ministerstvo vnútra intenzívne zaoberalo a už 27. septembra bol návrh zákona o LM prerokovávaný v Predsedníctve ÚV KSČ. To rozhodlo, aby bol predložený vláde ČSR na jej najbližšom zasadnutí.²⁴

Či sa vláda návrhom zákona o LM skutočne zaoberala a aké závery prípadne prijala, nie je zatiaľ dokumentované. Faktom je, že Národné zhromaždenie takýto zákon nepererokovalo. Vedenie KSČ sa pravdepodobne rozhodlo upustiť od príliš taxatívneho a transparentného legislatívneho vymedzenia pôsobnosti LM a ich existenciu právne „prikryť“ všeobecnými formuláciami pripravovanej novely zákona o ZNB.

Nový zákon o národnej bezpečnosti (č. 286) bol schválený 21. decembra 1948. V § 15, ods. 3 deklaroval, že chrániť záujmy uvedené v § 1, ods. 1 – t. j. chrániť ľudovodemokratické zriadenie, strážiť štátne hranice, zaisťovať bezpečnosť osôb a majetku a udržiavať verejný poriadok – má ministerstvo vnútra a národné výbory. Na plnenie týchto úloh mohli byť ďalej do služby povolaní dobrovoľne sa hlásiaci spolačliví občania, navonok riadne označení, ktorí majú rovnaké práva a povinnosti ako príslušníci ZNB.²⁵ Týmto ustanovením sa v nasledujúcom období zdôvodňovala aj existencia LM.

Na základe uvedeného zákona a v súvislosti so zavedením krajského územného usporiadania vydalo ministerstvo vnútra počiatkom roka 1949 nové smernice o výstavbe jednotiek LM a ich spolupráci so ZNB. V podstate išlo o upresnenie a podrobnejšie špecifikovanie otázok riešených v smerniciach z 13. júla 1948. Nariadenie ministra vnútra č. 210 zo 14. septembra 1949 o vonkajšom označení osôb povolaných k službe podľa § 15 ods. 3 zákona o národnej bezpečnosti súčasne stanovilo nové označenie pre príslušníkov LM pri výkone služby – červená rukávová páska v šírke 10 cm, na ktorej sú čierne písmená LM a guľatá pečiatka príslušného krajského veliteľa národnej bezpečnosti.²⁶

V porovnaní s českými krajinami sa po štátnom prevrate ozbrojeným robotníckym formáciami na Slovensku venovala oveľa menšia pozornosť. Vedenie KSS a Slovenská odborová rada akoby nevedeli, čo majú s Robotníckymi milíciami – názov Ľudové milície sa na Slovensku začal používať neskôr ako v Čechách – robiť. Problematika RM bola sledovaná v podstate

²⁴ŠKURLO, I.: c. d., s. 117 – 118.

²⁵Sbírka zákonů a nařízení Republiky Československé, ročník 1948, částka 104, s. 1785.

²⁶BÍLEK, J. – PILÁT, V.: c. d., s. 85.

len po línii okresných bezpečnostných referentov a predsedov okresných sekretariátov KSS, a to predovšetkým z kvantitatívneho hľadiska ich pokračujúcej výstavby.

Otázkou „čo ďalej“ s Robotníckymi milíciami sa 9. októbra 1948 v Bratislave zaoberala porada zástupcov ministerstva vnútra (J. Veselý), ÚV KSS (L. Benada a V. Šalgovič), SOR (M. Obuch), hlavného štábu RM (K. Tomaščík) a povereníctva vnútra (plk. R. Viktorín a L. Kukan). Poradu viedol plk. Viktorín, ktorý najskôr „vysvetlil“ dôvody, prečo treba pokračovať v budovaní ozbrojených jednotiek robotníkov. Zástupca ministerstva vnútra J. Veselý potom informoval o vývoji ĽM v Čechách a odporučil, aby sa podobným spôsobom postupovalo aj na Slovensku.

Po pomerne búrlivej diskusii sa prijal záver, že RM sú ozbrojenou zložkou robotníckej triedy a komunistickej strany a majú byť organizované pri KSS. S tým súviselo aj zdôraznenie zásady, že členom RM môže byť len člen strany. Ďalej bolo rozhodnuté, že závodné jednotky RM sa majú vytvárať na všetkých továrňach a závodoch, kde pracuje najmenej 200 osôb.

Výsledky porady sa dotýkali aj riadenia RM. Pri ÚV KSS, zároveň však v pôsobnosti povereníctva vnútra mal vzniknúť štáb RM pre Slovensko, ktorého členmi by boli veliteľ RM na Slovensku, náčelník štábu, politický komisár, veliteľ pre organizačné veci, veliteľ pre výcvik jednotiek a hospodár. V rámci tretieho odboru Povereníctva vnútra (Bezpečnosť – J. Š.) sa malo okrem toho vytvoriť samostatné oddelenie pre riadenie činnosti jednotiek RM. Počítalo sa s tým, že bude zložené z prednostu oddelenia, politického komisára, referenta pre organizačné veci, referenta pre výcvik a hospodárskeho referenta.²⁷

O výstavbe a riadení RM v zmysle uvedených záverov rokoval 25. novembra 1948 organizačný sekretariát ÚV KSS. Predovšetkým zdôraznil, že „Robotnícke milície majú byť ozbrojené formácie strany, pričlenené formálne k Povereníctvu vnútra“. Ďalej rozhodol o zriadení funkcie referenta pre RM pri ÚV KSS, ktorým sa stal Michal Ťupek. Mal ihneď prevziať agendu RM od SOR a spolu s V. Šalgovičom a prednostom oddelenia pre RM na Povereníctve vnútra zistiť existujúci stav jednotiek a pripraviť návrhy na ich novú organizačnú štruktúru.²⁸

Vytvorenie štábu RM pre Slovensko bolo schválené na zasadnutí organizačného sekretariátu ÚV KSS 31. januára 1949. Jeho členmi sa stali Oskár Valášek, Samuel Falt'an, Ján Gábel, Maximilian Puffler, Milan Obuch a M. Ťupek.²⁹ Konkrétne organizáciu štábu a personálne obsadenie funkcií však organizačný sekretariát riešil až 7. apríla 1949, keď sa v jeho materiáloch aj po prvýkrát oficiálne objavuje názov Ľudové milície. Podľa schváleného návrhu mala byť na čele štábu ĽM tzv. veliteľská trojka, t. j. veliteľ, zástupca veliteľa a politický komisár. V rámci štábu mali potom pôsobiť referáty: 1. kádrový a osobný, 2. politickej výchovy, 3. materiálny a 4. organizačný. Za veliteľa ĽM na Slovensku bol navrhnutý a schválený S. Falt'an a za jeho zástupcu M. Puffler. Funkcia politického komisára zostala zatiaľ neobsadená. M. Puffler sa súčasne stal prednostom oddelenia ĽM pri povereníctve vnútra. Malo označenie BK/7 a tvorili ho tri referáty: kádrový a materiálny (za jeho činnosť zodpovedal priamo M. Puffler, výcvikový (M. Ťupek) a organizačný (M. Obuch).

Organizačný sekretariát ÚV KSS rozhodol aj o zriadení trojčlenných krajských štábov ĽM a schválil návrhy krajských výborov KSS na obsadenie funkcií krajských veliteľov ĽM. V kraji Bratislava sa ním stal J. Gábel, v kraji Nitra – Dominik Kováč, v kraji Žilina – Ján Ševčík a v kraji Košice – Ján Horár. Krajské výbory KSS v Banskej Bystrici a Prešove návrhy nepredložili.³⁰

Do konca roka 1949 sa pozornosť orgánov KSS a povereníctva vnútra sústreďovala predovšetkým na organizačné dobudovanie štruktúry ĽM podľa smerníc ministerstva vnútra. Na základe návrhov okresných výborov KSS boli ustanovovaní okresní velitelia ĽM a usku-

²⁷ŠKURLO, I.: c. d., s. 123 – 124.

²⁸SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, k. 1, Zápisnica zo zasadnutí Organizačného sekretariátu ÚV KSS 25. 11. 1948.

²⁹SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, k. 2, Zápisnica zo zasadnutia Organizačného sekretariátu ÚV KSS 31. 1. 1949.

³⁰SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, k. 3, Materiály zo zasadnutia Organizačného sekretariátu ÚV KSS 7. 4. 1949 – Výstavba Ľudových milícií.

točňovala sa reorganizácia jednotiek. Ich základný organizačný prvok predstavovalo družstvo zložené z príslušníkov jedného pracoviska. Tri družstvá z jedného alebo viacerých závodov potom tvorili čatu, tri čaty zo závodu (závodov) jedného okresu rotu a tri rotý v rámci kraja prápor. Celkový počet členov LM na Slovensku v tomto čase dosiahol asi 10 000 osôb.³¹

V tejto súvislosti sa opäť riešila otázka zbraní. Pre dozbrojenie LM na Slovensku bolo dodaných asi 5000 pušiek z Prahy a Brna³², časť zbraní poskytla znovu armáda a ZNB. Zbrane jednotiek LM boli uložené priamo v závodoch. Postupne sa začali vytvárať aj tzv. dispozičné zásoby zbraní LM v skladoch krajských veliteľstiev.

Od polovice roka 1949 sa ujednocovala výstroj príslušníkov LM. Boli vybavovaní tmavomodrým pracovným odevom (montérkami), ku ktorému nosili vlastné baretý a obuv. Túto „rovnošatu“ zabezpečovali väčšinou závody hromadnými nákupmi z vlastných prostriedkov.

Väčší dôraz sa kládol aj na odborný výcvik členov LM. Bolo zriadených niekoľko výcvikových stredísk a uskutočňovali sa rôzne kurzy pre prípravu veliteľov od rotý vyššie. Odborný výcvik milicionárov sa organizoval po pracovnom čase v rozsahu 8 – 10 hodín za mesiac. Organickým veliteľom LM pri ňom vypomáhali inštruktori z radov armády a ZNB. S ich pomocou sa spracovávali aj prvé mobilizačné plány jednotiek LM.

Riadenie LM v pôsobnosti poverenia vnútra s presne nevymedzenými vzťahmi a kompetenciami k stranickým orgánom však začalo u nich vyvolávať isté obavy zo znižovania vplyvu na jednotky LM. Preto bolo rozhodnuté doplniť systém riadenia LM v krajoch a okresoch o tzv. miličné štvorky (pozri prílohu č. 1), ktoré by rozhodovali o personálnych otázkach LM a koordinovali disponovanie s nimi. Boli zložené z politického tajomníka príslušného orgánu KSS, bezpečnostného referenta národného výboru, veliteľa ZNB a veliteľa LM.

Ďalšie organizačné zmeny v riadiacich orgánoch LM sa uskutočnili na počiatku roka 1950. Dňom 1. apríla vstúpila do platnosti nová organizačná štruktúra štábu LM pre Slovensko, pričom funkcia veliteľa LM bola zlúčená s funkciou prednostu oddelenia BK/7. Novým veliteľom LM na Slovensku sa stal Ján Horár, jeho zástupcom a súčasne zástupcom prednostu oddelenia BK/7 bol M. Puffler. Štáb, ktorý bol v podstate totožný s oddelením BK/7, mal tieto referáty: 1. osobný a kádrový (vedúci M. Puffler), 2. politickej výchovy (vedúci nebol ustanovený), 3. operačný (M. Obuch), 4. materiálny (Jozef Vacko), 5. výcvikový (Alexander Letenai) a 6. spravodajský (Anton Vrtiel).³³ Podobnú organizačnú štruktúru mali mať aj krajské a okresné štáby LM. Počet členov krajského štábu bol stanovený maximálne na 13 osôb s výnimkou kraja Prešov, kde mal mať štáb len 10 členov. V okresoch mal byť počet členov štábov LM určený podľa potreby.

Vedúci funkcionári štábu LM pre Slovensko boli vo vyšších dôstojníckych hodnostiach ZNB zaradení do služieb poverenia vnútra. Pre kraje bol počet platených funkcionárov stanovený takto: Bratislava – 6, Žilina – 5, Nitra – 4, Banská Bystrica – 4, Košice – 5 a Prešov – 3. V okresoch mohol byť ustanovený platený veliteľ LM, prípadne aj jeho zástupca vtedy, ak počet milicionárov nebol menší ako 200 osôb.³⁴ Ďalší členovia uvedených štábov boli tzv. čestní funkcionári, ktorí svoje funkcie vykonávali popri zamestnaní.

Ministerstvo vnútra v tomto čase po prvýkrát upresnilo aj kvantitatívne hľadiská výstavby LM. Pre orgány na Slovensku vytýčilo úlohu zvýšiť do konca roka 1950 počet členov LM na

³¹Vyplyva to z údajov o možnostiach zabezpečenia účasti členov LM na prehliadke v Bratislave vo februári 1949. SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, k. 2, Zápisnica zo zasadnutia Organizačného sekretariátu ÚV KSS dňa 15. 2. 1949.

³²Tamže.

³³SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 206, č. 228/50 taj. Zápisnica z porady o organizácii a činnosti ľudových milícií na Slovensku za rok 1949, ktorá sa uskutočnila 1. 3. 1950 na ÚV KSS.

Poznámka: Spravodajský referát bol určený k zabezpečeniu úloh tzv. vnútornej „preventívnej ochrany“. Bol preto označovaný aj ako referát vnútorného obranného spravodajstva. Úzko spolupracoval s orgánmi štátnej bezpečnosti.

³⁴SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Generálny tajomník ÚV KSS, k. 2164, zl. 333/1. Pracovný plán oddelenia BK/7 na rok 1950.

20 000 osôb. V kontexte s tým pre jednotlivé kraje stanovilo tieto smerné čísla: Bratislava – 6000, Žilina – 4500, Nitra – 2500, Banská Bystrica – 1500, Košice – 4500 a Prešov – 1000 milicionárov.³⁵ Mali sa dosiahnuť zintenzívnením náboru, ale predovšetkým budovaním osadných ľudových milícií (OLM) podľa smerníc z mája 1948. Na porade, ktorá sa uskutočnila 1. marca 1950 na ÚV KSS, však bolo upozornené, že pri vytváraní OLM je treba postupovať opatrne „vzhľadom na pomery na Slovensku“. OLM sa preto mali budovať „predbežne len na skúšku“ a to „len v oblastiach, kde krajský sekretariát KSS po dôkladnom preskúmaní všetkých možností toto doporučí“.³⁶ Osadné jednotky LM sa začali budovať v druhej polovici roka 1950 v krajoch Bratislava, Nitra, Košice a Prešov.³⁷

Novým prvkom v organizačnej štruktúre LM sa stali tzv. úderné oddiely. Vytvárali sa od počiatku roka 1950 na úrovni krajov z najspoľahlivejších závodných jednotiek. Určené boli na spoločnú činnosť so zložkami ZNB a armády pri „preventívnych“ a likvidačných akciách namierených proti skutočným alebo vykonštruovaným oponentom totalitného režimu. U všetkých jednotiek sa ďalej zriadila funkcia politického vedúceho, do ktorej boli ustanovovaní „najschopnejší súdruhovia“ schválení príslušnými orgánmi KSS. Súčasne bolo rozhodnuté, že politickí vedúci a platení funkcionári LM budú postupne vysielaní do straníckych škôl a kurzov.

Odbornú prípravu vyšších veliteľov zabezpečovali 14-denné kurzy, ktoré v apríli a máji 1950 organizovalo ministerstvo vnútra v Čechách. Zo Slovenska sa na nich zúčastnilo približne 100 funkcionárov LM. Predpokladalo sa, že v druhej polovici roka 1950 zriadi oddelenie BK/7 podobné kurzy v kraji Košice, vo výcvikovom stredisku „blízko Tatier“. Do konca roka sa v nich mali vyškolíť „všetci velitelia jednotiek od veliteľa družstva počínajúc“.³⁸

Výcvik členov LM bol stále viac prispôbovaný ich úlohám ako „ozbrojenej zložky strany“. Zameriaval sa predovšetkým na problematiku ochrany závodov a zabezpečenia „verejného poriadku a verejnej bezpečnosti“. Vojenská časť výcviku (poradová, strelecká a taktická príprava) sa uskutočňovala podľa vybraných ustanovení armádnych predpisov. Vyvrcholenie výcviku v roku 1950 predstavovali prvé ostré streľby LM. O ich pravidelnom každoročnom konaní rozhodol ÚV KSČ „Vychádzajúc z úloh LM a prihliadajúc na situáciu zostrenia triedneho boja pri výstavbe socializmu v našej vlasti a vzhľadom na zostrenú medzinárodnú situáciu...“³⁹

V máji 1950 boli LM zaradené do pôsobnosti novovytvoreného ministerstva národnej bezpečnosti (MNB). Z doterajšieho oddelenia BP/9 na ministerstve vnútra vznikol 9. sektor MNB, ktorý riadil priamo minister.⁴⁰ Oddelenie BK/7 na poverenctve vnútra bolo pravdepodobne zrušené (o jeho ďalšej existencii sa nezachovali žiadne informácie) a riadenie LM na Slovensku zabezpečoval len celoslovenský štáb LM podriadený hlavnému štábu v Prahe. Na ÚV KSS sa otázkami LM zaoberalo novozriadené oddelenie štátnej administratívy.

Po zasadnutí ÚV KSČ vo februári 1951, ktorého závery smerovali ku globálnej militarizácii čs. spoločnosti, sa objavili pokusy postaviť LM de facto na úroveň armády a ZNB. LM boli chápané ako záloha armády a Bezpečnosti a tiež ako kádrová rezerva pre všetky oblasti spoločnosti.⁴¹ Pôsobnosť LM sa súčasne rozšírila o úlohy v protipožiarnej a protiletectvej ochrane. V marci 1951 prijal ÚV KSČ dokonca rozhodnutie o výstavbe protiletadlových jed-

³⁵SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 206, č. 228/50 taj. Zápisnica z porady o organizácii a činnosti ľudových milícií na Slovensku za rok 1949, ktorá sa uskutočnila 1. 3. 1950 na ÚV KSS.

³⁶Tamže.

³⁷SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 850, Materiály zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 19. 11. 1953 – Správa o činnosti ľudových milícií na Slovensku do vydania Smerníc a Poriadku LM Predsedníctva ÚV KSČ a do dnešného dňa.

³⁸SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Generálny tajomník ÚV KSS, k. 2164, zl. 331/1. Pracovný plán oddelenia BK/7 na rok 1950.

³⁹SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, k. 27, Materiály zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS 30. 11. 1951 – Správa o príprave a prevedení ostrej streľby v ľudových milíciách na Slovensku.

⁴⁰HOLUB, O.: Vývoj Sboru národnej bezpečnosti a vojsk ministerstva vnútra. Praha 1978, s. 89 a príloha VI.

⁴¹WEIS, F.: c. d., s. 52.

notiek LM. Od jeho realizácie sa však z materiálnych a výcvikových dôvodov v krátkom čase upustilo.

Od počiatku roka 1952 sa pripravovalo prevedenie LM do priamej podriadenosti orgánov komunistickej strany. V apríli t. r. vedenie KSČ vydalo Organizačný poriadok Ľudových milícií, ktorý stanovil, že LM sú ozbrojeným zborom KSČ s úlohou „chrániť a brániť stranu, ľudovú demokratické zriadenie a socialistické budovanie“.⁴² Ďalej deklaroval zásadu dobrovoľného členstva v LM s tým, že do LM môžu byť prijímaní komunisti vo veku od 18 rokov na návrh svojej základnej organizácie. O ich prijatí rozhodovali okresné výbory KSČ (KSS). Tie zodpovedali aj za výstavbu jednotiek LM, ktorých organizačná štruktúra sa rozšírila o stupeň pluk (3 prápory).

Vrchným veliteľom LM v ČSR sa stal predseda KSČ a činnosť v krajoch a okresoch riadili krajskí a okresní velitelia. Na týchto stupňoch sa vytvorili aj veliteľské štáby, štáb vrchného veliteľa mal mať maximálne 23 osôb, štáb krajského veliteľa maximálne 8 osôb a štáb okresného veliteľa maximálne 5 osôb. Plnenie úloh LM na Slovensku zabezpečoval štáb vrchného veliteľa LM pre Slovensko pri ÚV KSS, ktorý mal mať maximálne 12 osôb. Na čele štábov vrchného veliteľa pri ÚV KSČ a ÚV KSS stáli náčelníci štábov. Náčelník štábu pri ÚV KSS bol zástupcom vrchného veliteľa LM na Slovensku a bol podriadený náčelníkovi štábu pri ÚV KSČ. Organizačnú štruktúru krajských a vyšších štábov tvorili tieto oddelenia: 1. politické, 2. kádrové, 3. výcvikové, 4. materiálne a 5. operačné (pozri príloha č. 2). Členmi štábov boli aj vedúci tajomníci okresných (krajských) výborov KSČ (KSS) a tajomník ÚV KSČ (KSS).

Rozhodovanie o použití LM prešlo celkom do kompetencie straníckych orgánov. V rámci okresu mal toto právo okresný veliteľ na základe súhlasu Predsedníctva OV KSČ (KSS). Na úrovni kraja rozhodoval krajský veliteľ po predchádzajúcom súhlase Predsedníctva KV KSČ (KSS). O akciách LM presahujúcich rámec kraja rozhodovalo Predsedníctvo ÚV KSČ. Pri plnení úloh v súčinnosti so ZNB a armádou (zadržiavanie a zatýkanie osôb, eskorty, strážna služba, použitie zbraní a pod.) sa členom LM priznávali rovnaké práva a povinnosti ako príslušníkom týchto zložiek. Za prípadné trestné činy sa však mali zodpovedať pred civilným súdom.

OZBROJENÁ „PÄŤ“ KOMUNISTICKEJ STRANY

Dňom 1. 1. 1953 bol zrušený sektor Ľudových milícií pri ministerstve národnej bezpečnosti a riadenie tejto zložky prešlo do kompetencie ÚV KSČ, kde vzniklo samostatné oddelenie LM. Jeho vedúci sa zároveň stal náčelníkom štábu vrchného veliteľa LM v Československu. Podobným spôsobom sa riešilo riadenie LM aj na nižších stupňoch.

Náčelníkom štábu vrchného veliteľa LM pre Slovensko bol vedúci oddelenia LM pri ÚV KSS. Bol priamym nadriadeným krajským veliteľom LM, ktorými sa stali vedúci tajomníci KV KSS. Okresnými veliteľmi LM – ak bolo v okrese evidovaných viac ako 200 milicionárov – boli vedúci tajomníci OV KSS. Funkcie náčelníkov okresných štábov boli „čestné“, t. j. neplatené.

Zloženie (systemizáciu) štábu vrchného veliteľa LM pre Slovensko a krajských štábov schválil Politický sekretariát ÚV KSČ v júli 1953. Členmi štábu vrchného veliteľa LM pre Slovensko sa stali náčelník štábu, operačný referent (1. zástupca náčelníka štábu), politický referent (2. zástupca náčelníka štábu), výcvikový referent a dvaja materiálni referenti. Okrem toho tu boli plánované dve administratívne sily a dvaja vodiči.⁴³ V podstate rovnaké bolo aj zloženie krajských štábov v Bratislave, Nitre, Žiline a Košiciach, mali však len jedného materiálneho referenta a jedného vodiča. V krajoch Banská Bystrica a Prešov boli pre krajské štá-

⁴²VHA Praha, f. MNO – sekr. min. 1952, k. 8, sig. 84/2.

⁴³SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Tajomník ÚV KSS, k. 2427. Systemizácia štábu vrchného veliteľa Ľudových milícií pri ÚV KSS a v krajoch na Slovensku.

by LM systemizované funkcie náčelník štábu, operačný referent, dvaja referenti pre politický, kádrový a materiálny odbor, jedna administratívna sila a jeden vodič. Členmi krajských štábov boli aj krajskí velitelia LM.

Vedenie KSČ v tomto čase opäť „oživilo“ svoje predstavy vybudovať z LM ozbrojenú zložku postavenú na úroveň armády a ZNB. Rozhodlo o podstatnom zvýšení počtu členov LM, o postupnom vybavovaní jednotiek novými druhmi zbraní (samopaly, odstrelávačské pušky a pancierovky) a začalo pripravovať na vydanie Poriadok posádkovej služby a Poriadok vnútornej služby, ktoré mali byť spracované podľa podobných predpisov čs. armády z roku 1950. Dôležitou súčasťou procesu upevňovania postavenia LM však bolo aj rozhodnutie o vykonávaní prísahy ich príslušníkov tak, ako to bolo v iných ozbrojených zložkách. Prvá prísaha členov LM sa uskutočnila v septembri a októbri 1953.

Pre stranické orgány na Slovensku stanovil Politický sekretariát ÚV KSČ úlohu zvýšiť do konca roka 1953 počet členov LM na 22 000 a v rámci toho určil aj smerné čísla pre jednotlivé kraje (príloha č. 7). Podľa jeho smerníc sa súčasne dňom 31. júla rušili osadné LM, ktorých členovia, ak sa „osvedčili“, mali byť zaradení k Pomocnej strážii VB. Nové jednotky LM, naopak, vznikali v niektorých vojenských výrobných zariadeniach. Ich výstavbu, postavenie a úlohy upravoval rozkaz ministra národnej obrany č. 001 z roku 1952. Na Slovensku však pravdepodobne vznikla len jedna menšia jednotka, a to v Automobilovom opravárenskom závode v Zlatovciach pri Trenčíne.

Pre veliteľský zbor LM sa od polovice roka 1953 organizovalo viacero kurzov a iných foriem odbornej prípravy. Napríklad v dňoch 14. – 20. júna sa uskutočnil kurz krajských veliteľov LM v Pezinku, ktorý bol zameraný na zvládnutie zásad taktického výcviku.⁴⁴ V auguste sa potom 15 členov krajských štábov zo Slovenska zúčastnilo jednomesačného kurzu vo Vojenskom učilišti v Lipníku nad Bečvou a v čase od 12. 10. – 12. 12. 1953 sa v jednotlivých krajoch organizovali 14-denné kurzy pre veliteľov práporov a rôt.⁴⁵ Podobných kurzov sa zúčastňovali aj velitelia čiat a družstiev.

Vo výcviku LM sa v súlade s predstavami vedenia KSČ o ich postavení začal klásť dôraz predovšetkým na vojenské vystupovanie, zvládnutie základných zásad taktického výcviku jednotlivca, a najmä na streleckú prípravu. V máji 1953 rozhodlo Predsedníctvo ÚV KSČ o pravidelnom uskutočňovaní krajských, celoslovenských a celoštátnych kôl pretekov v strelbe z pridelených zbraní. Milicionárom s najlepšimi výsledkami v strelbe a „príkladným“ plnením povinností mal byť odovzdávaný, podobne ako to bolo v armáde, odznak „Vzorný strelec“. Od roku 1953 bol súčasne organizovaný aj výcvik členov LM v hádzaní ostrých ručných granátov.

Počiatkom novembra 1953 vydalo P ÚV KSČ dva dokumenty, ktoré upravovali alebo presnejšie špecifikovali zásady riadenia, výstavby a činnosti LM – Poriadok Ľudových milícií a Smernice pre činnosť Ľudových milícií. Boli zároveň novým pokusom o zaradenie LM do branného systému štátu ako samostatnej ozbrojenej zložky. LM sa v Poriadku charakterizovali ako „ozbrojený sbor KSČ, ktorý spolu s armádou, Pohraniční a Vnitřní strážii a Sborom národní bezpečnosti tvoří neohrozenou stráž výstavby socialismu v Československu a je důsledným bojovníkem proti třídnímu nepříteli“.⁴⁶

Veliteľom LM v rámci ČSR sa stal tajomník ÚV KSČ poverený riadením stranickej práce. Bol priamym nadriadeným veliteľom LM na Slovensku, ktorým bol tajomník ÚV KSS v rovnakej funkcii a ďalej všetkým krajským veliteľom LM. Krajskými a okresnými veliteľmi zostali vedúci tajomníci krajských a okresných výborov KSČ (KSS). Štáby ako pomocné orgány veliteľov

⁴⁴VHA Praha, f. MNO, sekr. min. 1953, k. 14, sig. 84/2-4, Správa o poskytovaní pomoci Ľudovým milíciám v bojovej príprave.

⁴⁵SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 850, Materiály zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 19. 11. 1953 – Správa o činnosti Ľudových milícií na Slovensku do vydania Smerníc a Poriadku Ľudových milícií Predsedníctva ÚV KSČ a do dnešného dňa.

⁴⁶Tamže.

dostali práva a povinnosti oddelení stranických orgánov príslušných stupňov. Členov štábov na čele s ich náčelníkmi vymenovávali predsedníctva týchto orgánov. Veliteľov jednotiek od čaty vyššie menovali okresné výbory KSČ (KSS) a veliteľov družstiev okresní velitelia. Náčelníkom a členom štábov veliteľa LM v ČSR a na Slovensku, krajského veliteľa a prípadne okresného veliteľa LM prislúchalo slúžne vo výške podľa platovej systemizácie pracovníkov strany.

Smerné čísla pre počet členov LM v jednotlivých krajoch určovalo naďalej Predsedníctvo ÚV KSČ. Pre okresy ich na návrh KV KSČ (KSS) schvaľoval organizačný sekretariát ÚV KSČ (KSS) a pre jednotlivé závody v okrese KV KSČ (KSS) na návrh OV KSČ (KSS).

V platnosti zostala aj organizačná štruktúra jednotiek LM. Počet milicionárov v družstve bol upresnený na 10–15 osôb, dve až štyri družstvá tvorili čatu, dve až štyri čaty rotu, dve až štyri rotý prápor a dva až štyri prápory pluk. Súčasne platila zásada, že jednotky od čaty po pluk sa budujú zásadne z menších jednotiek jedného okresu. Novým organizačným prvkom sa stali rýchle oddiely (RO) LM, ktorých úlohou bol „zejména boj proti piklům třídních nepřátel, proniknuvším případně na území ČSR“.⁴⁷ Mali byť preto schopné rýchleho sústredenia, rýchleho presunu na väčšiu vzdialenosť a uskutočnenia manévru a úderu. Vytvárali sa z vybraných, politicky vyspelých a fyzicky zdatných milicionárov. Boli súčasťou miestnych závodných jednotiek LM, ale podriadené boli veliteľovi jednotky o jeden stupeň vyššej ako ich „materská“ jednotka. Rozsah výcviku v RO bol stanovený na 50–70 hodín za rok. Jeho obsah tvorila rovnaká problematika streleckej a poradovej prípravy a strážnej služby ako v závodných LM a okrem toho automobilová príprava (výcvik v presune jednotky), ženijná príprava (budovanie streleckých okopov a krytov) a taktická príprava (výcvik družstva v útoku a obrane).

Spomínané smernice upresňovali aj okruhy spolupráce LM s ostatnými ozbrojenými zložkami. Kládli dôraz najmä na spoluprácu: a) pri akciách proti triednemu nepriateľovi a jeho agentom, špiónom a výsadečným a diverzným skupinám, b) v prípadoch zvýšených bezpečnostných opatrení pre zabezpečovanie ochrany dôležitých objektov a zariadení, c) pri odhaľovaní nepriateľsky zameraných osôb v hraničnom pásme a v prípadoch zvýšených bezpečnostných opatrení pri strážení štátnej hranice, d) pri opatreniach namierených proti rozkrádaniu národného majetku, e) pri živelných pohromách.⁴⁸ Osobitne podčiarkovali spoluprácu s armádou a Pohraničnou a Vnútrohom strážou pri zabezpečovaní výcviku príslušníkov LM.

Pri výcviku a „bojovom“ nasadení LM boli ich funkcionári povinní nosiť okrem rukávovej pásky novozavedené funkčné označenie. U veliteľov jednotiek a ich politických vedúcich to bola pletená a podľa organizačného stupňa farebne odlišená šnúra s píšťalkou, zavesená na ľavom pleci, ktorú u veliteľov dopĺňal privesok v tvare žalúďa. Teritoriálni velitelia a členovia ich štábov boli označení funkčným znakom obdĺžnikového tvaru s červenými hviezdami na modrom, červeno lemovanom súkenom podklade. Funkcie boli rozlíšené počtom hviezd a farbou vodorovného prúžka, ktorým bol v strede rozdelený znak. Ten sa nosil na kombinéze na ľavej strane prs.

V nadväznosti na oba dokumenty schválilo Predsedníctvo ÚV KSČ v polovici novembra novú systemizáciu štábu veliteľa LM pre Slovensko. Jeho členmi sa stali vedúci oddelenia LM pri ÚV KSS ako náčelník štábu a prvý zástupca veliteľa LM pre Slovensko, vedúci politického odboru ako zástupca náčelníka štábu a 2. zástupca veliteľa LM pre Slovensko a ďalej vedúci operačného odboru, výcvikového odboru, referátu kádrovej evidencie a materiálneho odboru. Pri štábe, ale nie ako jeho členovia, ešte boli materiálny referent, jedna administratívna sila a vodič. Schválená bola tiež nová systemizácia krajských štábov. Okrem administratívnych síl a vodičov mali štáby v krajoch Bratislava a Košice plánovaných 6 osôb, v krajoch Nitra a Žilina 5 osôb a v krajoch Banská Bystrica a Prešov 4 osoby.⁴⁹

⁴⁷Tamže – Smernice pre činnosť ľudových milícií.

⁴⁸Súhlas k nasadeniu jednotiek ľudových milícií k spoločným akciám mohol vydať: a) OV KSČ (KSS) pre akcie v rámci okresu, b) KV KSČ (KSS) pre akcie v rámci kraja a c) ÚV KSČ pre akcie presahujúce rámec kraja.

⁴⁹SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 850, Materiály zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 19. 11. 1953 – Správa o činnosti ľudových milícií na Slovensku do vydania Smerníc a Poriadku ľudových milícií Predsedníctva ÚV KSČ a do dnešného dňa.

Dňom 1. júla 1954 sa doterajšie samostatné oddelenie ĽM reorganizovalo na 11. odbor ĽM pôsobiaci v rámci oddelenia orgánov strany, odborov a mládeže ÚV KSS. Odbor mal mať spolu 8 osôb, a to vedúci odboru, dvaja inštruktori úseku operačného a výcvikového, pracovník kádrovej evidencie, dvaja pracovníci hospodárskeho úseku, vodič a údržbár.⁵⁰

Všetky úlohy spojené so zabezpečením výstavby a činnosti ĽM prevzala armáda. Smernice MNO o spolupráci ĽM a armády vydané na počiatku februára 1954 zdôrazňovali, že jej cieľom je „zabezpečiť vždy a za všetch okolností pevnosť zázemí“.⁵¹ Vymedzovali aj základné okruhy spolupráce: a) pri uskutočňovaní vojenského výcviku príslušníkov ĽM a pri „preskúšaní akčieschopnosti“ jednotiek ĽM, b) pri spracovávaní plánov bojovej a politickej prípravy jednotiek ĽM, c) pri plánovaní využitia vojenských cvičísk, strelníc a iných zariadení armády pre výcvik ĽM, d) pri plánovaní a uskutočňovaní výcviku v ochrane proti zbraňam hromadného ničenia, f) pri uskladnení nebezpečného materiálu (granáty, trhaviny a pod.), g) pri spoločných akciách.

V tejto súvislosti sa v smerniciach podčiarkovalo, že „Lidové milice pomáhajú zabezpečovať čs. armáde obranu republiky a ochranu výstavby socializmu“.⁵² ĽM mohli pôsobiť ako samostatné jednotky zaradené pre plnenie spoločných úloh s jednotkami armády pod velením svojich veliteľov alebo ako skupiny či jednotlivci zaradení v rámci jednotiek armády pod velením vojenských veliteľov. Pritom sa mala dodržiavať zásada, že spoločnú akciu riadi vždy veliteľ vojenskej jednotky, ktorý vydáva rozkazy jednotkám ĽM prostredníctvom ich veliteľov.

Armáda sa stala aj hlavným dodávateľom zbraní, streliva a iného materiálu pre ĽM. Do výzbroje jednotiek ĽM boli v tomto čase zavedené ľahké guľomety kalibru 7,92 mm vz. 26 alebo vz. 34 N (jeden v každom družstve), rýchle oddiely boli vyzbrojované samopalmi, spomínanými guľometmi, pancierovkami (jedna na družstvo) a odstrelovačskými puškami. Boli uložené v zbrojniciach (výzbrojných skladoch) ĽM, ktoré sa podľa smerníc vedenia KSČ z októbra začali v závodoch intenzívne budovať.

Munícia, ako bolo rozhodnuté na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ v septembri 1954, zostala „pro zajištění bezpečnosti uložena odděleně v armádních skladech, odkud si ji budou v případě potřeby jednotky Lidových milicí vyzvedávat.“⁵³

Počty zbraní a streliva Ľudových milícií na Slovensku k 31. 12. 1954

Kraj	Zbrane						Strelivo		
	Pi	Pu	Pu odst.	Sa	LG	Pa	7,65 mm (Pu, LG)	7,92 mm (Pu, LG)	9 mm (Sa)
Bratislava	849	3831	2	1102	309	28	62060	1171595	789084
Nitra	641	3089	2	1000	185	28	54615	712030	653834
Banská Bystrica	427	2171	1	457	170	18	37625	566746	635020
Žilina	695	2621	2	900	229	20	44725	923340	575305
Košice	842	3819	2	1013	272	24	53810	1051300	942400
Prešov	226	1119	1	329	73	16	23925	545400	522932
S P O L U	3680	16650	10	4801	1238	134	276760	4970411	4118575
								9365746	

Pi – pištoľ

Pu – puška

Pu odst. – odstrelovačská puška

Sa – samopal

LG – ľahký guľomet

Pa – pancierovka

Podľa SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 888, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 18. 2. 1955 – Správa o činnosti Ľudových milícií v roku 1954.

⁵⁰SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, k. 91, Zápisnica zo zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS 7. 7. 1954.

⁵¹VHA Praha, f. MNO-GŠ/OS 1954, sig. 64-3/1-17.

⁵²Tamže.

⁵³Citované podľa BÍLEK, J. – PILÁT, V.: c. d., s. 89.

Pre rok 1954 bolo Slovensku stanovené smerné číslo 18 290 členov LM. Organizačnú štruktúru LM tu tvorilo 1629 družstiev, 516 čiat, 159 rôt a 44 práporov (pluky LM na Slovensku vytvárané neboli).⁵⁴ Na počiatku roka 1955 však rozhodlo Politické byro ÚV KSČ o uskutočnení reorganizácie LM, ktorej cieľom malo byť zníženie počtu jednotiek a zároveň počtu platených funkcionárov LM pri krajských a okresných výboroch strany. Reorganizácia sledovala aj ďalšie posilnenie úlohy LM pri zabezpečovaní obrany štátu a ochrany komunistického režimu a to už nielen v čase mieru, ale aj za vojny.

Z doterajšej organizačnej štruktúry LM bol vypustený stupeň pluk a vytvorili sa tri druhy jednotiek: 1) strážne oddiely s úlohou „strážiť dôležité objekty a prevádzkať ich ochranu proti pozemnému nepriateľovi a spolupracovať s orgánmi CO v poriadkovej službe“, 2) rýchle oddiely, ktoré mali za úlohu „v súčinnosti s ostatnými ozbrojenými zbormi bojovať proti nepriateľským výsadbom, agentom a reakčným živlom“ a 3) oddiely protivzdušnej obrany určené „brániť závody proti vzdušným útokom nepriateľa.“⁵⁵ Nariadenie ministra vnútra č. 28/1955 Zb. zo 14. júna súčasne opäť upresnilo rukávové označenie milicionárov – guľatú pečiatku krajského veliteľa ZNB na páske nahradila guľatá pečiatka krajského veliteľa LM.

Rýchle oddiely sa stali mobilnými dispozičnými jednotkami krajských výborov KSČ. Organizovali sa do práporov a súčasťou ich špeciálne zameraného výcviku bola aj účasť na spoločných cvičeniach s jednotkami armády, Vnútornej stráže a Verejnej bezpečnosti.

Protiletadlové jednotky LM v sile roty (dve palebné čaty, spolu štyri veľkokalibrové protiletadlové guľomety) mali byť na Slovensku budované až od roku 1956. Predpokladalo sa, že budú postavené v týchto závodoch: Závody J. Dimitrova v Bratislave, Strojárne 9. mája v Trenčíne, Kovohuty v Žiari nad Hronom, Považské celulózy v Žiline, Závody J. V. Stalina v Martine, Považské strojárne K. Gottwalda v Považskej Bystrici, Závody K. J. Vorošilova v Ilave, Závody všeobecného strojárstva v Ilave, Železničná stanica v Čiernej nad Tisou a v závodoch Chemosvit a Tatrasvit v Poprade.⁵⁶ Od výstavby týchto jednotiek sa napokon opäť ustúpilo.

Plánovaný počet členov LM na Slovensku pre rok 1955 bol stanovený na 13 050 osôb. Z toho malo byť 1563 členov rýchlych oddielov (kraj Bratislava – 502, Nitra – 200, Banská Bystrica – 90, Žilina – 306, Košice – 430 a Prešov – 35).⁵⁷ Vzhľadom na skutočné počty – k 18. 2. 1955 bolo registrovaných spolu 19 464 členov LM⁵⁸ – to znamenalo uskutočniť ich pomerne radikálnu redukciu. V jej priebehu sa rušili aj jednotky LM v centrálnych úradoch, v nevýrobných podnikoch a v armáde. Súčasne sa však ukázalo potrebné riešiť otázku náhrady za tých členov LM, ktorí v prípade brannej pohotovosti štátu podliehali vojenskej povinnosti. Podľa údajov orgánov KSS išlo až o 75 – 80 percent milicionárov.⁵⁹

Na základe vyhodnotenia možných zdrojov náboru bolo rozhodnuté, že za takejto situácie budú jednotky LM dopĺňané a) z radov komunistov oslobodených od vojenskej povinnosti z výrobných dôvodov, b) zo starších nevojakov – členov strany, c) z radov žien – členiek strany, schopných pre pomocnú službu, d) zo spoľahlivých zamestnancov – nekomunistov, e) z troch predvojenských ročníkov členov ČSM, ktorí absolvovali výcvik vo Zväzarme. Nečlenovia strany mali byť do jednotiek LM „zaradení ako pomocníci LM. Pre týchto bude ustanovený odlišný text prisahy a odlišné preukazy, ako aj označenie.“⁶⁰

⁵⁴SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 888, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 18. 2. 1955 – Správa o činnosti ľudových milícií v roku 1954.

⁵⁵SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 911, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 23. 12. 1955 – Správa o činnosti ľudových milícií na Slovensku po reorganizácii ľudových milícií.

⁵⁶Tamže.

⁵⁷SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 888, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 18. 2. 1955 – Správa o činnosti ľudových milícií v roku 1954.

⁵⁸SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 911, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 23. 12. 1955 – Správa o činnosti ľudových milícií na Slovensku po reorganizácii ľudových milícií.

⁵⁹Tamže.

⁶⁰Tamže.

V druhej polovici roka 1955 vydal ÚV KSČ doplnok k Poriadku a Smerniciam pre činnosť LM z roku 1953, ktorý reagoval na prebiehajúci vývoj tejto zložky a vymedzoval nové úlohy, práva a povinnosti členov LM ako aj zásady ich výcviku a výchovy. Veliteľom LM v ČSR sa stal 1. tajomník ÚV KSČ a na Slovensku 1. tajomník ÚV KSS. Dňom 15. apríla 1956 potom vstúpili do platnosti nové smernice pre súčinnosť LM a armády spracované na základe uznesenia Predsedníctva ÚV KSČ zo 14. novembra 1955. Vymedzovali najmä jej ciele a formy v čase mieru a za brannej pohotovosti štátu, respektíve za vojnového stavu.

Pre prípad ohrozenia republiky stanovilo Politické byro ÚV KSČ pre LM tieto úlohy: 1) spolupracovať s armádou pri organizovaní obrany závodov a miest proti pozemnému i vzdušnému nepriateľovi, 2) v spolupráci s ozbrojenými zložkami ministerstva vnútra viesť boj proti záškodníkovi, agentom a reakčným živlom, 3) spolu s ostatnými ozbrojenými zložkami sa podieľať na likvidovaní nepriateľských vzdušných výsadvok, 4) spolupracovať s orgánmi CO pri udržiavaní poriadku v prípade nepriateľského vzdušného útoku a podieľať sa na odstraňovaní jeho následkov a 5) plniť iné úlohy podľa rozhodnutia ÚV KSČ.

Týmito úlohám zodpovedali aj upresnené zásady výcviku LM. Základ ich bojovej prípravy predstavovala taktická príprava, uskutočňovaná formou takticko-poradových zamestnaní a taktických cvičení v teréne. Ďalej sa vykonávala strelecká, poradová, ženijná, chemická, zdravotná a spojovacia príprava a výučba vojenskej topografie. Dôraz sa kladol na výcvik vo väčších celkoch, od čaty po prápor. Nacvičoval sa predovšetkým boj proti záškodníckym skupinám a diverzným výsadvokom so zameraním na stretný boj a aktívne vedenie útočnej a obrannej činnosti.

Súčasťou smerníc boli aj pokyny pre spracovávanie mobilizačných plánov jednotiek LM od roty vyššie. Pre každú jednotku mala byť stanovená niektorá z týchto mobilizačných úloh: a) doplnenie na plánované mierové počty, b) rozvinutie z mierovej organizácie na vojnovú podľa predurčených úloh, c) zmena organizačného zloženia v súlade s plánovanými úlohami.⁶¹

K 31. 1. 1957 bolo na Slovensku 12 205 príslušníkov LM, z toho 1641 členov rýchlych oddielov. Podľa pohlavia bolo v LM evidovaných 12 123 mužov a 82 žien a z hľadiska sociálneho zloženia išlo o 7142 robotníkov, 3293 milicionárov robotníckeho pôvodu pracujúcich v hospodárskych a verejných funkciách a 1770 iných zamestnancov – nerobotníkov. Povinných vojenskou službou bolo 10 419 a „nevojakov“ 1786 milicionárov. Vekové zloženie skupiny „vojakov“ bolo nasledujúce: do 35 rokov – 5086 osôb, vo veku 35 – 50 rokov – 4574 osôb a nad 50 rokov 759 osôb.⁶²

Na základe „skúseností“ z otrasov a kríz komunistického režimu v Poľsku a Maďarsku v roku 1956 bolo navrhnuté zvýšiť početný stav LM na Slovensku na 14 205 osôb. Ďalej bolo rozhodnuté venovať zvýšenú pozornosť uloženiu a kontrole zbraní a zbrojníc, ako aj uvádzaní LM do bojovej pohotovosti. Vyvrcholením bojovej prípravy jednotiek LM sa potom stali záverečné taktické cvičenia. Vo výcvikovom roku 1956–57 sa po prvýkrát uskutočnili okresné cvičenia na tému „Rota v útočnom boji“ a krajské cvičenia na tému „Prápor v útočnom boji“.

Doterajšia spolupráca LM s ostatnými ozbrojenými zložkami sa dostala na kvalitatívne vyššiu úroveň priamym začlenením LM do plánov tzv. „obraný tyla“. Išlo o okresné a krajské plány ochrany a obrany teritória v čase „ohrozenia bezpečnosti štátu“, ktoré kalkulovali s koordinovaným nasadením a úzkou spoluprácou existujúcich ozbrojených zložiek. Komplexom týchto opatrení sa 16. apríla 1957 zaoberalo Predsedníctvo ÚV KSČ a boli schválené uznesením vlády ČSR zo 4. septembra 1957. V spracovávaných plánoch sa s jednotkami LM počítalo najmä pre zabezpečenie stráženia objektov zvláštnej dôležitosti, pre potláčanie aktivít vnútorných „reakčných živlov“ a pre likvidovanie nepriateľských výsadvok a diverzných skupín.

⁶¹VHA Praha, f. MNO-GŠ/OS 1960, k. 397, sig. 19/2-4.

⁶²SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 944, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 22. 3. 1957 – Správa o činnosti a sociálnom zložení Ľudových milícií na Slovensku.

Otázky využitia LM v čase vojnového konfliktu sa podrobne riešili na zasadnutí Vojenskej komisie pri ÚV KSČ 20. júna 1957. Komisia predovšetkým potvrdila zásadu, že pri zabezpečovaní vonkajšej a vnútornej bezpečnosti štátu LM „jako súčasť strany plní pouze úlohy stanovené jim orgány strany... a v žádném případě nenahrazují orgány státní moci“.⁶³ Pod týmto zorným uhlom potom odsúhlasila návrh generálneho štábu čs. armády „při obraně týlu jako celku ponechat LM v záloze a podle rozhodnutí orgánů strany používat jich buď samostatně, neb v součinnosti s ostatními ozbrojenými sbory na nejdůležitějších a nejohroženějších úsecích boje s nepřitelem...“⁶⁴

Vojenská komisia pri ÚV KSČ ďalej prerokovala základné otázky vojnovej organizácie LM. Podľa nich mali byť v prípade „ohrozenia republiky“ jednotky LM ponechané len vo veľkých závodoch, a to v celkovom počte 54 samostatných čiat, rôt a práporov, z toho na Slovensku 5 práporov a 3 roty. Išlo v podstate o existujúce jednotky rýchlych oddielov. Vojnové počty členov LM boli navrhnuté na 16 719 osôb (25 percent ich mierového stavu), z toho na Slovensku 2769 osôb.⁶⁵ Pre zabezpečenie rýchlej bojaschopnosti „vojnových“ jednotiek komisia súčasne rozhodla o uvoľnení 615 funkcionárov LM z výkonu vojenskej povinnosti. Odporučila tiež, aby mierová organizácia a dislokácia týchto jednotiek bola v čo najkratšom čase prispôbená vojnovej organizácii a dislokácii.

V prijatom uznesení Vojenská komisia pri ÚV KSČ ďalej uložila ministrovi národnej obrany zabezpečiť pre jednotky LM výzbroj a potrebný materiál a „vypracovat v součinnosti se štábem LM při ÚV KSČ plán materiálně technického zásobování jednotek LM za války a plán vytvoření mobilizačních zásob pro LM. Zásoby vytvořit ve stejné výši jako pro čs. lidovou armádu...“⁶⁶ V spolupráci s ÚV KSČ mali byť pre vojnovú situáciu spracované aj smernice pre súčinnosť LM a armády, smernice pre doplňovanie a riadenie jednotiek LM a ich nové mobilizačné plány.

Vojnovú organizáciu a úlohy LM schválilo uznesenie Politického byra ÚV KSČ z 18. 2. 1958. Súčasne uložilo zapracovať požiadavky na materiálne zabezpečenie LM do vojenských častí päťročného plánu, respektíve do perspektívnych výrobných plánov podnikov špeciálnej výroby.

V súvislosti s novým vymedzením úloh LM sa vytvorili tri typy jednotiek. Okrem rýchlych oddielov išlo o oddiely okresných záloh (OOZ), ktoré boli predurčené pre zabezpečenie „klúdu a poriadku“ v súčinnosti s orgánmi ministerstva vnútra a inými ozbrojenými zložkami (RO a OOZ predstavovali tzv. krajskú zálohu) a ďalej o strážne oddiely pre ochranu závodov a dôležitých objektov.

Rýchle oddiely mali presne určenú organizáciu, ktorá bola prispôbená schválenej vojnovej organizácii a kladla dôraz na ich palebnú silu a schopnosť samostatného vedenia bojových akcií. Organizačná štruktúra RO sa rozšírila o jednotky vyzbrojené ťažkými guľometmi kalibru 7,62 mm vz. 43 Gorjunov, protiletadlovými guľometmi kalibru 12,7 mm vz. 38 S a tarasnicami T-21, o motocyklovú prieskumnú čatu a rôzne zabezpečovacie jednotky (ženijné, spojovacie a pod.). Upresnené bolo tiež rozmiestnenie a zloženie RO podľa miest a závodov (príloha č. 5). Výber do RO sa uskutočňoval zo starších členov LM a „nevojakov“.

Organizácia strážnych oddielov a oddielov okresných záloh nebola presne stanovená. Zohľadňovala, rovnako ako počet ich členov, miestne podmienky a predpokladané úlohy LM. Počty milicionárov v práporoch sa pohybovali od 150 do 550 osôb a v rotách do 200 osôb.⁶⁷ Príslušníci strážnych oddielov a oddielov okresných záloh boli vyzbrojení len ručnými zbraňami.

⁶³VHA Praha, f. MNO/sekr. min. 1957, k. 16, sig. 8/1-28.

⁶⁴Tamže.

Na generálnom štábe sa však uvažovalo aj o možnosti využiť ľudové milície ako „výpomoc“ pri ničení dôležitých vojenských komunikačných a hospodárskych objektov. Táto predstava bola napríklad v liste náčelníka generálneho štábu gen. V. Kratochvíla vedúcemu 14. odboru ÚV KSČ Salgovi z mája 1957 formulovaná takto: „Lidové milice by se měly v provedení úkolů plánu ničení zúčastnit tím, že by ze starších spolehlivých soudruhů vytvořily na jednotlivých závodech destruktční buňky v počtu 5 – 15 lidí, které by při zvýšeném ohrožení provedly přípravu objektů k ničení, případně podle potřeby jejich zničení.“ VHA Praha, f. MNO-GŠ/OS 1957, k. 328, sig. 19/2-23.

⁶⁵VHA Praha, f. MNO/sekr. min. 1957, k. 16, sig. 8/1-28.

⁶⁶VHA Praha, f. MNO/KGŠ 1957, k. 314, sig. 24-5/10.

⁶⁷VHA Praha, f. MNO-GŠ/OS 1958, k. 334, sig. 18/6-11.

Počty jednotiek Ľudových milícií k 1. 10. 1958

Kraj	Celkový počet	Z toho		Spolu krajská záloha	Počet strážných objektov	Organizácia RO (počet)		
		v RO	v OÖZ			prápory	roty	čaty
Bratislava	3628	607	238	845	126	1	1	-
Nitra	2346	489	1197	1686	51	1	-	-
Banská Bystrica	2319	489	375	864	109	1	-	-
Žilina	2433	607	482	1089	141	1	1	-
Košice	2399	518	1151	1669	56	1	-	-
Prešov	983	118	325	443	77	-	1	-
S P O L U	14108	2828	3768	6596	560	5	3	-

Podľa VHA Praha, f. MNO-GŠ/OS 1958, k. 334, sig. 18/6 - 11

V tomto čase sa začali jednotky ĽM vybavovať novým materiálom. Časť zastaraných a opotrebovaných pušiek nemeckej výroby (kalibru 7,92 mm vz. 98 N) bola vymenená za samočinné pušky kalibru 7,62 mm vz. 40 S. Členovia ĽM dostali vojenské prilby, protichemické ochranné masky, zimnú výstroj, ako aj novozavedenú rovnošatu sivomodrej farby (rukávové a funkčné označenie zostalo zachované). Koncom roka 1958 už boli dve tretiny členov ĽM na Slovensku vybavené novými výstrojnými súčiastkami. Vo veľkom počte sa však dodával aj technický materiál pre ženijné, spojovacie a iné jednotky a pre štáby ĽM.

Upresnený bol tiež spôsob vyhlasovania bojovej pohotovosti jednotkám ĽM. S účinnosťou od 31. júla 1958 sa podľa rozsahu členila na pohotovostnú službu, čiastočnú bojovú pohotovosť, bojovú pohotovosť rýchlych oddielov a bojovú pohotovosť všetkých jednotiek.

Doplnkom k smerniciam o činnosti ĽM boli potom uskutočnené čiastočné zmeny v štruktúre riadiacich orgánov. Po vytvorení samostatných oddelení stranických orgánov pri ÚV KSS a KV KSS prešli otázky ĽM do ich pôsobnosti, pričom vedúci oddelenia pri KV KSS sa zároveň stal zástupcom krajského veliteľa ĽM. Doterajší inštruktori krajských a okresných štábov ĽM boli zaradení ako náčelníci operačnej alebo hospodárskej skupiny a pri štáboch všetkých stupňoch vznikli funkcie náčelníka spojenia, náčelníka zdravotnej služby a pod.

Do konca 50. rokov sa pozornosť stranických orgánov a štábov ĽM sústreďovala predovšetkým na dobudovanie jednotiek ĽM podľa novej organizácie, ktorá sa ďalej upravovala. Išlo najmä o vytvorenie mínometných čiast rýchlych oddielov vyzbrojených mínometmi kalibru 82 mm. V súvislosti s tým sa čiastočne upravovali aj plánované mierové počty ĽM (príloha č. 7). Vo vývoji členskej základne ĽM sa okrem sledovania triedneho hľadiska – k 31. 1. 1959 malo zo 14 435 členov ĽM robotnícky pôvod 86,8 percent⁶⁸ – dôraz kládol hlavne na intenzívny nábor žien. Počítalo sa s nimi predovšetkým na obsadenie tzv. pomocných funkcií v RO, ako boli radiisti, obsluhy telefónnych ústrední, príslušníci zdravotníckych jednotiek a pod. Spomenuté nízke zastúpenie žien v ĽM na Slovensku z roku 1956 v nasledujúcom roku ďalej pokleslo – na 49 osôb. Ale už v roku 1958 bolo medzi milicionármi 193 a v roku 1959 dokonca 248 žien.⁶⁹

V polovici januára 1960 schválil ÚV KSČ zásady nového územného usporiadania štátu a krátko po tom, 15. marca, schválilo Politické byro ÚV KSČ hlavné zásady s tým súvisiacej reorganizácie Ľudových milícií. Pre nové kraje Slovenska zároveň stanovilo tieto plánované

⁶⁸SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 1006, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 27. 3. 1959 – Správa o činnosti jednotiek Ľudových milícií na Slovensku za rok 1958 – 1959.

⁶⁹SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 1033, Správa o činnosti jednotiek Ľudových milícií na Slovensku za rok 1959 – 1960 predložená 13. schôdzi Byra ÚV KSS.

počty: Západoslovenský kraj – 6300 osôb, Stredoslovenský kraj – 5250 a Východoslovenský kraj – 4100 osôb. Spolu tak malo byť na Slovensku 15 650 členov LM.⁷⁰ Neskôr bol plánovaný počet členov LM v Stredoslovenskom kraji upresnený na 5600 osôb, čo znamenalo zvýšenie súhrnného smerného čísla pre Slovensko na 16 000 milicionárov.⁷¹

Pre reorganizáciu jednotiek LM – ich doterajšia typizácia zostala zachovaná – boli stanovené tieto zásady: 1) Z existujúcich praporov RO ponechať len tie, ktoré sú organizované v rámci jedného alebo výnimočne dvoch susedných okresov. Ostatné prápory RO ako organizačné celky zrušiť, ich strelecké roty začleniť do oddielov okresných záloh a špeciálne jednotky podriaďiť priamo krajským veliteľom LM. 2) Oddiely okresných záloh organizovať podľa dôležitosti, veľkosti a počtu okresov v krajoch tak, aby v každom okrese boli aspoň 2 – 3 samostatné strelecké čaty. Oddiely vytvoriť z existujúcich jednotiek, streleckých rôt zrušených praporov RO a z doterajších samostatných streleckých čiat a rôt RO a rozmiestniť ich po celom teritóriu okresu s časťou síl v okresnom meste ako sídle OV KSS. 3) Organizáciu strážnych oddielov ponechať bez zmien.⁷²

Reorganizácia sa mala skončiť do 15. 7. 1960. K tomuto dátumu bolo na Slovensku spolu 14 978 členov LM, 2516 členov praporov RO a samostatných špeciálnych jednotiek, 2950 členov oddielov okresných záloh a 9460 členov strážnych oddielov. Bolo vytvorených päť praporov RO, a to v Západoslovenskom kraji jeden (Bratislava), v Stredoslovenskom kraji dva (veliteľstvá v Banskej Bystrici a Žiline) a vo Východoslovenskom kraji jeden (veliteľstvo Svät). Prápor RO mal 489 osôb. Oddiely okresných záloh sa organizovali väčšinou do samostatných streleckých čiat (29 osôb), výnimočne do streleckých rôt (117 alebo 175 osôb) či samostatných streleckých družstiev (8 osôb). Spolu sa na Slovensku vytvorilo 75 samostatných čiat, 5 samostatných rôt a 3 samostatné družstvá okresných záloh LM (príloha č. 6).

V súvislosti s reorganizáciou jednotiek LM sa novo riešili aj kompetenčné otázky rozhodovania o ich „bojovom“ využití. Bolo stanovené, že v prípade mimoriadnych opatrení v mierových podmienkach o vyhlásení pohotovosti strážnych jednotiek rozhoduje OV KSS, o nasadení oddielov okresných záloh KV KSS a rýchlych oddielov ÚV KSČ (v prípade nebezpečenstva z oneskorenia KV KSS, ktorý dodatočne žiada ÚV KSČ o súhlas). Za brannej pohotovosti štátu právomoc disponovať so strážnymi jednotkami a oddielmi okresných záloh mala komisia obrany pri OV KSS respektíve okresný veliteľ LM (v prípade nebezpečenstva z oneskorenia), s RO a so samostatnými špeciálnymi jednotkami potom komisia obrany pri KV KSS alebo krajský veliteľ LM.⁷³

V roku 1962 bol vydaný nový Poriadok Ľudových milícií, ktorý upresňoval úlohy tejto zložky v podmienkach „víťazstva socializmu“ v Československu. LM charakterizoval ako ozbrojený zbor robotníckej triedy KSČ a súčasne – v kontexte tézy o všeľudovom charaktere obrany socialistickej vlasti – ako jednu z foriem účasti ľudu na obrane štátu. Z hľadiska vonkajšej bezpečnosti ČSSR bolo hlavnou úlohou LM „spolehlivě zabezpečiť mírovou práci pracujícího lidu před hrozbou nepřátelské agrese“.⁷⁴ Vo vnútrobezpečnostnej rovine sa LM mali podieľať na ochrane socialistického zriadenia a spolu so ZNB zasahovať proti tým, ktorí by sa pokúsili ohroziť bezpečnosť občanov, socialistické vlastníctvo alebo narušiť normy socialistického spolunažívania.

⁷⁰SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsednictvo ÚV KSS, k. 1039, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 26. 8. 1960 – Správa o reorganizácii jednotiek Ľudových milícií na Slovensku.

⁷¹SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsednictvo ÚV KSS, k. 1053, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 31. 3. 1961 – Správa o činnosti, sociálnom a vekovom zložení Ľudových milícií na Slovensku.

⁷²SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsednictvo ÚV KSS, k. 1039, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 26. 8. 1960 – Správa o reorganizácii jednotiek Ľudových milícií na Slovensku.

⁷³Komisie obrany pri krajských a okresných výboroch KSS boli vytvorené v roku 1959 namiesto komisií rád KNV a ONV pre veci obrany.

⁷⁴Citované podľa BÍLEK, J. – PILÁT, V.: c. d., s. 93.

Nové vymedzenie úloh LM sa odrzkadlilo v čiastočnom zvýšení ich početného stavu. Pre rok 1962 boli pre LM na Slovensku schválené mierové počty 16 523 osôb, z toho pre Západodoslovenský kraj 6823 osôb, pre Stredodoslovenský kraj 5600 osôb a pre Východoslovenský kraj 4100 osôb. Skutočné počty členov LM k 1. 1. 1962 pritom činili 16 277 osôb (z toho 237 žien). V Západodoslovenskom kraji bolo 6566 členov LM (83 žien), v Stredodoslovenskom kraji 5693 (82) a vo Východoslovenskom kraji 4018 (72).⁷⁵ Doplnenie skutočných počtov na plánované malo byť v Západodoslovenskom kraji zabezpečené najmä posilnením strážneho oddielu v Bratislave a vo Východoslovenskom kraji vytvorením novej závodnej jednotky vo VSŽ Košice, s ktorou sa počítalo ako s jadrom RO v tomto regióne.

Uvedené plánované počty sa považovali za „optimálne“ ako z hľadiska predpokladaného použitia LM, tak z hľadiska možností zabezpečenia personálnych i materiálových požiadaviek ich výstavby. Určujúcou tendenciou vývoja LM po „dobudovaní základov socializmu“ bol dôraz na zvýšenie ich bojovej hodnoty, operačnej pripravenosti a na všestranné materiálové zabezpečenie.

Koncom roka 1962 rozhodlo Predsedníctvo ÚV KSČ o rýchlom dobudovaní spojovacej siete LM. Okresným štábom, štábom RO a oddielom okresných záloh i špeciálnych jednotiek RO boli postupne dodávané nové prenosné rádiostanice R-108 a R-105, ktoré zabezpečovali spojenie na úrovni okresu a kraja. Velitelia práporov RO dostali k dispozícii aj rádiostanice R-118 na automobiloch Tatra 805 pre spojenie s krajskými štábmi vybavenými rovnakými spojovacími prostriedkami. Pri štábe LM pri ÚV KSS potom vznikla samostatná spojovacia čata s úlohou zabezpečiť rádiové a linkové spojenie so štábom LM pri ÚV KSČ a krajskými štábmi. Mala 33 osôb a jej „výbavu“ tvorili štyri automobily Tatra 805 s rádiostanicami R-118, R-103, RM-31-M a R-108.⁷⁶ Príprava obslúh spojovacích prostriedkov sa uskutočňovala v 14-dňových kurzoch v spojovacích útvaroch čs. armády v Trenčíne a Prešove, v Spojovacom učilišti v Novom Meste nad Váhom a v jednomesačnom kurze vo Vojenskom učilišti v Poprade. Do konca roka 1964 kurzy absolvovalo 163 spojovacích špecialistov LM z celého Slovenska.⁷⁷

Ku kvalitatívnym zmenám dochádzalo i v ďalších oblastiach materiálového zabezpečenia LM. Veliteľským orgánom a prieskumným čatám RO sa postupne prideliť terénne osobné automobily GAZ, ktoré nahrádzali doterajšie trojkolové motocykle. Zároveň sa urýchlil proces prezbroyovania LM modernými pechotnými zbraňami unifikovanými so zbraňami používanými v armáde. V rokoch 1959 – 1962 dostala časť jednotiek samonabíjacie pušky vz. 52 a v roku 1963 sa začalo prezbroyovanie RO a oddielov okresných záloh novými samopalmi vz. 58 a univerzálnymi guľometmi vz. 59. Strážnym oddielom sa dodávali samopaly vz. 24 a 26. Všetky nové zbrane mali unifikovaný kaliber 7,62 mm.

Výcvik jednotiek LM bol naďalej organizovaný podľa ich „špecializácie“, ale s väčším dôrazom na prípravu čiat a družstiev. Uznesenie ÚV KSČ pre bojovú prípravu LM vo výcvikovom roku 1962 ukladalo, aby sa vykonávala dôsledne z hľadiska predpokladaného použitia jednotiek jednotlivých typov. Vo vzťahu k RO a oddielom okresných záloh sa mala „vzvláštni pozornosť venovať výcviku jednotiek LM pro útočný boj (útok z chodu, stítny boj). Rychle zaujímať predbojové a bojové sestavy, provádět manévry jednotek. Kromě toho cvičit jednotky v provádění nepřetržitého bojového zabezpečení všeho druhu.“⁷⁸ Zvýšil sa aj akcent na prípravu strážnych jednotiek, ktoré okrem úloh ochrany závodov a dôležitých objektov mali zabezpečovať pri-

⁷⁵SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 1083, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 5. 5. 1962 – Správa o činnosti jednotiek Ľudových milícií na Slovensku za rok 1961.

⁷⁶SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 1107, Materiály zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 28. 6. 1963 – Správa o činnosti a sociálnom a vekovom zložení jednotiek Ľudových milícií na Slovensku za rok 1962/1963 a k. 1126, Materiály zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 10. 4. 1964 – Správa o činnosti jednotiek Ľudových milícií na Slovensku za rok 1964.

⁷⁷SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 1148, Materiály zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 27. 3. 1965 – Správa o činnosti, sociálnom a vekovom zložení jednotiek Ľudových milícií na Slovensku za rok 1964.

⁷⁸SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 1083, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 5. 5. 1962 – Uznesenie ÚV KSČ k bojovej príprave jednotiek Ľudových milícií pre výcvikový rok 1962.

padné doplňovanie RO a oddielov okresných záloh. Záverečné (previerkové) cvičenia jednotiek LM sa začali uskutočňovať bez predchádzajúcej prípravy, v nadväznosti na vyhlásenie bojovej pohotovosti a väčšinou v súčinnosti s jednotkami čs. armády alebo ministerstva vnútra.

Zvýšeným požiadavkám na pohotovosť a operačnú pripravenosť jednotiek LM zodpovedalo aj úsilie o prehĺbenie politickej a odbornej úrovne veliteľských kádrov, pre ktoré sa organizovali intenzívne zdokonaľovacie kurzy vo vojenských učilištiach a v stranických školách. Pozornosť sa venovala tiež skvalitňovaniu triedneho, sociálneho a najmä vekového zloženia LM. Nábor do závodných jednotiek sa sústreďoval predovšetkým na mladých robotníkov a stredné technické kádre, ktorí boli členmi alebo kandidátmi KSS.

Z celkového počtu 16 382 členov LM na Slovensku k 31. 12. 1966 bolo 8865 (51,1%) robotníkov, 4572 (27,9%) stredných technických kádrov, 1258 (7,7%) inžiniersko-technických hospodárskych pracovníkov, 1606 (9,8%) administratívnych pracovníkov a 81 (0,5%) poľnohospodárov. Z hľadiska vekového zloženia išlo o 5838 osôb vo veku 25 – 35 rokov, 6703 osôb vo veku 36 – 45, 2812 osôb vo veku 46 – 55 rokov, 752 osôb vo veku 56 – 60 rokov a 277 osôb vo veku nad 60 rokov. Priemerný vek členov LM bol 42 rokov. Vo vzťahu k členskej základni KSS bolo v LM organizovaných 20,6 percent všetkých členov a kandidátov strany.⁷⁹

V tomto čase sa vedenie KSČ opäť pokúsilo prekonať právnu labilitu, či legislatívne vákum existencie LM. Ľudové milície ako ozbrojená zložka neboli zahrnuté do branného systému štátu vymedzeného v zákone o obrane ČSSR z 18. 4. 1961 (č. 40/1961 Zb.) a nový zákon o ZNB z 30. 8. 1965 (č. 70/1965 Zb.) zrušil aj tie ustanovenia zákona o národnej bezpečnosti z roku 1949, o ktoré sa organizovanie a výstavba LM mohli doteraz nepriamo opierať. Už v januári 1965 preto sekretariát ÚV KSČ rozhodol o vypracovaní samostatného dokumentu o mieste a úlohách LM v spoločnosti a v brannom systéme štátu.⁸⁰

Na aktuálnu „potrebu“ takéhoto dokumentu upozorňovali okrem iného aj pochybnosti o zmysle ďalšej existencie LM, ktoré sa začali objavovať v súvislosti s narastajúcimi problémami politického a najmä hospodárskeho vývoja v ČSSR. Názor, že „Ľudové milície už zohrali svoju úlohu a vzhľadom na hospodárske úlohy postupne zaniknú“, zastávali aj niektorí vedúci pracovníci stranických a hospodárskych orgánov.⁸¹ Na viaceré nejasnosti a nedoriešené otázky spojené s existenciou LM však poukazovali aj samotní ich členovia.⁸² Ubezpečením a dôkazom, že „historická“ úloha LM ešte neskončila, sa malo stať stretnutie členov LM s predstaviteľmi „strany a vlády“ na Pražskom hrade 22. 2. 1967, po ktorom nasledovala široká objasňovacia kampaň priamo v jednotkách.

* * *

V dynamickom spoločenskopolitickom pohybe československej spoločnosti v nasledujúcich rokoch zostal pokus o právne vymedzenie existencie LM len v teoretickej rovine. Súčasťou úsilia o reformu byrokraticko-centralistického modelu socializmu sa naopak stala ostrá kritika LM ako ozbrojeného zboru jednej politickej strany, ktorá vyústila do požiadavky ich zrušenia. Väčšina príslušníkov LM sa v tomto čase postavila za najkonzervatívnejšie sily v komunistickej strane, spolupracovala s okupačnými vojskami Varšavskej zmluvy a aktívne sa zapojila do tzv. normalizačného procesu. Nová komunistická vládna garnitúra potom ešte viac prehĺbila mocenskú a represívnu funkciu LM, čo sa odzrkadlilo aj v ďalšom zdokonaľovaní ich organizácie a výzbroje. Existencia LM skončila 21. 12. 1989, keď boli – v nadväznosti na zrušenie ústavného článku o vedúcej úlohe KSČ – rozhodnutím mimoriadneho zjazdu KSČ rozpustené.

⁷⁹SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 1185, Materiály zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 14. 4. 1967 – Správa o činnosti jednotiek Ľudových milícií na Slovensku za výcvikové obdobie v roku 1966.

⁸⁰BÍLEK, J. – PILÁT, V.: c. d., s. 93.

⁸¹SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 1185, Materiály zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 14. 4. 1967 – Správa o činnosti jednotiek Ľudových milícií na Slovensku za výcvikové obdobie v roku 1966.

⁸²Tamže.

ŠTAIGL: VOLKSMILIZ IN DER SLOWAKEI – ORGANISATORISCHER VERLAUF BIS IN DIE HÄLFTE DER SECHZIGER JAHRE.

Die Studie befasst sich mit der Problematik der Volksmiliz (Ľudové milície) als bewaffneten Korps der Tschechoslowakischen Kommunistischen Partei in der Zeit ihres Machtmonopols. Der Schwerpunkt der Volksmiliz lag in den Kampf gegen die inneren Opositionskräfte und deshalb hatten sie in den kommunistischen Regime meistens die Funktion der Einschüchterung und Repressive erfüllt. Im wesentlichen bestanden sie aus militärischen Organisation und arbeiteten eng mit anderen militärischen Einheiten bei der Erfüllung sogenannter Stabssicherheitsaufgaben zusammen. Was de jure antrifft, da lag ihre Kompetenz nur ausserhalb des Verteidigungssystems des Staates. Der Autor richtet seine Aufmerksamkeit auf die Entstehungsfragen, Organisationsentwicklung und Führung der Volksmiliz auf der Basis der Archivdokumente, die in kommunistischem Regime nicht zugänglich waren.

Das Formieren von Rüstungseinheiten der Arbeiter in der Slowakei begann schon im Sommer 1946. Es ging um sogenannte Betriebswache, die formal mit der Initiative von den Gewerkschaftsorganisationen gegründet wurden, in Wirklichkeit aber unter dem kommunistischen Einfluss standen. Im Februar 1948 wurden die Mitglieder der Kern von Arbeitermiliz, die eine gerüstete Form des Kommunistendruckes in dem kulminierten Kampf um politische Macht präsentierte. Die Zahl der Arbeitermilizteilnehmer war in dieser Zeit 6704 Personen. Später wurde die Arbeitermiliz zur Volksmiliz umgenannt und wirkten bis Ende 1952 unter Innenministerium, bzw. Ministerium der National-sicherheit. Seit 1.1.1953 nahmen die Führung offiziell die Organe der kommunistischen Partei über. Die Zahl der Volksmilizteilnehmer stieg rasch auf. Anfang der 60-er waren in der Slowakei in den Einheiten mehr als 16 000 Kommunisten. Es wurde die Organisation von Volksmiliz perfektioniert und auch der Gebrauch in der Friedens- und Kriegszeit klar gemacht. In die Rüstung wurden neue Waffen, wie Sturmgewehre, leichte und schwere Maschinengewehre, Panzerabwehrwaffen und Minenwerfer, es wurde Verbindungsmaterial und Verkehrstechnik modernisiert. Dann wurde die Zusammenarbeit zwischen der Volksmiliz und Armee, Streitkräfte, Grenz- und Innenwache weiter entwickelt. In der Hälfte der 60-er zeigten sich die ersten Ansichte über Aufhören „der historischen Aufgabe“ der Volksmiliz, die einigermaßen den Kampf um die Existenz in der Versuchszeit um eine Reform des kommunistischen gesellschaftlichen Systems in der Tschechoslowakei vorzeigten.

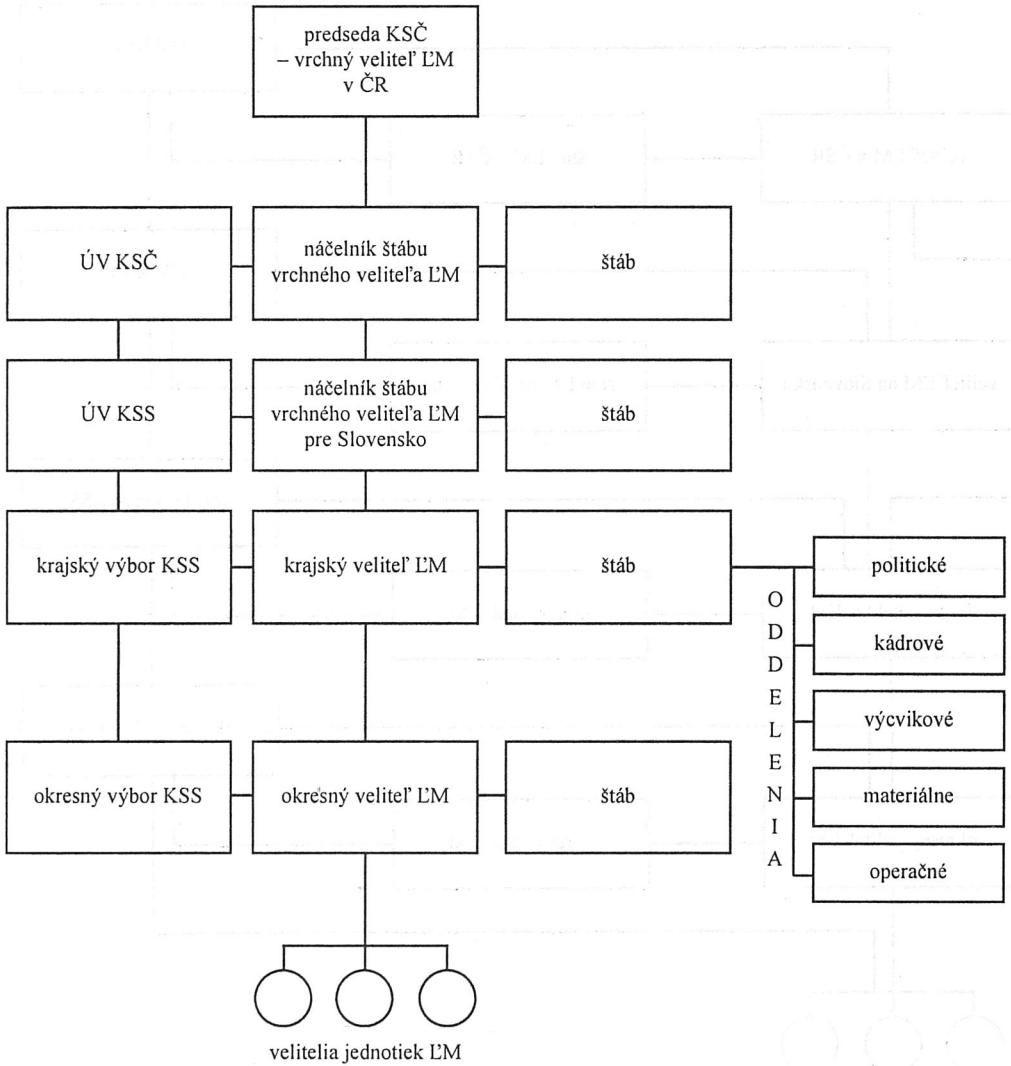
```

graph TD
    MV[Ministerstvo vnútra*)] --- HS[Hlavný štáb LM]
    MV --- PV[Povereníctvo vnútra]
    HS --- UVKS[ÚV KSČ]
    HS -.-> SS[štáb LM na Slovensku]
    HS -.-> VZNB[veliteľ ZNB na Slovensku]
    SS --- KSL[krajský štáb LM]
    KSL --- OSL[okresný štáb LM]
    OSL --- ZJ[základné jednotky LM]
    PV -.-> VZNB
    PV -.-> SS
    VZNB --- KV[krajský veliteľ ZNB]
    KV --- OV[okresný veliteľ ZNB]
    OV --- VS[veliteľ stanice ZNB]
    VS --- ZJ
    KML[krajská miličná štvorka] -.-> KSL
    OML[okresná miličná štvorka] -.-> OSL
  
```

The diagram illustrates the organizational structure of the Ministry of Internal Affairs (MvR). At the top is the Ministerstvo vnútra*) (Ministry of Internal Affairs). It oversees the Hlavný štáb LM (Main Staff of the Ministry of Internal Affairs) and the Povereníctvo vnútra (Internal Security Office). The Hlavný štáb LM is connected to ÚV KSČ (Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia) and has a dashed line connection to the štáb LM na Slovensku (Staff of the Ministry of Internal Affairs in Slovakia). The štáb LM na Slovensku oversees the krajský štáb LM (Regional Staff of the Ministry of Internal Affairs) and the okresný štáb LM (District Staff of the Ministry of Internal Affairs). The krajský štáb LM oversees the okresný štáb LM, which in turn oversees the základné jednotky LM (Basic units of the Ministry of Internal Affairs). The Povereníctvo vnútra has a dashed line connection to the veliteľ ZNB na Slovensku (Commander of the ZNB in Slovakia) and a solid line connection to the štáb LM na Slovensku. The veliteľ ZNB na Slovensku oversees the krajský veliteľ ZNB (Regional Commander of the ZNB), who oversees the okresný veliteľ ZNB (District Commander of the ZNB), who oversees the veliteľ stanice ZNB (Station Commander of the ZNB). The veliteľ stanice ZNB oversees the základné jednotky LM. The krajská miličná štvorka (Regional Military Quadruple) is connected to the krajský štáb LM, and the okresná miličná štvorka (District Military Quadruple) is connected to the okresný štáb LM.

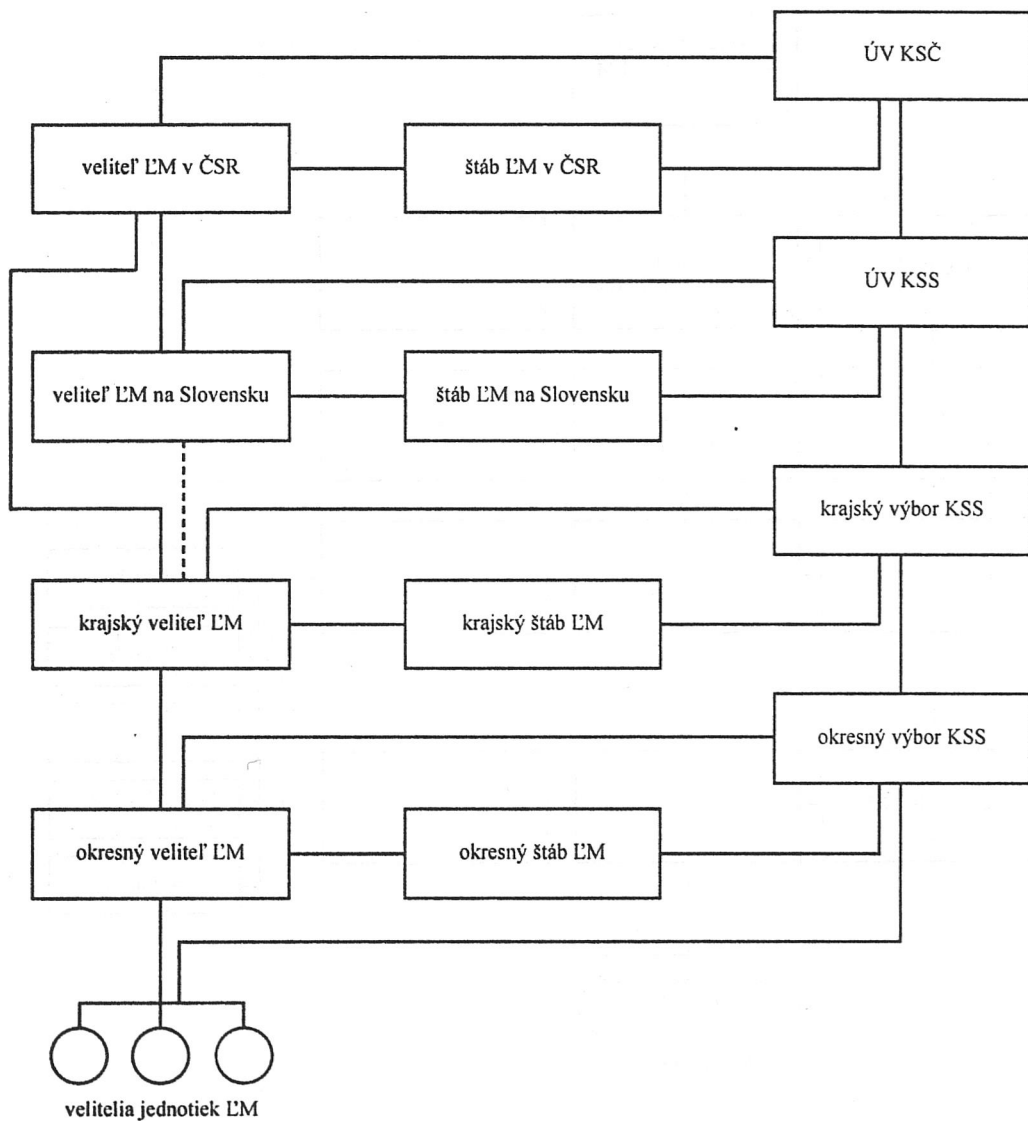
*) Od roku 1950 Ministerstvo národnej bezpečnosti

ŠTRUKTÚRA RIADIACICH ORGÁNOV ĽUDOVÝCH MILÍCIÍ SCHVÁLENÁ V ROKU 1952

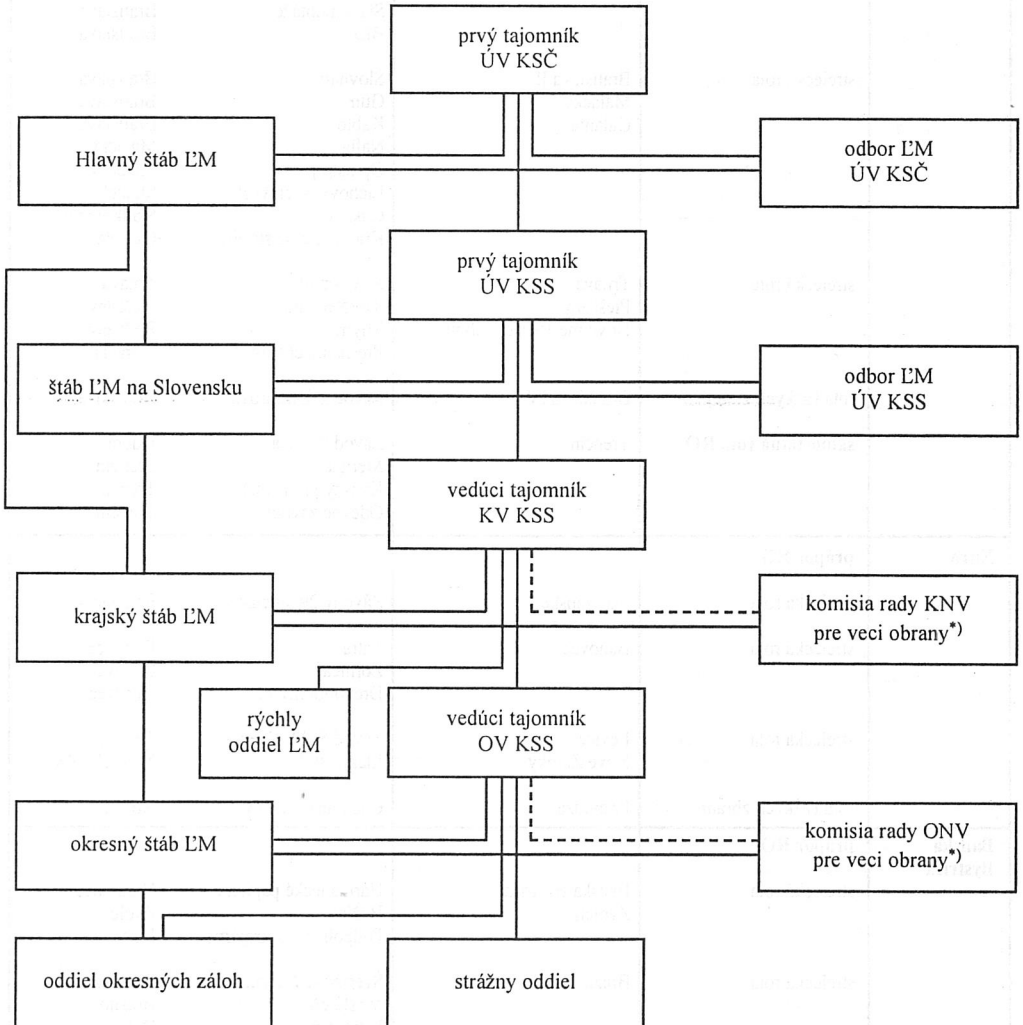
Príloha č. 3

RIADENIE ĽUDOVÝCH MILÍCIÍ OD NOVEMBRA 1953

Príloha č. 4

RIADENIE ĽUDOVÝCH MILÍCIÍ OD 1. 1. 1956

*) Od roku 1959 komisie obrany pri KV KSS a OV KSS

Kraj	Jednotka	Zloženie z okresov	Závody
Bratislava	prápor RO		
	strelecká rota	Bratislava III. Bratislava IV.	Pivovar Vinárske závody Vodáreň Závod J. Dimitrova Závod Mieru Stollwerk Stavomontáže BEZ Bratislava Bratislava Bratislava Bratislava Bratislava Bratislava Bratislava
	strelecká rota	Bratislava II. Malacky Galanta	Slovnaft Gumon Kablo Nafta Oprastroj Liehový priemysel Cukrovar Kraj. opravňa strojov Bratislava Bratislava Bratislava Malacky Malacky Malacky Sládkovičovo Galanta
	strelecká rota	Tmava Piešťany Nové mesto nad Váhom	Kovosmalt Kovotechma Mlyny Presná mechanika Tmava Piešťany Piešťany Stará Turá
	rota ťažkých zbraní	Bratislava IV.	Závod J. Dimitrova Bratislava
	samosiatná rota RO	Trenčín	Závod 9. mája Merina Kvasný priemysel Odevné závody Kubrá Trenčín Trenčín Trenčín
Nitra	prápor RO		
	strelecká rota	Partizánske	Závody 29. augusta Partizánske
	strelecká rota	Bánovce	Tatra Zornica Drevopriemysel Bánovce Bánovce Uhrovec
	strelecká rota	Levice Nové Zámky	Závod S. M. Kirova Elektrosvit Tlmače Nové Zámky
	rota ťažkých zbraní	Prievidza	Chemické závody Nováky
Banská Bystrica	prápor RO		
	strelecká rota	Banská Bystrica Zvolen	Harmanecké papierne Bučina Podpolianske strojárne Harmanec Zvolen Detva
	strelecká rota	Brezno	Švermove železiarne Mostáreň Petrochema Sigma Podbrezová Brezno Dubová Závadka
	strelecká rota	Lučenec	Poľana Slov. magnezit. závody Kovosmalt Opatová Lovinobaňa Fiľakovo
	rota ťažkých zbraní	Kremnica	Závod SNP Žiar nad Hronom

Kraj	Jednotka	Zloženie z okresov	Závody
Žilina	prápor RO		
	strelecká rota	Žilina	Považské chem. závody Cementáreň V.Širokého Slovena Žilina Lietavská Lúčka Žilina
	strelecká rota	Martin	Závody J. V. Stalina Hlavné dielne Martin Vrútky
	strelecká rota	Ružomberok	Závod V. I. Lenina Grafcelpap Technocelpap Rybárpole Ružomberok Ružomberok
	rota ťažkých zbraní samostatná rota RO	Považská Bystrica Ilava	Považské strojárne Považská Bystrica Závody K. J. Vorošilova Dubnica Závody všeob. stôjárnenstva Dubnica
Košice	prápor RO		
	strelecká rota	Košice	Východoslov. strojárne Košice Verejné služby Košice Východoslov. tehelne Košice Pivovar Košice Východoslov. elektrárne Košice Okr. priem. kombinát Košice Pozemné stavby Košice Dopravný podnik Košice Magnezitka Baňa Košice
	strelecká rota	Gelnica	Východoslov. strojárne Kovohuty Moravské elektr. závody Prakovce Krompachy Krompachy
	strelecká rota	Poprad	Chemosvit Tatrasvit Tatrabagónka Tatrasmalt Svit Svit Poprad Matejovce
	rota ťažkých zbraní	Revúca	GŽB Slov. magnezit. závody Lubeník Lubeník
Prešov	strelecká rota	Prešov	Križik – Dukla Prešov
		Snina Michalovce	Mäso priemysel Vihorlat Chemko Prešov Snina Strážske

Poznámka:

Do organizačnej štruktúry práporu rýchlych oddielov LM ďalej patrila ženijná čata, spojovacia čata, prieskumná čata, hospodárska čata a práporné obväzisko. Tieto jednotky boli vytvorené vo všetkých krajoch okrem kraja Prešov.

Spracované podľa:

SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 27. 6. 1958 – Správa o činnosti ľudových milícií za rok 1957 – 1958.

ORGANIZÁCIA A POČTY ĽUDOVÝCH MILÍCIÍ K 15. 7. 1960

Kraj	Okres	Počet členov práporov RO a samostatných špeciálnych jednotiek	Okresné zálohy				Počet členov strážnych oddielov	Spolu osôb
			Počet sam. jednotiek			Počet členov		
			družstvo	čata	rota			
Západo- slovenský	Bratislava mesto	592	—	4	—	116	410	1118
	Bratislava vidiek	—	—	2	—	58	349	407
	Dunajská Streda	—	—	2	—	58	215	273
	Galanta	—	—	2	—	58	255	313
	Komárno	31	—	2	—	58	199	288
	Levice	37	—	2	—	58	273	368
	Nitra	149	—	3	—	87	268	504
	Nové Zámky	—	—	2	—	58	246	304
	Senica	—	—	2	—	58	249	307
	Topoľčany	18	—	3	—	87	447	552
	Trenčín	—	—	—	1	175	620	795
	Tmava	—	—	—	1	175	627	802
	Vlastné veliteľstvo	—	—	—	—	—	—	8
	S P O L U	827	—	24	2	1046	4158	6039
Stredo- slovenský	Banská Bystrica	236	—	2	—	58	348	642
	Čadca	—	3	—	—	24	86	110
	Dolný Kubín	—	—	1	—	29	110	139
	Lučenec	18	—	1	1	204	594	816
	Liptovský Mikuláš	—	—	1	1	146	327	473
	Martin	177	—	3	—	87	351	615
	Považská Bystrica	190	—	4	—	116	436	742
	Prievidza	—	—	3	—	87	213	300
	Rimavská Sobota	—	—	3	—	87	137	224
	Zvolen	135	—	1	—	29	170	334

Vojenská história

Kraj	Okres	Počet členov práporov RO a samostatných špeciálnych jednotiek	Okresné zálohy				Počet členov strážnych oddielov	Spolu osôb
			Počet sam. jednotiek			Počet členov		
			družstvo	čata	rota			
	Žiar nad Hronom	86	–	2	–	58	255	399
	Žilina	225	–	3	–	87	188	500
	Vlastné veliteľstvo							18
	S P O L U	1067	3	24	2	1012	3215	5312
Východo- slovenský	Košice	38	–	1	1	146	285	469
	Bardejov	–	–	1	–	29	89	118
	Humenné	–	–	3	–	87	165	252
	Micha- lovce	–	–	3	–	87	172	259
	Poprad	259	–	4	–	116	157	532
	Prešov	56	–	3	–	87	184	327
	Rožňava	68	–	4		116	438	622
	Spišská Nová Ves	201	–	5	–	145	340	686
	Trebišov	–	–	3	–	87	257	344
	Vlastné veliteľstvo							18
	S P O L U	622	–	27	2	900	2087	3627
Slovensko		2516	3	75	5	2958	9460	14 978

Spracované podľa: SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 1039, Materiály zo zasadnutia Byra ÚV KSS 1960 – Správa o reorganizácii jednotiek ľudových milícií na Slovensku.

POČTY PRÍSLUŠNÍKOV ĽUDOVÝCH MILÍCIÍ NA SLOVENSKU V ROKOCH 1950 – 1966

Kraj	Stav k																	
	31.12. 1950		31.12. 1953		18.2. 1955		31.8. 1958		31.1. 1959		1.1. 1961		31.1. 1962		27.3. 1965		31.12. 1966	
	Plán.	Skut.	Plán.	Skut.	Plán.	Skut.	Plán.	Skut.	Plán.	Skut.	Plán.	Skut.	Plán.	Skut.	Plán.	Skut.	Plán.	Skut.
Bratislava	6000	?	5000	4493	3500	4554	3600	3597	3700	3756								
Nitra	2500	?	4500	2932	2000	3662	2300	2228	2300	2377								
Banská Bystrica	1500	?	2000	1943	2000	2530	2400	2270	2400	2427								
Žilina	4500	?	4000	3816	2300	3905	2500	2340	2500	2438								
Košice	4500	?	5000	3862	2500	3463	2450	2368	2450	2454								
Prešov	1000	?	1500	1015	750	1350	995	985	1000	983								
Západoslovenský											6300	6055	6823	6566	6600	6513	6880	6618
Stredoslovenský											5600	5439	5600	5693	5600	5667	5600	5734
Východoslovenský											4100	4070	4100	4018	4100	4057	4100	4030
S P O L U	20000	?	22000	18061	13050	19464	14245	13788	14350	14435	16000	15564	16523	16277	16300	16237	16580	16382

Spracované podľa: SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, Materiály zo zasadnutí Predsedníctva a Byra ÚV KSS v uvedených rokoch.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

PREDPOKLADY VOJENSKEJ OBRANY RAKÚSKEJ HALIČE PRED PRVOU SVETOVOU VOJNOU

BOHUŠ KLEIN

B. KLEIN: Assumptions of Military Defence of Austrian Halič Prior to World War I. *Vojenská história*, 3, 2, 1999, pp 71 – 76, Bratislava.

Halič became part of Austrian Monarchy in the second half of 18th century at the moment of dividing Polish kingdom among Russia, Prussia and Austria. The author pays considerable attention to greater particulars of historical development of the issue concerning Halič as an object of big-power and relating military concerns since the second half of 19th century.

The core of the contribution is to outline military-strategic proposals, attempts and steps of the Austrian military command for the defence of Halič between the second half of 19th century and the break-out of World War I. The author points at the ever appearing dispute between what the Austrian strategist believed in and what the Habsburg monarchy was capable of doing for this kind of defence. The author indicates that Austria-Hungary did not manage to use Halič as front filed of Monarchy for military purposes. Ultimately, the land of Halič did not pay off to the Austrian Monarchy.

Military History. Europe. Halič – conceptual questions of military defence in 19th Century.

Boje v Karpatoch medzi rakúsko-uhorskou a ruskou armádou v rokoch 1914 – 1915 v období prvej svetovej vojny boli vyvrcholením a vlastne zavŕšením protirečivých geopolitických, ale najmä mocenských a s tým súvisiacich vojenských záujmov troch európskych veľmocí v tomto geografickom priestore. Tu na území dnešného Poľska a západných oblastí dnešnej Ukrajiny a Bieloruska sa stretávali záujmy Ruska, Nemecka (do roku 1871 Pruska) a Rakúsko-Uhorska (do roku 1867 Rakúska). Veľmocenské záujmy týchto troch štátov sa v zásade premietli do troch delení poľského kráľovstva v druhej polovici 18. storočia, a to v rokoch 1772, 1793 a 1795.¹ Vtedy Halič so západnou Bukovinou definitívne pripadli habsburskej monarchii ako jej dedičné krajiny, administratívno-správne a vojensky priamo riadené z Viedne. Otázky spojené s významom Haliče z hľadiska jej hospodárskeho a spoločensko-kultúrneho, regionálneho a etnického vývoja v rámci monarchie nám totiž dávajú aj nepriame odpovede na príčinnosť a samotný priebeh bojov v Karpatoch v prvej svetovej vojne. V tejto súvislosti sa vynára aj hľadanie odpovede na základnú otázku, či vojenský zábor Haliče a jej začlenenie do habsburskej monarchie v 18. storočí bolo pre Rakúsko prínosom alebo nie. Preto keď spätne chceme analyzovať boje v Karpatoch počas prvej svetovej vojny, musíme sa dotknúť problematiky vývoja samotnej Haliče v rámci rakúskej monarchie, ako aj problematiky veľmocenskej politiky v tomto geografickom priestore, ktorý leží na najdôležitejšom geostrategickom smere Európy, a to na osi Berlín – Moskva a naopak. Vojenské aspekty obrany rakúskej Haliče pred útokom ruských vojsk zo severovýchodu sa preto v 19. storočí stali najpálčivejším problémom zahraničnej a vojenskej politiky rakúskej monarchie. Tieto skutočnosti nás preto oprávňujú vysloviť základnú pracovnú tézu, že boje v Karpatoch a na severovýchodnom Slovensku v rokoch 1914 – 1915 boli zákonitým dôsledkom stretu veľmocenských záujmov po rozdelení Poľska v druhej polovici 18. storočia v tomto priestore. Rakúsku vtedy išlo o rozšírenie územia monarchie so všetkými výhodami, ale aj nevýhodami, s výdavkami

¹ARNOLD, S. – ZYCHOWSKI, M.: Stručné dejiny Poľska. Obzor, Bratislava 1965, s. 64 – 73. K všeobecným vzťahom Poľska a Slovenska v minulosti pozri KUČERA, M.: Slováci a Poliaci v minulosti. In: Sborník FFUK, roč. XII. – XIII. (1961 – 1962), s. 247 – 190.

a príjmami, ktoré plynuli do viedenskej štátnej pokladnice z tohto územného zisku. Halič počas celej svojej príslušnosti do monarchie predstavovala pre Viedeň výnosnú poľnohospodársko-servisnú základňu (soľ, ropa), ale najmä zásobáreň vojakov pre cisársko-kráľovskú armádu. Bolo to územie s dobre rozvinutou remeselnou-manufaktúrnou a od druhej polovice 19. storočia priemyselnou výrobou, najmä v Krakove (Krakov definitívne pripadol Rakúsku až v roku 1846), Ľvove a Przemysli.² Cez Halič viedli dôležité cesty transeurópskeho obchodného významu. Bola to cesta z Kyjeva cez Ľvov (Lemberg) do Krakova a ďalej do západnej Európy a cesta zo Sedmohradska, resp. východného Uhorska cez Košice – Prešov – Žmigrod do Gdanška a východopruských miest. Tieto suchozemské cesty, pochopiteľne, doplňovali aj splavné toky riek Visly a jej prítokov, ako Popradu, Dunajca, Sanu a Bugu.³ Nerastné bohatstvo, remeselná a priemyselná výroba a obchod neboli dôležité len pre Halič, ale predstavovali významný zdroj príjmov do štátnej pokladnice v podobe daní, výnosov z ciel, obchodov a pod. Preto nie náhodou sa po začlenení Haliče do monarchie jej územie stalo dedičnou krajinou Rakúska, neskôr Predlitavska. Monarchia obsadila Halič vlastným vojskom, ktoré stacionovala hlavne v Krakove, Ľvove a Przemysli. Začlenenie Haliče do monarchie sa odrazilo aj v geopolitických dejinách Slovenska. Stalo sa tak v roku 1772 pri prvom delení Poľska, keď sa do Uhorska vrátilo 13 spišských miest a okrem nich hrady a mestá: Ľubovňa, Podolíneč a Hniezdne, ktoré v roku 1412 záložoval uhorský kráľ a cisár Žigmund Luxemburský poľskému kráľovi Vladislavovi Jagelovskému.⁴ Pričlenením Haliče do habsburskej monarchie prestala byť severná časť Slovenska so štátnou hranicou na chrbátoch Západných a Východných Karpát pohraničným územím uhorsko-poľského pomedzia, ale Slovensko sa stalo v rámci Uhorska vnútrozemnou súčasťou rakúskeho cisárstva. Geopolitický vývoj územia Slovenska sa touto poslednou územnou zmenou na Spiši v podstate dovŕšil a stabilizoval až do roku 1918, keď vznikla Česko-Slovenská republika.

Zahraničnopolitické a diplomatické vzťahy medzi Rakúskom a Ruskom, s ktorým Rakúsko zhruba hraničilo na riekach Bug a Dnester, sa po delení Poľska a napoleonských vojnách v zásade utužili a nezaznamenali väčšie politické otrasy až do začiatku druhej polovice 19. storočia. Vysvetlením tohto momentu bola skutočnosť, že ich spájali približne spoločné geopolitické a geostrategické záujmy tak proti Turecku, ako aj proti stále silnejúcemu Prusku. Pruskí králi hohenzolernovskej dynastie totiž v hospodárskej, diplomatickej, ale najmä vo vojenskej rovine čoraz častejšie nastoľovali otázku svojich hegemonistických záujmov na európskom kontinente. V tomto prípade Prusko vyťažilo vo svoj prospech porážku Francúzska v napoleonských vojnách. Viedenský kongres v roku 1815 len potvrdil vzostup Pruska medzi európske veľmoci. V prvej polovici 19. storočia sa už začali črtáť kontúry vojensko-diplomatickej politiky Pruska, ktoré vedené úsilím o zjednotenie nemeckých štátov pod vlastnou hegemoniou, budovalo základy protifrancúzskej politiky na kontinente, a od druhej polovice 19. storočia aj protianglickú protiváhu na svetových oceánoch. V prvej polovici 19. storočia sa začala kryštalizovať aj zahraničná politika Rakúska v smere udržania si vedúceho postavenia v Nemeckom spolku a v smere svojej geopolitickej expanzie k Jadranskému moru a na juhovýchod, do oblasti Balkánu. V tomto smere Rakúsko narážalo na záujmy Osmanskej ríše, ktorá sa nemienila vzdať svojich balkánskych území. Od druhej polovice 19. storočia tu narážalo aj na záujmy ruského cárskeho impéria, tradične podporujúceho oslobodzovacie hnutia slovanských Srbov a Bulharov spod tureckej nadvlády.⁵ Na pozadí tejto zložitej medzinárodnopolitickej situácie vystúpila do popredia ešte v prvej polovici 19. storočia vojensko-

²ARNOLD, S. – ZYCHOWSKI, M.: *Stručné...*, c. d., s. 75.

³HALAGA, O. R.: *Košice – Balt. Košice*. 1975, s. 102 – 115.

⁴SUCHÝ, M.: *Spišské mestá v poľskom zálohu*. In: *Spišské mestá v stredoveku*. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice 1974, s. 55 – 89. K vývoju slovensko-poľského pomedzia pozri BIELOVODSKÝ, A.: *Severné hranice Slovenska*. Vydaťa Ústredná správa Slovenskej ligy v Bratislave bez uvedenia roku vydania (asi rok 1946).

⁵*Dejiny diplomacie*. I. díl. Praha 1961, s. 445 – 478.

strategická obrana Haliče a pohoria Karpát proti prípadnému vojenskému útoku, tak zo strany Ruska, ako aj Pruska. Vzájomnú nedôveru medzi Rakúskom, Pruskom a Ruskom azda najvýstižnejšie charakterizuje skutočnosť, že vzápätí po Viedenskom kongrese vypracoval Ján Habsburský (1782 – 1859) následník habsburského trónu, písomný elaborát, ktorý sa zaoberal problematikou výstavby krajinských pevností. Prvoradú pozornosť v ňom venoval obrane Haliče a pohoria Karpát pred prípadným útokom ruských vojsk. Podľa neho hrozilo Rakúsku najväčšie nebezpečenstvo zo strany Ruska, ktoré sa mohlo za priaznivej medzinárodno-politickej situácie ľahko zmocniť Haliče a západnej Bukoviny a prechodom cez karpatské priesmyky preniknúť do nížin Karpatskej kotliny. Rýchly postup ruských vojsk ku karpatskému pohoriu cez Halič by podľa neho uľahčovala rovinatá konfigurácia terénu a nedostatočne chránené hranice s Ruskom, ktoré sa neopierali o pevné geografické prekážky, ako napríklad o súvislé toky väčších riek ani o vojenské pevnosti na strategických prístupoch ku Karpatom zo severného smeru. Následník trónu Ján Habsburský vyslovil už vtedy z hľadiska vojenskej stratégie Rakúska veľmi závažnú myšlienku, že v prípade porážky rakúskej armády v Haliči, by ruským vojskám nič nebránilo v ich ďalšom postupe ku karpatským priesmykom východného Slovenska. Po ich prekročení by mohol nasledovať vpád do nížin Karpatskej kotliny, kde by mohli počítať s podporou slovanských národov. Aby sa predišlo tomuto katastrofickému scenáru, navrhol, aby v Haliči postavili pevnosť v Przemysli a na východnom Slovensku pevnosti v Prešove a Tokaji. Navrhol tiež vybudovanie prírodných pevnostných zátarasov na všetkých komunikačne frekventovaných a priechodných východokarpatských priesmykoch.⁶

Tento vojenskostrategický návrh, tak ako ďalšie, viac-menej modifikované návrhy z prvej polovice 19. storočia skončili v archíve Komisie pre výstavbu ríšskych pevností vo Viedni. A to z celkom prozaického dôvodu. Rakúska monarchia jednoducho nemala na výstavbu pevností a vybudovanie účinných obranných zariadení v Karpatoch finančné prostriedky. Rakúska generalita si tento vojenskostrategický nedostatok uvedomovala, a preto absenciu kľúčových pevností začala zhruba od polovice 19. storočia nahradzovať zvýšením počtov vojakov s efektívnou organizačnou teritoriálnou štruktúrou armády v tomto priestore. Rakúska armáda sa v zásade členila na spoločnú cisársko-kráľovskú armádu, vrátane námorníctva a domobranu (vlastibranu), z ktorej sa po rozdelení monarchie v roku 1867 konštituovali samostatné vojská pôsobiace v oboch jej častiach. Zatiaľ čo spoločná armáda podliehala ministerstvu vojny vo Viedni, domobrany podliehali príslušným ministerstvám vo Viedni a v Budapešti. Pôvodne sa počítalo s nasadením domobrán len do podporných vojenských akcií v rámci spoločnej armády na územiach dedičných krajín monarchie a Uhorska. Ich nasadenie mimo týchto území museli schváliť parlamenty oboch duálnych krajín monarchie. Od roku 1886 sa zaviedla nová organizačná štruktúra vojska v monarchii, ktorá si vyžiadala aj administratívne a organizačné rozčlenenie armády do krajinských a oblastných veliteľstiev a obvodov.⁷ Do roku 1848 sa na území Haliče vytvorili vojenské oblastné okruhy a veliteľstvá v Krakove označené rímskou I., veliteľstvo a okruh v Przemysli (X.) a veliteľstvo a okruh vo Lvove (XI.). Doplnováciami obvodmi pre Krakov boli: Wadowice, Nowy Sandec a Tarnów; pre Przemysl to bol Rzeszów, Jaroslaw, Gródek-Jagielónsky, Sambor a Stryj; pre Lvov to bol Zloczow, Tarnopol, Brzecsany, Stanislaw, Kolomej a Czernowcz. Pomerne samostatne operovala flotila vojenských lodí na rieke Visle, pre ktorú sa zaužíval názov „vislianska flotila“. Spustili ju na vodu vo februári 1890 a velil jej podplukovník Potiorek.⁸

K problematike výstavby vojenských pevností v Haliči sa rakúska generalita vrátila v roku 1850, keď pod vedením hlavného ubytovateľa armády Hessa vypracovala Komisia pre výstavbu ríšskych pevností veľkoryso koncipovaný, ale v podstate už vtedy nerealizovateľný plán

⁶Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918. Band V. (Die Bewafnete Macht. Wien 1987, s. 176.

⁷DANGL, V.: Systém doplňování rakúsko-uhorskej armády so zreteľom na Slovensko. In: Vojenské obzory (H), roč. 2, príloha č. 3/95, s. 4 – 5.

⁸Die Habsburgermonarchie, c. d., s. 167, 737.

obrany Haliče pred útokom ruských vojsk. Termín spracovania tohto plánu je z medzinárodnopolitického hľadiska na prvý pohľad ťažko pochopiteľný, najmä keď si uvedomíme, že len nedávno ruská armáda porazila a krvavo potlačila maďarskú revolúciu v roku 1849. To svedčí o tom, že Viedeň ani v časoch proklamovaného priateľstva a mieru ruskému cárovi vôbec nedôverovala. Podľa tohto plánu mali predpokladanému útoku ruskej armády zabrániť v Haliči a západnej Bukovine tieto pevnosti: Krakov, Przemysl, citadela vo Ľvove, citadela v Tarnove a pevnosť v Zalesčikove na rieke Dnester. Pre nedostatok finančných prostriedkov sa realizovala len časť z uvažovaných prác, napriek tomu, že rakúska generalita každoročne požadovala a urgovala pridelenie finančných prostriedkov. Z vojenskostrategického hľadiska si práve vojenský stratégovia rakúskej monarchie v plnom rozsahu uvedomovali nebezpečenstvo, ktoré ohrozovalo mnohonárodnostný štát zo severovýchodného smeru, teda od Ruska.⁹ Halič bez dostatočne silných vojenských pevností bola početnejšej ruskej armáde vydaná na pospas; dokonca ani rieky so širokým záplavovým územím neposkytovali obrane rakúskeho územia náležitú oporu. Pre monarchiu tak hrozilo akútne nebezpečenstvo, lebo v prípade porážky rakúskej armády v Haliči, tá by nemohla dostatočne flexibilne a rýchlo ustúpiť smerom na juh ku karpatským priesmykom v kraji s nedostatočne vybudovanými komunikáciami. Problematikou výstavby vojenských pevností sa v roku 1855 zaoberala spomenutá Komisia za prítomnosti samotného cisára Františka Jozefa, ale znovu, vinou nedostatku finančných prostriedkov, bola odsúhlasená len výstavba opevnenia mesta Krakova a silne obmedzené a redukované práce na výstavbe pevností v Przemysli, Ľvove a Zalesčikove na Dnestri. Pôvodne rozpočítavané náklady na ich výstavbu sa zo 160 – 180 miliónov zlatých nakoniec scvrkli na 70 miliónov, ktoré ešte rozčlenili do dvoch časových etáp. To znamenalo, že v prvých šiestich rokoch sa mala dostavať pevnosť v Krakove, Komárne a v Budíne a v druhej etape v priebehu ôsmich rokov pevnosť v Zalesčikove na Dnestri a v Prešove. Cisár nakoniec v roku 1858 rozhodol opevniť v Haliči len Krakov a Przemysl; na výstavbu prípadne dostavbu ostatných uvažovaných vojenských pevností, sa jednoducho už neušli nijaké finančné prostriedkov.¹⁰ Rusko však opevnenia na svojom území na hraniciach s Haličou stavalo. Ich kľúčovou pevnosťou bol Podolsk-Kamenskij. Nazdávame sa, že rozhodnutie o výstavbe kľúčových rakúskych pevností v Krakove a Przemysli ovplyvnili analýzy rakúskych vojenských stratégov, ktorí predpokladali, že v prípade vojny ruské vojská povedú svoj útok na týchto dvoch strategických smeroch: 1) Krakov – Morava – Viedeň alebo 2) Przemysl – Dukla – Prešov – Budapešť – Viedeň.¹¹ Na margo týchto predpokladov rakúskej generality z druhej polovice 19. storočia treba povedať, že uvažovali správne, lebo ruské vojská druhý strategický smer na Przemysl – Duklu a Prešov využili začiatkom prvej svetovej vojny v rokoch 1914 – 1915, keď prekročili Karpaty a prenikli na východné Slovensko.

V 70. rokoch 19. storočia uvažovali vojenské strategickooperačné plány rakúskeho ministerstva vojny v spojení s Nemeckom o tom, že spoločnými údermi rakúskych a nemeckých armád z východného Pruska a Haliče odrežú ruské pevnosti na Visle od vnútrozemia a následne ich zničia. To, pochopiteľne, za predpokladu, že spojené nemecké a rakúsko-uhorské vojská porazia v rozhodujúcej bitke ruskú armádu na západných hraniciach Ruska. V opačnom prípade by sa totiž bola opakovala v modifikovanej podobe situácia z čias napoleonských vojen, keď Napoleon v úsilí poraziť Rusov v jednej rozhodujúcej bitke bol nútený postupovať za ustupujúcou ruskou armádou do hĺbky rozľahlých ruských plání. S vojenským útokom na Moskvu rakúsky a ani nemecký generálny štáb nikdy vážne nepomýšľali, lebo vychádzali zo správnej úvahy, že čím dlhšie by trvala vojna, tým viac by sa prejavila prevaha ruskej armády v jej početnosti a vo výhodách vyplývajúcich z využitia rozsiahleho teritória pre manévrowanie, prípadne pre partizánsku vojnu. Azda odrazom tejto vojenskostrategickej úvahy bola reforma

⁹Tamže, s. 178 – 180.

¹⁰Tamže, s. 180.

¹¹Tamže, s. 181.

v organizácii rakúskej brannej moci z rokov 1882 – 1883, ktorej podstatou bola mobilizácia teritoriálnych jednotiek Landwehru a Honvédov, ktoré by sa svojimi mierovými zálohovými počtami čo najviac približovali početnosti armády v prípade vojny.¹² V tejto súvislosti treba vo vzťahoch Rakúska a Ruska zaregistrovať dôležitý historický medzník. Bol ním vznik Trojspolku, vojenského zmluvného paktu troch mocností na európskom kontinente, a to: Nemecka, Rakúska-Uhorska a Talianska. Jeho vznikom v roku 1882 sa zmiernili rakúsko-talianske rozpory, pričom Taliansko v zhode s mocenskou nemeckou orientáciou pritvrdilo svoju protifrancúzsku politiku. Podpísaním Trojdohody medzi Anglickom, Francúzskom a Ruskom v roku 1907 vznikla politická a vojenská koalícia ako protiváha Trojspolku. Vznikom oboch týchto koalícií sa svet rozdelil na dve silné vojenské zoskupenia, ktoré začali intenzívne zbrojiť v očakávaní príhodného času na vojenské vyriešenie nezmieriteľných vzájomných protirečení.¹³

Vojna s Ruskom bola pre Rakúsko-uhorskú monarchiu v tomto čase nemysliteľná a nereálna. Rozmach zbrojárskej výroby a organizačná reforma ruskej armády v 80. rokoch 19. storočia priviedli viedenský generálny štáb z obavy pred silnejúcim potenciálom ruskej armády k myšlienke preventívneho útoku proti Rusku v spojení s Nemeckom. Bismarck a Nemecko však Viedni jednoznačne dali najavo, že hlavným nepriateľom Trojspolku v tom čase už nebolo Rusko, ale Francúzsko, a preto Rakúsko-Uhorsko pri zamýšľanom preventívnom útoku proti Rusku nemohlo počítať s nemeckým spojenectvom a vojenskou pomocou.¹⁴

Koncom storočia sa začala intenzívna modernizácia a prezbrojovanie rakúsko-uhorskej armády, pre ktorú sa v armáde zaužíval názov „druhá technická revolúcia“. Zlepšili sa poľné telegrafy a telefóny, začalo činnosť vojenské letectvo (kpt. Schempluk roku 1897 položil základy aerofotogrametrie), roku 1898 sa do armády zaradili prvé vojenské automobily. V tom istom roku zaradili do výzbroje vojska 24 cm mažiari (M98). Jeho zaradenie otvorilo éru ťažkého delostrelectva, ktoré dosiahlo vrchol v legendárnom 30,5 cm mažiari (M 11), neskôr namontovanom na auto Ferdinand Porsche. Vo výpočte modernizácie zbrojárskej techniky a výzbroje rakúsko-uhorskej armády by sme mohli ešte dlho pokračovať; zbrojili a na vojnu sa pripravovali štáty oboch vojenských zoskupení, aj Trojspolku, aj Trojdohody. Na pozadí týchto skutočností vojenská mašinéria monarchie presadila v roku 1912 branný zákon, ktorým sa zaviedla všeobecná dvojročná prezenčná služba. Súčasne sa správno-administratívnymi predpismi zvýšil počet príslušníkov Landwehru a Honvédov. K prípravám Rakúsko-Uhorska na vojnu prispela aj vojenská legislatíva vydaním zákonného predpisu „Výnimočné opatrenia pre prípad vojny“, ktorý v prípade vojny okrem konfiškácie majetkov a tovarov zaviedol aj trest smrti za vlastizradu a ďalšie ťažké tresty za previnenia počas vojny.¹⁵

V roku 1911, teda rok pred prijatím branného zákona, sa v podduklianskom kraji tak z dnešnej slovenskej, ako aj poľskej strany, vo vtedajšej Haliči, uskutočnili spoločné, veľkoryso koncipované manévry rakúsko-uhorskej armády. Ústrednou myšlienkou cvičenia bola obrana Východných Karpát pred útokom ruských vojsk. Osobne sa na nich zúčastnil aj následník trónu František Ferdinand d'Este. Jeho prítomnosť na manévroch akoby symbolicky zvýrazňovala správnu analýzu rakúskeho generálneho štábu, že najcitlivejším miestom obrany monarchie bude v prípade vojny a útoku ruských vojsk zo severovýchodu práve územie Haliče.¹⁶ Následný priebeh udalostí tento predpoklad v plnom rozsahu potvrdil. Dňa 28. júna 1914

¹²Tamže, s. 181. K celkovej problematike pozri štúdiu DANGL, V.: Vývoj, organizácia, vnútorná štruktúra a dislokácia pozemných síl rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska v rokoch 1868 – 1914. In: Sešity příspěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády, č. 4 – 5. Vojenský historický ústav Praha 1977, s. 59 – 67.

¹³Dějiny diplomacie. Díl II., Praha 1965, s. 152, 501, 545.

¹⁴Die Habsburgermonarchie, c. d., s. 125.

¹⁵Tamže, s. 126 – 166. Pozri tiež MALÝ, K. – SIVÁK, F.: Dejiny štátu a práva Česko-slovenska do roku 1918. Obzor, Bratislava 1992, s. 342 – 343.

¹⁶SLEPCOV, I.: K problematike I. svetovej vojny na východnom Slovensku v rokoch 1914 – 1915. In: Historie a vojenství, 1993, č. 3, s. 56.

zazneli výstrely v Sarajeve; vyhlásili mobilizáciu, vypukla vojna a nasledovali ťažké boje v rokoch 1914 – 1915 v Karpatoch medzi rakúsko-uhorskou a ruskou armádou.

Na záver chcem konštatovať, že rakúske politické a vojenské kruhy si zabratím Haliče a západnej Bukoviny v druhej polovici 18. storočia, azda ani neuvedomovali, že tieto územia ležiace na geograficky tangovanom smere Európy medzi Nemeckom a Ruskom, sa stanú najzraniteľnejším miestom obrany celej monarchie pred útokom ruských vojsk zo severovýchodného smeru. Rakúsko ako vtedajšia veľmoc Európy sa muselo zákonite podieľať na rozdelení poľského kráľovstva, ale územný zisk Haliče sa v konečnom dôsledku monarchii nerentoval. Tento názor možno vysloviť aj z toho dôvodu, že územie Haliče a západnej Bukoviny sa z operačno-vojenského a strategického hľadiska nedalo efektívne brániť, lebo hranice týchto územných ziskov sa neopierali o prirodzené zemepisné prekážky, ako rieky a horstvá, ale boli vytýčené skôr ako hranice mocenských záujmov Ruska, Pruska a Rakúska. A nakoniec ani nedostavané vojenské pevnosti v Przemysli, Ľvove a Krakove neboli pri útoku ruských vojsk zo severovýchodu významnejšiou prekážkou.

K ČINNOSTI J. ORSZÁGHA A B. PAVLŮ V KRAJANSKOM HNUTÍ V RUSKU (1914 – 1917)

LADISLAV TAKÁČ

L. TAKÁČ. On the Activities of J. Országh and B. Pavlů in Compatriot's Movement in Russia (1914 – 1917). *Vojenská história*, 3, 2, 1999, pp 77 – 88, Bratislava

This study deals with two personalities of 1st resistance movement of the Slovaks and Czechs in Russia during World War I. It informs of activities and merits of the Országh brothers who owned a shopping mall in Warsaw and a network of so call Slavonic magazines all over the Russia.

After the World War I broke out, they moved their Company to Moscow. Jozef and Jan Országh joined, in important positions, the insurrection against Austria-Hungary (A-H). They fulfilled many diplomatic tasks (they were members of the most significant delegations that visited Czar and other representatives of the Russian empire), worked in military units, supported the insurrection financially. They were ones of the most important personalities in the insurrection against A-H as well as the Soviet regime.

The other personality was Bohdan Pavliu, an important Slovak and Czech journalist before the war, who was putting through modern streams in literature and politics. After the war broke out he was called up in the army, shortly after he crossed the front and was captured and imprisoned. From there he was released and worked in the editorial office of the magazine Czechoslovak in Petersburg. He was fulfilling important political duties. Later, in the course of leaving Russia and battles against the Red Army units he was the leading personality in organising the transfers of military units, so called Siberian anabasis.

Military History. Europe. Czechoslovak Legion in Russia – World War I.

V minulosti sa konštatovalo, že naša historiografia sa venovala menej, ako by bolo potrebné, osobnostiam alebo historickým procesom, ktoré aspoň sčasti ovplyvňovali naši krajania za hranicami. Bolo by to potrebné najmä v tých prípadoch, ktoré výrazne ovplyvňovali dianie aj u nás doma.¹ Aspoň v krátkom náčrte sa pokúsime o priblíženie činnosti dvoch takýchto osobností. A to prínosu Jozefa Országha a Bohdana Pavlů, ktorí výrazným spôsobom vplývali na vývoj krajanského hnutia v Rusku za prvej svetovej vojny. I keď nemenej potrebné by iste bolo hovoriť i o zástojoch a činnosti ďalších, napríklad Ivana Markoviča, Ferdinanda Čatloša, Vladimíra Daxnera, Štefana Fajnora, Emila Geryka, Jozefa Gregora Tajovského, Vladimíra Hurbana, Jána Jančeka, Janka Jesenského, Dušana Jaroslava Kardoša, Rudolfa Klačku, Gustáva Košika, Jána Lichnera, Ferdinanda Píseckého, Vladimíra Roya, Rudolfa Viesta atď., ktorí pôsobili v rokoch prvej svetovej vojny v Rusku.

Bratia Ignác, Jozef a Ján Országhovci pochádzali zo známej, národne uvedomelej rodiny, pôvodne šafraníkov z Turca. Spoločnými silami založili veľký obchodný dom vo Varšave a neskôr postupne budovali rozsiahlu sieť obchodov v Rusku, v ktorých sa uplatnili mnohí Slováci (pôvodne remeselníci a drotári). Postupne vytvorili rozsiahly kartel šesťdesiatich „slavianských magazinov“, rozprestierajúci sa od Varšavy (tu bolo riadiace centrum) cez Sankt Peterburg, Moskvu, Charkov, Odesu, Smolensk, Vil'ňus až do Zabajkalska. Tu všade rozmiestňovali svoj tovar, aj vo Vladivostoku, Port Arthure až po Čínu. Bola to chýrna sieť slavianských magazinov vo vlastníctve dvoch Slovákov z Turca.²

Ján Országh bol v slovenskej kolónii vo Varšave aj spoločensky činný a zvolili ho za prvého predsedu Československej besedy vo Varšave, odkiaľ po prepuknutí vojny preniesol sídlo organizácie do Moskvy.³

¹Pozri napríklad HRNKO, A.: Slovenský fenomén protifašistického odboja na západe, *Vlastivedný časopis*, XXXIX, 3/1990.

²AUGUSTÍN, M.: Hľadanie súvislostí. SSS, Bratislava 1995, s. 124. Za povšimnutie stojí, že veľkoobchod s krátkym pleteným a galantným tovarom založili traja bratia Ignác, Jozef a Ján Országhovci vo Varšave v roku 1878 a v roku 1913 zamestnával vo svojej sieti už 200 Slovákov. Pozri Literárny archív Matice slovenskej (ďalej LA MS) 160 B 40.

³V hodnosti kapitána československých légii v Rusku padol v bojoch pri Nižne-Udinsku. Vid' LA MS 173 CH 13.

Obavy z víťazného ťaženia silného dvojzáprahu Nemecka a Rakúsko-Uhorska vo vojne a ich protislovanské postoje neveštili nič dobré pre Slovákov a Čechov ani vo Varšave. To na jednej strane. Na druhej strane rusofilstvo, národné povedomie a presvedčenie o tom, že ukončenie vojny za pomoci Ruska prinesie oslobodenie slovenského a českého národa motivovali činy členov besedy. Svedectvom toho je aj skutočnosť, že mladí zamestnanci veľkoobchodu bratov Országhovcov Mazanec, Val'ko, Matušovič, Zachar a niektorí ďalší už v prvých dňoch vojny dobrovoľne vstúpili do ruskej armády.⁴

Rusko vstúpilo do vojny 1. augusta 1914 a postavenie Slovákov a Čechov na jeho teritóriu sa dostávalo do paradoxných situácií. Všimnime si napríklad, že Varšavská beseda sa vždy hlásila k slavianofilstvu. Zrejme preto po vstupe Ruska do vojny členovia besedy poverili Jána Országha ako svojho predsedu, aby oznámil varšavskému „ober-policejstrovi“, že Slováci a Česi, ktorí sú občanmi Ruska, sa rozhodli narukovať do ruskej armády. Ďalší, ktorí boli občanmi Rakúsko-Uhorska (R-U) sa taktiež hlásia do ruskej armády dobrovoľne a neuposlúchnu mobilizačné rozkazy R-U konzulátu. Avšak reakcia oficiálnych miest bola pre nich neočakávaná. Najvyšší predstaviteľ cárskej polície nazval tieto postoje vlastizradou. Situácia sa urovnala len vďaka zákroku gubernátora Varšavskej pevnosti gen. Trubina, ktorý dosiahol, aby zatknutí členovia vedenia besedy neboli deportovaní na Sibir. A nebol by to jediný príklad. Mnohí z Čechov a Slovákov nakoniec museli putovať na Sibir, iným zabavovali majetok a ďalších rôznym spôsobom prenasledovali.

Napriek takýmto spôsobom proskribovania, sa v Kyjeve zišlo na manifestačnom zhromaždení, už týždeň po vstupe Ruska do vojny, do troch tisíc Slovákov a Čechov na podporu ruských ambícií vo vojne. V Moskve sa dokonca Český komitét rozhodol podať ruskej vláde žiadosť o umožnenie vytvoriť Českú légiiu, podobne v Petrohrade Český spolok navrhoval vytvorenie českých oddielov v rámci ruskej armády a kyjevský krajanský časopis Čechoslovan, ako jediný český a slovenský časopis, zápalisto propagoval myšlienku branného odporu proti Rakúsko-Uhorsku a s nadšením volal do zbrane pod československými zástavami.

Atmosféru slavianofilstva a odhodlania bojovať proti R-U a Nemecku, za spoločný štát Čechov a Slovákov výrazne podporil aj cársky manifest, v ktorom sa doslovne písalo: „Neprihádzame k vám so sľubmi, ktorých národ český už toľkokrát počul z Viedne, ale prichádzame so skutkami, prinášame vám slobodu a osvietenie... Českému národu budú vrátené nielen všetky práva, o ktoré bol ulúpený, ale ku korune českej budú pripojené aj zeme, ktoré nepriaznové pomery boli od tejto koruny behom storočí odorvané. Krv krvi vašej, nešťastná veteť slovenská, stáročia úpiaca pod maďarským jarmom, bude ako najbližší pokrvný národa českého pripojená k zemiám českým.“ hovorilo sa v manifeste ruského cára Mikuláš II.⁵

⁴Československá beseda vo Varšave organizovala čulý spoločenský a národné kultúrny život Slovákov. Mala vlastný tamburášsky zbor, spevokol, usporadúvala večierky, plesy, zábavy a vychádzky. Starala sa o vlasteneckú a mravnú výchovu, ako aj o odbornú výchovu a rast svojich členov, ktorým pomáhala pôžičkami pri osamostatnení. Na vtedajšie pomery mala bohatú knižnicu so slovenskými knihami. LA MS 160 C 29.

Bratia Országhovci podporovali slovenských národných dejateľov a politikov na Slovensku aj finančne (S. H. Vajanský) LA MS 138 G 14. Konkrétne uvádzam pasáž listu Juraja Országha pre O. Halašu: „...Náš tunajší spolok (Česko-Slovenský) chystá sa totižto už v máji t. r. pamiatku nášho Jána Kollára slávnostne osláviť a prosili by sme Vás úprimne, keby ste nám k tomuto cieľu všetky opisy a knižky týkajúce sa spomenutého básnika doposlať ráčili... a vôbec, čo za pekné slovenské uznáte... Náš spolok venuje teraz 20–30 rubľov na zväčšenie knižnice výlučne slovenskými knihami.“ LA MS 37 CH 6. Országhovci podporovali aj slovenskú tlač, napr. T. Vansovú v postavení vydavateľky a redaktorky Dennice. LA MS 37 KK 65. V novembri 1910 Juraj Országh píše pre Karola Vojtaššáka: „...mám tú česť zdieľať, že som hotový príspeť značnejším obnosom na založenie gymnasia v Kláštore pod Znievom len v takom páde jestli naukosledná reč bude slovenská. Chodí mi o to, aby vzdelanosťou, náš ľud povzniesť aj hmotne, čo môže byť osožné pre náš národ len vtedy, jestli bude učiť sa v jeho materčine, čo národnostný zákon povoľuje.“ O mesiac neskôr znova píše: „...zdeľujem týmto, že aj pán Ján Országh obetuje 100 tisíc korún na Klášterské katolícke gymnasium... je žiadúco, že by to gymnasium možebne malo isté privileje straniva slovenskej veci, aby totižto slovenčina jako riadny predmet vyučovací byť mohla.“ LA MS 102 D 31.

⁵VANĚK O.: Čechoslováci v Rusku. Praha 1928, s. 21.

Ťažkopádna ruská byrokracia sa teraz ukázala v lepšom svetle. Neubehli ani dva týždne od vstupu Ruska do vojny, keď jeho minister vojny na porade ministerskej rady podal návrh na vytvorenie osobitných československých oddielov v ruskej armáde. Vojenská rada už 20. augusta nariadila formovanie Českej družiny pod velením gen. Chodoroviča v rámci kyjevského okruhu.⁶ Okrem toho v ten istý deň prijal ruský cár Mikuláš II. v moskovskom Kremli zástupcov tamojšieho československého komitétu. Odovzdali mu pamätný spis a zotrvali s ním v krátkom rozhovore o slavjanofilstve. V rozhovore cár položil aj otázku, koho zastupuje vlastne trojica zástupcov? V súvislosti s odpoveďou na túto otázku vznikol dokument, ktorý vypracoval PhDr. Jiří Klecanda, tajomník petrohradského československého spolku. V dokumente sa podčiarkla túžba Slovákov a Čechov o plnú národnú a štátnu nezávislosť. Memorandum po odsúhlasení vo vedení spolku bolo odoslané ruskej vláde.

Druhým významným politikom a bojovníkom československých légii v Rusku, ktorého hodláme priblížiť, bol Bohdan Pavlů. Pred vypuknutím vojny bol všeobecne uznávaným novinárom a redaktorom slovenských a českých denníkov a časopisov, žurnalista, ktorý sa často pohyboval v európskych metropolách, aj v Moskve, kde mal medzi novinármi a politikmi mnohých priateľov a známych. Vynikal ako žurnalistický talent a dobrý organizátor slovenskej kultúry. Pozitívne vplýval na politické dianie na Slovensku v radoch mladej slovenskej inteligencie od začiatku nášho storočia.⁷ O pomeroch v krajských spolkoch od vypuknutia vojny v Rusku Bohdan Pavlů vedieť nemohol. Bol povolaný do rakúsko-uhorskej armády ihneď medzi prvými záložníkmi a nasadený na ruský front. Už v novembri 1914 prebehol na ruskú stranu frontu, ale zo zajateckého tábora ho skoro dali k dispozícii krajskému odboju v Petrohrade a už v júni 1915 sa ocitol v Moskve.⁸ Pracoval v redakcii novín Čechoslovák, kde sa stal zodpovedným

⁶Za svobodu, I. diel. Praha 1928, s. 20. V tomto smere sú zaujímavé vyjadrenia generála ruskej armády českej národnosti Jaroslava Červinku, ktorý bol prijatý do služieb ruskej armády ešte na začiatku rusko-tureckej vojny (1877 – 1878). Ruská generalita, vláda a cár na začiatku I. svetovej vojny vlastne len obnovili svoje úsilie o nové usporiadanie Európy: „Vyšší vojenské úrady ruské již tehdy jednaly se mnou v otázce našeho ozbrojeného vystoupení v případě války mezi Ruskem a Rakouskem, k níž se již za rusko-turecké války (příčiněním Německa) schylovalo. Na Volyni soustřeďovala se již tehdy značná kolonizace česká, organizována českými emigranty, pp. Příbylem a Olíčem, a většina českých osadníků manifestovala již za oné války své sympatie k Rusku a svůj odpor k Rakousku způsobem okázalým... Bylo mi nařízeno, abych mezi českými osadníky vyhlédl si lidi k udržování stálého spojení se starou vlastí schopné a abych sám co možná těsné styky s Čechy udržoval, aby po případ války s Rakouskem mohla býti organizována za vhodného okamžiku, když by ruská armáda do Čech vtrhla, co možná nejširší součinnost českého národa a Čechů v rakouské armádě sloužících s ruskou armádou a Ruskem.“ Z povedaného je celkom zrejmé, s akou pozornosťou sledovalo vedenie ruského štátu vývoj v Európe v súvislosti s ambíciami realizácie svojich mocenských záujmov, pod pláštikom letitej tradície oslobodenia južných a R-U slovanských národov. Ale aj pochopenie toho, že už na počiatku I. svetovej vojny generál Červinka, hoci už 66-ročný, znova bol aktívovaný a pridelený k československým légiiám v ktorých nakoniec zastával veliteľskú funkciu. Širšie pozri ČERVINKA, J.: Cestou našeho odboje. Praha 1920, s. 32 a n.

⁷Bohdan Pavlů bol zástancom československej vzájomnosti a pracoval v intenciách úsilia o vytvorenie spoločného štátu Čechov a Slovákov. Bol pod vplyvom Masarykových politických názorov a ideí, hlásateľom koncepcie demokratického neoslavizmu, odmietal cárofilstvo a konzervatívne slavianofilstvo. Spolupracoval s hlasistami, aj redaktorsky v Hlase a najmä v Prúdoch, už ako študent prispieval do masarykovského Času, ktorý v rokoch 1907 až 1910 i redigoval. Spolu s Františkom Votrubom iniciovali a postarali sa o vydanie Hviezdoslavových Básni biblických v Čechách a v rozšírení jeho poézie vôbec, čo určite ovplyvnilo rozhodnutie českej akadémie, ktorá už v roku 1913 zvolila Hviezdoslava za svojho člena. Prispieval takmer do českých slovenských novín pred vojnu, stál pri zrode a redigoval mnohé slovenské časopisy a knihy, ako aj príležitostné publikácie (Almanach, Sbornik slovenskej mládeže 1909 atď.). Veľmi úzko spolupracoval s Československou jednotou v Prahe a keď tá založila Slovenskú korešpondenciu v roku 1909, Pavlů ju redigoval až do založenia Slovenského denníka, ktorého sa stal redaktorom.

⁸V jednom z listov (F. Votrubovi) už 19. septembra 1914 opísal svoje skúsenosti takto: „Budem Vám rozprávát, jak som utekal pred Rusmi z Lvova a čo som z tej vojny skúsil. Osobne som nezažil nič strašného, ale čo som videl, to bolo strašné. Teraz už nech je akokoľvek, dobre už i tak nebude... Čo som mal, temer všetko mi ostalo vo Lvove. Nemal som času ísť do mesta a vziať si to, tak náhle prišiel rozkaz vyprázdniť Lvov. Tak som tam musel nechať tie trošky, ale my sme tam nechali mimo iné aj našu festungsartilleriu. Len verschlussy z kanónov vytiahli, ale tie ohromné delá, z ktorých šla na mňa hrôza, keď som ich videl, zostali tam. Vraj Rusom nič sa do rúk nedostalo! Snáď, ale nám nič v rukách neostalo... dnes v mestě mluví se stále určitěji, že pojedeme do Ružomberku. Teda na shledanou! Pojedeme snad ještě dnes v noci, nebo zítra nebo pozítří nebo popozítří, slovem, jak bude rozkaz. Pozdravuji Juraja

redaktorom a vedúcou osobnosťou. Pri tom pôsobil aj v omnoho širších súvislostiach, keďže redakcia začínala plniť viaceré úlohy politického rázu a Bohdan Pavlů sa často nachádzal v popredí.

Už v počiatočných organizovania spoločenského, politického a vojenského života našich krajanov v Rusku sa prejavila dvojkoľajnosť myslenia a konania spolkov a organizácií. Po vstupe Ruska do vojny prebehla celá vlna nadšených manifestácií Čechov a Slovákov v rôznych mestách ruskej ríše, na ktorých sa slávnostne prejavovala spolupatričnosť. Intenzívna činnosť S. Koníčka a L. Tučka prezentovaná okázalým cárofilstvom, v úsilí predať sa do vedúcej pozície medzi krajaňskými spolkami nakoniec slávila úspech. Medzi veľkým počtom moskovských inštitúcií, 20. augusta prijal „gosudar“ na audiencii aj Koníčka a Tučka. Odovzdali mu memorandum, v ktorom prejavili svoje presvedčenie o oslobodení slovanských národov, medzi nimi aj československého v novom štátnom útvere. Dokument jednoznačne hovorí aj o vazalstve nového štátu: „Nech zažiarí slobodná, nezávislá koruna svätého Václava v lúčoch koruny Romanovovcov.“

Druhá veľká skupina našich krajanov mala iné názory na možné perspektívy oslobodenia slovenského a českého národa. Tento názorový prúd vyjadroval svoje štátoprávne predstavy v demokratických kontúrach samostatnosti československého štátu, viac-menej nezávislého od cárskeho dvora. A v tomto prúde zohrávali dôležitú úlohu aj bratia Ján a Jozef Országhovci. Po evakuácii z Varšavy slovenská kolónia (Országhovci, Zbířňovskovci a iné rodiny) preniesli svoje sídlo, svoj kapitál a tovar do Moskvy. Omedľho založili Česko-slovenský spolk, ktorého členmi boli takmer výlučne Slováci a za svojho predsedu si zvolili Jána Országha.

Jozef Országh bol delegovaný na spoločnú poradu zástupcov Slovákov a Čechov do Petrohradu, kde sa zišli 11. septembra 1914 reprezentanti spolkov z Kyjeva, Moskvy, Varšavy a Petrohradu. Štyri dni sa viedol zápas o zameranie programového dokumentu, ktorý by si rady privlastnili všetky krajaňské spolky v Rusku. Išlo o to, či v tomto zápase prevládnu programové tézy predstaviteľov jednoznačného cárofilstva. Už z presadzovaného názvu nového československého (čsl.) štátu sa dalo všetko vydedukovať: „Ruskem osvobozené země koruny svatováclavské“, ktoré mali zažiarit v lúčoch koruny Romanovovcov.

Jozef Országh podporil stanovisko petrohradského spolku, ktorého programové tézy skoncipoval J. Klecanda v spomínanom Pamätnom spise. Je zaujímavé, že odmietol aj dualistické riešenie spoločného štátu.⁹

Na porade boli vybraní delegáti, ktorých prijal minister zahraničných vecí cárskej vlády Sazonov. Minister priaznivo hľadel na aktivity Čechov a Slovákov. Ubezpečil delegáciu, že ich úsilie je celkom v súlade so zámermi vlády a cárskeho dvora. Potvrdil, že o týchto otázkach sa uvažovalo už pred vypuknutím vojny a zámery priaznivé na vytvorenie samostatného českého štátu sa nezmenili.

Nápadným spôsobom sa o slovenskej problematike nechal podrobne informovať od Jozefa Országha. Zároveň vyslovil svoje želanie, aby sa na audiencii u cára, ktorá sa mala uskutočniť v najbližších dňoch, zúčastnil aj Országh, keďže očakával záujem o slovenskú otázku aj u cára.

Reprezentanti krajaňských spolkov, účastníci porady, Červený, Klecanda, Koníček a Országh dostali od Ceremoniálneho oddelenia ministerstva Imperátorského dvora zapečatené obálky s pozvaním. „...Jeho Imperátorské Veličenstvo Vám ráčilo, veľactenní páni, najmilostivejšie dovoliť, aby ste sa predstavili vo štvrtok 17. septembra roku 1914 o 12. hodine v Carskoselskom dvorci. Príchod do Carského Sela vlakom Carskej dráhy odchádzajúcim z Petrohradu o 11. hodine dopoludnia. Dvorné ekvipáže budú poslané k príchodu uvedeného vlaku.“¹⁰

Burjana, Šrobára, zbytek Houdkovců atd. Paľo.“ Bohdan Pavlů sa nakrátko skutočne stretol so svojimi priateľmi v Ružomberku. Po návrate k svojej jednotke prešiel front a dostal sa k Rusom. Pozri aj Korešpodencia F. Votrubu. SAV Bratislava 1961, s. 377. Následne na korešpodenčnej karte (ktovie prečo mala ružovú farbu?) adresovanej Pánu Antonovi Štefánkovi, šéfredaktorovi Slovenského denníka v Brne s pečiatkou pošty K. U. K. 21. XII. 1914 napísal: „Pišem Ti akurátne na deň menin ruského cára. Myslím som, že Rusi dajú dnes pokoj, ale ani tak nie. Ináč zase raz my ich prenasledujeme. Sme teraz akurátne nad významným priechodom...“ LAMS 42 F 74.

⁹LA MS 173 CH 13.

¹⁰KARŽANSKIJ, N.: Rusko a československé legie. Praha 1929, s. 31.

Pozri aj Zlatá kniha Slovenska, jubilejný sborník. Bratislava 1929, s. 25.

Prijatie reprezentácie Slovákov a Čechov v Rusku cárom Nikolajom II. bolo nezvyčajným a významným aktom. V dokumente, ktorý delegácia odovzdala cárovi, sa píše, že „...usku-točnenie túžob, uvedených v našom doklade, naplnilo by hlbokou radosťou všetok českosloven-ský národ a oslobodenie od barbarského jarma nemeckého a maďarského povznieslo by ducha desiatich miliónov ľudí, schopných a túžiacich pracovať nielen v prospech svojho národa, ale i všetkého Slovanstva a túžiacich ísť s ním a s Veľkým Ruskom vždy ruka v ruke. Prosíme Boha, Gosudare, aby pomohol Vaším slávnym vojskám dokončiť z Vašej vôle začaté dielo oslobodenia a zjednotenia všetkých Slovanov.“¹¹

Gosudar prijal memorandum vyhotovené vo vkusnej väzbe a pri predstavovaní jednotlivých reprezentantov každému podal ruku. Všetky dokumenty podčiarkujú, že osobitný záujem pre-javil o názory a vyjadrenia Jozefa Országha, ktorý mu bol predstavený ako zástupca Varšavy, Slovák z Uhorska. Cár sa živo zaujímal o pomery v Uhorsku, chcel vedieť, ako ich vidí Országh. Zúčastnení si zapamätali aj cárovu prvú otázku: Aký máte život v Uhorsku, na ktorú Országh odpovedal: „Veľmi ťažký, Vaše Imperátorské Veličenstvo, ťažší ako naši bratia Če-si, nám sa nedovoľuje ani slovensky hovoriť. Ja som nemohol študovať vo vlasti, preto som študoval v Sofii a v Rumunske. Keď prídem domov, som ovšem naplnený radosťou, ale ak musím odchádzať, moje srdce je zaliate krvou. Keď to bude ešte trvať 2 – 3 pokolenia, z nás Slovákov už neostane nič.“

Isteže, o slovenskej otázke sa tu hovorilo aj v širších súvislostiach. Cár totiž chcel poznať mienku Slovákov o budúcom štátoprávnom usporiadaní Slovenska: „A vy, Slováci, priali by ste si spojenie s Čechmi?“ Országhova odpoveď bola jednoznačná: „Áno, Vaše Imperá-torské Veličenstvo, práve to si želáme, aby sme boli spojení s našimi milovanými bratmi Čechmi.“

Medzitým, čo mu podaním ruky cár poďakoval, požiadal, aby mu delegáti ukázali na mape, ako si predstavujú hranice budúceho československého štátu. Pristúpil k biliardovému stolu, na ktorom boli rozprestreté dve veľké mapy Európy. Nekomentoval veľkolepé predstavy delegátov, ktorí zahrnuli do nového štátu aj Viedeň s odôvodnením, že aj tam žije vyše pol milióna Čechov a Slovákov. Cár bol ešte zvedavý, či budúce Československo by malo hraničiť s Ruskom, na čo ho ubezpečili, že Halič by mala pripadnúť Rusku, a tak by oba štáty by mali spoločné hranice v dĺžke 30 – 35 vierst, čo gosudar komentoval krátko: „No, dobre!“ Audienciu ukončil slovami: „Ďakujem Vám, páni, za Vaše informácie. Dúfam, že Boh nám pomôže a že Vaše priania budú splnené.“ Cár sa s nimi rozlúčil podaním ruky.¹²

Po ukončení audiencie prijali pozvanie generálporučíka Resina, veliteľa telesnej stráže go-sudara, a podľa ceremoniálneho poriadku, napriek tomu, že bolo dvanásť hodín tridsať minút, boli pozvaní na „raňajky“ a vrátili sa do Petrohradu.

Jozef Országh bol požiadaný, aby sa na druhý deň do Carského sela vrátil. Mal poskytnúť podrobnejšie informácie o Slovensku, o slovenskej otázke cárovmu adjutantovi. Dlhý rozhovor mal Jozef Országh pri tejto príležitosti aj s veliteľom cárovej vojenskej kancelárie, ktorý ho požiadal, aby vstúpil do vznikajúcej vojenskej jednotky – Českej družiny, vo funkcii pomoc-níka veliteľa Družiny pre veci politické.¹³

¹¹KARŽANSKIJ, N.: Rusko a československé legie, s. 34.

¹²VANEK, O.: Čechoslováci v Rusku Praha 1928, s. 31.

¹³Jozef Országh dostal pozvanie aj na spoločenské stretnutie politicky činných významných osobností – na večeru, ktorú usporiadal Slovanský spolok v Petrohrade. Pozvaním sa sledovalo vytvorenie možnosti, aby sa s Országhom mohol stretnúť a rokovať Vladimír Sabler, hlavný kurátor Svätého synodu, ktorý informoval cára o svojich poznatkoch o Slovensku. Sabler sa ešte pred vojnou stretol okrem iných aj so S. H. Vajanským, v priebehu jeho návštevy v Rusku, ktorý ho o slovenských pomeroch informoval. Nepochybujem, že Vajanský na Sablera urobil priaznivý dojem, poz-najúc Vajanského rusofilstvo a cárofilstvo. Pravdepodobne práve preto Sabler v otázke budúceho štátoprávného us-poriadania Slovenska na rozdiel od Jozefa Országha nežičil presadzovaniu myšlienky vytvorenia samostatného Československa. Sabler neskôr zmenil svoj názor aj pod vplyvom rozhovoru s Országhom. Pozri KUDELA, J.: Přehled-ný vývoj československého revolučního hnutí na Rusi. Praha 1928, s. 31

Záujem o Slovensko a otázky s ním súvisiace neprejavovali len ruskí politici, cársky dvor, ale v symbióze s nimi aj najvyššie vojenské miesta. Zrejme to priamo súviselo so situáciou na haličskom fronte, keď vo vojenských plánoch ruského velenia sa územie Slovenska ocitalo v operačných plánoch a ležalo vlastne v priestore pri predpokladaných smeroch postupu ruskej armády do strednej Európy. Svedectvom toho je aj manifest najvyššieho veliteľa armády veľkokniežaťa Nikolaja Nikolajeviča, vydaný ešte v auguste, aj v slovenskom jazyku, kde môžeme čítať: „Vám Slováci, prináša teraz Rusko slobodu a uskutočnenie vašich národných túžob. V presvedčení, že všetkými silami pomôžete nám dosiahnuť tohoto cieľa, vyzývame k vám, byste ruské vojská vítali jako své bratry a bojovníkov za vaše ideály.“¹⁴

Prvým priamym realizátorom zámeru ruského dvora, ale aj úsilia Slovákov a Čechov zapojených do odboja, mali byť dôstojníci a vojaci Českej družiny. Prápor, ktorého početný stav sa pohyboval okolo 550 mužov (určite by bol býval väčší, ale do dobrovoľníckej jednotky mohli vstúpiť pôvodne len tí, ktorí si podali žiadosť o ruské občianstvo, preto napr. v rokoch 1914 – 1915 v nej bojovalo len 16 Slovákov) sa po krátkom výcviku v Michajlovskom kláštore v staroslávnom Kyjeve presunul na front. Nemal tu plniť bojové úlohy, ale mal vyčkávať na situáciu, keď sa ruské vojská prebojujú na územie Uhorska a potom tu mali rozvinúť širokú propagandistickú činnosť. No už 6. októbra jeho veliteľ jednoznačne hovorí o zmenách v úlohách Družiny. Ruská armáda dosahovala úspech za úspechom a dynamicky postupovala k hraniciam Uhorska. Česká družina v rámci Juhozápadnej skupiny ruskej armády bola rozosiata v útočiaciach plukoch vojsk gen. Dmitrijeva a plnila veľmi úspešne úlohy rozvedky. Kozáci prenikali do Karpát a cez Dunajec ku Krakovu. Medzi družinníkmi – t. j. príslušníkmi Českej družiny bol aj Jozef Országh ako pomocník veliteľa plukovníka Sozontoviča.¹⁵

O poslaní a úlohách pomocníkov zanechal svedectvo aj Jozef Országh¹⁶, podľa ktorého mali byť sprostredkovateľmi medzi dobrovoľníkmi Družiny na fronte a československými spolkami v zázemí, resp. ústredím, ale cítili sa kompetentní zasahovať podľa svojho uváženia aj na najvyšších miestach, aj na vojenských. Major Jozef Országh napr. rokoval spoločne s Vondrákom (taktiež pomocníkom, akými boli ešte Tuček a Reiman) s náčelníkom štábu hlavného veliteľa frontu generálom Ivanovom. Od počiatku činnosti Českej družiny mali veľký vplyv na riešenie základných otázok organizácie a bojového určenia rozdrobených jednotiek Českej družiny.

Major Jozef Országh sa rýchle vžil do úlohy spravodajcu a ako človek so žurnalistickým talentom opísal svoje dojmy takto: „Stojíme v Haliči. Pred nami, tam na druhej strane sú malé vŕšky. Na hrebeni týchto sú nepriateľské zákopy. Nad týmito vŕšky, tam v diaľke, vyčnieva nebotyčná Tatra. Temeno jej je už dávno pokryté snehom. Z Okočima pri mestečku Brežska pohľad na Tatry bol malebný, pre nás Slovákov opájajúci. Za jasného a slnečného dňa zdalo sa nám, že keby po temeni nášho veľikána prebežala srnka, že by sme ju museli vidieť. Hej, tam za Vysokými Tatrami, tam ľud slovenský čaká vzkriesenie. Tam, za Tatrami zaletujú naše túžby. Počuli sme, že tam nás čakajú s otvorenou náručou a že chodia tajne do hôr počúvať rachot diel. Rachot ten sa ozýval zpod Bardiova, Dukly, Nového Sanču atď.“

Noci boli chladné a mesačné. Naši chlapci neľúbili mesačné noci. Nie snád' preto, že by nerozumeli pôvabu podobných nocí, ale preto, že sa za mesiačika nedarí rozvedke. Inak je to za tmavej noci.“¹⁷

Vojaci Českej družiny dosahovali na fronte vynikajúce úspechy, mnohí z nich boli vyznamenaní vysokými vojenskými radmi a vyznamenaniami. Pochopiteľne, Družina mala aj straty. Ale predovšetkým veľké úspechy boli podkladom k tomu, že hlavný veliteľ ruských armád Nikolaj Nikolajevič vydal rozkaz, aby sa Česká družina mohla dopĺňovať aj o nových dobro-

¹⁴ŠTEIDLER, F.: Naše vystoupení v Rusku, I. diel. Praha 1928, s. 42.

¹⁵Kronikár poznamenal, že pri odpočinku jednotky Českej družiny Jozef Országh precvičoval bojové piesne. Pozri Za slobodu, I. diel. Praha 1928, s. 40.

¹⁶Slovenské hlasy, Irkutsk, 8. októbra 1919.

¹⁷LA MS B 580.

voľníkov zo zajateckých táborov, ktorí sa prihlásia do Družiny (21. decembra 1914). Nábor nových dobrovoľníkov mali riadiť pomocníci veliteľa Družiny, teda aj major Jozef Országh.¹⁸ Rozhodnutie malo veľký význam v tom, že príslušníci československého odbojového hnutia v Rusku sa negrupovali len z ruských občanov slovenského alebo českého pôvodu, teda kolonistov. Bol to však stále vojenský útvar krajanského hnutia v Rusku.

Pomocníci veliteľa družiny neboli len akýmisi politickými pracovníkmi v rámci Družiny, ale z titulu svojej funkcie vykonávali a realizovali rozhodujúce procesy organizácie Českej družiny. Takým bol aj vznik záložnej roty, o vytvorení ktorej major Jozef Országh napísal: „Veliteľ Družiny navrhoval, aby bola utvorená nová družina, a preto žiadal o dovoľenie, aby mohol vytvoriť záložný prápor. Štáb 3. armády, s ktorým som bol poverený vyjednávať, upozornil nás, že podľa platných poriadkov tak veľké záložné formácie družinám neprislúchajú a poradil nám, aby sme žiadali o povolenie vytvoriť pri Družine záložnú rotu, a v tomto zmysle dal okamžite taktiež svoj súhlas. Potrebovali sme ešte odporúčenie štábu juhozápadnej fronty a rozhodnutie Stavky (Hlavného stanu). Preto 6. januára roku 1915 som cestoval k štábu juhozápadnej fronty. Náčelník štábu generál Alexejev a hlavný veliteľ generál Ivanov ma vypočuli s pozornosťou a odpovedali veľmi priaznivo. Od Stavky sami telegraficky žiadali, aby našej žiadosti bolo vyhovieť. V Stavke nás podporoval aj zástupca ministra zahraničných vecí pri štábe juhozápadnej fronty Bazarov, ktorý neskôr, keď som mu d'akoval, sa vyslovil, že Stavka je nám veľmi naklonená. Zvesti o činoch Družiny došli teda až do najvyšších kruhov. S pochvalou hovoril o Družine aj veľkoknieža Nikolaj Nikolajevič. Povolenie k utvoreniu záložnej roty pri Družine malo veľký význam, lebo výška početného stavu nebola určená, takže v nej mohlo byť aj 1000 mužov, boli sme presvedčení, že štáb nám v tom prekážať nebude.“¹⁹

Práve v tomto období sa dostal medzi zajatcov aj známy novinár zo Slovenska, Bohdan Pavlů. Netrvalo mu dlho a ocitol sa v kruhu vedúcich osobností petrohradského spolku. Už na prelome rokov 1914 – 1915 sa intenzívne pripravoval 1. zjazd československých spolkov v Rusku, a keď bol vytvorený akčný výbor (protirakúsky), za petrohradských Slovákov boli delegovaní Jozef Džavik, J. Madaj a Bohdan Pavlů. Zohral významnú úlohu aj v práci prípravného výboru, najmä pri vypracovaní stanov Zväzu československých spolkov v Rusku (d'alej Zväz), ako sa mala volať „strešná“ organizácia spolkov.

7. až 11. marca 1915 sa uskutočnil prvý zjazd Zväzu za účasti 34 delegátov z celého Ruska, ktorí zvolili nové vedenie. Jedným z dvoch tajomníkov sa stal Bohdan Pavlů. Zväz sa stal najvyšším orgánom československého národného odboja v Rusku. Cárovi vyslovil oddanosť a žiadal ho, aby: „...obnovil štátne práva československého národa, tisícročného verného strážcu slovanstva na krajnom západe“. Pravda, spoľahnúť sa na to, že deklarácia vyvolá aj realizáciu žiadaného, sa nedalo, čo konštatovali aj delegáti zjazdu. Boli presvedčení o tom, že sa musia spoľahnúť len sami na seba, na vlastné sily – aj vojenské: „Zjazd je presvedčený, že idea obnovenia samostatnosti československého štátu musí byť uskutočnená len za spoluúčasti československého národa a preto sa rozhodol napnúť sily k práci pre organizáciu československého vojska.“²⁰ Zjazd zvolil trvalý pomocný orgán Správu zväzu, vojenskú komisiu, ktorú de facto vytvárali pomocníci veliteľa Českej družiny, teda aj major Jozef Országh. Redaktorom nového týždenníka nazvaného Čechoslovák bol zvolený Bohdan Pavlů. Prvé číslo vyšlo 17. júla 1915 v Petrohrade.

¹⁸Samozrejme, mnohé plány a predsavzatia sa nedali ľahko a rýchlo realizovať. Napríklad ani doplňovanie Družiny o novodružinníkov sa nazobišlo bez problémov, akým bolo napríklad zásobovanie: „Príchodom novodružinníkov nedávno nalaďené zásobovanie sa rozlátilo. Intendencia ich považovala – sverchštatnie – teda za nadpočetný stav, prebytočných a žiadala zákonné potvrdenie – štatú t. j. zvýšeného stavu a do tej doby odopierala vydávať im stravu a šatstvo. Ani zákrok generála Radko Dmitrijeva tu nepomohol. Za takýchto okolností starodružinníci bez reptaia dali si zmenšiť – pajok –, teda porciu, ba delili sa s novými aj o peniaze a prádlo. Táto veľkodušnosť bola dojímavá.“ napísal major Jozef Országh v Slovenských hlasoch (Irkutsk) 16. októbra 1919.

¹⁹Slovenské hlasy, (Irkutsk) ročník III., č. 34.

²⁰KUDELA, J.: Přehledný vývoj československého revolučního hnutí na Rusi. Praha 1927, s. 43.

Na zjazde znova vystúpili na povrch rozpory medzi delegátmi z Kyjeva a Petrohradu. Často neskrývané súperenie o získanie vplyvu vo vedení Zväzu a tým aj nad jeho orientáciou v presadzovaní štátoprávných zámerov pretrvávali naďalej. Vzájomný zápas sa rozporuplne prejavil aj v slovenskej otázke. Na rozdiel od línie (Petrohradskej skupiny – spoločného štátu Čechov a Slovákov) Jána a Jozefa Országhovcov, cárofilskú a rusofilskú orientáciu s novou intenzitou presadzovali činitelia Slovensko-ruského spolku pamäti Ľ. Štúra. Nakoniec bola sformulovaná do idey priameho spojenia Slovenska s Ruskom v jednom štátnom útvere. Keď spolok neuspel na zjazde, rozhodol sa zvolať do Moskvy samostatný zjazd ruských Slovákov. V Petrohrade ako odpoveď na podnet Országha prijali vyhlásenie o pomere Slovákov a Čechov. V obsahu vyhlásenia cítiť spoluprácu Országha a Pavlů pri formulovaní požiadaviek jazykovej, kultúrnej svojbytnosti („...Slovensko v politickom a jazykovom ohľade má byť samosprávne“) oboch národných vetiev a p.

Zjazd sa odohrával v čase, keď ruské vojská dosahovali najväčšie vojnové úspechy. K týmto úspechom pomohli svojím dielom aj vojaci Českej družiny, v jednotkách – tzv. polrotách – na frontoch štyroch armádnych zborov od Gorlice v Haliči až k Bardejovu, či Medzilaborciam. 22. marca dokonca padlo jedno z najväčších opevnení, Przemysl. Cesta do Uhorska bola pootvorená. Až do apríla sa viedol dvojmesačný ohromný zápas v Karpatoch. Vojaci Českej družiny vyvinuli rozsiahlu propagandistickú činnosť a uskutočnili mnohé priesvedčné akcie medzi R-U vojskom. Mnohí z nich boli vyznamenaní.²¹

Nezlomil ich ani krach ruskej ofenzívy a ťažké ústupové boje. Niektoré jednotky ustupovali cez priestory Habury a Medzilaboriec. Hoci po páde Ržešova sa Rusom podarilo vyvieť svoje vojská, ústup sa dal charakterizovať ako katastrofa ruských ambícií.

Nepriaznivý vývoj situácie na frontoch mal negatívny dopad aj na úsilie Zväzu československých spolkov v Rusku, ktorý prostredníctvom Správy zväzu poslal ministrovi zahraničných vecí 21. apríla 1915 memorandum s požiadavkami. Bolo odmietnuté, tak isto, ako aj možnosť vytvorenia veľkej vojskovej jednotky zo zajatcov, ktorých desaťtisíce sa nachádzali v táboroch.²²

Noviny Čechoslovák priniesli 19. novembra 1915 závažnú informáciu o vytvorení Českého komitétu zahraničného a jeho manifeste. Medzi podpismi zakladajúcich členov boli aj Bohdan Pavlů, redaktor Čechoslováka v Petrohrade, Albert Mamatey, predseda americkej Slovenskej ligy a Ivan Daxner, tajomník americkej Slovenskej ligy. Manifest sformulovaný T. G. Masarykom bol výrazom zjednotenia zahraničných kolónií Čechov a Slovákov do spoločného revolučného ústredia, do jednotného koordinačného a výkonného orgánu, ktorý by predstavoval organizované vedenie československého zahraničného odboja.

Lenže Mašarykov vplyv na pomery v odboji v Rusku bol vtedy ešte nepatrný. Mnohé vedúce osobnosti tu totiž hrali na vlastnú päsť v predstavách, že práve oni sa za pomoci ruských činiteľov vrátia do novej vlasti ako najvýznamnejšie osobnosti. Napriek tomu, že Správa zväzu, ako akýsi výkonný orgán akceptoval autoritu T. G. Masaryka a Maffiu doma. Významné bolo, že túto líniu presadzovala redakcia Čechoslováka na čele s B. Pavlů, za pomoci Dr. Ivana

²¹Ako príklad uvádzam návrh na vyznamenanie veliteľa 1. práporu Kozlovského pluku Petra Zachara (Slováka), ktorý „15. mája 1915 dobrovoľne sa prihlásil na rozviedku, a s nebezpečím života s Václavom Krejčířikom preplávali rieku San, priniesli cenné správy o nepriateľovi a priviedli jazyčných Rakúšanov. Navrhujem, aby boli vyznamenaní krížom Svätého Juraja.“ Pozri Za svobodu, I. diel. Praha 1928, s. 131.

²²Vláda, ktorej sa verejne pripisovala vina na vojenskej katastrofe mala svoje dni spočítané. Na zasadnutí štátnej dумы sa do popredia dostávali progresívne osobnosti z opozície. Parlament dostal pozdravný telegram aj od Zväzu: „Menom Čechov a Slovákov posielame Štátnej dume srdečné pozdravy. My, ujarmení Česi a Slováci so zvláštnym záujmom sa obraciam v túto dobu k ruským národným predstaviteľom, túžiac počuť od nich skutočný slovanský hlas ruskej zeme, bratské slovo, ktoré by nás potešilo v našom smutnom údele.“ Vo vyhlásení Štátnej dумы sa našli odpovede na zásadné otázky: „...jednomyselné rozhodnutie pokračovať s našimi vernými spojencami v boji až do úspešného konca a neuzavrieť mier, kým nebude dovršené víťazstvo.“

Markoviča (oslobodeného zo zajateckého tábora). Rozpory vystúpili na povrch aj na tzv. maľom zjazde (19. až 23. januára 1916), na ktorom sa vlastne z rozporov nič neodstránilo. Následne ako protiváhu Českého komitétu (Koníček, reprezentant cárofilstva) založil Ján Országh (15. 2. 1916) Česko-slovenský spolok. O necelé dva týždne vznikla pri Správe zväzu aj tzv. slovenská komisia.²³

Ján Országh inicioval vyhlásenie Správy zväzu, v ktorom sa pripojila ku Clevelandskej dohode amerických Slovákov a Čechov a uzniesla sa: „...aby všetky spolky náležajúce do Zväzu prijali názov „česko-slovenský“ a aby vo svojich správach, resp. výboroch dali slovenským členom primerané zastúpenie.“ Dokument bol namierený proti Slovensko-ruskému spolku pamäti L. Štúra, ktorý sa i naďalej usiloval o pripojenie Slovenska k Rusku.

Vedúce osobnosti v Petrohrade a v Kyjeve sa vo vzájomnom zápase snažili nakloniť na svoju stranu T. G. Masaryka. O to pokúsil aj B. Pavlů, ktorý koncom februára 1916 prišiel osobne do Londýna, kde sa s ním stretol. Ale Masaryk ešte nesúhlasil s vytvorením ústredného orgánu československého zahraničného odboja, ku ktorému by sa Zväz v Rusku pripojil. Situáciu skomplikovalo aj rozhodnutie predsedníctva Slovenskej ligy v USA, ktoré označilo za jedínú predstaviteľku Slovákov v Rusku moskovský Slovensko-ruský spolok pamäti Ľudovíta Štúra. Vyslalo svojich dvoch splnomocnencov do Európy (Osuský a Košík), ale predovšetkým do Ruska, aby informovali smerodajných politikov Štvordohody o „žiadostiach slovenského národa“.²⁴

Do neutíchajúcich rozporov v tom čase vstúpila nová osobnosť, poslanec ríšskeho snemu Josef Dürich. B. Pavlů a M. R. Štefánik s ním rokovali už v Paríži, ešte pred jeho cestou do Ruska. Na týchto rokovaníach sa síce dohodlo vytvorenie centrálneho orgánu česko-slovenského odboja v Rusku, ale bez konkrétnych záverov. B. Pavlů pri návrate z Paríža ešte raz rokoval s T. G. Masarykom v Londýne, od ktorého prevzal aj list pre predsedu Zväzu v Rusku, ale Masaryk nepresvedčil. Masaryk v liste písal, že česko-slovenské kolónie sú len výkonnými orgánmi pri presadzovaní národných záujmov sformulovaných doma.²⁵

V takejto atmosfére sa zišli delegáti 2. zjazdu česko-slovenských spolkov v Rusku, ktorí na úvod rokovania (25. 4. – 1. 5. 1916) si vypočuli slová profesora Masaryka z posolstva zjadu: „Vaše kolonie ruská má zvláštní postavení mezi koloniemi – jste teď jediní, kteří žijete ve slovanském státě a v státě rozhodujícím. Nejem my, Slované, ale také neslovanští západní národové vidí v Rusku h l a v n í h o č i n i t e l e v této válce a pro budoucí vývoj po válce...

²³ „Slováci však chceli mať väčšiu účasť vo Sväze, a to najmä na uchlácholenie niektorých hlučných kazimírov. Správa Zväzu listami zo dňa 5. februára 1916 zriadila pri Sväze takzvanú „slovenskú komisiu“ a za jej členov navrhla Jána Országha, Jozefa Džavíka, Dušana Makovického, B. Pavlů a dr. Ivana Markoviča, lenže to nestačilo. Slovákom v Rusku vytýkali, že je ich pomerne málo v légiách. Slováci boli skoro výlučne obchodníci a kovoremeselníci. Svojimi obchodmi zarabali a financovali všetky národné akcie, ostatní v továrňach vyrábali vojenný tovar. Preto i Ján Országh sa v Moskve intenzívne venoval svojmu obchodu. Vďaka dôvere, ktorú požívala firma bratov Országhovcov v celom Rusku, bol na porúdzii potrebný úver a naša oslobodzovacia akcia mala takto stály finančný zdroj.“ LA MS 173 CH 13.

²⁴Širšie pozri PICHLÍK, K.: Bez legend, Praha 1991, s. 166 an.

²⁵Čechoslovák, 21. apríla 1916 prináša úvodník so symbolickým názvom Před vzkříšením, v ktorom B. Pavlů referuje o svojej ceste na západ. Začína symbolikou z histórie náboženstva: „A ještě púst! Ještě národ trpí v chladném objetí nepřátelské moci, stále ještě je nucen kráčet na Kalvarii utrpení svého národa pašijovou cestou své historie. Ale již všichni cítíme, že se blíží konec pašijového týdne a že po něm budeme slaviti radostný svátek V z k ř í s e n í. Tento symbol trpitele na kříži, umučeného za pravdu právě ve svém umučení zvítězivšího nad nepřátelskými temnými silami, tento vznešený krásný a tragický symbol..., stáva se v dnešní době pro nás tím dražším, že upevňuje v nás znovu víru a naději abychom na své trnité dráze malodušně neklesali, ale vypili svůj kalich utrpení až do dna, v přesvědčení, že na konec naše spravedlivá věc zvítězí.“ Potom prechádza do racionálnej roviny: „Ubezpečovali mne naši vůdcové, že žádná oběť, kterou dnes přinášíme pro vítězství spojenců, a tedy pro svoje národní vítězství, nebude marnou. Naopak, čím větší oběti přineseme, tím jistější bude naše vítězství... naše věc na západě mezi spojenci každým dnem nabývá příznivější půdy..., jmenovitě ve Francii, která i tentokrát ukázala se tím velikým a velkodušným národem, který již tolikrát svoji šlechtnost projevil.“

Proto, že od Ruska čekáme pro své osvobození tolik, je velmi důležité, abyste k ruskému politickému světu měli správné postavení. A předně bychom si my zde přáli, aby všichni byli s j e d n o c e n í, sjednocení je naší hlavní a teď jedinou myšlenkou dosíci politické samostatnosti pro náš národ. Tato myšlenka a toto úsilí přirozeně musí zatlačit všechny osobní a lokální různosti.²⁶ Na zjazde v Kyjeve sa zúčastnili delegáti zvolení v Českej družine, v spolkoch a zajateckých táboroch (medzi nimi aj J. G. Tajovský a Ivan Markovič). Napriek dôrazným slovám vo výzve Masaryka, zápas pokračoval s nezmenšenou intenzitou a víťazne z neho vyšla skupina z Kyjeva na čele s V. Vondrákom, ktorý vystriedal na predsedníckom poste B. Čermáka. Ale podpredsedom sa stal Jozef Országh, čo dávalo určité záruky do budúcnosti.²⁷ Výkonný orgán Zväzu, Správa, prešla do Kyjeva a petrohradskí činitelia sa dostali do situácie, v ktorej na čas museli prejsť do pasivity.

Vedenie česko-slovenského odboja v Paríži s obavami sledovalo aktivity Josefa Düricha už pred jeho odchodom (23. 6. 1916) do Ruska. A ak to nešlo inak, dosiahli aspoň to, že hlavné veliteľstvo Dohody povolilo odísť do Ruska aj M. R. Štefánikovi. S Gustávom Košíkom, splnomocnencom Slovenskej ligy v Amerike 28. 7. 1916 odišiel z Paríža do Ruska aj Štefánik. Nebolo isté, či dokážu upokojiť rozbúrenú hladinu nášho odboja v Rusku, či nastane zmierenie také potrebné pre úspech česko-slovenskej akcie, ktorej zástupcovia by mali hľadiť a konať predovšetkým v prospech hlavného cieľa.

Mnohé dokumenty svedčia o tom, že cárske orgány veľmi pozorne sledovali vývoj situácie v česko-slovenskej kolónii a teraz s nádejami čakali na razantné kroky svojho stúpenca poslanca Düricha, druhého človeka po Masarykovi, o ktorom bolo všeobecne známe, že je presvedčeným cárofilom. Napriek tomu Čechoslovák napísal: „...poslanec Dürich má prevzít na Rusi vedení národné-revoluční akce československé, která až do té doby byla v rukou Svazu československých spolků na Rusi“. V článku sa píše o očakávanej nádeji reorganizácie politického vedenia, ktoré trpí rozháranosťou, neusporiadanosťou a napätím medzi Kyjevom a Petrohradom.

Dürich prišiel do Petrohradu 5. júla 1916 a ako s prvým hovoril s Bohdanom Pavlů, ktorý v Čechoslovákovi uverejnil nadšený článok o jeho príchode a vyjadril nádej na: „...dobré vedenie a sústredenie celej našej práce“. ²⁸ Prijal ho minister zahraničných vecí a neskôr aj predseda vlády (Stürmer), ktorému odovzdal svoje memorandum, kde môžeme čítať aj toto: „...väčšina českého národa si přeje, aby Čechy byly samostatné království, ale s ruským carem v čele, který by byl zároveň českým králem“ v rámci akejsi federácie.

Štefánik po príchode do Petrohradu (15. 8. 1916) sa stretol s Dürichom, ale Dürich odmietol, aby spoločne navštívili hlavný stan v Mohyleve, na ktoré dostal povolenie už predtým. Takto ho samostatne prijal Alexejev a 15. augusta aj cár.

Štefánik sa dostal k Alexejovi až 24. augusta a zanechal tu dobrý dojem. Alexejev vyslovil nádej, že dosiahne ukončenie nezhôd v česko-slovenskom odboji. Možno že aj preto, lebo Dürich o ňom vyhlásil, že Štefánik nie je členom Česko-slovenského zahraničného výboru a preto jediný zástupca pre Rusko je len on. Z toho všetkého sa dá usudzovať na neľahké úlohy, ktoré čakali na Štefánika a G. Košíka.

²⁶Čechoslovák, 28. apríla 1916.

²⁷„...historické časy vyžadovali do úzadia odsotiť všetky nedorozumenia, jednotne pracovať na oslobodení oboch národov a vzájomný pomer si spravodlivo upraviť v novom štáte. A tu sa dokázal veľkým náš »baťko« Országh, ktorý pracoval, každého k práci povzbudzoval, Slovákov zastupoval na všetkých poradách v Moskve i mimo nej. Hoci vo svojej slovenskej skromnosti nikdy sa netlačil dopredu, jednako všetci museli uznať jeho obrovskú, obetivú prácu a po zriadení odbočky Česko-slovenskej národnej rady v Rusku bol vyvolený za jej podpredsedu. Táto hodnosť uvalila na neho nové ďalšie povinnosti, ktoré svedomito plnil. Náš vrelomilovaný prezident Tomáš G. Masaryk počas svojho pobytu v Rusku častejšie konferoval s Jánom Országhom a vždy sa čo najkrajšie vyslovoval o jeho práci.“ LA MS 173 CH 13.

²⁸Čechoslovák, 8. júla 1916.

Pomocnú ruku Štefánikovi podali (16. augusta) reprezentanti slovenských spolkov (Varšava, Petrohrad, Moskva – dokonca aj Slovensko-ruský spolok pamäti Ľudovíta Štúra), ako aj zajatcov. Na spoločnej porade si zvolili 5-člennú komisiu (predseda I. Markovič, tajomník J. Janček), v mene zjednotených Slovákov, ktorá v telegrame privítala Štefánika v Rusku.

V takejto atmosfére vznikol (29. 8. 1916) známy Kyjevský zápis, v ktorom sa okrem iného deklaroval boj za vytvorenie jednotného národa československého s uznaním rozhodujúceho postavenia Československej národnej rady (ČSNR). Jeho reprezentantom v Rusku ostal J. Dürich. A ten nezaháľal. Ruské ministerstvo zahraničných vecí stálo jednoznačne za Dürichom a presadzovalo jeho vedúcu pozíciu všetkými prostriedkami (aj finančnými subvenciami). Nakoniec bol Štefánik postavený pod policajný dozor, musel opustiť Rusko, a tak odcestoval do Rumunska.

Spory neutíchali ani v nasledujúcich týždňoch. Dokumenty svedčia o presadzovaní názorov na oboch stranách. V slovenských spolkoch aktívne zasahoval aj G. Košík, ktorý na porade (5. októbra 1916) v Moskve sa postavil proti Rusko-slovenskému spolku pamäti Ľudovíta Štúra a za „...politickú jednotu s Čechmi“ a usilovne pracoval na chystanom vydávaní nového časopisu *Náš cieľ*. Programové vyhlásenie podpísali G. Košík, J. G. Tajovský, V. Hurban, J. Janček, J. Jesenský, I. Markovič a iní, a vyslovili sa za československý štát.

Ukazovalo sa, že jedinou autoritou, ktorá sa mohla pokúsiť o zblíženie oboch prúdov v krajanstvom hnutí, bol T. G. Masaryk, predseda ČSNR. Skupina okolo časopisu *Čechoslovák* vyslala 3. 1. 1917 Ferdinanda Piaseckého do Londýna, aby pozval do Ruska Masaryka. A nebol sám, ktorý sa o to usiloval.

Medzitým sa vrátil do Ruska Štefánik a rokovoval s náčelníkom generálneho štábu Gurkovom a urýchlene zvolal poradu zástupcov všetkých česko-slovenských organizácií v Rusku a predostrel argument o naprostej závislosti Düricha (finančné subvencie) od cárskej vlády a navrhol jeho vylúčenie z ČSNR.²⁹ Čo sa 19. februára 1917 stalo.

Marcová revolúcia v Rusku (tradovaná v minulých rokoch ako februárová) priniesla zásadné zmeny, medzi ktorými s veľkým dosahom pre náš odboj bolo menovanie nového ministra zahraničných vecí Miľukova, priaznivo nakloneného česko-slovenským aktivitám. Do popredia sa dostávala aktivita zajatcov a ich organizácií (v 180 táboroch), ktoré presadzovali uznanie ČSNR ako jedinej reprezentantky odboja, ako aj Štefánikov návrh na vytvorenie jej odbočky v Rusku. Do komisie pre vyjednávanie so Zväzom bol pozvaný aj Slováč Ján Janček.³⁰

Miľukov s konečným rozhodnutím o riešení sporu s Dürichom sa rozhodol počkať na príchod T. G. Masaryka, ktorý 7. apríla poslal telegram o svojej nadchádzajúcej ceste do Ruska. Zároveň žiadal Bohdana Pavľu „...velmi náležavě, abyste mně pomohl sjednocením se Svazem a spoluprací. Zanechte zatím (to jest, než přijedu) svých sporů. Škodí naši posici.“³¹

Očakávaný zjazd zástupcov spolkov Zväzu, vojenskej Družiny a organizácií zajatcov sa zišiel v Kyjeve 6. mája 1917 a s definitívnou platnosťou rozhodol o realizácii Štefánikovho návrhu zriadiť odbočku ČSNR v Rusku. Za jedného z dvoch tajomníkov odbočky bol zvolený Dr. Ivan Markovič a za podpredsedu Ján Országh, ktorý bol zvolený aj do organiza-

²⁹Čechoslovák, 15. 2. 1917.

³⁰Okrem toho M. R. Štefánik uverejnil vyhlásenie: „...Nech je mravnou posilou všetkým Čechom a Slovákom, že rozhodujúci činitelia sú nám nápomocní v riešení tejto krízy. Ruská vláda v osobe ministra zahraničných vecí mi zdělila, že naprosto sympatizuje so snahami Česko-slovenskej národnej rady k zjednoteniu všetkých politických oslobodzovacích činností, aby takto bolo zabránené zmätkom.“ Štefánik dúfal, že budúci zjazd Zväzu vyrieši túto krízu. Pozri: Čechoslovák, 3. apríla 1917.

³¹Čechoslovák, 12. 4. 1917. Širšie pozri PICHLÍK, K. – KLÍPA, B. – ZABLOUDILOVÁ, J.: Českoslovenští legionáři (1914 – 1920). Mladá fronta, Praha 1966.

čno-finančnej komisie, do vojenskej Dr. Vladimír Daxner, zajateckej Matej Miškóci a Ján Janček a do propagačnej J. Jesenský, V. Hurban a B. Pavľu. Slováci sa takto dostali do významných pozícií.

Masaryk prišiel do Petrohradu 16. mája³² a s uznaním komentoval výsledky rokovania zjazdu v Kyjeve. Ocitol sa v revolučnej atmosfére Petrohradu a Ruska, keď bolševici v priebehu tzv. dvojvládia prostredníctvom soviетov preberali do svojich rúk moc v štáte. V situácii, keď už Rusko odmietalo vojnu a koniec-koncov nebolo v stave bojovať. Dalo to jasne najavo v búrlivých demonštráciach, ktoré sa odohrávali na uliciach. V rekonštruovanej vláde už chýbali Gučkov a Miľukov, čo bola nenahraditeľná strata pre česko-slovenský odboj. Keď M. R. Štefánik koncom marca odchádzal z Ruska, netajil svoju skepsu a istú stiesnenosť, ktorú pociťoval pod vplyvom vývoja ruskej revolúcie.³³

Jeho obavy sa začali naplňovať už o niekoľko dní. Dočasná vláda sa pod tlakom vnútornej situácie (rozpad ruskej armády, nástojčivé volanie vojenských jednotiek po mieri, anarchia) postavila proti vytváraniu nových česko-slovenských jednotiek. Dokonca predsedu organizačnej komisie pre česko-slovenské vojenské útvary gen. Jaroslava Červinku postavili pred vyšetrovaciu komisiu a obvinili z kontrarevolučnej činnosti a vелеzrady.³⁴ Masaryk v tejto zložitej situácii osobnými kontaktmi a korešpondenciou s Kerenským získaval čas. Práve v tomto období dosiahli naši legionári v Rusku skvelé víťazstvo. Česko-slovenská brigáda pri Zborove sa preslávila bojovým úspechom, ktorý rezonoval po celom svete.³⁵

Napriek tejto významnej udalosti, napriek vysokým oceneniam bojového úspechu brigády, osud česko-slovenského odboja v Rusku bol podmienený vývojom vnútornej situácie. A tá našej revolúcii nežičila. Pokojný vývoj ruskej revolúcie možno mohol pokračovať len vystúpením Ruska z vojny. A to sa uskutočnilo prvým dekrétom nového režimu. Ozbrojené povstanie bolševikov a nástup novej vlády, resp. jej dekrét o mieri vlastne končí jednu z etáp česko-slovenského odboja v Rusku.

Blížil sa čas odchodu z Ruska, ktorý sa nakoniec zmenil v známu anabázu, naplnenú ťažkým bojovým zápasom proti bolševikom. Päťtisíc stoštyri Slovákov³⁶ v jednotkách česko-slovenských vojsk v Rusku sa takto zapísali do histórie nášho národa výrazným spôsobom. Podobne ako bratia Országhovci a Bohdan Pavľu, ktorí mali na ich zásluhách mimoriadny prínos. Ale to už je iná kapitola...

³²Keď sa začali šíriť inoformácie o tom, že sociálno-demokratické strany z rôznych štátov Európy sa chystajú na konferenciu do Štokholmu, kde mali prijať závery a postoje k vojne a usporiadaniu po vojne, B. Pavľu v máji tam pricestoval a stretol sa aj s Masarykom, ktorý sa tu zastavil na svojej ceste do Ruska. Pavľu tu plnil dôležité poslanie, keď v spolupráci s delegátmi z Čiech, ako reprezentant Družiny, spolkov a zajatcov, mal za úlohu podieľať sa na príprave materiálov a koordinácii postojov. Neskôr sem pricestoval z Ruska aj P. Maxa a o ich činnosti sa objavila správa dokonca od budapeštianskeho korešpondenta denníku Az est: „Bol som nemálo prekvapený, keď ma B. Pavľu oslovil plynulou maďarčinou, akoby sa v Rusku a Európe nebolo nič zmenilo. Obaja Česi agitujú pre samostatné kráľovstvo České, ku ktorému samozrejme pripájajú aj Slovensko.“ Česká delegácia takýto záver naozaj prijala, v súlade s činiteľmi z Ruska a presadzovala ho na konferencii. HERBEN, J.: Ohlas zahraniční revoluce doma, Praha 1927, s. 34, ďalej PROKEŠ, J.: Obrázkové dějiny našeho osvobození. Praha 1930, s. 768 a Českoslovák, 11. júna 1917.

³³Za svobodu, I. diel, s. 740 a Českoslovák, 18. 5. 1917.

³⁴ČERVINKA, J.: Cestou našeho odboje. Praha 1920, s. 47 an.

³⁵„Ministr Kerenskij navštívil tento úsek fronty, povýšil okamžitě velitele čs. brigády na generála a po prohlášení poručíka Čecha (»Brigáda žádá, aby jste československé vojsko nepokládal za národnostní pluky, nýbrž za revoluční vojska, bojující s vámi za ideály svobody, rovnosti a bratrství!«) sľbil plnou podporu organizování čs. jednotiek v Rusku. Velitel jihozápadního frontu řekl generálu Červinkovi, aby po návratu do Kyjeva zformoval »tolik čs. vojsk, kolik se vůbec ještě zformovat dá.«... Zdálo se, že toto nadšení znovu spojí československé hnutí s ruskou revolucí a překoná obavy vzniklé v květnu a červnu 1917.“ PICHLÍK, K.: Bez legend. Praha 1991, s. 218.

³⁶Spomienky niektorých slovenských účastníkov priniesla publikácia Sborník rozpomienok ruských legionárov Slovákov (Praha 1933), ktorú redigovali J. G. Tajovský a F. Pišeký.

TAJEMNÁ MAĎARSKÁ PONORKA NA DUNAJI

RENÉ GRÉGR

R. GRÉGR: Secret hungarian Submarine in River Danube. Vojenská história 3, 2, 1999, pp 89 – 90, Bratislava.

The author talks about the lot of Submarine „3“ in Danube, the information on which penetrated to the Czechoslovak General Staff in the 1930s. It presents connections of its origination with its purposes during the World War I, and its post-war existence. He challenges the guesses on intentions of its use after war and mentions, at the same time, its technical state in the 1930s.

Military History. Europe. Lot of Submarine in Danube. World War I. – inter-war period.

V československém gen. štábu koncem roku 1930 s údivem kroutili hlavou nad zprávou agenta z Budapešti, oznamující že Maďaři mají ponorku na Dunaji. Převládá skeptický názor, nicméně bratislavský ženijný pluk, v jehož rámci sloužila i říční bojová plavidla, byl dotázán, zda informace může být pravdivá. Velitel pluku odpověděl, že Maďaři žádnou ponorku nemají a že nasazení takového plavidla na našem úseku Dunaje je technicky nemožné. V druhém případě měl pravdu, v prvním však ne. V Maďarsku tehdy totiž ponorka, i když technicky již nepoužitelná, byla.

Jak se tedy vůbec stalo, že bojová ponorka se v Budapešti octla? Její historie začíná v první světové válce.

V námořní sekci c. k. ministerstva války se na podzim 1916, po vstupu Rumunska do války proti c. k. monarchii, vážně uvážovalo o postavení malé ponorky, která by mohla operovat na dolním úseku Dunaje a v jeho ústí, v souvislosti s aktivními akcemi rak.-uherských monitorů v tamních vodách. Konstruktéři námořního technického komitétu v Pole však rychle takový návrh zamítli jako technicky neproveditelný a to ne pro hloubky, které tam dosahují až 8 metrů, ale pro vysokou rychlost proudění na naprosté většině úseků Dunaje.¹

Stejného názoru však již předtím nebyli ale ve štábu ruské černomořské floty, neboť již v průběhu roku 1915 dospěli k přesvědčení, že konflikt se zřejmě rozšíří i na rumunský úsek Dunaje, a že rakousko-uherské velké moderní monitory začnou ohrožovat i ruské přístavy na severním (levém) břehu dunajské delty. Vyžádali si proto jednu z tehdy právě dohotovených 3 miniaturních ponorek, původně objednaných armádou k obraně námořních pevností z moře. A tak se stalo, že jedna z nich, nesoucí pouze číselní označení „3“, se octla koncem roku 1915 z Baltu v dunajském ruském přístavu Reni. A tam také zůstala až do uzavření Brest-Litevského míru a totálního rozpadu ruských ozbrojených sil. Rakouské monitory se tam až do uzavření tohoto míru objevit nemohly a proto nedošlo nikdy ani k jejímu bojovému nasazení. Když se 12. března 1918 v Reni objevily jak rak.-uherská vojska, tak i plavidla c. k. „Donauflotte“ našly ponorku číslo „3“ v přístavu opuštěnou, ale zcela nepoškozenou. Nastala otázka co s touto neočekávanou kořistí?²

Rakouské námořnictvo vyslalo do Reni slavného ponorkáře von Trappa, který 27. března ponorku prohlédl, ale shledal ji neschopnou pro akce na Jadranu.³ Kupodivu byla to ale c. k. armáda, která se rozhodla ponorku si ponechat a ihned ji odvézt do Budapešti do loděnice k důkladné opravě a eventuálním úpravám. Jaké s ní byly další úmysly, není známo, ale zůstává faktem, že armáda se již po vstupu Itálie do války, v létě 1915 zajímala v loděnici Whitehead v dnešní Rijece o tam na německý účet dohotovenou miniaturní výzkumnou ponorku

¹Österreichische Staatsarchiv – Kriegsarchiv – II. G. Gr.-47 J 1/2 ex 1916.

²Österreichische Staatsarchiv – Kriegsarchiv – OK X 6/5 ex 1918.

³V. Aichelburg: Die Unterseeboote „Österreichs-Ungarns, 140 s. Graz 1981.

LOLIGO s úmyslem vybavit jí torpedometry a nasadit na hlubokém jazeře Garda v jehož severní části probíhala ustálená frontová linie.⁴

2. dubna 1918 ji armáda tedy převzala a již 2 dny poté se ponorka čis. 3 ocitá v přístavu Turnu-Severin. V tamních dílnách je konservována, ale dále do Budapešti vlečena není. O jejím dalším osudu se rozhoduje v armádním velitelství až v době generálního ústupu z Balkánu v říjnu 1918. 25. října 1918 přichází rozkaz vyhodit ji do vzduchu, neboť odvělečení do Budapešti je prý z důvodu velkého ponoru nemožné.⁵ Toto byla poslední úřední zpráva o osudu ponorky a až do roku 1976 všichni rakouští historikové tvrdili, že koncem války zůstala v Rumunsku. Teprve tehdy se rakouský historik Vladimír Aichelburg (původem z Prahy) obrátil na autora těchto řádků, s odvoláním na protichůdné informace uveřejněné v jeho knize o carské flotě v letech 1914 – 1917 vydané v Německu.⁶ Z odpovědi datované 5. července 1976, kterou Aichelburg ve své knize cituje, se dověděl, že ponorka se proti všem informacím nakonec do Budapešti dostala a jaký rozruch v Praze způsobila zpráva čs. agenta. V. Aichelburg si však zároveň tuto informaci potvrdil u syna zakladatele rak.-uherského ponorkového loďstva, barona von Thierry, žijícího tehdy v Budapešti a který ponorku v tamní loděnici na vlastní oči viděl.

Maďaři, jejichž dunajská flotila byla v důsledku podmínek Trianonské mírové smlouvy jednak přejmenována na pouhou „řiční policii“ a navíc numericky značně omezena na počet 6 dělových člunů, samozřejmě žádné další bojové plavidlo vlastnit nesměli a proto se také k porušení podmínek mírové smlouvy nikdy nepřiznali. Teprve r. 1982 maďarský historik Csonkaréti ve své knize o válečných lodích na Dunaji její existenci přiznal, avšak s tím, že po podpisu mírové smlouvy byla ihned sešrotována.

Jenže toto neodpovídá skutečnosti. Existuje totiž fotografie z archivu německé Kriegsmarine (po válce v Kielu částečně zničeného, částečně zabaveného a rozkradeného) jejíž původ je stejný jako v případě zprávy čs. agenta.

A tato fotografie potvrzuje dodatečně pravdivost agentovy informace. Je na ní totiž zřetelně vidět ponorka čis. 3 v doku budapešťské loděnice. A do doku přijde jen plavidlo určené k opravě a ne k likvidaci.

Otázkou zůstává co Maďaři s ponorkou po válce zamýšleli? Argument velení bratislavského ženijního pluku, že na čs. úseku Dunaje ponorka byt by byla sebemenší⁷, vůbec operovat nemůže, byl samozřejmě správný. Platilo to ale v plném rozsahu o úseku Dunaje v blízkosti jugoslávské hranice? Ponorka nesla torpéda a k nasazení torped na této řece jen nedaleko odtud, nad Bělehradem, nedávno předtím, v r. 1915 proti rakouským monitorům skutečně došlo. Velitel britského malého torpedového parního člunu, za údajné torpédování rakouského monitoru dostal dokonce vůbec nejvyšší britské vyznamenání „Victoria Cross“. Maďaři dále věděli, jakou úlohu hrály britské i jugoslávské monitory před Budapeští v létě 1919 při potlačování tzv. Republiky rad Bély Kuna. Zakotvená a zamaskovaná u břehu malá ponorka mohla efektivně sehrát roli stabilní torpédové baterie.

Úspěšně provedená maďarsko-rakouská transakce s tzv. výměnou dělových lodí v letech 1927 – 1928 vedla na jedné straně k likvidaci rakouské flotily, ale zároveň k velkému posílení flotily maďarské. Modernizací získaných lodí a zesílením jejich dělové výzbroje, Maďaři značně posílili své vyhlídky v event. boji s jugoslávskými monitory a posílili i úloha letectva. Na technickém stavu ponorky pracoval také čas a náhradní díly opatřit bylo technicky nemožné. Pro její existenci začátkem 30-tých let nebylo opodstatnění a ponorka byla v naprosté nečinnosti. O tom však čs. agent vědět nemohl.

⁴R. GRÉGR: LOLIGO – das unbekannte deutsche U-Boot Marine Rundschau 3/1977.

⁵V. Aichelburg: Die Unterseeboote s. 140.

⁶R. GRÉGR: Die russische Flotte 1914 – 1917. J. F. Lehmanns Verlag, München 1970.

⁷Tzv. „Pevnostní ponorky čis. 1 až 3“ byly dlouhé 20,4 m, široké 2,2 m s celkovou výškou trupu 2,5 m. Jako jedinou výzbroj nesly 2 torpedometry ráže 456 mm. Posádka 6 mužů.

SLOVENSKO V ANKETĚ „ARMÁDA V ROCE 1938“

PAVEL MINAŘÍK – PAVEL ŠRÁMEK

MINAŘÍK, P. – ŠRÁMEK, P.: Slovakia in the context of „the army in the year 1938“ inquiry. *Vojská historická*, 3, 2, 1999, pp. 91 – 117, Bratislava

The materials called as „the Army in the year 1938“ come from the extensive inquiry of the Czechoslovak military forces HQ. The inquiry was performed by the 3rd operational branch of the HQ in between the years 1938 – 1939. In the introduction the authors state that the addressors of the inquiry were all elements of the Czechoslovak military force, starting with branches at the Ministry of National Defence and HQ through military land Headquarters, Headquarters of superior units – from corps and divisions to regiments and separated battalions. In the offered material the authors aimed at the selection of documents which are associated with the superior units and military bodies at the Slovak territory. There are 9 documents totally which are not chronologically organised, but structured according to sequency access – from the HQ corps to battalion HQ.

Military History, Slovakia, Czechoslovak Army 1938.

Jedním z významných pramenů, který nás informuje o čs. armádě na podzim 1938, je rozsáhlá anketa Hlavního štábu, označovaná jako „Armáda v roce 1938“. Jejím cílem bylo detailní zachycení jednak toho, co se vykonalo roku 1938 v rámci příprav na válku, a dále vlastního stavu za branné pohotovosti státu. Adresáty této ankety se staly prakticky všechny složky čs. armády, od oddělení Hlavního štábu a odborů Ministerstva národní obrany, přes zemská vojenská velitelství, velitelství sborů a divizí až po pluky a samostatné prapory. Většina těchto složek sestavila velmi podrobné odpovědi, menšina se omezila na stručná hlášení nebo vůbec neodpověděla.

Počátek příprav k uskutečnění ankety spadá na konec října 1938, kdy 3. oddělení Hlavního štábu navrhlo svým čj. 6520 zachytit situaci armády v roce 1938. Koncem listopadu 1938 rozeslal Hlavní štáb připravené dotazníky na jednotlivé složky s tím, že odpověď očekává do 15. února 1939.

Jako oficiální důvod ankety se udávala snaha o zachycení cenných závěrů, které mohou být užitečné jak pro organizaci, tak pro využití armády v budoucnu. Je zřejmé, že svoji roli hrála ještě jedna, přinejmenším stejně závažná okolnost. Velení armády nevyklučovalo, že po určité době bude veřejnost chtít vědět, jak byla armáda připravena na hrozící válku.

V této souvislosti je však třeba upozornit na skutečnost, že hlášení často vyjadřují subjektivní pocity a názory zpracovatelů. Jednotliví velitelé je sestavovali po dramatických událostech podzimu 1938, které příslušníky čs. branné moci výrazným způsobem ovlivnily. Proto je třeba při práci s anketou vzít uvedené okolnosti v úvahu a získané poznatky nezevšeobecňovat na celou armádu.

Vzhledem ke značnému rozsahu ankety „Armáda v roce 1938“ bylo nezbytné pro účely edice vybrat jen části odpovědí. Snažili jsme se však zachovávat logickou návaznost jednotlivých dokumentů.

Dnes jsou dochované výsledky ankety uloženy ve Vojenském historickém archivu v Praze ve fondu Ministerstvo národní obrany/Hlavní štáb – 3. oddělení. Materiály jsou uspořádány podle tehdy platné vojenské hierarchie a zaplňují celkem 6 archivních kartonů.

Po formální stránce jsou dokumenty, otištěné ve zkráceném znění, většinou originály a byly zpracovány v souladu s edičními zvyklostmi. Každý z nich je uveden datem, místem vzniku a stručným záhlavním registrem. Dodatečné opravy a doplňky do původního textu jsou vytištěny kurzívou. Pokud došlo k pozdějšímu podtržení některých částí textu rukou, jsou příslušné pasáže vymezeny ostrými závorkami, tj. <...>. Pod jednotlivé dokumenty je připojen odkaz na uložení ve VHA. Poznámkový aparát byl zpracován k jednotlivým dokumentům zvlášť a obsahuje poznámky textové i věcné. Dokumenty jsou přímo na spisu opatřeny značkami příjemce. Podle možností byla zachována původní stylistika. Opraveny byly pouze zjevné pravopisné chyby a překlepy. Vzhledem k obecně platným pravidlům byly dokumenty ponechány v původním jazyku.

DOKUMENT Č. 1

1938, bez data a místa. – Dotazník ankety „Armáda v roce 1938“

Dotazník.

Poslední události znamenají pro armádu ukončení jedné z velkých etap jejího vývoje.

Rozborem situace armády v době mobilisace a sledováním bezprostředních příprav k ní můžeme dospět k cenným závěrům, jež by mohly být užitečné jak pro organizaci tak i pro použití armády v budoucnosti.

Je tudíž třeba, aby byl zachycen věrně a objektivně vývoj příprav k pohotovosti armády alespoň v roce 1938, který byl rokem bezprostředních příprav k ozbrojenému konfliktu a hlavně pak zachytiti konečný stav armády za mobilisace ku konci září 1938.

Ministerstvo národní obrany je si vědomo velkého zatížení valné části důstojníků pracemi všeho druhu, které jsou vyžadovány nynější situací, zrovna tak jako uznává potřebu nutného odpočinku po značném vypětí sil posledních měsíců, ba roků. Nicméně vidí potřebu zachytit dříve, než bude možno zpracovati celý materiál cestou pravidelných relací – alespoň v hrubých rysech poznatky jednotlivých důstojníků, hlavně velitelů jednotek všech stupňů, zvláště pak velitelů vojskových těles a přednostů různých služeb a ústavů, dokud tyto jsou ještě ve všech podrobnostech v jejich čerstvé paměti aneb mohou doplniti své mezery přímým dotazem důstojníků v místě.

Obrací se proto na ty důstojníky, kteří mají pochopení pro uvedené potřeby, aby krátce a věcně na podkladě konkrétních dat vylíčili události, uvedli nedostatky a závady, označili jejich příčiny a učinili konkrétní návrhy na jejich úpravu a zlepšení v rámci funkce, kterou zastávali hlavně v době mimořádných opatření a za mobilisace 1938.

Jde o přesné konstatování nedostatků a závad, jež byly zjištěny jednak přezkoušením všech plánů ku dni 15/II 1938, jednak při provádění mimořádných opatření, nařízených 21/V 1938, s uvedením na kolik tyto nedostatky a závady byly odstraněny jak ve vlastní působnosti tak z vyššího nařízení do konce září 1938 (mobilisace).

Je třeba ohodnotit bojeschopnost jednotky vzhledem:

- Ona výši a dokonalost příprav všeho druhu (plány),
 - Ona počty a jakost zbraní,
 - Ona hodnotu výcviku (kádrů i mužstva, aktivních i záložníků), zvláště u speciálních zbraní (opevnění v to),
 - Ona velikost zásob všeho druhu a jejich rozložení a to jak výstroje, tak výzbroje, munice a jiného materiálu,
 - Ona vliv národnostního složení jednotky,
 - Ona vliv prostředí (nálada obyvatelstva místa a kraje), v němž se jednotka pohybovala a událostí, které na jednotku působily,
- přítom je třeba hodnotit jednotky skupiny A a B zvláště.

Dále je třeba uvést nedostatky a závady všeho druhu zjištěné:

- Opři provádění zajištění hranic („O“ oddíly, pohotovostní oddíly, jednotky SOS, spolupráce s nimi, hlavně v době mimořádných opatření, spojení, ničení atp.), dále pak zásobování, dopravní prostředky atd.;
- Opři obsazování opevnění hlavně lehkých, při čemž nutno se zmínit o výběru osádek z okolí, o způsobu obsazení, o hodnotě objektů (kolik úplně vybaveno, kolik nedostatečně vybaveno), o zbraních a zásobách všeho druhu, hlavně municí atd.;
- Opři organizaci a provádění obrany proti útočné vozbě (překážky přirozené i umělé), jejich stav a hodnota, zbraně proti útočné vozbě atd.

Konečně je třeba podrobiti úvaze nedostatky a závady všeho druhu zjištěné při provádění mobilisace (nástup záložníků, koní, vozidel všeho druhu, stav zásob všeho druhu, hlavně výstroje, výzbroje a munice atp.), zvláště jest posouditi:

Ojaká byla celková hodnota mobilisačních opatření (příprav) a jak byla zajištěna a dosažena včasnost jejich provedení; uvést i hodnotu mobilisačních opatření civilních úřadů státní správy, případně jimi zaviněné okolnosti, které ohrozily mobilisaci, dále pak zjištěné osobní a materiální nedostatky a závady, které se projevíly v takovém rozsahu, že bojeschopnost útvaru byla vážně ohrožena (stačí uvést na př.: automobilní vojsko dělostřelectva – nedostatek 30 % řidičů, nebo: nenastoupilo evidenčních motorových vozidel z pohraničí 25 %, aneb: dělostřelectvo – nedostatek jízdních v důsledku odsunu osob německé národnosti do pracovních táborů atp.); ku zpracování těchto otázek nutno přizvat zkušené mobilisační orgány;

Ojaké závady se vyskytly při využívání místních zdrojů a při zajišťování potřeb podle zákona na obranu státu a na kolik využívání místních zdrojů zasáhlo rušivě do potřeb místního obyvatelstva.

Odpovědi na tyto otázky vypracují důstojníci jako hlášení, k němuž přidruží své návrhy a zašlou je na MNO. – hl.št./3.odděl. do 15. února 1939, aniž by zachovali služební cestu, která by příliš zatížila agendu nadřízených velitelství.

VHA, f. MNO/HŠ, 1938, 3.oddělení, sign. 38 2/39, kar. 293, nezatříděný materiál. – Tiskopis A4, 4 s.

DOKUMENT Č. 2

1939, 10. únor, Spišská Nová Ves. – Odpověď velitele VI. sboru na anketu.

VELITELSTVÍ V

Čj. 52.013 Taj./3.odděl.1939

Spišská N.Ves, 10. únor 1939.

Věc: Armáda v roce 1938 – poznatky,
předložení opisu
Odpověď k čj. 20.709 Taj.3.oper.1939.
Přílohy: 1.

T A J N Ě !

Krajinskému vojenskému velitelství
3. odděl.
B r a t i s l a v a

Na Váš rozkaz čj. 20.709 Taj.3.oper.1939 předkládám opis hlášení zpracovaného na výnos
MNO. čj. 6520 Taj. – hl.št./3.odděl.1939.

Velitel sboru
div.gen. ONDŘEJ MÉZL¹
gen. Mézl
[...]²

VELITELSTVÍ VI.SBORU Spišská N.Ves, 11. únor 1939.

Čj. 52.013 Taj./3.odděl.1939

Věc: Armáda v roce 1938 – poznatky.
Odpověď k čj. 6520 Taj.hl.št./3.odděl.1938.
Přílohy: 4.

T A J N Ě !

Ministerstvo národní obrany
hl.št. 3. odděl.
P r a h a

Podle výnosu MNO. čj.6520 taj. Taj. – hl.št./3.odděl. 1938 předkládám poznatky „Armáda
v roce 1938“.

Velitel sboru
div.gen. ONDŘEJ MÉZL
gen. Mézl

¹Divizní generál Ondřej MÉZL (1887 – 1968), velitel VI.sboru, v mobilizaci velitel Hraničního pásma XVI.

²Dokument je opatřen prezentačním razítkem ze dne 12. března 1939 a v pravém horním rohu očíslován za-
kroužkováným číslem 162, které určuje jeho pořadí v odpovědích, jež na čj. „6520“ obdrželo 3. oddělení Hlavního
štábu.

Velitelství VI.sboru.
Čj. 52.013 Taj./3.odděl.1939.

Spišská N.Ves, 11. únor 1939.

Věc: Armáda v roce 1938 – poznatky.

Ministerstvo národní obrany
hl.št. 3. odděl.
P r a h a

Na výnos MNO. čj. 6520 Taj. – hl.št./3.odděl.1938:

I. Ocenění bojové hodnoty jednotlivých prvků vyšších jednotek:

- a) SOS: Po morální stránce byla bojová hodnota jednotek SOS z počátku na vysoké úrovni, později poněkud poklesla v důsledku únavy ze stálé pohotovosti a stálého napětí. Bylo by záhodno umožnit příslušníkům SOS po nějaké době vystřídání.

Po taktické stránce byla bojová hodnota SOS velmi různá. Byl to následek různorodého složení jednotek SOS, které vyvolalo závady téměř z každého hlediska.

Jednotky SOS se velmi dobře osvědčily v bojových akcích rázu drobné války, které jsou četnictvu a finanční stráži vžitý ze stíhání zločinců a podloudníků. Chybělo jim však i jejich velitelům porozumění pro souladnou činnost ve všeobecném taktickém rámci. I pro trvalou obranu na příkázaném místě nebylo u nich dost porozumění; jevíly i v takových situacích sklony k manévrování.

Zde musí zasáhnouti důkladnější taktický výcvik, který ale nesmí utlumit cennou schopnost jednotek SOS pro akce drobné války; musí ji jen usměrnit pro souladnou činnost v širším taktickém rámci.

Střelecký výcvik příslušníků SOS třeba zdokonalit. Je nápadné, že přes živou přestřelku neměl protivník obyčejně žádných ztrát. Dále jim musí být vštípeno to, aby nepoužívali ručních granátů na mnohonásobnou vzdálenost vrhu.

b) Letectvo a OPL:

K získání poznatků o vlastním letectvu bylo málo příležitostí.

Na OPL – zvláště pasivní – byl v počátečních dnech mobilisace i nástupu brán dostatečný zřetel, který však záhy ustal, neboť pasivní OPL byla pocítována jako nepohodlná komplikace za převozů, na pochodech i v ubytování. Scházela patřičný nácvik, který by byl různé tyto potíže při provádění pasivní OPL zmírňoval.

Při všeobecném zatemnění projevovaly se velmi citelné obtíže hlavně při průjezdu a průchodu osadami. Orgánů CPO bylo sice všude dostatek, ale cirkulace v osadách byla jen zřídka kde organizována a nebylo lze v osadě najíti hledaná místa (cizí SV a pod.). Mimo osady na důležitých křižovatkách a rozcestích bylo by záhodno udržovati přes noc cirkulační a orientační službu nebo aspoň vhodně osvětlit ukazovatele. Těmito nedostatky bylo vyvoláno mnoho zmatků a nedorozumění.

Pro aktivní OPL bylo příliš málo prostředků. Zvláště selskou vozbu, trény a vlaky by byly v případě leteckých útoků bezbranné.

Celkově vzato nepronikl smysl pro důležitost a porozumění pro způsob provádění OPL až k výkonným velitelům a jednotlivcům, což by se bylo projevilo velmi citelně, kdyby bylo došlo k leteckým útokům. Nestačí vypracovat plány OPL na papíře, nutno ale především dosáhnouti toho, aby patřičným výcvikem se stala OPL úplnou samozřejmostí, třebaš bez objemných a podrobných plánů.

Hlásná služba nebyla rovněž na svém místě. Hlášení o letounech docházela pozdě, někdy až i za dvě hodiny po zjištění letounu; proto je třeba aby hlásky byly lépe vyvíčeny a telefonní spojení zdokonaleno.

c) Ženíjní vojsko:

Ženíjní jednotky dosáhly sice patřičné výše technické vyspělosti a pracovní výkonosti, nebyla však u nich na žádoucí výši jejich bojová hodnota. Ženíjní jednotky, které bývají často použity k pracem před obranným postavením (ničení, překážky a zátarasy), musí být schopny v případě nutnosti přijati i boj se stejným důrazem jako jiné zbraně.

d) Povšechné ocenění bojové hodnoty vojsk:

Z hlediska velitelství sboru nebylo žádného patrného rozdílu mezi hodnotou jednotek A i B. Záleží vždy jen na hodnotě velitelů a to v první řadě nižších, kteří jsou s mužstvem v stálem styku a řídí drobnou práci u jednotek, v druhé řadě pak na velitelech vyšších. U jednotek, kde velel rozhodný, spravedlivý a svědomitý velitel, který dovedl mužstvo povzbudit a jemuž toto důvěřovalo, dosáhly tyto vždy vysokého stupně hodnoty a bojové pohotovosti, ať šlo o jednotku A nebo B.

U jednotek B projevoval se citelný nedostatek starších důstojníků, zejména velitelů setnin. Příliš mladý velitel dovede málokdy imponovat vojákům, zvláště záložníkům.

Výchova mladých důstojníků musí tedy více než dosud uplatňovati rozvoj velitelské osobnosti v mužných vlastnostech charakteru, pozdvihnout samostatnost, odhodlanost, pocit cti a sebedůvěry. Tato výchova je neméně tak důležitou, jako školení v odborné teorii.

Nutno konstatovat, že inteligentní a uvědomělý lidský materiál dodává lepší vojáky, než neuvědomělý a zaostalý. Inteligentní voják dovede si vždy pomoci, kdežto voják zaostalý buď jen aplikuje nacepované prvky svého nevalného výcviku, nebo se oddává tupé nečinnosti. V prostředí moderního boje, kde nelze vše nařizovat a kde samočinnost vojáka v jeho složitých úkonech je hlavní podmínkou úspěšné činnosti, jeví se potřeba inteligentního lidského materiálu nezbytnou.

Bylo trapným zjevem, že většina slovenských a rusínských vojáků nejevila žádného zájmu o to, kolik území bude ze Slovenska a Podkarpatské Rusi odstoupeno a aby demarkační čára byla chráněna proti nárokům a přehmatům z maďarské strany. Jejich stále zdůrazňovaným a jediným přáním bylo dostati se co nejdříve domů. Je příznačné, že proti tomuto neporozumění pro uvědomělou základní povinnost vojáka pomáhaly spíše tresty než domluvy. Za to vojáci české národnosti, ač znechuceni nevládným politickým prostředím na Slovensku a lhostejností na Podkarpatské Rusi, konali svou povinnost a setrvali.

Náprava v úrovni inteligence a v stupni národní a státní uvědomělosti vymyká se za daných poměrů působnosti vojenských orgánů, jeví se však v zájmu všeobecné hodnoty vojsk jako nezbytná.

II. Organizace vyšších jednotek, jednotek zbraní a útvarů služeb, složení a hodnota jejich štábů a řídicích orgánů služeb:

a) Organizace vyšších jednotek, jednotek zbraní a útvarů služeb celkově vyhovovala.

b) <Vybavení vyšších velitelství personálem bylo příliš bohaté.> S menším počtem personálu, však vybraného, dala by se práce přehledněji organisovat, SV snáze umístit a jeho přemísťování snáze provádět.

Velkou přítěží pro stan sboru <byli důstojníci sluhové v plném počtu přidělených důstojníků.> U velitelství, které své SV mnoho nemění a přemísťuje se jen motorovými vozidly, nepotřebuje každý důstojník sluhu; jeho práce omezí se jen asi na jednu hodinu denně, jinak se nudí a potuluje. Stačilo by přidělit vojíny v polovičním počtu důstojníků a používalo by se jich jako sluhů i jako kancelářských spojek zároveň.

Aspoň část vojínů štábní roty by měla být vyzbrojena jako zákopníci, aby jich mohlo být použito k pracem na improvizaci krytů, na různé úpravy pro OPL, úpravu příjezdů do parkovišť a pod. Používání ženijních jednotek k těmto drobným pracem je nehospodárné.

<Pro SV je nezbytné přidělení jednotky aktivní OPL.>

Rychlé spojky (motocyklisté a malá osobní auta), organisované v jednotné kurýrní službě pro všechny složky velitelství, se velmi osvědčily, zejména v rozsáhlé oblasti sboru, neboť tím bylo umožněno hospodárné jich využití, přehled nad expedicí a tím rychlé vybavování a dodávání kurýrní pošty.

Poněvadž se u vyšších velitelství v poli používá jezdeckých koní velmi zřídka, mohl by se jich počet proto podstatně snížit.

- c) Důstojníci gšt. *./absolventi./* osvědčili sice vyspělé porozumění pro otázky operačního rázu, ale chybí jim znalosti v administrativní službě u štábů, v které pak skoro výhradně působí. Bylo to patrné při koncipování různých zvláštních nařízení, která vyplývala ze všeobecných rozkazů, z vyřizování běžné pošty a pod. Mnohdy chybí porozumění pro organizaci práce; jsou v rozpacích, jak si práci roztrždit, co vykonat nejdříve, co později, kterak využít pojitek, kde být přesným, kde velkorysým a pod. Práce těch, kteří nepoznali dostatečně řadovou službu, bývá příliš teoretická; nedovedou se vžít do situace a duše vykonavatele, pro něhož nařízení koncipují.

Zběhlost v těchto výkonech lze sice nabýti až delší zkušeností, proto však přece by měl být brán větší zřetel při školení důstojníků gšt. na administrativní práci u štábů jako: na koncipování rozkazů a hlášení, způsoby vydávání rozkazů a na organizaci práce u štábu vůbec. Porozumění důstojníka gšt. pro ráz řadové služby a potřeby vojsk třeba udržovat na patřičné výši.

O způsobilosti důstojníků gšt. rozhoduje nejvíce jeho bystrost a svědomitost, tedy vlastnosti povahové. Zdokonalovat tyto vlastnosti mělo by být hlavním předmětem výchovy důstojníka gšt.

- d) Záložní důstojníci, zvláště z oborů občanského života, kde třeba práci prakticky organisovat, se osvědčili dobře i u štábu. Pochopili rychle jim přikázanou působnost a jejich horlivost v práci bývala příkladná. I při školení těchto důstojníků třeba klásti hlavní důraz na předměty administrativní služby štábu.
- e) Důstojníci ve výslužbě jak zbraní tak i služeb, pokud nekonalí již delší dobu službu, mohli být použiti jen k podřadnějším funkcím a úkonům. Chyběla jim hlavně znalost nových služebních předpisů.

III. Různá nařízení pro přípravu k pohotovosti:

- a) Předpisy a různá nařízení pro zpracování ZH plánů v celku vyhovovala. Vypracované plány však byly příliš podrobné, proto objemné a nepřehledné. Vojska jevila obyčejně sklon držet se houževnatě plánů i tehdy, když změna situace pozměnila jejich účelnost a smysl. Objemnost plánů pro ZH oproti stručným rozkazům, vydávaným k obsazování demarkační čáry za daleko těžší situace, byla nejlépe viditelná. Při tom se velitelé do dané situace a do stručných rozkazů mnohem lépe vžili a působili proto mnohem obratněji, než dříve podle studia objemných a nepřehledných plánů.

Podle těchto hledisek je nutno v budoucnosti tyto plány upravit. Plány předem pečlivě na příliš konkrétních předpokladech připravené nevyhovovaly, když skutečnost se vyvinula jinak než bylo předpokládáno. Proto každý předem připravený plán má být jen rámcový, aby vyhovoval různým změnám situací. Podle situace skutečně se vyvinuvší lze jej pak snadno doplnit.

- b) Nástupový plán, nařízení pro ubytovatele a odběr map plně vyhovovaly.
- c) <Šifry a hesla pro rychlé rozhlášení rozkazů se velmi dobře osvědčila.>

[...]

DOKUMENT Č. 3

1939, 6. únor, Banská Bystrica. – Odpověď velitele VII. sboru na anketu.

VELITELSTVÍ VII.SBORU
Čj. 50.900 Taj.3.oper.1939

Banská Bystrica, 6.únor 1939.

Věc: Armáda v roce 1938
poznatky.

T A J N Ě !

Ministerstvo národní obrany,
hl.št. 3. odděl.

Přílohy: podle obsahu
uvnitř

P r a h a

Na výnos MNO. čj.6520 Taj.hl.št./3.odděl.1938 předkládám v příloze poznatky a návrhy o armádě v r.1938, pokud se vztahují na velitelství VII.sboru.

Ve smyslu citovaného výnosu nařídil jsem i podřízeným velitelům praporů SOS,

Velitel sboru
div. gen. BEDŘICH HOMOLA¹
gen. Homola

[...]²

VELITELSTVÍ VII.SBORU
K čj. 50.900 Taj.3.oper.1939

T A J N Ě !

Poznatky a návrhy o armádě v roce 1938 za zajištění hranic a mobilisace, pokud se vztahují na velitelství VII. sboru

Obsah:

- I. Poznatky 1. oddělení štábu,
- II. „2.“
- III. „3.“
- IV. „4.“, přednostů služeb a útvarů zbraní,
- V. velitele dělostřelectva sboru,
- VI. velitele ženijního vojska sboru,
- VII. velitele telegrafního vojska sboru,
- VIII. velitelů praporů SOS. Bratislava, Nitra, Pukanec a Lovinobaňa,
- IX. důstojníka branné výchovy.

¹Divizní generál Bedřich HOMOLA (1887 – 1943), velitel VII.sboru, v mobilizaci velitel Hraničního pásma XV.

²Dokument je v pravém horním rohu očíslován zakroužkovaným číslem 130, které určuje jeho pořadí v odpovědích, jež na čj. „6520“ obdrželo 3.oddělení Hlavního štábu a značkou „v.v.“

VELITELSTVÍ VII.SBORUK čj. 50.900 Taj.3.oper.1939**T A J N Ě !**V) Poznatky velitele dělostřelectva sboru:1.) Ocenění bojové hodnoty dělostřelectva:

Přehlídkami útvarů jsem se přesvědčil, že u většiny baterií byli veliteli mladí, nezkušení důstojníci, dokonce i absolventi jednoho ročníku akademie.³ Mnozí z nich ještě bez iniciativy při velitelské a taktické nezkušenosti.

Ohodnocení záložních důstojníků co veliteli: čím starší ročník, tím vzdálenější od pokročilé techniky střelby a taktiky, mladší důstojníci takticky nevyspělí a ve vedení jednotky bezradní. Zvláště málo iniciativy a pochopení vážnosti celostátní situace projevíli záložní důstojníci slovenské národnosti (:většina:), kteří, ovlivnění politickými událostmi, snažili se nalézt různé příčiny k propuštění z vojenské služby, pamatující především na sebe (:kdo dřív přijde, ten dřív mele:).

Každý dělostřelecký útvar byl zatížen povinností dodat větší kontingent starších a zkušených důstojníků k vyšším velitelstvím a k jiným útvarům. Krom toho každý dělostřelecký útvar stavěl mnoho polních útvarů „A“ i „B“ a tím vyčerpával úplně zálohu svých starších důstojníků. Nezbylo nic, než baterie svěřit mladým důstojníkům.

Pokládám však za nutné, aby v čele baterií, konajících nejdůležitější úkol, a všech jednotek dělostřelectva – zvláště na začátku branné pohotovosti a válečných dějů – byli důstojníci energičtí, dobří psychologové, zralí v oboru techniky i taktiky dělostřelectva.

Jak ve skutečnosti vypadal velitelský aparát, pokud se důstojníků z povolání týče – viz přílohu.

Navrhuji proto:

[...]

Dělesloužící: osvědčili se většinou dobře.

Mužstvo: Po mobilisaci velmi snaživé a pilné. Postupem času pod vlivem deprimujících událostí ochabli a nedbali, zvláště kde velitel nebyl na místě a nedovedl mužstvo zaměstnat tak, aby se neobíralo příliš svými vlastními myšlenkami.

Mužstvo německé národnosti většinou nerado se loučilo při svém propuštění z vojenské služby. Naproti tomu mužstvo maďarské národnosti stále žádalo představené o rychlejší propuštění a v očekávání jeho nutného příchodu bylo složkou, jíž bylo nutno spíše střežit, než čekat od ní řádnou službu.

Nejlepší v každém směru se ukázalo mužstvo národnosti české, které pod vlivem deprimujících událostí neklesalo na duchu a žilo nadějí zkusit národní sílu proti nepříteli.

Průběhem celé doby branné pohotovosti státu výcvik mužstva dosáhl značného pokroku.

[...]

4.) Hodnota mobilizačních opatření:

[...]

Materiální nedostatky a závady:

U dělostřeleckých útvarů byl nedostatek 15x dalekohledů, poněvadž 15x dalekohledů byl u útvarů nedostatek a nově zavedené 10x dalekohledy útvary měly sice přidělené, ale nedodané. Tak kupříkladu: dělostřelecký oddíl III/109, vyzbrojený dalekonosnými 10.5 cm kanony měl jen 1 15x dalekohled.

³Šlo o důstojníky, kteří do Vojenské akademie nastoupili v roce 1937 a byli předčasně vyřazeni v létě 1938. Jinak bylo studium na VA v Hranicích dvouleté.

Munice v PS – počet byl sice přesně stanoven ale pro nedostatek zásob ve zbrojnici byl dodán počet jiný. Kupříkladu: V PS byl značný počet munice pro 15 cm hrubou houfnici vz.14/16, ale pro 15 cm hrubou houfnici vz.25 munice žádná. Avšak příslušné dělostřelecké útvary byly vyzbrojené 15 cm houfnicemi vz.25. Rovněž v PS byla munice pro kanon 7.5 cm vz.15, ale útvary tímto kanonem vyzbrojeny nebyly (u Hurbana).⁴

Výkaz munice: Velitelství „Štefánik“⁵ nařídilo operačním rozkazem, že výkazy munice se mají předkládati s uvedením výrobního ročníku. Poněvadž munice třetího a čtvrtého sledu byla ve vagonech na různých stanicích a vlečkách, byl nedostatek mužstva a vagonů, aby tato munice mohla být přeložena pro zjištění výrobních ročníků – nebylo možno tento rozkaz vyplnit.

Selská vozba:

- a) muniční kolony: vozy a postroje selské vozby byly ve velmi chatrném stavu. Hrubé dělostřelecké muniční kolony pro chatrný stav vozů nemohly naložiti celkový počet ran, aby kolona byla schopna pochodu. Selská vozba „Jánošíka“⁶ (DZP 15) vyřadila při pochodu do Levic 20 selských vozů pro chatrnost. Náklad munice musel být složen a byl později naložen do vagonů a vrácen do zbrojnice. Vozy nemohly býti doplněny rekvizicemi, ani ze zbrojnice a ani oprava nebyla možná, poněvadž nebylo náhradních kol a náprav pro tuto selskou vozbu.
- b) Vozatajské kolony: chatrnost vozů jako u muničních kolon, mimo to chyběly vozatajským kolonám potřeby pro koně (stájové ohlávky, obročnice, houně stájové apod.). Chybějící materiál nemohl být dodán ze zálohy materiálů, poněvadž v záloze materiálu zbrojního parku 57 žádný z uvedeného materiálu nebyl.

Pojízdné zbrojní dílny 13 a 14: – nebyly podle předpisu vybaveny ani mužstvem (řemeslníky), ani materiálem. Mají předepsány nákladní auta – neměly ani jedno – byly naložené na nákladních vagonech. Nemohly býti použity pro nedostatek mužstva a materiálu. Chybělo: elektrický proud, žárovky a jiné nevyhnutelné potřeby provozu. Byly později odsunuty zpět do výzbrojní stanice, aby byly uvolněny vagony.

Záloha materiálu 57 – byla vybavena velmi chudě. Neměla žádné zbraně, žádný dělostřelecký materiál a z postrojového materiálu jen pár kousků, takže účelu nebylo dosaženo.

Neznalost výzbroje vlastních jednotek: B útvary „Bernoláka“⁷ a „Bernolák“ nevěděli, jak jsou vlastní útvary vyzbrojené. Bernolák předložil žádanky přímo „Štefáníkovi“, který vyžádal 9 cm miny u MNO. Zjištěním ve stanoviti útvarů bylo útvarům a Bernolákovi dokázáno, že má předepsáno a skutečně má na kárách a vozech 8 cm minomety vz. 36 a k nim předepsaný počet 8 cm lehkých min.

Konservační materiál – útvary po 10 až 15 denním pobytu v poli vyžadovaly konservační materiál pro zbraně, přesto, že u náhradních těles byl konservační materiál pro mobilisaci zajištěn pro celkový počet zbraní. Útvary jej do pole nevzaly pro nedostatek nádob. Nádob pro konservační materiál do pole nebyly do mobilisačního dne přiděleny a útvary šly do pole z větší části bez konservačního materiálu, takže zbraně při nepříznivém počasí hodně trpěly.

Krycí jména:

Mnoho nepřijemností i komických případů zavinila krycí jména. Obzvláště při kurýrní službě v noci v neznámém terénu a podobně bylo třeba hodně vynalézavosti, aby dané úkoly mohly býti splněny. Přesto ale mnoho důležitých rozkazů přicházelo zpět jako nedoručitelné.

Velitel dělostřelectva sboru:
brig. gen. Jiří Mackevič, v. r.⁸

⁴Krycí jméno velitelství VII. sboru, na přelomu září a října 1938 se nalézalo ve Vráblich.

⁵Krycí jméno velitelství III. armády, na přelomu září a října 1938 se nalézalo v Kremnici.

⁶Krycí jméno velitelství 15. divize, na přelomu září a října 1938 se nalézalo v Senici.

⁷Krycí jméno velitelství 20. divize, na přelomu září a října 1938 se nalézalo v Mutěnicích. Divize se z prostoru jižní Moravy na Slovensko přemístila počátkem měsíce října 1938.

⁸Brigádní generál Jiří Michal MACKEVIČ (1887 – 1941), velitel dělostřelectva VII. sboru, v mobilizaci velitel dělostřelectva Hraničního pásma XV.

VELITELSTVÍ VII.SBORU

K čj. 50.900 Taj.3.oper.1939

T A J N Ě !

Příloha.

Skutečný mír. počet důst. děl. z pov. při vyhlášení mobilisace (útvár)	Počet velitelství pluků, oddílů, bat. a ostatních setnin, které útvár za mob. skutečně postavil	Počet důst. děl. z pov. s mob. určením u vyš. velit.	Zbytek důst. děl. z pov. pro mob. tvary plukem staněné (viz sl. 2)	Skutečný počet důst. děl. z pov. s udáním hodností, zařazených u jednotlivých útvarů, vykázaných ve sloupci 2
děl. pl. 9: ⁹ 31	2 vel. pluků 6 vel. oddílů 18 baterií 1 broj. park 2 mun. kolony 1 prac. rota 5 most. soupřav 1 vel. náhr. odd. 1 cv. náhr. bat. 1 remont. bat.	5	26*)	2 vel. pluků: 1 plk., 1 pplk., 2 por. 6 vel. oddílů: 1 pplk., 1 mjr., 4 škt., 4 por. 18 baterií: 1 npor., 8 por. 1 zbroj. park: 0 2 mun. kolony: 0 1 prac. rota: 0 5 most. soupřav: 0 náhr. odd., cvič. bat., rem. bat.: 1 mjr., 1 škt., 1 por
děl. pl. 10: ¹⁰ 40 + 1 příděl. od děl. pl. 101	2 vel. pluků 6 vel. oddílů 18 baterií 1 zbroj. park 2 mun. kolony 1 prac. rota 1 vel. náhr. odd. 1 cv. náhr. bat. 1 remont. bat.	7	33 + 1 příděl. od děl. pl. 101**)	2 vel. pluků: 1 plk., 1 pplk., 4 škt., 1 npor., 2 por. 6 vel. oddílů: 1 pplk., 2 mjr., 3 škt. 18 baterií: 18 por. 1 zbroj. park: 1 škt. 2 mun. kolony: 0 1 prac. rota: 0 náhr. odd., cvič. bat., rem. bat.: 1 mjr., 1 škt.
děl. pl. 54: ¹¹ 20	2 vel. pluků 4 vel. oddílů 12 baterií 6 prac. rot 2 most. soupřavy 1 vozataj. doplněk 1 náhr. odd.	3	17	2 vel. pluků: 2 pplk., 1 škt., 2 kpt., 2 por. 4 vel. oddílů: 1 pplk., 2 mjr., 1 škt. 12 baterií: 1 škt., 1 kpt., 1 npor., 1 por. 6 prac. rot: 0 2 most. soupřavy: 0 1 voz. doplněk: 0 1 náhr. odd.: 1 škt., 1 kpt.
děl. pl. 101: ¹² 21 + 2 příděl.	2 vel. pluků 3 vel. oddílů 9 baterií 1 zbroj. park 7 mun. kolon 1 vel. náhr. odd. 1 cv. náhr. bat. 1 remont. bat.	2	19 + 2 příděl.	2 vel. pluků: 1 plk., 1 pplk., 2 kpt., 2 por. 3 vel. oddílů: 3 škt. 9 baterií: 9 por. 1 zdroj. park.: 0 7 mun. kolon: 0 náhr. odd., cvič. bat., rem. bat.: 1 mjr., 2 por.
děl. pl. 109: ¹³ 40	2 vel. pluků 5 vel. oddílů 15 baterií 1 zbroj. park 5 mun. kolon 2 prac. rot 2 vozataj. doplňky 1 vel. náhr. odd. 1 cv. náhr. bat. 1 remont. bat.	5	35	2 vel. pluků: 1 plk., 1 pplk., 1 škt., 1 kpt., 3 por. 5 vel. oddílů: 2 pplk., 2 mjr., 1 škt., 2 por. 15 baterií: 2 škt., 1 npor., 12 por. 1 zbroj. park: 0 5 mun. kolon: 0 2 prac. rot: 0 2 voz. doplňky: 0 náhr. odd., cvič. bat., ren. bat.: 1 škt. 1 kpt., 2 npor., 2 por.

*Po propuštění distojníku německé národnosti méně o 1 pplk. a 1 mjr.

**1 por., který byl při vyhlášení mobilisace v nemocnici, vrátil se až při demobilisaci.

⁹Velitelství pluku mírově dislokováno v Bratislavě.¹⁰Velitelství pluku mírově dislokováno v Lučenci.¹¹Velitelství pluku mírově dislokováno v Nitě.¹²Velitelství pluku mírově dislokováno v Brezně nad Hronom.¹³Velitelství pluku mírově dislokováno v Bratislavě.

VELITELSTVÍ VII. SBORUK čj. 50.900 Taj.3.oper.1939T A J N Ě !VI) Poznatky a návrhy velitele ženijního vojska.1) Bojová hodnota jednotek, výcvik a hodnota velitelských kádří.

Velitelem ženijního vojska HP XV, VII. sboru a VII. sborové oblasti byli ustanoveni důstojníci, z nichž pouze velitel ženijního vojska HP XV byl částečně předem informován o svých úkolech v mobilisaci.

Důstojníci obeznámení se situací ženijních jednotek a ženijního materiálu při ZH byli v mobilisaci jednak přiděleni k velitelství VII. sboru, jednak k velitelství armády a k MNO, takže u velitelství ženijního vojska HP XV. zůstali přiděleni důstojníci, kteří o úkolech a situaci ženijních jednotek a o ženijním materiálu při ZH nebyli dostatečně informováni, ač měli pokračovat v úkolech mírového sboru, týkajících se ZH.

Považuji proto za nutné, aby na místa velitelů ženijního vojska sborů byli určováni důstojníci konající v míru službu v oblasti příslušného sboru, aby tito důstojníci byli předem informováni o mobilizačních přípravách a plánech ZH, pokud se týká ženijní služby, aby jim byly známy plány ničení, rozvrhy úpravy terénu a technické pokyny, aby byli informováni o komunikacích, mostech, místních zdrojích a podnicích nacházejících se v oblasti sboru.

Je nezbytné, aby u vyššího velitelství, které má pokračovat v činnosti ZH, zůstala v mobilisaci alespoň část personálu řádně informovaného, který by mohl ihned pokračovat v činnosti již zahájené při ZH v „O“ a „K“ a vyšší velitelství, která v mobilisaci jsou teprve zřizována, aby byla dotována jinými důstojníky a personálem, který pak může podle mobilizačních plánů zahájit činnost za předpokladu, že dostane potřebné pomůcky, pokyny a elaboráty.

Ženijním jednotkám A veleli většinou důstojníci z povolání, ženijním jednotkám B veleli většinou důstojníci v záloze. Pro samostatné vedení ženijních jednotek mnozí důstojníci v záloze nebyli připraveni. Také veliteli zákopnických rot by neměli být ustanovováni důstojníci v záloze vzhledem k důležitosti úkolů těchto rot. U jednoho pěšího pluku se vystřídali během 8 neděl 3 velitelé zákopnické roty, z toho 1 důstojník z povolání a 2 důstojníci v záloze, takže velitelem destrukčního úseku, v němž pracovala zákopnická rota bylo nutno ustanovit velitele ženijní čety – poručíka ženistů, pro neschopnost velitele zákopnické roty.

Bojová hodnota ženijních jednotek A i zákopnických rot byla velmi dobrá tam, kde byl velitelem důstojník z povolání, značně horší byla bojová hodnota těch jednotek jichž velitelé byli důstojníci v záloze. To se projevilo zejména u B jednotek, kde bylo zařadeno ve větším počtu mužstvo starších ročníků. Bojová i mravní hodnota jednotek A i B, jejichž velitelé byli důstojníci v záloze, zejména poklesla v době odevzdávání mužstva německé a maďarské národnosti náhradním praporům.

Výcvik důstojníků ženijního vojska v záloze ve vedení samostatné čety a roty, péče o ženijní materiál, výstroj, výzbroj, koně, vozatajský materiál atp. ženijních, zákopnických i pracovních jednotek nebyla vyhovující a tím vznikly buď ztráty nebo znehodnocení materiálu, vozidel, koní ap. a též klesla značně i bojová hotovost jednotek.

Aspiranti během presenční služby a důstojníci v záloze během cvičení ve zbraní a v instrukčních kurzech nebyli připraveni vyhovujícím způsobem pro úkoly v mobilisaci a za války tak, jak bylo by žádoucí. Při zkouškách je nutno přísněji klasifikovat a zejména na místa velitelů rot je třeba pečlivěji vybírat důstojníky v záloze, než se dělo dosud.

Výcvik ženijních rot a zákopnických rot v úpravě terénu zejména u „B“ jednotek byl slabý, některá rota neměla žádné odstřelovače, výkon některých rot proto byl nepatrný.

Pracovní roty vykazovaly dosti malý výkon a slabší kázeň. Zavinily to nejen národnostní poměry, ale i velitelé těchto rot a jim přidělení důstojníci, kteří byli vesměs důstojníky v záloze, většinou málo energičtí, nevojenského vystoupení bez iniciativy a zájmu.

Civilní pracovní prapory a roty byly použity velmi krátkou dobu a náklad na jejich zřízení a udržování byl neúměrný výkonu, což opět způsobili hlavně velitelé těchto jednotek a přidělení gážisté, kteří neznali chod služby, neměli potřebné energie a zájmu a k samostatnému velení nebyli schopni.

[...]

Velitel ženijního vojska HP. XV:¹⁴

VELITELSTVÍ VII.SBORU

K čj. 50.900 Taj.3.oper.1939

T A J N Ě !

VII. Poznatky velitele telegrafního vojska sboru.

1) Telegrafní prapor 65 byl postaven pro HP XV jako „A“ jednotka telegrafním praporem 7. Velitel praporu byl aktivní důstojník, jenž byl současně velitelem telegrafního vojska HP XV, přednostou spojovací služby a polní pošty.

Velitelem telegrafní roty 65 byl aktivní poručík, jeden rok po vyřazení z akademie, velitelem radiotelegrafní roty 65 byl aktivní poručík, vyřazený z akademie tohoto roku – tudíž oba velitelé rot s příliš malou praxí. Mužstvo bylo vtěleno do telegrafního praporu takto: 30% aktivních a 70% záložních z celkového počtu 292. Aktivní kádr mužstva byl silný, proto i bojová hodnota praporu byla velmi dobrá.

Jest nutné, aby velitelé rot byli starší, zkušenější, energičtější důstojníci, ne mladíci bez praxe.

Velitel telegrafního praporu sboru a divize jest současně velitelem telegrafního vojska příslušného vyššího velitelství. Telegrafní prapor vyžaduje z důvodu kázně, dozoru, kontroly, poznání osob atd., aby velitel praporu se zdržoval co nejvíce u jednotky, obzvláště když nemůže velitel praporu určití zástupce za sebe z tak mladých nezkušených důstojníků; funkce velitele telegrafního vojska vyžaduje zase, aby se velitel telegrafního vojska stále zdržoval u štábu, aby byl kdykoliv po ruce pro přijetí rozkazu, sestavení spojovacího rozkazu, udílení informací atd. Proto je bezpodmínečně nutno, aby byl jiný důstojník určen jako velitel telegrafního vojska divize (sboru) a jiný jako velitel telegrafního praporu.

[...]

mjr. tel. František Vítek¹⁵
velitel telegrafního vojska HP XV v.r.

VHA, f. MNO/HŠ, 1938, 3.oddělení, sign. 38 2/39, kar. 293A, VII.sbor. – Strojopisný originál A4, 20 s.

¹⁴Velitelem ženijního vojska Hraničního pásma XV byl plk. žen. Ing. Josef KLICPERA (nar. 1889), mírový velitel ženijního pluku 6 v Bratislavě.

¹⁵Mjr. tel. František Vítek (nar. 1891), mírový pobočník velitele telegrafního vojska VII. sboru.

DOKUMENT Č. 4

1939, 10. únor, Trenčín. – Odpověď katolického duchovního správce V. sboru na anketu.

Pplk. duch. PhDr. Felix Hoblík, velit. V.sboru, Trenčín

Věc: Poznatky a návrhy – dotazník MNO. hl.štáb/3.odděl. čj. 60.525
Taj.1938.

Příloha k čj.11345 Taj.duch.katol.
1939.

- 1) Hned v prvních dnech mobilisace se ukázalo, že není v zájmu státu, aby byli povolávání k činné službě všichni odvedení kněží bez výběru. Tak se stalo, že byli povoláni faráři a administrátoři far, které pak zůstaly bez kněze. Nebylo ve farnostech kněze pro bohoslužby, pro školu, pro pohřby, pro zaopatřování, pro uklidňování lidu, pro práci v hospodářských družstvech atd. Nepřátelská propaganda šeptem, jsouce věrná své morálce, že účel posvěcuje prostředky, se potom neštítí těžiti pro sebe ze situace a šve tak proti Praze, že je bezbožná, bolševická, zednářská, židovská, husitská atd.
Navrhuji tedy, aby zrovna tak jako jsou respektováni dělníci v důležitých podnicích průmyslových, aby byli respektováni dělníci na vinici Páně v zájmu morálky, a hlavně, aby nebyli voláni do činné služby faráři a administrátoři far.
- 2) Všichni kněží, povolání k činné službě za doby mobilisace, ať mají alespoň ad personam hodnost nadporučíka, neboť neimponuje ani podporučík, ani poručík. Byla by tím vyjádřena úcta k náboženství. V protestantské Anglii začínají vojenští kněží všech konfesí hodností kapitána.
- 3) Nemá smyslu povolávat kněze k jiné činné službě jak kněžské. Staly se pak případy, že kněží stáli ve stráži anebo, že psali po kancelářích, zatímco ve farnosti vše duchovně hynulo.
- 4) Všem kněžím povolaným k činné službě by měla býti dána do ruky litografovaná příručka, v níž by kněz našel praktické poučení aspoň o svých hlavních povinnostech a právech, o své jurisdikci, o generální absoluci, o vedení matrik v mobilisaci, o kompetenci vojenských úřadů aj. Vědomosti, přinesené ze školy aspirantů duchovní služby, bez příručky nestačí. V příručce by muselo býti poučení nejen pro kněze, ale i pro velitele útvarů, že kněz není na vojně pro nošení pošty, pro službu kurýra, pro vedení jídelny a že nesmí žádati velitel útvaru od vojenského kněze, aby sloužil tři mše svaté, poněvadž má velitel tři dislokované útvary. Kromě toho v zmíněné příručce by muselo býti např. i to, že velitelské právo se netýká rozkazů, jež by byly v odporu s podstatou duchovní služby; např. nesmí dáti velitel knězi rozkaz (pod hrozbou kázeňských trestů), aby asistoval na pohřbu zemřelého, který se dal spáliti.
V příručce by kněz musel najít, že podle Sm – 100, čl.474 mu patří u armády v poli sluha a že má nebo nemá právo na koně anebo povoz, aby nemusel choditi za plukem pěšky, a že polní kaple musí býti naložena na určitý povoz. Rovněž o výlohách za mešní víno, hostie, svíčky musí býti v příručce řeč.
- 5) Útvary, které v případě mobilisace mají dostati duchovního, ať mají pro jeho úřadování vše nachystáno (tiskopisy, razítka, polní brašny, polní kaple atd.). V zmíněné příručce ať je uvedeno, u kterého důstojníka se mají kněží o věci hlásiti.
Polní brašny jsou absolutně nezbytné.

Polních kaplí nebylo ani za Rakouska dost, 147 polních kaplí a 6 horských polních kaplí bylo přikoupeno teprve v roce 1914 – 1916. Proto se nemůže mladému státu ČSR vytýkat, že polních kaplí nebylo dost.

- 6) Každý kněz musí vědět, že je na úseku svého náboženství hlasatelem morálky, která je ve válce stejně důležitá jako v míru. Proto musí sám dávat příklad. Nedává-li ho, ať je do 24 hodin odstraněn; například když se opije atd.

Kněz ať ví, že není pro svěcení zbraní, které od něho nikdo nežádá a žádati nesmí, ale pro posvěcování duší živou vírou. Proto musí chodit mezi vojsko v zákopech, v nemocnicích, v ubikacích, musí vlévat vojákům lásku k celku, poctivost, skromnou přímost, náladu veselou, prýstící z dobrého svědomí, kázeň, obětavost, úctu k vrchnosti, ale ne ze strachu, nýbrž ze svědomí. Lásky k bližnímu, že ještě nikdo nelitoval, to si musí kněz často opakovat. Kněz musí znáti všechny své jednotky a vojáky přímo vyhledávat, udělati jim i mimo kostel krátké, nepolitické promluvy, proložené příklady z života a z dějin; např. o odpovědnosti, o lži, o přátelství, o šlechetnosti, o věrnosti. Pak budou i jeho duchovní promluvy v kostele nebo při polních bohoslužbách účinnější. – Mluvití má se všemi, nejen s lidmi své konfese, pomáhat všem. Propagandu ve smyslu dělání proselytů, tj. přemlouvání k přestupu musí vyloučiti. Kněz musí býti spojkou mezi civilním obyvatelstvem a vojskem; musí např. tlumočiti vojákům přání civilních osob, aby nekouřili ve stodolách, vyhýbali se důvěrnostem s ženským pohlavím, pamatující na své vlastní sestry, matky a nevěsty doma.

Katolický duchovní správce sboru
pplk.duch. PhDr. Felix Hoblík¹

[...]²

VHA, f. MNO/HŠ, 1938, 3.oddělení, sign. 38 2/39, kar. 293A, V. sbor. – Strojopisný originál A4, 3 s.

¹Pplk. duch. PhDr. Msgre. Felix HOBLÍK (nar. 1888), katolický duchovní správce V. sboru, v mobilizaci přednost katolické duchovní správy V.sborové oblasti.

²Dokument je v pravém horním rohu očíslován zakroužkovaným číslem 98, které určuje jeho pořadí v odpovědích, jež na čj. „6520“ obdrželo 3.oddělení Hlavního štábu a značkou – „H“.

DOKUMENT Č. 5

1939, 14. únor, Trenčín. – Odpověď velitele 15. divize na anketu.

Velitelství 15. divize

Čj. 13.420 Taj./3.odděl.1939

Trenčín, 14. únor 1939

T A J N Ě.

Věc: Armáda v roce 1938 – poznatky

Ministerstvo národní obrany
hl.št./3.odděl.
Přímo

Příloha: 1.

P r a h a

Na výnos MNO čj.6520 Taj.hl.št./3.odděl.1938 předkládám relaci o armádě v roce 1938.

Velitel divize
brig. gen. Bohuslav Všeťčka
gen. Všeťčka¹

[...]²

Velitelství 15. divize

K čj. 13.420 Taj./3.odděl.1939

T A J N Ě.

A/. Vývoj příprav pohotovosti armády v roce 1938.

Rok 1938 zastihl budování armády v největším rozsahu od jejího počátku.

Rychlému vzrůstu armády hlavně v tomto roce po stránce organizační nestačilo provádění příprav k zajištění pohotovosti zvláště u některých nově postavených útvarů.

Jelikož však pohotovost byla devisou v provádění příprav, vyžadoval vývoj událostí improvisace, aby tato pohotovost byla dosažena včas, třeba i s nedostatky, které se postupně odstraňovaly.

15. divize byla jedna z nově organisovaných vyšších jednotek v tomto roce a její postavení a průběh příprav k dosažení pohotovosti byla právě školní ukázkou rychlého postavení vyšší jednotky se všemi klady a nedostatky.

B/. Podmínky k provádění příprav k zajištění pohotovosti u 15. divize.

Přípravy byly u většiny podřízených útvarů 15. divize prováděny za mimořádných okolností:

- 1) Útvary byly do počátku února 1938 (téměř do počátku nového mobilizačního období) v jiných posádkách,
- 2) v jiných poměrech ubytovacích a místních,
- 3) v organickém svazku jiné vyšší jednotky a v jiném rozmístění.

Ad 1) Dva pěší pluky (9 a 33) byly do začátku února 1938 ubytovány v západních Čechách. Dělostřelecký pluk 15 byl nově postaven a jeho rámec dělostřelecký oddíl 260 byl do počátku roku 1938 v Banské Štiavnici.

¹Brigádní generál Bohuslav VŠETIČKA (1893 – 1942), mírový velitel 15. divize. V mobilizaci nejprve velel 15. divizi, od 12. 10. 1938 velení převzal nad VIII. sborem.

²Dokument je v pravém horním rohu očíslován zakroužkovaným číslem 409, které určuje jeho pořadí v odpovědích, jež na čj. „6520“ obdrželo 3.oddělení Hlavního štábu a opatřen značkami – „15“ a „20“.

Ad 2) Po přemístění na Slovensko byly zmíněné pěší pluky ubytovány a to pěší pluk 33 ve 4 posádkách (náhradní prapor 100 km daleko od polních útvarů), pěší pluk 9 ve 3 posádkách.

U obou pluků byly posádky od sebe značně vzdálené.

Dělostřelecký pluk 15 byl postaven a ubytován ve dvou posádkách od sebe značně vzdálených.³

Místní ubytování bylo velmi nouzové a to jak prostorově tak i pokud se týká zařízení. Nehledě na nouzové ubytování mužstva a koní neměly pluky k dispozici cvičišť, střelnice a hlavně potřebná skladiště pro uskladnění cenného materiálu. Vnucená improvisace zatěžovala značně agendu a byla na úkor výcviku, personálu, času a hlavně drahocenného materiálu.

Ad 3) Změna podřízenosti a to jak po stránce velitelské, správní i oblastní, jakož i jiné rozmístění jednotek útvarů také nijak kladně nepřispělo ke stavu věci.

Z nedostatků, které se vyskytly, uvádím jen nejvýznačnější:

a) Velitelé pluků se svým personálem byli přetěžováni agendou a nemohli se náležitě věnovat ostatním důležitým otázkám spojeným s velením pluku.

b) Podmínky výcviku byly nedostatečné.

U dělostřeleckého pluku 15 mohl být prováděn výcvik jen na polních cestách a to jen tehdy, když nepršelo.

U pěších pluků 9 a 33 prováděl se výcvik na improvizovaných cvičištích.

[...]

Po přemístění pěších pluků 9 a 33 jeví se v mobilizačních přípravách těchto útvarů jako závažná otázka též nástup záložníků, jejichž velká většina je ze západních Čech. Vlivem velké vzdálenosti možno počítati s nástupem až 1. a 2. mobilizačního dne a vzhledem k velkému množství osob národnosti německé nutno počítati s velkým procentem osob, kteří vůbec nenastoupí.⁴

Tento nedostatek zvětšuje ještě nařízení výnosu MNO. čj. 450 Mob.-hl.št./1.odděl.1938, které umožňuje cizím kmenovým tělesům vybrati si značný počet vojenských osob od pěších pluků 9 a 33.⁵ Následky tohoto nařízení projevily se teprve po „Anschlusu“, kdy jednotky pěšího pluku 33 jsou téměř v pohraničních posádkách s velmi sníženým kmenovým počtem, který nebyl ani do doby mobilisace uhrazen.

[...]

Poznámka:

Pro zpracování relace bylo – vzhledem k úplnosti – použito poznatků získaných důstojníky štábu divize 15. (Jánošík) a 20. (Bernolák).

Velitel divize
brig. gen. Bohuslav Všeňka
gen. Všeňka

VHA, f. MNO/HŠ, 1938, 3. oddělení, sign. 38 2/39, kar. 293C, 15. divize. – Strojopisný originál A4, 20 s.

³Pěší pluk 9 byl přemístěn z Mostu a Postoloprta do Kremnice (velitelství pluku s pomocnou rotou, I. a III. prapor, náhradní prapor), Topolčan (II. prapor) a Svätého Kríža nad Hronom (technická rota a rota doprovodných zbraní).

Pěší pluk 33 byl přemístěn z Chebu a Falknova nad Ohří do Šaštína (velitelství pluku se samostatnými jednotkami a III. prapor), Cerového-Lieskového (I. prapor), Senice nad Myjavou (II. prapor) a Nového Mesta nad Váhom (náhradní prapor).

Nově vytvořený dělostřelecký pluk 15 byl dislokován v Topolčanech a Plaveckom Podhradí.

⁴Většina osob německé národnosti ze západních Čech v mobilizaci skutečně nenastoupila, takže pěší pluky 9 a 33 dosáhly pouze 50% válečných počtů. Celkově u divizí 15. a 20. scházelo přibližně 3.500 osob.

⁵Čj. 450 Mob.-hl.št.1. odděl.1938 „Přípravy pro doplnění jednotek se zvláštním určením“ z 15. února 1938.

DOKUMENT Č. 6

1939, 9. únor, Trenčín. – Odpověď náčelníka štábu 17.divize na anketu.

Velitelství 17.divize

Prešov, 9. únor 1939.

Čj. 14.920 Taj. 3.oddělení 1938.

Věc: Armáda v roce 1938 – poznatky.

T A J N Ě

Příloha: 1

Ministerstvo národní obrany
hl.št. 3.oddělení,
Přímo

P r a h a

Na výnos MNO. čj.6520 Taj.hl.št./3. oddělení 1938.

V příloze předkládám poznatky podle shora uvedeného výnosu, pokud je bylo možno vzhledem k nynější době (práce na nových plánech) zpracovati.

Dostane: MNO – 3. odděl

Z rozkazu
náčelník štábu divize
pplk. gšt. Václav Dvořák
Václav Dvořák¹

[...]²

Velitelství 17.divize

T A J N Ě

K čj. 14.920 Taj. 3. oddělení 1938.

I./ Bojové hodnoty:

1.) Všeobecně:

a) Kázeň a morálka až do doby prvního ústupu (předávání území v Čechách) byla znamenitá i přesto, že divize měla celkem asi 30% mužstva národnosti německé a asi 15% národnosti maďarské.

Výcvik nebyl všude na žádoucí výši. Jednak rušivě zasáhly do výcviku zvláštní opatření a pak stálá odvelování nejlépe vycvičeného mužstva (a celých jednotek) od pluků divize do Čech. (Bylo odesíláno mužstvo národnosti české a za něho přidělováno mužstvo národnosti německé.)

Pro příště nedoporučuji bráti divizím jejich organické prostředky a tyto zasazovati jinde (odeslání dělostřeleckého pluku 202 se dvěma oddíly do jižních Čech, odeslání čet kanonů OPÚV).

Tím se stalo, že v době kdy divize byla zasazena v Čechách (Liberec – Tanvald), byla její bojová hodnota celkem velmi slabá. Divize měla pouze jeden dělostřelecký oddíl horských kanonů, byla bez minometů, OPÚV a KOPL, a po odeslání mužstva německé národnosti i početně značně oslabena.

¹Pplk. gšt. Václav DVOŘÁK (nar. 1898), mírový i mobilizační náčelník štábu-17. divize.

²Dokument je v pravém horním rohu očíslován zakroužkovaným číslem 281, které určuje jeho pořadí v odpovědích, jež na čj. „6520“ obdrželo 3.oddělení Hlavního štábu.

Značný rozdíl v morálních hodnotách jevil se mezi vojákem českým a slovenským. Voják český byl spolehlivý a odvážný. Voják slovenský a rusínský často projevoval bázeň a zvláště v noci panický strach. Typické příklady se objevily v době, kdy divize byla nasazena na maďarských hranicích. Po setmění se vojáci uzavřeli do pevnůstek a při prvním výstřelu maďarských teroristů, třeba na velkou vzdálenost, bez cíle a mnohdy na opačnou stranu zahajovali palbu. Záblesků využívali teroristé a hluchými prostory se dostávali bezpečně až k pevnůstám. Z tohoto důvodu docházelo k tak častému jejich přepadání. Bude třeba zavést pro mužstvo slovenské a rusínské odlišný způsob výcviku (zostřený).

Velitelský sbor, zvláště pokud se týče aktivních důstojníků, byl zcela na výši jak výcvikově, tak morálně. Záložní důstojníci neprojevovali sami vždy dostatečný zájem. Bylo třeba je stále kontrolovat a znovu poučovat. Z tohoto důvodu navrhuji, aby povinná cvičení záložních důstojníků nebyla zkracována, naopak jejich počet zvýšen a aby kurzy pro záložní důstojníky byly vedeny těmi nejschopnějšími aktivními důstojníky. Nedostatky ve výcviku a svědomitosti záložních důstojníků projevovaly se zvláště u „B“ útvarů, kde na nižších velitelských místech byli výhradně jen záložní důstojníci.

[...]

II./ Organizace divize:

Pokud se týče organizace divize, navrhuji následující doplnění:

- a) aby rota VKPL a motorizovaná rota OPÚV (nejméně o 6 dělech) byly organickou složkou divize v míru i ve válce.³
- b) Jedna ženijní rota, zvláště u divize v „ZH“ na široké frontě, zcela nestačí. Je třeba dvou ženijních rot s velitelským praporem.
- c) Vozatajské kolony se osvědčily na širokých frontách jen velmi málo, jednak pro malou pohyblivost a hlavně pro zcela nedostatečný vozatajský materiál (selská vozba). Zde nutno pamatovati, že na Slovensku nejsou takové selské vozy jako v Čechách a na Moravě. Postavená vozatajská kolona na Slovensku podobala se cikánské koloně a ne vojenské. „Selské její vozy“ měly většinou únosnost 1 metrický cent. V celku byl to zbytečný a drahý balast.

Navrhuji proto organisovati u velitelství divize pouze jednu vozatajskou kolonu, vybavenou pouze lehkými vojenskými vozy a místo toho organisovat u divize dvě autokolony po 15 autech.⁴

- d) Pokud se dělostřelectva týče, chybí u divize jeden hrubý dělostřelecký oddíl, alespoň o 2 bateriích, neboť zvláště zase na širokých frontách jež divize měla, jeden lehký dělostřelecký pluk na všechny úkoly nestačí. Je toho třeba rovněž i pro palby proti bateriím a palby daleké, bez ohledu nato, že tyto úkoly má plnit sborové dělostřelectvo. Tento oddíl měl by být již v míru organickou složkou divize. Ještě výhodnější by bylo, kdyby divize měla jeden lehký dělostřelecký pluk po třech bateriích (o třech dělech) a jeden hrubý dělostřelecký pluk o dvou bateriích (o třech dělech).
- e) Jednotkám „ZH“ navrhuji přidělit malé světlomety k osvětlování předpolí. Nedostatek tohoto materiálu byl krajně pociťován při zajišťování maďarských hranic.
- f) Pokud se týče složení štábu „A“ divize, jevil se z počátku v chodu služby dosti značné obtíže tím, že ve štábu byl pouze jeden starší důstojník, kdežto všichni ostatní přednostové oddělení byli frekventanti Vysoké školy válečné, jímž z počátku chyběla zapracovanost. Dále většina přidělených důstojníků byli záložní důstojníci. Chod služby byl těžkopádný.

³V dosavadní organizaci měly ve svém složení kanonovou rotu (motorizovanou) pouze hraniční oblasti v době mobilizace. Jednotky VKPL ve složení hraničních oblastí i divizí nebyly zařazeny ani v míru, ani v době mobilizace.

⁴U každé hraniční oblasti a divize měly vzniknout dvě vozatajské a jedna nákladní automobilní kolona.

Ve štábech doporučuji plné obsazení všech oddělení v míru důstojníky gšt. (celkem 4), z nichž dva by v mobilisaci byli přiděleni u „A“ divize a dva u „B“ divize.

Řídící orgánové služeb nebyli někdy na výši ani hodností (přednosta veterinární služby – aktivní nadporučík, ženijního vojska – záložní poručík, telegrafního vojska – aktivní poručík), ani povšechným rozhledem, zvláště ne záložní důstojníci a důstojníci ve výslužbě, což bylo zaviněno jednak odchodem aktivních důstojníků ze zabraného území a hlavně nedostatkem odborného výcviku důstojníků, kteří na tato místa přišli nepřipraveni s ohledem na neodpovídající své hodnosti.

III./ Hesel a šifer pro různé stupně pohotovosti a rozhlášení rozkazů bylo příliš mnoho a zbytečně komplikovaly přípravy. Myslím, že zcela postačí jedno heslo pro pohotovost (všichni na svých místech, zastavení dovolených, přezkoušení příprav, skladíšť, spojení atd.) a hesla pro ZH a mobilisaci. Ve skutečnosti stejně nebyla použita a mobilisace byla vyhlášena otevřeně rozhlasem.

[...]

VI./ Železniční transporty a instradace:

17. divize byla ještě před mobilisací odeslána do Čech. Nástupový prostor pro mobilisaci byl tímto zásahem změněn a všechny mobilizační transporty byly dirigovány z počátku do původního nástupového prostoru.⁵ Když pak situace byla zjištěna, byly těmto transportům dány změny.

Velitelství divize na svém místě v Čechách neobdrželo vůbec čísla transportů mobilizačních doplňků, které jí patří, aby je mohla někde na železničním uzlu zachytit a dirigovat do příslušných prostorů. Tím se stalo, že naše transporty jezdily zbytečně po tratích a nevěděly, kde mají vykládací stanici.

Nádražní velitelé ptali se nás neustále komu patří transport číslo Jelikož velitelé transportů nechtěli prozradit kde byl transport mobilisován a pro koho je určen – nemohl velitel nádraží nikdy dostat uspokojivou odpověď.

Jelikož divize nevěděla čísla transportů (nikdo ji je neposlal), bylo konečně nutno poslati důstojníky štábu na všechna nádraží, kteří teprve mohli bloudící transporty zachytit a odeslat do místa určení.

[...]

VHA, f. MNO/HŠ, 1938, 3. oddělení, sign. 38 2/39, kar. 293C, 17. divize. – Strojopisný originál A4, 18 s.

⁵Původní nástupový prostor 17. divize v mobilisaci byl u Hranic a Lipníku nad Bečvou. Nový nástupový prostor, nařízený Hlavním štábem 20. září 1938, se nacházel v oblasti Turnov – Sobotka – Mnichovo Hradiště.

DOKUMENT Č. 7

1939, 13. únor, Senica nad Myjavou. – Odpověď velitele pěšího pluku 33 na anketu.

Pěší pluk 33 „Doss Alto“
Čj.: 3100/Taj.1939.

Senica nad Myjavou, 13. únor 1939.

Věc: Armáda v roce 1938 – hlášení

Přílohy: 2.

Ministerstvo národní obrany,
hl.št./3. odděl.,
P r a h a

T A J N Ě

Na výnos MNO. čj. 6.520/Taj. hl.št. 3. odděl. 1938:

V příloze předkládám hlášení, které bylo sestaveno v součinnosti všech důstojníků pluku, kteří zastávali důležitější funkce za mobilisace.

Velitel pluku
plk. gšt. Eduard Horák
plk.gšt. Horák¹

[...]²

Pěší pluk 33 „Doss Alto“
Příloha 1.
K čj. 3100/Taj.1939.

T A J N Ě

Ú T V A R „A“.

Obsahuje: 23 listů.

[...]

II.

Ohodnocení bojeschopnosti jednotky.

[...]

jednotky pro lehké opevnění: pluk neměl zvláštních jednotek. Lehké objekty byly obsazeny jednotkami pluku a mužstvo v lehkých objektech jevílo s počátku nedůvěru a byl i zjištěn pocit tísnivého strachu osádek lehkých objektů před překročením nepřátelských jednotek a před bojem v týlu těchto. To lze odůvodnit nedostatkem výcviku v lehkých objektech, které se v úseku pluku teprve z části dokončovaly. V úseku byly kryty nedostavěné a nevystrojené. U krytů na PS scházely větráky (filtry). U krytů na HOP scházely kromě větráků mřížové

¹Plk. gšt. Eduard HORÁK (nar. 1887) velitel pěšího pluku 33 v míru i mobilizaci. V letech druhé světové války generál tzv. vládního vojska a velitel „Inspektorátu III“.

²Dokument je v pravém horním rohu očíslován zakroužkovaným číslem 379, které určuje jeho pořadí v odpovědích, jež na čj. „6520“ obdrželo 3.oddělení Hlavního štábu a opatřen značkou – „15“.

a pancéřové dvěře, lafetace zbraní v lehkých objektech na HOP pokud byly předvídaný obraně, byla improvizovaná. To vše působilo na mužstvo.

[...]

III.

Nedostatky a závady zjištěné při provádění ZH.

[...]

8/ Lehká opevnění:

a/ hodnota: Úplně vybavené byly jen kryty lehkého opevnění na PS v počtu 29.³ U některých chyběl ochranný násep, maskování, větráky, odvodňovací zařízení. Na HOP bylo zabetonováno 121 objektů. ⁴ Hodnota: pokud to možno posoudit bez boje, odolnost těchto krytů zdá se být velmi značná. ⁵

Pro zimní období je nutno vybavit kryty kamínky, neb mužstvo si stěžovalo na zimu – když nastala zima.

b/ vybavení: na PS vybaveny všim podle příslušných předpisů, na HOP jenom vybetonovány bez dveří a bez jakéhokoliv jiného zařízení a bylo jich používáno pouze jako krytů.

c/ výběr osádek: osádky lehkého opevnění na PS tvořilo normální mužstvo jednotek, některá lehká opevnění byla obsazena příslušníky SOS.

d/ způsob obsazení: vyzbrojená lehká opevnění na PS obsadila osádka po 6 mužích na 1 lehký objekt. Lehké opevnění na HOP, která nebyla vystrojena, obsazovali 3 muži.

e/ organizace a provádění OPÚV:

překážky přirozené: v úseku byly:

- bažinatý terén, který byl pro ÚV mimo komunikace velmi těžký,
- podél (před) HOP rovnoběžně s frontou byly potoky, které nebyly sice široké, ale zato hluboké (3 – 7 m) s břehy rozbahněnými. Bylo jich sestavou využito, neboť byly hodnotnou překážkou.
- kanony proti ÚV – velmi dobré. V úseku jich bylo málo – pouze 1 četa KPÚV, podle terénu však jich bylo nejméně zapotřebí 3 čety (6 kanonů).

překážky umělé: byly zřízeny na přechodech a důležitých smerech a to za pomoci rozsáhlých železných, adjustovaných objektů podle plánu ničení.

Odolnost rozsáhlých, jsou-li v zemi zapuštěny, je značná a jsou důkladnou překážkou proti ÚV. Jsou-li tyto překážky ještě ostřelovány zbraněmi proti ÚV, pak myslím, že je nelze zdolati.

V úseku byly rozsáhlé pouze volně rozestavěny a zakotveny v zemi, což pokládám za nedostatečné, poněvadž dají se odstraniti. Proto bylo nutno vzít tyto překážky pod ostřel kulometů, aby osádka nebo doprovázející pěchota tyto neodstranila.

f/ zbraně proti útočné vozbě: nedošlo k jich použití. Pluk měl k dispozici pouze 1 četou KPÚV, což pro úsek pluku bylo velmi málo. Bylo by třeba celé roty.

[...]

VHA, f. MNO/HŠ, 1938, 3.oddělení, sign. 38 2/39, kar. 293C, 15.divize. – Strojopisný originál A4, 70 s.

³Jednalo se o stavební úsek „LI“ (přechod řeky Morava), budovaný bratislavskou stavební firmou Ing. Rudolf Frič od počátku června 1938. Všechny 29 objektů se do zářijové mobilizace podařilo stavebně dokončit.

⁴Šlo o stavební úseky „LII (Děvín), LIII (Zohor), LIV (Jakubov), LV (Gajary) a LVI (Moravský Svätý Ján)“, kde byla plánována výstavba celkem 286 objektů. Vzhledem ke skutečnosti, že stavební práce zde byly zahájeny až koncem srpna 1938, do 4. října 1938 bylo vybetonováno pouze 131 objektů.

⁵V úseku vymezeném Devínskou Novou Vsí a slovensko-moravskou zemskou hranicí zaujala obranu skupina velitele pěšího pluku 33, kterou tvořily velitelství pěšího pluku 33 a samostatné plukovní roty, I. prapor pěšího pluku 33 a III. prapor pěšího pluku 23, podporované I. oddílem dělostřeleckého pluku 39. Skupina od 27. září 1938 podléhala velitelství Hraničního pásma XIII. Zbývající prapory pěšího pluku 33 (II. a III.) zůstaly přiděleny u 15. divize.

DOKUMENT Č. 8

1939, 14. únor, Trnava. – Odpověď velitele pěšího pluku 23 na anketu.

Plukovník pěch. František Vondráček,
velitel p. pl. 23 „Amerických Slovákov“

Trnava, 14. únor 1939

Věc: Armáda v roce 1938 – hlášení poznatků

Ministerstvo národní obrany
(hl. št./3. odděl.)
Přímo.

Odpověď: Na dotazník MNO.

Příloha: 1 svazek.

T A J N Ě

P r a h a.

Na dotazník MNO zaslaný mi velitelstvím 9. divize předkládám získané poznatky o armádě z doby mimořádných opatření a mobilisace v 1938.

Velitel pluku:
plk. pěch. František Vondráček
plk. Vondráček¹

[...]²

Plukovník pěch. František Vondráček,
velitel p. pl. 23 „Amerických Slovákov“

T A J N Ě

POZNATKY O ARMÁDĚ Z DOBY MIMOŘÁDNÝCH OPATŘENÍ
A MOBILISACE V ROCE 1938.

[...]

A./ Období do konce června 1938.

[...]

I./ Základní situace počátkem r. 1938 (k 1. 2.):

1./ Mírové učlenění pluku

Trnava: velitelství pluku, samostatné setniny, II/23. prapor, náhradní prapor.

Bratislava: I/23. prapor

Malacky: III/23. prapor

2./ Veliteli praporů jsou u I. – III. praporu: 2 podplukovníci a 1 major, u náhradního praporu major. U jednoho praporu není zástupce velitele praporu (odvelen v kurse).

Z velitelů rot jsou:

u I. – III. praporu: 5 štábních kapitánů, z toho 3 odveleni (kursy, velitel pěchotní střelnice, poddůstojnická škola).

¹Plukovník pěchoty František VONDRÁČEK (nar. 1891), mírový i mobilizační velitel pěšího pluku 23.

²Dokument je v pravém horním rohu očíslován zakroužkovaným číslem 374, které určuje jeho pořadí v odpovědích, jež na čj. „6520“ obdrželo 3. oddělení Hlavního štábu a opatřen značkou – „9“.

2 kapitáni, z nich jeden se zvláštním určením pro případ mimořádných opatření.
5 poručíků.

u samostatných setnin:

- 1 major – odvelen v kurse,
- 2 štábní kapitáni – z nich jeden odvelen,
- 1 kapitán.

Aktivní důstojníci – velitele čet – má z 1. až 12. roty 5 rot. Z nich 3 jsou veliteli čet v poddůstojnické škole. U ostatních rot je skoro všude po 1 důstojníkovi v záloze, v další dobrovolné činné službě nebo podporučíkovi přesenní služby. Samostatné setniny mají téměř úplný počet aktivních důstojníků, velitelů čet.

3./ Počty mužstva:

Setniny 1. – 12. mají mužstvo odvodních ročníků 1936 a 1937. Pěší rot průměrně po 110 mužích.

Samostatné setniny mají počty větší a jsou ve výhodě, protože není od nich mužstvo odvelováno.

4./ Národnostní složení mužstva (průměrné):

Slováků ...u speciálních rot 80%, u pěších rot 50%,

Němců... „4 %“, 35%,

Čechů... „14 %“, 10 %,

Poláků a jiných... „2%“, 15%.

[...]

II./ Plány ku dni 15. II. 1938:

[...]

B/ Plány ZH:

Prohlídka plánu ZH provedená v únoru 1938 ukázala, že úkol jednotek ZH byl plně všemi veliteli pochopen.

Podstatou plánu ZH je uskupení „O“ jednotek pluku všeobecně a přibližně takto:

Velitelství pluku, speciální jednotky pluku – až na rotu VKPL – a jeden prapor: na řece Moravě.

Jeden prapor záloha X vyššího velitelství,

jeden prapor záloha Y vyššího velitelství, tento po přesunu železnicí cca 18 hodin.³

[...]

B. Mobilizace r. 1938.

[...]

I. Základní situace těsně před vyhlášením mobilisace.

/Viz část I. část A/

1./ a/ Mírové rozčlenění pluku: nezměněno

b/ Rozkazem velitele divize sestaveny zvláštní oddíly a ještě před vyhlášením „O“ a mobilisace odeslány: jeden oddíl do Devínské Nové Vsi, druhý do Devína. Oba oddíly mají zvláštní rozkazy velitele divize a velitel pluku není ani vyrozuměn o jejich odeslání z posádky. Oba oddíly byly postaveny z praporu dislokovaného v Bratislavě a všeobecně se vyžadovalo mužstvo jen národnosti české a slovenské.

[...]

³Na řece Moravě se měl nacházet III. prapor pěšího pluku 23 z Malacek, v záloze Hraniční oblasti 39 I. prapor p. pl. 23 z Bratislavy a v záloze Hraničního pásma XV II. prapor p. pl. 23 z Trnavy.

IV. Poznatky z mobilisace r. 1938 a z mimořádných opatření na podzim 1938.

[...]

3./ Postupné zaujímání sestavy.

Jednotky pluky byly včas, dříve ještě než podle připraveného plánu, na určených stanovištích a spojení s nimi až na „O“ oddíl u velitelství HP ihned zjednáno.

V této situaci zůstal pluk jen 5 dní po vyhlášení mobilisace.

Z rozkazu nadřízeného velitelství vrátil se v pravomoc velitele pluku „O“ oddíl dříve záloha HP, takže nyní záloha HO byl celý pluk bez jednoho praporu a bez zvláštními rozkazy odvelených jednotek.

[...]

4./ Počty jednotek.

[...]

Mužstvo: Z počtu mužstva v záloze a v náhradní záloze, jež bylo povinno nastoupiti do činné služby vojenské

nastoupilo celkem ...10.082,

z celkového počtu ...11.617.

Celkem tedy nenastoupilo při mobilisaci do činné služby 1.535 osob mužstva.

Z mužstva, které v mobilisaci činnou službu nenastoupilo bylo:

zproštěných ...353,

v cizině, u finanční stráže

a superarbitrovaných ...557,

neodůvodněně nenastoupilo

(vesměš z území sudetského) ...625.

Počty specialistů byly dostatečné.

Předepsaného % osob jiných národností v jednotkách dosaženo nebylo. Pokládám proto situaci personální za mobilisace u pluku za příznivou.

[...]

VHA, f. MNO/HŠ, 1938, 3. oddělení, sign. 38 2/39, kar. 293C, 9. divize. – Strojopisný originál A4, 66 s.

DOKUMENT Č. 9

1939, 19. únor, Malacky. – Odpověď velitele III/23. praporu na anketu.

Pěší pluk 23 „Amerických Slováků“

III. prapor

Malacky, 19.únor 1939.

Čj: 2028/Taj.1939.

Věc: Armáda v roce 1938 – poznatky.

T A J N Ě

Ministerstvo národní obrany,
hlavní štáb, 3. oddělení,
P R A H A.

[...]

III/. Ohodnocení bojeschopnosti praporu s ohledem na:

1/. Přípravu plánu „ZH“:

[...]

c/. Po 21. V. 1938 byl praporu znovu změněn úsek v „ZH“ v důsledku provedení změn v sestavě a zároveň v letních měsících bylo započato se stavbou objektů lehkého opevnění, jichž taktický průzkum a návrh na vybudování jsem prováděl v úseku mně přiděleném do 14. VI. 1938. Nyní byl praporu přidělen úsek jiný a plány musily být opět úplně přepracovány a zároveň pracováno na taktických pracích souvisejících s lehkým opevněním, s nímž však v plánu „ZH“ dosud počítáno nebylo. Dne 20. IX. 1938 byla zrušena dosavadní ústupová postavení a nařízeno připravení obsazení čáry lehkého opevnění jako obranného postavení, na kterém byly objekty ve stavbě, z nichž asi 1/5 byla vybetonována, ale v místech úplně podřadných a bez vnitřního zařízení a potřebné výzbroje. Zároveň dne 18.IX.1938 bylo nařízeno obsadit ihned objekty dostavované na přechodech u řeky Moravy v čáře PS a jich vyzbrojení kulomety a střelivem, které pro tyto objekty tentýž den došly. Obsazení a vyzbrojení objektů na přechodech, přesto že nebyly úplně dohotoveny bylo ihned provedeno a vnitřní zařízení (příprava kulometů pro noční střelbu) bylo, mnou improvisováno z materiálu, který byl v blízkosti po ruce.¹

[...]

2/. Počty a jakost zbraní:

a/. Dne 21. V. 1938 měl prapor 581 pušek, 27 lehkých, 8 těžkých kulometů a jako posilový prostředek 4 KPÚV a minometnou četou, o dvou minometech. V červenci byl u praporu zvýšen počet lehkých a těžkých kulometů na úplný válečný počet, takže dne 22.IX.1938 měl prapor ihned v poli 36 kulometů lehkých a 10 kulometů těžkých. Mimo to bylo dne 19. IX. 1938 čtrnáct objektů na přechodech u řeky Moravy (čára PS) vyzbrojeno 28 lehkými kulomety. Pro objekty na čáře lehkého opevnění, kterých bylo vybetonováno dne 22. IX. 1938 celkem 32, ovšem nevyschlých a dosud zašalovaných (byly vojskem za „O“ ihned odšalovány) nebyly žádné kulomety přiděleny, ani střelivo. Bylo v nich použito většinou pouze pušek, jelikož byly vybudované na podřadných směrech a praporu přidělených

¹III. prapor pěšího pluku 23 byl začleněn do skupiny velitele pěšího pluku 33, zajišťující obranu na úseku v délce 36 km v oblasti Devina.

kulometů bylo použito ve volném terénu na takticky důležitějších směrech a v místech, kde byl předvídan objekt lehkého opevnění, aby tím bylo dosaženo palebné přehrady a palby na překážky, které se stavěly již s ohledem na budoucí palby z objektů. KPÚV ani protitankové pušky dne 22. IX. 1938 ani později v mobilisaci prapor žádné neobdržel, nýbrž pouze 1 minometnou četou o dvou minometech.

Jakost všech přidělených zbraní byla bezvadná.

[...]

4/. Velikost zásob:

[...]

Do vybudovaných objektů na čáře PS bylo dodáno střelivo pro každý kulomet po 5.500 nábojích. Toto střelivo bylo přiděleno již zvlášť pro lehké opevnění.

Do objektů vybudovaných v čáře lehkého opevnění (obránného postavení) nebylo praporu žádné střelivo přiděleno a bylo do nich dodáno mimo normální válečné dávky střeliva u zbraně do každého objektu po 1 bedniče (truhlíku) z muničních vozů praporu. Jako náhradu vyžádal jsem 30.000 nábojů od posádkového velitelství Malacky, kde byla dosud uložena zemská dávka střeliva, pro bývalé vojenské posily.

[...]

Velitel III/23. praporu
plk. pěch. Tomáš Brom
pplk. T. Brom²

[...]³

VHA, f. MNO/HŠ, 1938, 3.oddělení, sign. 38 2/39, kar. 293C, 9. divize. – Strojopisný originál A4, 16 s.

²Podplukovník pěchoty Tomáš BROM (nar. 1894), mírový i mobilizační velitel III. praporu pěšího pluku 23.

³Dokument je v pravém horním rohu očíslován zakroužkovaným číslem 407, které určuje jeho pořadí v odpovědích, jež na čj. „6520“ obdrželo 3.oddělení Hlavního štábu a opatřen značkami – „9.“ a „/9.D/“.

Seznam použitých zkratek

CPO	– Civilní protiletectká ochrana
DZP	– Divizní zbrojní park
gšt.	– Generálního štábu (důstojník)
HOP	– Hlavní obranné postavení
HP	– Hraniční pásmo
K	– Kryt (státní hranice)
KOPL	– Kulomety obrany proti letadlům
KPÚV	– Kanony proti útočné vozbě
O	– Ostraha (státní hranice)
OPL	– Obrana proti letadlům
OPÚV	– Obrana proti útočné vozbě
PS	– Přední stráž
SOS	– Stráž obrany státu
SV	– Stanoviště velitele
ÚV	– Útočná vozba
VKPL	– Velké kulomety proti letadlům
ZH	– Zajištění hranic

RECENZIE

TAYLOR, A. J. P.: POSLEDNÍ STOLETÍ HABSBURSKÉ MONARCHIE. RAKOUSKO A RAKOUSKO-UHERSKO V LETECH 1809 – 1918. BRNO, BARRISTER & PRINCIPAL 1998, 372 s.

Anglické noviny Independent v nekrológu k úmrtiu autora tejto knihy roku 1990 napísali, že bol „najznámejším historikom svojej generácie... historikom ovládajúcim dokonalú techniku a vynikajúcim dvoma zvláštnymi prednosťami: intuíciou a jedinečným darom vyjadriť mimoriadne myšlienky bežným jazykom“. Londýnske The Times pri tejto príležitosti zdôraznili, že Taylor bol „pravdepodobne najviac kontroverzným a určite najznámejším historikom v anglicky hovoriacom svete“. S oboma týmito hodnoteniami možno iba súhlasiť. A. J. P. Taylor bol skutočne jedným z najautoritatívnejších britských historikov a šírka jeho bádateľského záujmu od britských dejín, cez dejiny diplomacie, dejiny prvej a druhej svetovej vojny, až po monografie významných osobností najmä anglických a nemeckých moderných dejín, je viac než obdivuhodná. Mal veľké skúsenosti aj s popularizovaním histórie, pravidelne prispieval do časopisov a jeho televízne prednášky o moderných dejinách sa stali vo Veľkej Británii bestsellermi. Niektoré jeho knihy boli vydané vo viacerých vydaniach a relatívne veľkých nákladoch. V priebehu minulého roka iba v Čechách vyšla v rýchlom slede za sebou monografia o Bismarckovi a recenzovaná publikácia o Rakúsku a Rakúsko-Uhorsku v rokoch 1809 – 1918.

Taylor ani v tejto knihe nezostal nič dlžný svojej povesti a predkladá čitateľovi, napriek tomu, že jej prvé anglické vydanie slávi už viac než polstoročie, stále živý obraz o fungovaní habsburskej monarchie v poslednom storočí svojej existencie. Vybral si nie ľahký prístup. Nezaťažuje text faktografickými údajmi ani detailmi, ale v chronologicky zvolených celkoch skúma a hodnotí hlavné vývojové trendy v rakúskej i uhorskej časti monarchie, pričom predkladá miestami veľmi zaujímavé, ba až prekvapujúce, v našej historiografii málo frekventované názory a závery. Jeho pohľad „zvonku“ má pre slovenského čitateľa tú nevýhodu, že národnostnej problematike v Uhorsku, a špeciálne národnoemancipačným pohybom Slovákov, venuje relatívne malú pozornosť, aj to iba v určitých súvislostiach. Na druhej strane takýto uhol pohľadu veľmi náročne približuje optiku nezaujateho odborníka na Rakúsko a Rakúsko-Uhorsko, ako vnútorné silne protirečivý celok, ktorý zákonite spel k svojmu zániku. K tomu podľa autora prispeli najmä dva rozhodujúce faktory. Predovšetkým záležitosti zahraničnopolitického charakteru a správanie národov monarchie.

V úvodných častiach práce Taylor sleduje rozmach habsburskej dynastie a pôsobenie jej rakúskej vetvy v danom geopolitickom priestore. Dochádza k záveru, že trvalým cieľom Habsburgovcov bolo existovať ako veľký panovnícky rod a tomuto cieľu prispôbovali celú svoju politiku. Aj keď menili idey, územia, metódy, spojenecké zväzky i štátnikov, keď si to ich dynastické záujmy vyžadovali, požiadavky, aby ich vazali boli od svojich pánov oslobodení, sa vzdať nedokázali. Tento nárok sa podľa Taylora stal nakoniec skazou habsburského trónu. Zaujímavo opisuje rozdielny prístup „dedičných krajín“ a Uhorska k dynastii a túto časť netradičným spôsobom doplnia dodatkom v záverečných pasážach knihy o politickej a národnostnej štruktúre habsburskej monarchie. Až mimo týchto celkov začína samotné jadro publikácie v chronologicky členených kapitolách.

Predrevolučnému obdobiu venuje autor dve kapitoly a samotným revolučným udalostiam rokov 1848 – 1849 a ich dôsledkom ďalšie tri kapitoly. Na ne nadväzujú časti venované Schwarzenbergovmu a Bachovmu neoabsolutistickému systému v rokoch 1849 – 1859, problematike sporov medzi federalizmom a centralizmom v rokoch 1860 – 1861 v štátoprávnej rovine vyjadrených Októbrovým diplomom a Februárovým patentom a kapitola o období Schmerlingových pokusov o ucelený systém v rokoch 1861 – 1865, ktorý autor nazval konštitučným absolutizmom. Nasledujúce dve kapitoly pojednávajú o ceste vedúcej k vytvoreniu dualistického súštátia a o samotnom vzniku dualizmu roku 1867.

Taylor v týchto častiach nenapodobiteľným, jemu vlastným hutným štýlom, ktorému miestami nechýba ani nadľahčený ironický podtext, dnes tak málo sa objavujúci v historických prácach, konštatuje, hodnotí a robí závery. Pohybuje sa najmä v rovine rozboru zahraničnej politiky, ale predovšetkým v rovine hodnotenia vnútorných štátoprávných úsilí popredných predstaviteľov politického kvasu doby. Po intelektuál-

nej stránke sú veľmi zaujímavé stručné hodnotenia týchto politických predstaviteľov (Kossuth, Bach, Schwarzenberg, Deák, Esterházy, Andrassy, Belcredi, Beust, Taaffe, Badeni, Kálnoky, Tisza, Aehrenthal a d.) ako aj samotného panovníka Františka Jozefa I. a následníka trónu Františka Ferdinanda. Možno, že ich „medailónky“ by sa v najnovších encyklopédiách v takýchto podobách už neujali, nesporne však svedčia o originalite a obdivuhodnej šírke myšlienkového kapacity autora. Za niektoré obrazy a hodnotenia by sa nemusel hanbiť ani známy anglický satirik a literát Kingsley Amis. Na spiestenie uvediem niekoľko výňatkov z týchto hodnotení. „Bach byl vlastně k radikalismu dohnán netrpělivostí, se kterou v »předřeznovém« období pohlížel na tehdejší zoufalou neefektivitu práce, a ve skutečnosti mu šlo o sjednocenou rakouskou říši založenou na moderních principech“ (94). Alebo Schwarzenberg „...byl člověkem násilnickým jak v osobním životě, tak i v politice. Vyznával víru, která není mezi lidmi nevelkého intelektu neobvyklá a podle níž je síla vším a ideje ničím... Sám sice jakékoli ideje postrádal, zato je však dokázal rychle přejímat od jiných...“ (100 – 101). Pri opise mladého cisára Františka Jozefa I. tiež môžeme nájsť viacero hodnotiacich „lahôdok“. „Schwarzenberg byl příliš chytrý, než by se držel nějakých zásad, zatímco František Jozef byl příliš zmatený, než aby jim vůbec mohl porozumět... Nikdy doopravdy nepochopil, jak je možné, že se mu nedaří dát svou říši do pořádku, když přece osm hodin denně sedí u svého pracovního stolu a podepisuje tam dokumenty. Jeho politika však ve skutečnosti nepostrádala určitou pružnost, třebaže o jeho myšlení by se něco takového tvrdit nedalo“ (100 – 101). Na inom mieste o ňom píše: „Rakouský císař byl nechápavý, tvrdohlavý a ambiciózní, a tak nikdy nepřestal dychtit po kořisti, která mu stále znova unikala, a byl přitom přesvědčen, že neustálé odkládání rozhodnutí je samou podstatou politiky“ (158). A na oživenie ešte jeden príklad, tentoraz o ministrovi bez portfjeje Esterházym: „Esterházy byl ovšem rádce z nejhorších, konzervatívec na pokraji zoufalství, jehož vnímání světa bylo porážkou, o jejímž příchodu vůbec nepochyboval, učiněno ještě pronikavějším. U každé politické linie neomylně rozpoznal nebezpečí jež se v ní skrývala, ale důvody k naději nenacházel nikde... Esterházy byl přesně tím člověkem, kterého František Josef potřeboval. Oba dva totiž toužili zachovat velikou říši a žádný z nich přitom nevěřil, že by to ještě bylo možné“ (158).

Pri podrobnejšom vhlbení do problematiky sa dokonca zdá, akoby autor – Taylor, v záujme vtipne pointovaného textu, bol ochotný kde-tu zľaviť aj z vedeckej prísnosti a presnosti Taylora – bádateľa. Tento dojem by sme mohli doložiť najmä z druhej časti knihy, ktorá formálne v publikácii nie je samostatne vyčlenená alebo vyznačená. Z hľadiska postavenia monarchie v zahraničnopolitických vzťahoch Európy, ako aj nových štátoprávných vzťahov v dôsledku rakúsko-maďarského vyrovnania, však tvorí zásadný historický medzník so známymi konzekvenciami pre Slovákov. Táto časť sa člení do 8 kapitol, pričom autor svoje periodizačné medzníky prispôbuje jednotlivým fázam „provizórií“, ako pomenováva úseky vývoja smerujúce k rozpadu monarchie. Opäť ich periodizuje podľa nástupu vlád a zmien v spôsobe a systéme riadenia štátu. A to cez éru Taafeho a Bádeniho úradovania v rokoch 1879 – 1897, obdobie „predstieranej demokracie a babieho leta habsburskej monarchie“ v rokoch 1897 – 1908, násilného riešenia problémov v predvečer vojny v rokoch 1908 – 1914 až po roky svetovej vojny s charakteristickým názvom: *Roky 1914 – 1918 a koniec Habsburgov: odplata za násilie*. Pre slovenského čitateľa je najzaujímavejšia táto kapitola a kapitola s názvom *Uhorsko po roku 1867: Koloman Tisza a jeho maďarské panstvo*. Práve v týchto dvoch kapitolách venuje totiž najväčšiu pozornosť aj slovenským národnoemancipačným pokusom. V záverečnej kapitole schematicky načrtáva vývoj nástupníckych štátov po rozpade monarchie.

Nebolo by účelné ani etické polemizovať s niektorými konštatovaniami dnes už mŕtveho autora, prezentovanými navyše v knihe, ktorá prvýkrát vyšla pred viac ako päťdesiatimi rokmi. Niektoré z nich vývoj v oblasti bádania už logicky prekonal, niektoré, a tých je väčšina, zostávajú v platnosti dodnes. Domnievam sa, že aspoň na tie najvýraznejšie zmeny v posune úrovne výskumu danej problematiky mohol vydavateľ upozorniť buď vo forme poznámok, alebo obsažnejším dodatkom. Najmä v tých častiach, ktoré sa dotýkajú českých a slovenských dejín. Úvodná stať J. Pernesa je síce podnetná, ale väčšina týchto otázok sa nedotýka, navyše dielo hodnotí jednoznačne cez prizmu českého objektívu. Kniha totiž nie je určená len pre odborníkov, ale aj pre širší okruh záujemcov o dejiny a tu by určité „usmernenie“ v dobrom zmysle slova nebolo na škodu. Iba letmo na okraj v tomto duchu niekoľko poznámok.

Je otázne, či bez hlbšej analýzy možno prijať konštatovania, že Mária Terézia svojimi reformami, ktoré sa zastavili na uhorských hraničiach, sa vlastne stala zakladateľkou dualizmu (22). Niektoré dedukcie súvisiace s charakterovým vývojom Ľ. Kossutha sú viac než bizarné. Napr., že Kossuth svoju domýšľavú povahu „ktorá sa tak odlišovala od rozvážnosti pro realitu vlastní väčšine Uhrů“ zdedil od matky – Slovenky a ako slovanský bezzemok túžil po tom, aby bol prijímaný uhorskou šľachtou (67). Dosť ťažko bez podrobnejšieho vysvetlenia možno súhlasiť s autorovým tvrdením, že v roku 1848 Radetzky sa jednoducho

rozhodol, že bude rozkazy z Viedne ignorovať a Talianska sa zmocniť silou (83). Aj viaceré formulácie a čiastočné závery o slovanskom zjazde roku 1848 by si vyžadovali bližšie vysvetlenie (90). Svedčí o značne zjednodušenom pohľade, keď autor konštatuje, že Zichymu a jeho strane získalo obľubu medzi Slovákmi jeho antisemitské nadšenie (258) a už vôbec nezodpovedá pravde, že Š. Tisza v januári 1905 „usporiadal jediné slobodné voľby, aké kedy dualistické Uhersko zažilo“ (275). Skôr opak bol pravdou. Násilnosti pri voľbách dosiahli za použitia brachiálnej moci obrovské rozmery. Voľby vo Vrbovom a Liptovskom Mikuláši sa museli konať dokonca tri razy. Z 11 slovenských kandidátov boli zvolení len dvaja, pričom jeden z nich kandidoval s programom Katolíckej ľudovej strany (F. Skyčák) a druhý bol zvolený v Kulpínskom okrese v Báčke (M. Hodža). Zdá sa mi prehnaté tvrdenie, že v čase vyhrotenia „srbskej krízy“ a colnej vojny so Srbskom roku 1906 Nemecko nemalo žiadnu vlastnú balkánsku politiku (289). Dost' násilne vyznieva aj porovnávanie, resp. dávanie akéhosi rovnítka medzi „nástupcov“ Habsburgov roku 1918 T. G. Masaryka a M. Károlyiho (305 – 306). Zaiste by si vyžadovali v poznámke aspoň stručný komentár strohé konštatovania autora o Slovákoch v roku 1918, že žili tak dlho v tieni maďarskej arogancie, že si nedokázali ani len predstaviť, že by ich od Čechov nemala oddeľovať uhorská hranica a že teda túžili po tom, čo možné nebolo: „po habsburskej monarchii, ktorá by bola osvobozená od Nemcov a Maďarů“ (325). Ťažko prijať bez diskusie tézu, že po roku 1918 habsburskú reštauráciu si už neželal nikto, azda jedine s výnimkou Slovákov a Chorvátov (349). Nie príjemne sa zrovna číta Taylorova charakteristika Slovákov, že vďaka maďarskému útlaku sa „Slováci stali jak v rámci Uherska, tak i poté, co dosáhli nezávislosti, politicky nejnevyzrálejšími a nejnezodpovědnějšími z národů střední Evropy“ (251). Taylor však nešetří ani iné národy žijúce v monarchii alebo prichádzajúce s nimi do kontaktu a britkým perom stavia ich programy a politické reprezentácie na pranie. Núka sa viacero citátov ilustrujúcich Taylorov štýl a zároveň jeho, niekedy až prezieravý postoj k niektorým národom. Len na ilustráciu dva z nich. O činnosti Talianov, resp. talianskej armády po uzavretí prímeria 3. novembra 1918 sa vyjadruje takto: „Když však bylo příměřím už podepsáno a ještě předtím, než nabylo platnosti, vynořili se Italové zničeho nic zpoza britských a francouzských jednotek, kde se až do té doby ukrývali, a zajali statisíce neozbrojených rakousko-uherských vojáků, kteří jim už nekladli žádný odpor – to bylo velkolepé «vítězství», jeden z mála úspěchů italských zbraní v celé válce“ (340). Na adresu českých politikov za Taafeho vlády píše, že tí „...vedli jednání se samotným ministerským předsedou a s báječným pocitem vlastní důležitosti pospíchali sem a tam chodbami obrovské parlamentní budovy. Zároveň se však také přestali dožadovat jakýchkoli zásadních systémových změn“ (209). Mohol by som uviesť ďalšie a ďalšie citáty, úryvky či hodnotenia, ktoré by si podľa môjho náhľadu po odstupe päťdesiatich rokov vyžadovali bližšie vysvetlenie, doplnenie alebo aspoň upozornenie na novšiu literatúru k danej problematike. Že sa tak nestalo, považujem za najväčší nedostatok tohoto vydavateľského podujatia, čo, samozrejme, ide na vrub vydavateľa, a nie autora.

Napriek niektorým už prekonaným názorom a tu i tam aj vecným chybám (napr. výklad vzniku ukrajinského národa a vzťahu Rusínov, Malorusov, Ukrajincov a Rusov, nesprávny pojem „Sékleri“ miesto Sikuli, zlý preklad Výboru na obranu vlasti atď.) Taylorova kniha i po polstoročí má čím osloviť čitateľa a dokonca provokovať k novým úvahám. Jeho základnú koncepciu o príčinách úpadku a zániku Rakúskej a Rakúsko-Uhorskej monarchie v širšom ponímaní prijíma aj dnešná historiografia. Jeho téza v tomto smere je jednoduchá a dokázateľná. Neochota tzv. pánskych národov, t. j. predovšetkým Nemcov a Maďarov, zčasti aj Poliakov vyhovieť volaniu modernej doby, demokracie a liberalizmu, ktoré so sebou prinášali oživenie národného života utláčaných národov a národností, konflikty medzi národmi „vládnucimi“ a „ovládanými“, medzi národným dynastickým štátom a národným princípom, kríčovité lipnutie na zdedenom privilegovanom postavení, konzervativizmus dynastie, neschopnosť jej vnútornej obrody a s tým súvisiace riešenie najpálčivejších problémov vždy iba pod vynúteným tlakom a dodatočne na úkor ovládaných národov, pominutie naliehavosti zahraničnopolitických faktorov, ktoré viedli k vzniku podunajskej monarchie – to boli hlavné príčiny zániku tohto mnohonárodnostného súštitia. Stupne tohto úpadku autor vykresľuje jemu vlastným, často nekompromisne ostrým spôsobom, ktorý sa miestami mení v čitateľský pôžitok. Celkom možno súhlasiť s autorom, že plány a úsilia z počiatku dvadsiateho storočia o zachovanie monarchie boli už všetky svojou podstatou defenzívne a od posledného decénia 19. storočia, vyjadrené slovami Taylora, „se už dynastie spokojila s tím, že stála na stráži u své vlastní rakve“ (245). Bolo by nanajvýš zaujímavým experimentom na báze Taylorových vývodov a záverov usporiadať besedu s odborníkmi na toto obdobie zo zainteresovaných národov bývalej monarchie. Veď korene mnohých dnešných nedorozumení, rozdielnych pohľadov i smerovaní vyrastajú z pôdy bývalej habsburskej monarchie.

Priaznivci vojenskohistorickej a rovnako tak odbornej a populárnej literatúry s vojenskou tematikou s určitou mierou závisťou pozorujú vývoj na knižnom trhu v susednej Českej republike. Tam pružne reagujú na zvýšený záujem o problematiku vojenstva a jeho histórie a čitateľovi ponúkajú záplavu titulov, z ktorých mnohé sú nielen čitateľsky príťažlivé, ale aj veľmi žiadané. Medzi najväčší ohlas a taktiež komerčný úspech, patrí séria titulov s problematikou výsadkových a špeciálnych jednotiek armád Nemecka, USA, bývalého Sovietskeho zväzu, ako aj bývalého Československa.¹

Medzi úspešné tituly tohto druhu bezpochyby patrí aj knižka *Modré barety – Bojová historie sovětských a ruských vzdušně-výsadkových sil*, Stevena J. Zaloga. Hovorí o okolnostiach vzniku, vývoja a činnosti sovietskych vzdušných výsadkov a ich súčasnosti v kontroverzných podmienkach ozbrojených síl Ruskej federácie. Pri spracovaní témy Zaloga potvrdil povest' uznávaného odborníka na problematiku niekdajších sovietskych a teraz ruských ozbrojených síl. Medzi často tendenčne zavádzajúcimi interpretáciami problematiky ozbrojených síl bývalého Sovietskeho zväzu a tak isto ozbrojených síl ostatných členských štátov bývalej Varšavskej zmluvy Zaloga knižka *Modré barety* svojou vecnou a objektívnou argumentáciou pôsobí nielen presvedčivo, ale aj vierohodne. To okrem iného potvrdzuje aj v bibliografii (s. 312 – 323), ktorá poukazuje na skutočne seriózne štúdium tejto problematiky, autorovu kompetentnosť, a to ako v časti zaoberajúcej sa históriou, tak aj v časti, ktorá je interpretáciou súčasnosti.

Všeobecne sa dá konštatovať, že problematika sovietskych a teraz ruských vzdušných výsadkových síl nie je u nás dostatočne známa, aj keď nie je bez aktuálnosti.² Dôvodom určitej absencie tejto problematiky bola okrem iného aj skutočnosť, že až do 90. rokov podliehala väčšina informácií o sovietskych vzdušných výsadkových silách osobitnému režimu utajenia. Okrem toho aj tie práce sovietskej produkcie, ktoré sú známe, z rôznych dôvodov stáli mimo pozornosti, a to nielen čitateľskej verejnosti, ale aj odborníkov. Publicita problematiky sovietskych a ruských vzdušných výsadkových síl je tak síce len sporadická, no nie celkom neznáma.³

V prvej kapitole *J sme prví*, Zaloga poukazuje na vojenskohistorické, odborné a technické aspekty vytvorenia vzdušných výsadkových jednotiek v ozbrojených silách Sovietskeho zväzu, na začiatku 30. rokov. S obdivuhodnou znalosťou problematiky analyzuje úvahy vtedajších sovietskych vojenských činiteľov a ich vplyv na uskutočnené experimenty, vojenské cvičenia a aj praktické kroky, smerujúce

¹Spomedzi viacerých možno uviesť aspoň tieto: SUVOROV, V.: Útvary SPECNAZ – Důvěrná zpráva o elitních sovětských jednotkách. JOTA, Brno 1996; KÜHN, V.: Němečtí parašutisté ve II. světové válce – Zelení d'áblové ve výsadkových akcích a pozemním boji 1939 – 1945. JOTA, Brno 1995; FOOT M. R. D.: SOE – Stručná historie Útvaru zvláštních operací. Bonus A, Brno 1997; CHINNERY P. D.: Udeř, kdykoli, kdekoli – Vznik a historie vzdušných komand USAF. JOTA, Brno 1997; SCHAUER H.: Zelené barety – Vojáci z temnot. Laser, Plzeň 1997; LANG W. N.: Elitní jednotky, CESTY, Praha 1997; ŠOLC J.: Červené barety. Naše vojsko, Praha 1998 a ďalšie.

²V rokoch vojny 1939 – 1945 bolo orgánmi špeciálnych služieb rôznych stupňov velenia ozbrojených síl ZSSR a taktiež v súčasnosti s predstaviteľmi čs. vojenskej a politickej misie v ZSSR na Slovensku vysadených niekoľko desiatok špeciálnych skupín, v ktorých pôsobilo mnoho Slovákov a Čechov. Okrem toho v roku 1944 bola v ZSSR vytvorená 2. čs. samostatná paradesantná brigáda v ZSSR, organizovaná a cvičená podľa sovietskych skúseností. Po vojne, od roku 1950 boli podľa sovietskych skúseností vytvárané aj vzdušné výsadkové jednotky bývalej čs. armády. V auguste 1968 tvorili sovietske výsadkové jednotky najdôležitejšiu súčasť inváznych síl, ktoré obsadili Československo. Nakoniec na Slovensku (Vojenský výcvikový priestor Lešť) bol až do odchodu sovietskych vojsk v roku 1990, dislokovaný Úderný výsadkový prapor, ako útvar osobitného určenia Centrálnaj skupiny vojsk, rozmiestnenej na území vtedajšej ČSSR.

³Z najznámejších titulov pôvodnej sovietskej a ruskej produkcie uvádzame aspoň tieto: LISOV I. I.: Sovietskije vozdušno-desantnyje vojska, DOSAF, Moskva 1967; LISOV I. I.: Desantniki – Vozdušnyje desanty, Vojenizdat, Moskva 1968; Kolektiv: MARGELOV V. F. – LISOV I. I. – SAMOJLENKO J. P. – IVONIN V. I.: Sovietskije vozdušno-desantnyje, Vojenizdat. Moskva 1980; Ivonin V. I., Vozdušno-desantnyje vojska Sovietskej armii, Vojenizdat. Moskva 1976; Kolektiv: PODKOLZIN E. N. – TJURIN V. F. – KUZMENKO F. D. – BOBYLEV A. N. – Korataev E. N., VDV včera, segodnja, zavtra. Russkij Medved', Moskva 1993; BOLTUNOV M. SPECNAZ Rossii. Prof – Press, Rostov na Done, 1966 ...; V českej mutácii, alebo z pera českých a slovenských autorov možno uviesť: SUVOROV V., Útvary SPECNAZ – Důvěrná zpráva o elitních sovětských jednotkách, JOTA, Brno 1996 (Pútavo, ale veľmi zavádzajúco napísaná práca ruského emigranta vo Veľkej Británii – vlastným menom REZUNOVA V. B. – pozn. autora); Zpravodajská informace č. 3 (384, Vzdušné výsadkové vojsko ozbrojených síl Spoločenstvu nezávislých štátů, FMO – Generální štáb, Zpravodajská správa, Praha 1992; Časopisecké state: ŠIMEK K.: Výsadkáři pod Moskvou, Letectví + Kosmonautika č. 3/1977; ŠVRLO P. – TESÁREK B.: Poslední výsadky II. světové války, Letectví + Kosmonautika č. 22/1978; ŠVRLO P. – TESÁREK B.: Výsadkové vojsko sovětské armády, Letectví + Kosmonautika č. 13/1979; ŠVRLO P.: Důvěrná správa o SPECNAZ, APOLOGIA č. 10/1997; V znamení netopíra, APOLOGIA č. 12/1997; Preferovaná elita, APOLOGIA č. 2/1998.

k vytváraníu prvých vzdušných výsadekových jednotiek, ako vojenských formácií pravidelnej armády. Správne poukazuje na chronické „problémy leteckej prepravy“ znižujúce operačnú, mobilitu sovietskych výsadekárov, prakticky až do konca 2. svetovej vojny a po vojne až do polovice 50. rokov. V tejto kapitole sa žiada zaujať vysvetľujúce stanovisko ku Zalogovej poznámke o koncepcii tzv. *Hlbkovej bitky*, ktorá je neodborne zjednodušená. (s. 10).⁴

Druhá kapitola *Zkouška ohněm* poukazuje na vnútropolitické, organizačné a technické problémy spreďadzajúce veľkoryso zamýšľanú výstavbu vzdušných výsadekových formácií, na prelome 30. – 40. rokov nazývaných „vzdušno-desantnyje vojska“ (VDV) a na ich prvé bojové skúsenosti: – v roku 1939 v Mongolsku, v priebehu pohraničných bojov s Japoncami; v rokoch 1939 – 1940 v sovietsko-fínskej vojne; v júni 1940 pri anexii Besarábie a Bukoviny; a v júni až decembri 1941 pri napadnutí ZSSR nacistickým Nemeckom. V tejto súvislosti si s rešpektom ku Zalogovým záverom dovoľujem poznamenať, že formácie VDV tak, ako sú uvádzané na s. 32, v predvečer vstupu Nemecka do vojny so ZSSR, sa nachádzali v podmienkach rozsiahlej reorganizácie, bez výzbroje a potrebného technického zabezpečenia a v mnohých prípadoch len v mobilizačnej a operačnej dokumentácii. Táto skutočnosť ich ochromovala a zbavovala reálnej bojovej hodnoty.

Tretia kapitola *Moskovské výsadekové operace* je doposiaľ najucelenejšou štúdiou, zaoberajúcou sa účasťou výsadekárov na prvej, zo strategického aj operačného hľadiska úspešnej protiofenzíve sovietskych vojsk, ku ktorej došlo v zimných mesiacoch 1941 – 1942 pod Moskvou. Jej prínosom je aj to, že poskytuje vecnú konfrontáciu doterajších interpretácií tejto problematiky s názormi nemeckej generality a hodnoteniami tejto kampane „západnou“ vojenskou vedou.

Úplne nové poznatky potom poskytujú stať *Operace Hannover*, poskytujúca zaujímavé informácie o protiopatreniach nemeckého velenia, zameraných na likvidáciu sovietskeho vzdušného výsadku a 1. gardového jazdeckého zboru generála Belova. V tomto zmysle si osobitnú pozornosť zasluhujú najmä poznatky o existencii a činnosti špeciálnej jednotky Graukopf, ktoré sú v našom prostredí novým poznáním.

Svojím spôsobom, niektoré nové poznatky prináša aj štvrtá kapitola *Alternativy leteckého přesunu*. V nej autor dospieva k názoru, že po reorganizácii vzdušných výsadekových zborov a brigád, v lete 1943 na gardové strelcké divízie a brigády (s. 82), si sovietske velenie začalo uvedomovať „zvýšujúcu sa dôležitosť alternatívnych výsadekových operácií – rastúceho partizánskeho hnutia“ (pozri s. 61). Domnievame sa, že niektorými myšlienkami tejto kapitoly si protirečí. Podľa nášho názoru Zaloga preceňuje živelnosť procesu formovania organizovaného partizánskeho hnutia, aby sa vzápätí dostal do vlastného protirečenia. Na s. 85 – 88 totiž poukazuje na kroky sovietskeho velenia, zdôrazňujúce veľkú cieľavedomosť úsilia, zameraného na rozvoj partizánskeho hnutia, ktoré sa do konca vojny v roku 1945 vyprofilovalo až na úrovni strategického faktora, ovplyvňujúceho priebeh vojnových operácií vo východnej a strednej Európe. V tejto súvislosti za neodborne vulgarizujúcu považujeme poznámku o „dopravu hlídacích psů z řad NKVD“, vysielaných do tyla nemeckých vojsk spolu s ostatnými špecialistami, poverenými úlohami na rozvoj partizánskeho hnutia (s. 85). Prehliada sa tu skutočnosť, že agenti NKVD plnili v tyli nemeckých vojsk a na územiach pod nemeckou okupačnou správou dôležité spravodajské úlohy, analogické s úlohami agentov špeciálnych služieb armád západných Spojencov.⁵ Na strane druhej, novými a neobyčajne zaujímavými sú údaje o vývoji, zavádzaní a používaní prepravných prostriedkov – dopravných lietadiel aj klzákov a údaje o vzdušnej preprave osôb, zbraní a materiálu, organizovanej sovietskym velením v rokoch 1942 – 1943.

Taktiež neobyčajne kvalifikovane vyznieva piata kapitola *Пříliš málo mostů*, pojednávajúca o tzv. Dneperskej výsadekovej operácii, respektíve Parašutistickom výsadku na Bukrinskom predmostí, 24. septembra 1943. V zhode so všeobecnými poznatkami a taktiež názorom sovietskych vojenských autorít poukazuje Zaloga na neúspech tejto operácie, ktorého príčiny vidí v nedostatočnom prieskume a orga-

⁴„Hlbkovou bitkou“ je myslená Tuchačevského teória „hlbokej operácie“ rozpracováanej sovietskymi vojenskými činiteľmi najmä v rokoch 1934 – 1937, keď bola experimentálne aj precvičovaná. Jej hlavnou myšlienkou bolo vytvorenie takého operačného zoskupenia, ktoré by na zvolenom smere, spravidla na smere hlavného úderu, zabezpečovalo súčasné ničenie protivníka v celej jeho operačnej hĺbke. To predpokladalo zladenú činnosť vysoko mobilných vojsk, najmä tankových a mechanizovaných a ich súčinnosť s letectvom a vzdušnými výsadekami. Na kvalitatívne novej úrovni sa táto teória objavila opäť na začiatku 80. rokov, keď vtedajšie sovietske velenie, na strategickej a operačnej úrovni, presadzovalo koncepciu tzv. operačných manévrujúcich skupín.

⁵Analogické úlohy plnili napríklad skupiny aj jednotliví agenti amerického Office Strategic Services (OSS), britskej Secret Intelligence Service (SIS) a jej súčasť: Militari Intelligence de partement – 5 (MI – 5), 6 (MI – 6) a Special Operations Executive (SOE) či agentov Direction Générale des Recherches et Enquêtes, ako riadiaceho orgánu vojenského spravodajstva de Gaulových, Slobodných Francúzov.

nizácii súčinnosti, v nedostatočnosti prepravných kapacít a nevyvíčenosti osádok lietadiel, ako aj v ďalších nedostatkoch v plánovaní a riadení tejto operácie.⁶ V stati *Poslední výsadkové operace* tejto kapitoly Zaloga určite zaujme informáciami o vzdušnom moste na Slovensko, organizovanom sovietskym velením v septembri až októbri 1944, na pomoc Slovenskému národnému povstaniu a o aktivitách jednotiek 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR.

V šiestej kapitole *Levný risk* sa autor venuje okolnostiam zachovania integrity vzdušného výsadkového vojska a jeho povojnovej výstavbe. Osobitnú pozornosť si zasluhujú u nás doposiaľ neznáme informácie o vývoji a zavádzaní dopravných výsadkových lietadiel, výsadkovej a padákovkej techniky, ako aj výzbroji nových výsadkových jednotiek. Celkom nové sú potom informácie o nasadení sovietskych výsadkových jednotiek v operáciách na potlačenie protisovietskeho a protikomunistického povstania v novembri 1956 v Maďarsku. State *Operace Tornádo* a *Výsadkové Tornádo* sú z nášho pohľadu novým poznáním po mnoho rokov starostlivo utajovaných skutočností.

Podobne pre poznanie skutočností, vzťahujúcich sa na vnímanie niektorých otázok existencie bývalého Československa a udalostí z augusta 1968, má neobyčajný význam siedma kapitola *Imperiální úderné jednotky*. V tejto kapitole Zaloga kompetentne poukazuje na ďalšie systémové budovanie vzdušných výsadkových síl, ako vojsk strategickej zálohy najvyššieho vojenského velenia, určených na plnenie strategických úloh, a to aj mimo územia Sovietskeho zväzu. Tieto svoje závery s dobrou znalosťou problematiky demonštruje na príklade nasadenia sovietskych výsadkárov pri invázii do Československa v auguste 1968. State *Operace Český les*, *Operace Dunaj* a *Letní bouře* naozaj výstižne končí myšlienku: „Náhly útok výsadkářů VDV v Praze byl hlavním důvodem, že Operace Dunaj (Obsadenie Československa – pozn. autora) proběhla rychle a bez většího krveprolití.“ (s. 166). Zostáva dodať, že siedma kapitola svojím obsahom irituje ku zvýšenej pozornosti.

Ôsma a deviata kapitola *Obrněné vzdušně-výsadkové jednotky – a Bojující čmeláci* zavádzajú čitateľa do ďalšej etapy kvantitatívnej aj kvalitatívnej výstavby vzdušného výsadkového vojska ako strategickej zálohy najvyššieho vojenského velenia. Zaloga s veľmi dobrou odbornou a technickou znalosťou poukazuje na úsilie a aj praktické kroky sovietskeho velenia, ktoré mali vzdušným výsadkovým silám zabezpečiť potrebnú strategickú mobilitu (vývoj a zavádzanie nových typov a prostriedkov veľkokapacitného dopravného letectva a výsadkových systémov pre ťažkú bojovú techniku), pozemný manéver a palebnú silu (zavádzanie rôznych typov výsadkových bojových vozidiel) a taktickú mobilitu (vytváranie výsadkových jednotiek takticko operačného stupňa a aplikácia metódy vtulníkových výsadkov). Medzi množstvom informácií si určite osobitnú pozornosť zasluhuje *Projekt Kentaur*, pojednávajúci o experimentoch s vysadzovaním bojových vozidiel so živou osádkou, čo je v histórii vojenstva ojedinelou praxou.

Desiata kapitola *Ostatní elitní jednotky* patrí medzi slabšie stránky knižky. V úsilí poskytnúť čitateľovi čo najviac informácií sa Zaloga dopúšťa viacerých nepresností, spôsobených okrem iného aj tým, že časť týchto informácií prevzal z už spomínanej knižky V. Suvorova *Útvary SPECNAZ – Důvěrná zpráva o elitních sovětských jednotkách*. Napríklad oficiálnym znakom SPECNAZ nie je vlk, ale Letajúščaja myš – netopier.⁷ Väčším nedostatkom akým je tento detail, sú niektoré systémové chyby v kvalifikácii uvádzaných zložiek špeciálneho určenia a ďalšie údaje, ktoré menej informovanému čitateľovi problém skôr zahmlievajú, ako objasňujú.⁸

Ak zmienenú desiatu kapitolu hodnotíme ako slabšiu, potom posledné štyri kapitoly sú pre aktuálne poznanie neobyčajným a doposiaľ ojedinelým prínosom. Ich spracovanie spôsobom, ktorý Zaloga ponúka čitateľovi, svedčí, že okrem dostupných mediálnych zdrojov, efektívne vyťažil aj chúlостivé materiály sovietskych (ruských) a taktiež amerických špeciálnych služieb.

V kapitole *Bouře nad Kábulom* stručne, lež s neobyčajným zmyslom pre realitu objasňuje okolnosti, ktoré v rokoch 1979 – 1989 vyústili do „sovietskeho Vietnamu“. Sympatické je Zalogoovo úsilie o objektivnosť. Je totiž jedným z mála autorov, ktorí si „dovoľujú“ poukazovať na mučenie a vraždy sovietskych občanov v Afganistane a stupňujúce sa brutálne akcie fundamentalisticky orientovaných „mudžahidov“, podporovaných špeciálnymi službami Pakistanu a americkou tajnou službou CIA.⁹

⁶Napríklad M. S. Štemenok Dneperskú výsadkovú operáciu označuje za „prejav negramotnosti jej organizátorov“. (Pozri: ŠTEMENKO S. M.: *Генерални штаб за войны. Наше войско, Praha 1973, s. 185 a 186*).

⁷Silueta hlavy vlka s nápisom Silnejši víťazi bola znakom 45. pluku SPECNAZ. Veliteľstva vzdušných výsadkových vojsk, a nie síl SPECNAZ.

⁸Blížšie o tejto problematike pozri ŠVRLO P.: *Důvěrná správa o SPECNAZ, APOLÓGIA č. 10/1997; V znamení netopiera, APOLÓGIA č. 12/1997; Preferovaná elita, APOLÓGIA č. 2/1998*.

⁹CIA – Central Intelligence Agency, Ústredná spravodajská služba USA

Kapitola *Výsadvkové jednotky v Afganistánu* je zasvätenou analýzou bojovej činnosti sovietskych výsadvkových jednotiek v krutých podmienkach nekonvenčnej vojny. Jej prínosom nie sú len ponúkané štatistické prehľady o bojových aktivitách, stratách na ľudských životoch a bojovej technike, ale predovšetkým závery z hodnotenia bojovej činnosti v podmienkach nekonvenčnej vojny. Mnohé z uvádzaných záverov a skúseností majú svoju aktuálnosť pre poznanie princípov a taktiky vedenia boja v regionálnych konfliktoch 90. rokov.

Taktiež neobyčajne pútavou je kapitola *Složitá doba*. Autor sa v nej zmieňuje o vplyve reformných zmien „Gorbačovovej perestrojky“ na sovietske ozbrojené sily ako celku a ich odraze vo vzdušných výsadvkových silách do roku 1993. Okrem prehľadu jednotlivých formácií a ich dislokácie poskytuje čitateľovi aj málo známe informácie o ich nepopulárnom nasadení v periférnych oblastiach rozpadajúceho sa Sovietskeho zväzu. Mimoriadnu pozornosť si zasluhuje najmä stať *Moskevský puč*, v ktorej autor zasvätené poukázal na dvojakú hru P. Gračova vo funkcii veliteľa vzdušných výsadvkových vojsk, neskôr prezidentom B. Jelcinom favorizovaného do funkcie ministra obrany Ruskej federácie. Taktiež málo známe informácie o potlačení pokusu o puč v auguste 1991 prináša stať *Operace Grom*. Aj tu Zaloga očividne dokázal vyťažiť chľostivé zdroje z prostredia špeciálnych služieb.

Nakoniec v poslednej kapitole *Ruské výsadvkové jednotky* so znalosťou problematiky poukázal na dôsledky rozpadu Sovietskeho zväzu, vedúce ku vzniku nových štátnych subjektov a tým aj mnohých nových antagonizmov. Niekdajšie elitné zložky ozbrojených síl sovietskeho impéria sú reformované a stávajú sa súčasťou ozbrojených síl Ruska, Ukrajiny, Bieloruska, stredoázijských republík, no naďalej zostávajú najzamestnanejšími zložkami týchto armád. Takmer permanentné nasadenie útvarov vzdušných výsadvkových síl a SPECNAZ v krízových oblastiach, vrátane ich účasti na potlačení tzv. Druhého moskovského puču, v októbri 1993, ich podľa Zaloga predurčuje na plnenie životne dôležitej role stabilizujúceho faktora. V tomto zmysle Zaloga vyvodzuje dôveryhodný záver, že vzdušné výsadvkové sily sú aj v nových podmienkach „vhodné pro bojiště s malou intenzitou bojů, která jsou velmi typická pro vedení války na konci 20. Století“ a vychádzajúc z toho predpokladá, že Kremel z nich „udělá jeden z nejdůležitějších prvků budoucí Ruské armády“ (s. 311).

Vhodným doplnkom knižky je *Slovníček pojmů*, ktorý napriek nezrovnalostiam, spôsobených prekladom odborných pojmov, umožňuje globálne sa v problematike orientovať, a to aj menej informovanému čitateľovi.

Steven J. Zaloga, svojou knižkou *Modré barety* preukázal hlbokú znalosť toho, o čom píše. Sympatická je jeho profesionálna objektívnosť bez politického konjunkturalizmu mnohých súčasných autorov. Prínosom je nielen historická časť knižky, ale aj aktuálnosť, s ktorou prináša nové poznatky, pričom obohacuje poznanie a svojím spôsobom aj súčasnú vojenskú vedu.

Peter Švrlo

D U R M A N, K.: ÚTĚK OD PRAPORŮ. KREML A KRISE IMPÉRIA 1964 – 1991.
KAROLINUM, NAKLADATELSTVÍ UNIVERZITY KARLOVY,
PRAHA 1998, 53L S.

Objemná práca Karola Durmana, českého historika žijúceho v švédскеj Uppsale, sa zaoberá témou, ktorá bude možno zamestnávať historikov tak dlho ako tradičná téma dejepisectva – priebeh a príčiny pádu Rímskej ríše. Vzhľadom na čerstvosť témy a opisovaných udalostí je na mieste otázka, ako knihu čítať: ako dejiny alebo zasvätenú publicistiku? Preštudovanie práce svedčí skôr o tom prvom; ukazuje sa, že súčasnosť s jej rýchlymi zvratmi, demokratickou kontrolou politiky verejnosťou, v neposlednom rade aj potreba politikov a ich poradcov legitimovať sa, ospravedlniť, zviditeľniť, čo platí aj pre vlády a medzinárodné grémiá, vyprodukovali a stále produkujú také množstvo memoránd, správ, edícií dokumentov, ale najmä aj finančne lukratívnych memoárov, že už je možné doklady o rôznych udalostiach porovnávať, overovať, kriticky analyzovať. Klasické pravidlo, že súčasné dejiny sa píše najprv ako publicistika až potom ako veda, iste platí aj naďalej, iba prv ostré a zreteľné hrany medzi nimi sa zmiernili a vyžadovaný časový odstup sa skrátil.

Autor si ako východisko opisu „pádu ríše sovietskej“ zvolil nástup Brežneva v roku 1964. Teda presadenie sa takých vládnuccich elít, ktoré „zo všetkého najviac milovali stabilitu, umožňujúcu plne sa tešiť

zo získaných privilegií“ (s. 37). Táto politika „konzervatívnej strednej cesty“ sa opierala o jav, ktorý maďarskí opozičníci roku 1977 pomenovali „spoločenská zmluva“ a jeho podstatou bola mlčanlivá dohoda vládncích a ovládaných: vy nás necháte vládnuť, ako chceme, za to my vás necháme na pokoji a uspokojíme vaše potreby, ako môžeme. Náplň zmluvy sa menila a vyvíjala, v každej krajine mala svoje špecifické črty. Mala aj svoj „imperiálny rozmer“ v podobe obdobného vymedzenia vzťahov medzi hegmonom, Sovietskym zväzom a satelitmi. Pretože sme si zvykli zamieňať Sovietsky zväz za jeho moskovské centrum, je treba pripomenúť, že jeden variant zmluvy platil aj vo vzťahu Kremľ – nacionálne oblasti.

Veľkým pozitívom knihy je systematickosť, s akou autor rozoberá rozklad tejto spoločenskej zmluvy v jednotlivých oblastiach, nenadarmo sa kniha volá „útek od praporů“. Množné čísla je tu oprávnené, červená farba mala mnoho odtieňov. Nielen sociálno-ekonomické, ale aj geostrategické miesto v impériu NDR, Poľska a Československa a na druhom póle povedzme Rumunska a Bulharska boli odlišné. Od začiatku sedemdesiatych rokov autor vyčleňuje dve skupiny, na jednej strane Poľsko a Maďarsko, v ktorých sa prejavili najintenzívnejšie pokusy o prekonanie nastupujúcej komplexnej krízy systému, na druhom póle je „banda štyroch“, reprezentovaná vodcami NDR, ČSSR, Rumunska a Bulharska. V týchto krajinách reformné pokusy, ktoré iste krízu nemohli prekonať, ale aspoň oddialiť, narážali na neprekonateľné bariéry „stability kádrov“, politiky brežnevovského typu s mocnou oporou v Moskve.

Základom dlhodobého a neodvratného pádu impéria bola nevykonnosť a slepá ulička administratívneho riadenia ekonomiky. Až 18-percentná záťaž sovietskeho národného dôchodku vojenskými výdavkami, odpor vojensko-priemyselného komplexu proti akýmkoľvek zásadnejším reformám viedli k premene ZSSR na „Hornú Veľku s raketami“. Pri posudzovaní pádu sovietskej ríše asi nik nepochybuje o veľkej úlohe strategického súperenia veľmocí, autor sa však domnieva, že priamo na vojenskom poli ZSSR obstál vo všetkých meniacich sa etapách – aj v rokoch ostrej konfrontácie, aj v obdobiach rôznych variant tzv. détente. Vojenská záťaž, znásobená pretrvávajúcim bremenom ideologických výdavkov („bratským stranám“) plus z hľadiska udržania impéria nezmyselnými a neproduktívnymi dobrodružstvami v Afrike, v Afganistane a inde znemožňovala však plniť spoločenskú zmluvu doma, ale aj v imperiálnom rámci – útek od zástav začínal veľmi výrazne útokom vazalov i Moskvy od záväzkov v RVHP. Podľa autora je bodom zvratu začiatok osemdesiatych rokov, keď nielen marazmus Brežneva, ale ešte viac nedostatok zdrojov na sociálnu korupciu viedol k oslabeniu väzieb v impériu, k obrovskému zadlženiu NDR, Poľska, Maďarska, Rumunska, Bulharska a s istým časovým posunom aj ZSSR. Politický dopad tejto zviazanosti úverovým a úrokovým bremenom autor dokladá na množstve medzinárodných rokovaní i na osude jednotlivých reformných pokusov v Poľsku, Maďarsku, ale aj v NDR. Jedným z klincov do rakve Leninom založenej ríše, koncipovanej ako absolútny protiklad sveta peňazí sa stali pôžičky, úroky, zmenky a pohyb cien ropy na kapitalistických burzách.

Množstvo publikovaných prameňov, memoárov, časopiseckých diskusií i rôznych „rehabilitačných“ či naopak, obviňujúcich dokumentačných zbierok umožnilo autorovi pre nášho čitateľa často objavným a novým spôsobom priblížiť mnohé udalosti a osobnosti, napríklad poľské krízy, maďarský kádárizmus, skutočnú úlohu Andropova a limity osobnosti i koncepcii Gorbačova. V texte sa sústavne vracia k otázkam, ktoré možno považovať za hľadiska témy za kľúčové. Je to napríklad Brežnevova doktrína, o ktorej tvrdí, že v skutočnosti nefungovala v takom rozmere a s dôslednosťou, ako sa mnohí domnievali a podľa toho aj konali. Táto ilúzia platila ako v „tábore“, tak aj na Západe. Ako hrozba mala svoju historickú funkciu, ale prípad Rumunska a v rokoch 1980 – 1981 i oveľa dôležitejšieho Poľska ukazuje, že časom bola doktrína skôr oporou a nádejou „bandy štyroch“ a výhovorkou pre vplyvné sily na Západe, ktorým rozdelenie Európy v podstate už vyhovovalo. Zdá sa však, že napriek presvedčivosti autorovho výkladu táto otázka bude v budúcnosti premetom diskusií, stojí totiž v centre prehodnocovania postojov k diktatúre, „prekonávania minulosti“. Teda procesu, ktorý u nás rovnako ako vo všetkých postkomunistických krajinách bol zatiaľ odšvďňovaný náhradnými témami, ale v budúcnosti sa vráti s nevyhnutnosťou voľného pádu. Spoločenská zmluva mala totiž dvoch kontrahentov.

Ďalšou otázkou, ktorou sa autor priebežne zaoberá, je reakcia Západu na krízu a príznaky rozpadu sovietskeho impéria, pri čom je najmä k postojom USA a neskôr aj Nemecka veľmi kritický. Akceptácia Jalty vládmami, ale aj veľkou časťou verejnosti ako trvalého stavu, neochota riskovať zmeny zdanlivej rovnováhy, ktorá im vcelku vyhovovala, nadobudli práve v závere krízy sovietskeho bloku až absurdné podoby. Prejavilo sa to napríklad v postojoch k zjednoteniu Nemecka či až v grotesknej forme v postoji USA ku krviprelievaniu v Rumunsku, keď prišli s ideou ozbrojenej intervencie Varšavskej zmluvy. Práve takéto epizódy viedli autora k záveru, že v Annus mirabilis 1989, ako nazval jednu kapitulu, sa

ľud východnej Európy oslobodil sám, „bez komunistov, Moskvy a Západu.“ Možno s tým súhlasiť, pokiaľ ide o bezprostredný prevrat, v dlhodobých trendoch ťažko však vylúčiť „Západ“, ako nesporného víťaza v studenej vojne i v samotným komunizmom vyhlásenej svetovej súťaži o racionálne usporiadanie spoločnosti .

Z troch prvkov, ktoré autor vylúčil ako „osloboditeľov“ (v kontraste s obľúbenými sprisahaneckými teóriami) v knihe je najmenej prepracovaný prvý – komunisti. Pramene, ktoré autor používal, sa prevažne pohybujú v politických, vojenských a diplomatických špičkách spoločnosti. Preto menej zachytávajú, alebo aspoň nie dosť podrobne, plasticky úpadok vládnučich strán z hľadiska odumretia revolučného étosu, schopnosti rozhodovať, korózie akejkoľvek akcieschopnosti sociálnou a hmotnou korupciou, útekem od triednej ideológie dávno pred prevratmi a pestovanie spásneho nacionalizmu ako najbližšej prístupnej náhrady. V žiadnej z krajín sovietskeho bloku sa stranícky aktív nezmohol na účinnú akciu, ba ani protest. Trápne divadlo korunoval puč v Moskve v auguste 1991, keď uprostred „svetodejinných udalostí“ bol vzbúreňský ministerský predseda hospitalizovaný pre otravu alkoholom. Nekoncepcnosť a bezmocnosť pučistov absolútne kontrastuje s dianím v Smolnom v roku 1917, keď sa rodil režim, ktorý pučisti chceli zachraňovať. Konce globálnych ambícií zomierajúceho Sovietskeho zväzu zasa asi najvýstižnejšie dokumentuje skutočnosť, že poslednú Gorbačovovu cestu do Madridu na rokovanie o otázkach Stredného východu museli už čiastočne financovať USA. Sovietska pokladnica bola prázdna .

Durmanova kniha nastoľuje veľa otázok, pokiaľ ide o samotnú tému, ale aj pre úvahy o možnostiach slovenskej historiografie. Zbežné porovnanie bibliografie použitých prác, ktorá nie je vôbec exhibicionistická, ako to občas býva, s katalógom našej najväčšej knižnice, Univerzitnej v Bratislave, je šokom. Okrem niektorých citovaných časopisov nie je v nej skoro nič. Ak do roku 1989 chýbala západná literatúra, ale v katalógoch je plno sovietskych prác, dnes je tu západná literatúra tiež iba náhodne a postkomunistická ruská takmer vôbec nie. Zo slovenských knižníc teda nielen že nikto nič podobného ako je recenzovaná kniha, nenapíše, ale má aj málo možností si znalosti rozšíriť, overiť. A aj písanie o našom, slovenskom či česko-slovenskom „úteku od vlajky“ má svoje úskalia. Striktné ohraničenie prístupu k archívnym prameňom 30-ročnou hranicou sa bude pociťovať tým naliehavejšie, ako sa bude presadzovať poznanie, že aj dávne udalosti ovplyvňujú prítomnosť, ale tie nedávne rozhodne viac.

Lubomír Lipták

ANOTÁCIE GLOSSY

K O H N, C. G.: *VELKÁ ENCYKLOPEDIE VÁLEK (PRŮVODCE VÁLEČNÝMI KONFLIKTY OD STAROVĚKU AŽ PO DNEŠEK)*. Brno, Jota 1997, 676 s.

Miloš Kratochvíl v *Malých dějinách válek* spomína akéhosi váženého švajčiarskeho vedca, ktorý vypočítal, že ľudstvo prežilo za posledných 5500 rokov 14 500 vojen, pričom zahynulo vyše 3,5 miliardy ľudí. Obdobie, na ktoré výpočet platí, nie je známe, ani spôsob (metóda) akým ho dosiahol, ale pri povestnej dôslednosti Švajciarov sme „nútení“ nespochybňovať dosiahnutý výsledok.

Americký historik George Kohn v svojom *Slovníku vojen* (The dictionary of Wars) predstavuje čitateľom v podobe stručných hesiel „približne“ 1500 vojnových konfliktov. Samotných hesiel však kniha obsahuje oveľa viac. Autor totiž neuvádza iba vojny, ale v ich rámci rozviedol významné bitky (bitka pri Azincourte a Kreščaku v storočnej vojne, alebo bitka pri Blenheimu vo vojne o španielske dedičstvo); revolúcie (v roku 1848, mexická revolúcia), ale aj bolševická a februárová revolúcia 1917 na sklonku 1. svetovej vojny, povstania (Chamorrovo počas občianskej vojny v Nikarague, ale aj povstanie rumunských roľníkov v roku 1907, alebo Rumové povstanie v Austrálii v roku 1808); vzbury, rebélie a sprisahania (vzbura na lodi Bounty, v Barackpore počas prvej anglicko-barmskej vojny v roku 1824, Whisková rebélie v roku 1794, Prachové sprisahanie v Anglicku v roku 1605); masakry (známy amritsarský v Pandžabe v roku 1919, katynský v roku 1940); výpravy a invázie (Francis Drake a jeho výpravy do Karibiku boli predzvesťou anglicko-španielskej vojny v roku 1587 – 1604, invázia do Normandie v roku 1944 alebo Hyksósův do Egypta); výboje (Džingischánove, Tamerlánove), obliehania (Viedne v roku 1683 alebo Jeruzalema v roku 70) a významné drancovanie miest (keltské a moslimské mestá, Rím).

Vojnové konflikty sú spracované v podobe rýchlo prístupných a spoľahlivých informácií určených hlavne pre študentov a laickú čitateľskú verejnosť. Chronologicky kniha postihuje vojny od roku 2 000 pred Kristom až po dnešok, čo predstavuje rok 1986, rok vydania v USA. Preklad do českého jazyka je až z roku 1997 a jedenáťročná medzera sa prejavila v obsahovej podobe *Slovníka vojen*.

Niektoré konflikty sa ukončili, alebo boli vyriešené mierovým rokovanim, iné sa po roku 1986 zrodili a ukončili, alebo prebiehajú dodnes.

Kniha je skutočne sprievodcom vo svete vojenských konfliktov a pre čitateľa – našinca je určite zaujímavé dozvedieť sa niečo o menej známych, alebo celkom neznámych konfliktov sveta. Heslá sú usporiadané

abecedne, pričom každé z nich obsahuje názov a dátum vzniku a ukončenia vojny (samozrejme, ak bola do roku 1986 ukončená), dôvody vypuknutia vojny, zúčastnené strany, alebo štáty a stručný opis jeho priebehu.

Autor sa snažil vojny, ktoré sa odohrali v rámci konkrétneho štátu, zoradiť podľa chronologickej postupnosti (následnosti), čím vzniká možnosť sledovať aspoň stručný historický vývoj či už príslušného štátu, alebo oblasti. Treba však zároveň, poznamenať, že táto zásada nie je vždy dodržaná.

Obrazovú prílohu knihy tvoria tri bloky fotografií (41 čiernobielych a 19 farebných). Pri ich pozornom prezeraní čitateľ spozoruje lapsus zapríčinený uverejnením snímok z vojny v Perzskom zálive v roku 1990 – 1991, ale textové spracovanie do príslušného hesla bude márne hľadať. Na záver uvedená chronologická tabuľka obsahuje prehľadné časové údaje o konfliktov, v ktorých boli jednotlivé štáty zainteresované.

V rámci hesiel sú zmienky aj o Slovákoch a Slovenku (napr. 2. svetová vojna na ruskom fronte; Kunov červený teror, revolúcia 1848 – 1849 v Uhorsku).

Na záver možno konštatovať, že vojna, nech už podľa názvu vyznela akokoľvek neškodne alebo smiešne (vojna futbalová, zemiaková, bláznivá), vždy prinášala a bude prinášať utrpenie vyplývajúce z jej vlastnej podstaty.

R. Hoza

O P A T R N Ý, J.: *KDE LEŽÍ INDIÁNSKA ZEMĚ. KONEC BOJŮ NA VELKÝCH PLÁNÍCH*. Praha, Brána 1998, 312 s.

Josef Opatrný, profesor amerických dejín na Karlovej univerzite v Prahe, je autorom mnohých úspešných publikácií. Aj slovenskému čitateľovi sú známe jeho práce *Amerika prezidenta Granta*, *Amerika v proměnách staletí*, *Objevitelé, dobyvatelé, osadníci a mnohé ďalšie*. Vojenským dejinám USA sa venoval v knihách *Válka Severu proti Jihu* (Praha 1986, 1998) a *Poslední indiánské války* (Praha 1990). Pražské vydavateľstvo Brána publikovalo v minulom roku doplnené a prepracované vydanie posledne menovaného diela pod názvom *Kde leží indiánska země* s podtitulom *Konec bojů na Velkých pláních*. Už samotný názov napovedá, že náplňou tejto knihy je posledné storočie ozbrojených konfliktov medzi pôvodným obyvateľstvom USA a bielymi (ale aj afroamerickými) prisťahovalcami. J. Opatrný čerpal pri písaní svojho diela z najnovších prác amerických historikov, ktorí popri doteraz známych prameňoch spracovali aj svedectvá indiánskych pamätníkov. Vďaka tomuto

doteraz nevyužitému zdroju informácií sa podstatne rozšírilo a predovšetkým upresnilo poznanie novodobých amerických dejín.

V doterajších publikáciách boli tzv. indiánske vojny zväčša prezentované ako zrážka dobra a zla, stretnutie dvoch odlišných civilizácií a v neposlednom rade i rasový konflikt. Už v minulom storočí sa indiánske vojny Spojených štátov a Európe zobrazovali ako konfrontácia pokrokovej euroamerickej civilizácie s primitívnymi barbarmi prepadávajúcimi dostavníky a skalpujúcimi bezbranných farmárov. Časom sa však obraz indiánskych vojen od základu zmenil. Ako zloduchovia v nich začali vystupovať európski kolonisti a Indiáni sa zmenili na úbohú obeť. Tento trend vyvrcholil v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch, počas nástupu tzv. revizionistickej historiografie. Každý z nás v detstve určite prečítal nejaký dobrodružný román s indiánskou tematikou, alebo aspoň videl film z dejín amerického Západu. Tieto diela zväčša ponúkajú spomínaný revizionistický obraz idylického života préríjnych kmeňov, konfrontovaných s agresívnou civilizáciou bieleho muža. Čestní, mierumilovní, statoční a duchovne založení Indiáni sa v nich stretávajú s podlými dobrodruhmi, chamtivými zlatokopmi, skorpumpovanými úradníkmi, bezohľadnými podnikateľmi a večne opitými vojakmi, ktorí vďaka svojej zákerosti, moderným zbraňam a početnej prevahe, víťazia nad slobodomilovnými Siouxami, Apačmi, Čejenmi alebo Komančmi. Belosi ničia zaužívaný spôsob života domorodých kmeňov, nemilosrdne masakrujú obyvateľov pokojných osád a zvyšký zahŕňajú do nehostinných rezervácií. Lenže tento obraz indiánskych vojen je rovnako falošný ako predošlý s dôrazom na vyvraždené farmy a skalpovaných železničiarov. Skutočnosť bola oveľa zložitejšia.

J. Opatrný zobrazuje posledné indiánske vojny ako vyvrcholenie prirodzených migračných pohybov na americkom kontinente. Právom poukazuje, že dejiny Ameriky sa nezačali v roku 1492, ale dávno predtým. Tisíce rokov pred príchodom Krištofa Kolumba prešli americkým kontinentom rôzne migračné vlny. Novoprichádzajúce národy a kmene, spravidla vždy vyvražďovali alebo asimilovali starousadlíkov. Indiáni viedli medzi sebou krvavé vojny pre loviská, pastviny či inú korisť už odpradáva. Ich vzájomná nenávisť sa nezmenšila ani po príchode Európanov. A pokiaľ príslušníci niektorých kmeňov slúžili v americkej armáde ako stopári a vyzvedací, vôbec to nebola zrada ich červenejších bratov. Indiáni v amerických uniformách dobre vedeli, že v prípade víťazstva belochov skončia prinajhoršom v rezervácii, ale víťazstvo ich indiánskych protivníkov by znamenalo fyzickú likvidáciu celého kmeňa. Indiáni takisto neraz bojovali na strane belochov proti iným belochom, čo už vôbec nezapadá do zaužívaného obrazu rasového konfliktu. J. Opatrný odmieta aj teóriu, podľa ktorej Indiáni bránili svoju pôvodnú kultúru. Až veľmi ochotne totiž prijímali civilizačné vymoženosti spríjemňujúce život: peniaze,

cukor, oblie, strojom tkané látky, hrnce na varenie, petrolej a, pochopiteľne, i „ohnivú vodu“. Aj najcharakteristickejšie znaky materiálnej kultúry „posledných slobodných obyvateľov Ameriky“ – strelné zbrane a mustangy – pochádzali z Európy. Na Veľkých pláňach 19. storočia sa skrátka vytvorila zmiešaná červeno-biela civilizácia, a to nielen v kultúrnom, ale aj biologickom zmysle. Stret Indiánov z Veľkých pláni s bielymi osadníkmi bol stretnutím dvoch systémov, pričom napokon nevítal ten bezohľadnejší, ale ten, čo ponúkal pohodlnejší a bezpečnejší život.

Kniha *Kde leží indiánska zem* je rozdelená na dvanásť častí. Začína sa obdobím po skončení americkej vojny za nezávislosť a končí sa kapituláciou posledných „divokých“ Apačov o sto rokov neskôr. Opis posledného storočia indiánskych vojen nie je zameraný len na pozadie jednotlivých konfliktov, priebeh bitiek, výzbroje a taktiky. Autor plasticky zobrazuje život indiánskych komunít aj príčiny a priebeh migrácie bielych prisťahovalcov na americký Západ. Osobitne zaujímavé sú pasáže venované účasti Indiánov v americkej občianskej vojne, opisu života posádok pevnosti na Západe a vzťahov medzi Indiánmi a černochochmi. Vyvrcholením knihy je kapitola o bitke na Little Bighorne, ktorá je spracovaná na základe najnovších poznatkov. Posledné časti sú venované konečnej pacifikácii préríjnych Indiánov a Apačov. Kniha je doplnená početnými dobovými ilustráciami a zoznamom najdôležitejších amerických publikácií, zameraných na indiánske vojny.

Kde leží indiánska zem je dielo, ktoré svojim obsahom upúta nielen záujemcov o vojenské dejiny, ale všetkých priaznivcov amerických dejín a etnografie.

T. Klubert

KNIHA KRÁĽOV (PANOVNÍCI V DEJINÁCH SLOVENSKA A SLOVÁKOV). kol. autorov. Ed.: Vladimír Segeš a František Višváder. Bratislava, Kleio 1998, 300 s.

V dnešných časoch nebýva častým javom, aby sa čitateľovi dostala do rúk publikácia o dejinách stredoeurópskeho priestoru od začiatku nášho letopočtu po dvadsiate storočie, ktorá by sa s nadhľadom nad všetkými národnými a ideologickými záujmami sústredila iba na fakty, respektíve udalosti súvisiace so striedajúcimi sa panovníckymi rodmi a ich predstaviteľmi na čele (panovníkmi, kráľmi, cisármi). O to viac je zaujímavější a pre súčasníka, zvyknutého na prístup k historickým osobnostiam a udalostiam vždy z určitého, vopred prijatého či objektívne pôsobiaceho determinantu, zvyčajne etnického alebo ideového, do značnej miery príjemným osviežením a možno aj prevrpením.

Kniha vznikla rozšírením a doplnením predtým uverejňovaného seriálu článkov v časopise Historická revue o panovníkoch na uhorskom tróne, ktorých autorom je dvadsiatka slovenských historikov a obsahuje in-

formácie o vyše šesťdesiatich panovníkoch, ktorí vládli na území Slovenska a prakticky aj na väčšej časti územia v strednej Európe.

Aj keď zámerom bolo vytvoriť portréty vládcov, kniha ďaleko presahuje tento zámer. Poskytuje vnímanému čitateľovi oveľa pravdivejší obraz o našich dejinách, ako väčšina historických publikácií s týmto určením. Tým, že v chronologickom slede prináša v súčasnosti dostupné údaje o všetkých historicky známych panovníkoch a kráľoch, ich živote a činoch, oboznamuje čitateľa s mnohými skutočnosťami, ktoré v dielach našej historiografie z nejakých dôvodov v posledných osemdesiatich rokoch absentovali a boli dostupné len úzkemu okruhu odborníkov-historikov. Ťažko sa k nim dostávali aj záujemcovia o našu minulosť zo širšej kultúrnej verejnosti. Preto sme si o mnohých historických udalostiach a obdobiach na našom území utvárali neraz len hmlisté predstavy.

Kniha poukazuje na jednu nespornú skutočnosť: pre život a činy panovníkov (kráľov, cisárov) mali najčastejšie rozhodujúcu úlohu záujmy. Nie záujmy národov, ale záujmy tých, ktorí boli na čele a v ich najbližšom okolí. Bol to zápas predovšetkým o osobnú moc, o panovnícke žezlo a realizáciu vlastných záujmov či predstáv, o realizáciu vlastného egoizmu, ktorý sa odieval do habitu zvaného politika. Stáli v pozadí väčšiny vojnových aktivít, ústiacich do nespočetných šarvátok končiacich tragédiami národov.

Moc nikdy nie dosť veľká a silná, aby si netrúfala byť ešte väčšia a mocnejšia. Úsilie o čoraz väčší vplyv na beh udalostí, úsilie o presadenie svojich predstáv a záujmov, o získanie moci i panovníckeho žezla, ale aj obava tých čo panovnícke žezlo držali v rukách, že oň prídu, vyúsťovalo najčastejšie do mnohých zákerých vražd, telesných zmrazení možných konkurentov, nútených odchodov za hranice a pobytoch na cudzích panovníckych dvoroch; väznenia, zrady a pomstyčtivosti viedli k mnohým tragédiám medzi príbuznými panovníckeho rodu a tých, čo sa pohybovali v blízkom okruhu. Taký obraz dáva celkový pohľad najmä na panovnícky rod Arpádovcov. Taký bol však vtedy svet, a nielen na uhorskom panovníckom dvore. Veľká časť z nich nekončila prirodzenou smrťou a zväčša im ani nebolo súdené dlhšie zotrvať na panovníckom stolci.

Akoby len potvrdzovali slová N. Machiavelliho (*Vládár. Úvahy o vláde*, Tatran 1968), že „túžba po vládnutí je taká prudká, že prenikne do srdca nielen tým, ktorým trón patrí, ale aj tým, ktorým nepatrí... po zmene vlády... treba vykonať pamätihodnú popravu nepriateľov nového poriadku. Kto sa zmocní vlády a nezabije Bruta a kto oslobodí štát a nedá popraviť Brutových synov, udrží sa len krátky čas... ťažké a nebezpečné je zbaviť niekoho trónu a nechať ho žiť... (228-9), túžba po vláde je totiž práve taká veľká, ak nie väčšia, ako túžba po pomste“ (234). Podobne by sme mohli citovať Machiavelliho postrehy o úlohe ctižiadostivosti, podvodoch, klamstvách, nesvornosti, zrade, pokry-

tectve, vierolomnosti, mravnej skazenosti, o egoizme, závisť a iných náruživostiach a sklonoň v ľudskej povahe, ktoré sú pre Machiavelliho hybnými silami skutkov ľudí, a vo svojom konaní sa nimi riadia aj panovníci.

Pre J. G. Herdera (*Vývoj ľudskeho*, Praha 1941) vášne zohrávajú úlohu v politike, ale v jeho chápaní dejiny sú dejinami národov. Preto hľadá povahu jednotlivých národov podľa ich skutkov. Dejiny ľudstva sú podľa neho „smutnou honbou na človeka a výbojom... Každá nová epocha je zapísaná v knihe času krvou obetovaných a slzami potlačených. Najslávnejšie mená svetových dejín patria tým, čo hrdúsi ľudský rod, korunovaným katom alebo katovským nápadníkom trónu... vášne zháňali alebo rozháňali národy ako divokú zver... (181). Ríše ničili a boli ničené. Nedokázali využiť svoju rastúcu prevahu inak ako tým, že ničili iných. Kráľame tu ako na hrobch zaniknutých kráľovstiev“ (223).

Najtrápnejšie a najsmutnejšie na tom všetkom je, že národy práve na tejto krvavej brutalite dodnes zakladajú svoju hrdosť a veľkosť, svoju slávu a svoje dejiny.

Herder však pozná aj iné dejiny. Dejiny, ktoré vychádzajú z toho, že príroda, najmä človek, je „pudom tvorivosti“, ktorý okrem iného smeruje ku kultúre, kultivovanosti, k humanite, je v súlade s citovaným filozofom, cieľom ľudského snaženia. Preto podľa neho „ľudstvu je určené, aby prešlo mnohými kultúrnymi stupňami a mnohými zmenami...“ (296). Skutky a úsilia ľudí, národov, štátov utvárajúce proces smerujúci k týmto zmenám sú skutočné ľudské dejiny, na ktoré môžeme byť hrdí.

Dejiny Slovenska a Slovákov sú naplnené práve takými skutkami, ako to dokladá aj spomínaná *Kniha kráľov*. A že sme nemali od Veľkej Moravy vlastných kráľov? A či ich Uhorsko, okrem Mateja Korvína Huňadyho (1458 – 1490) a Jána Zápoľského (1526 – 1540) od vymretia rodu Arpádovcov (1301) až do dvadsiateho storočia malo? A napokon, z ktorého že to z pôvodných maďarských kmeňov pochádza rod Jána Zápoľského, Matúša Čáka? A bolo by možné pokračovať. Nebola podobná situácia aj v Čechách po vymretí Přemyslovcov? Prečo teda nepovažovať za kráľov Slovenska a Slovákov všetkých, ktorí nám vládli od Veľkej Moravy aj za našich kráľov a cisárov? Autori *Knihy kráľov* to aj urobili.

Napokon, Slovensko a Slováci významne prispeli k vytvoreniu a upevneniu Uhorska svojou rozvinutou výrobou za Veľkej Moravy (remeselnícka výroba, ťažba a spracovávanie kovových rúd), čiže celou ekonomikou, územnosprávnou organizáciou, vyspelým poľnohospodárstvom, a najmä kultúrou (kresťanstvo a cyrilometodská tradícia), na ktorú sa adaptovali maďarské kmene po svojom príchode do Podunajskej nížiny. To sú skutočné dejiny Slovenska a Slovákov. Prináša o tom údaje aj *Kniha kráľov*. Máme tu na mysli kultúrnu misiu Slovákov, popri ekonomickej a napokon i vojenskej, pri formovaní

Uhorská a pri prechode maďarských kmeňov na usadnutý spôsob života – ešte Dekrét Ladislava I. z roku 1092, ako sa dočítame v *Knihe kráľov*, nariaďoval „latinizmus“, ktorí sa pridŕžovali latinských cirkevných zvyklostí, aby sa prispôbili „zvyklosti Uhrom“, t.j. obradu tradovanému od Veľkej Moravy. Svedčí to o stálej prevahe tohto obradu v celom Uhorsku ešte v tom čase. Podobne by bolo možné poukázať na úlohu rodu Huntuvcov a Poznanovcov počínajúc Štefanom I., keď mu pomáhali v boji proti povstaniu šomodského Kopáňa a tieto rody boli ešte v 13. storočí najbohatšími na Slovensku. Možno by si zaslúžili osobitnú pozornosť zo strany historikov.

Veľa ďalších historických faktov evokuje k myšlienkam a úvahám o našej minulosti, ako sme ju doteraz nevideli a nevnímali. I v tom je zásluhný čin a aktuálnosť publikácie.

V. Timura

WANDYCZ, S. PIOTR: STŘEDNÍ EVROPA V DĚJINÁCH. OD STŘEDOVĚKU DO SOUČASNOSTI. CENA SVOBODY. Praha, Academia 1998, 301 s. (The Price of Freedom / History of East Central Europe from the Middle Ages to the present. London 1992, Routledge, 11 New Fetter Lane).

V roku 1998 vydalo pražské nakladateľstvo Academia (s finančnou podporou grantu Open Society Fund Praha a CEU Budapest) rozsiahlu štúdiu z pera amerického historika a pedagóga poľského pôvodu Piotra S. Wandycza *Střední Evropa v dějinách. Od středověku do současnosti*. Wandyczova práca, v českom preklade Jaroslava Valentu, vyšla pôvodne v anglickom origináli v Londýne v roku 1992. So značným záujmom sa stretla medzi americkými čitateľmi, zvlášť študentmi tamojších univerzít, ktorým táto publikácia bola v prvom rade určená. Okrem toho jej preklad sa už dostal do rúk čitateľom v Poľsku, Maďarsku a Litve.

Niekoľko slov o autorovi. Piotr S. Wandycz sa narodil v roku 1923 v Poľsku. Po okupácii (druhej) Poľskej republiky nacistickým Nemeckom na jeseň 1939 sa jeho najbližšia rodina rozhodla vlast' opustiť. Cez Rumunsko odišli do Francúzska, kde sa mladému Piotrovi podarilo úspešne zmaturovať. Neskôr, po porážke Francúzska, odišiel cez Španielsko do Anglicka, kde vstúpil do radov poľského zahraničného vojska. Po skončení vojny študoval najskôr v belgickom meste Brugge a na londýnskej škole ekonomických a politických vied získal doktorát. Od roku 1951 žije v USA, kde momentálne pôsobí ako emeritný profesor (profesor na dôchodku) na Yalskej univerzite v štáte Connecticut. V roku 1997 získal čestný doktorát na parížskej Sorbonne.

V predhovore k českého vydaniu autor napísal, že „národy strednej Európy (Česi, Slováci, Poliaci, Maďari) sú odsúdené k dejinám, bez ktorých by boli príliš krehké. Je však dôležité, aby tieto dejiny boli napísané čo naj-

objektívnejšie“. V súlade s týmto predsavzatím sa autor snažil vysvetľovať minulosť národov stredoeurópskeho priestoru tak, že poukázal nielen na momenty spolupráce, ale aj na konfliktne situácie, čo podľa neho „býva u blízkych susedov normálne“. Mal pritom na pamäti aj slová Františka Palackého o vzťahu Čechov a Nemcov, o „stýkání a potýkání, přijímání a odmítání“.

Vo svojej práci použil komparatívnu metódu, ktorá podľa jeho názoru je „neodmysliteľnou súčasťou historikových moderných pracovných postupov nezávisle od toho, či porovnáva javy, zoskupenia, alebo významné osobnosti“. Autor túto metódu aplikoval na priestor, ktorý označil u nás nepoužívaným a diskutabilným pojmom stredovýchodná Európa. Ak však uvážime, že väčšina západných historikov v minulosti (hlavne v čase studenej vojny) označovala túto časť Európy, vďaka sovietskej sfére vplyvu, úplne východnou, je dielo Piotra S. Wandycza praktickým dôkazom úsilia niektorých západných historikov prestať so zjednodušovaním a vrátiť krajiny Vyšegradskej štvorky do takého geopolitického priestoru Európy, kam vždy patrili a patria.

Autor prijatím koncepcie regionálneho komparatizmu sa usiloval o prekonanie rámca národných dejín jednotlivých národov predovšetkým tam, kde je odlišnosť v národných dejinách prezentovaná ako výnimočnosť. Predmetom jeho štúdia sú viac štáty ako národy, hoci a možno práve preto, že štátna kontinuita bola v tomto regióne častejšie prerušovaná ako v iných kútoch Európy. Ďalej píše, že pre národy, ktorým chýba štátnosť, alebo boli štátnosti zbavené, je to v istom zmysle v stredovýchodnej Európe charakteristické. „...Aj keď neustále zdôrazňujeme multietnický a viacjazyčný charakter nášho regiónu, hlavnú pozornosť prirodzene sústreďujeme na národy štátnotvorné“.

České vydanie tejto knihy venoval autor všetkým českým a slovenským historikom, ktorí napriek ťažkým rokom totalitného útlaku dokázali vernosť vedeckej pravde a slobode presvedčenia. Publikácia pozostáva z ôsmich kapitol, ktoré mapujú najvýznamnejšie historické medzníky súčasných stredoeurópskych štátov – Česka, Poľska, Maďarska a Slovenska – v období takmer celého druhého milénia. Počnúc christianizáciou, hlavnými trendmi alebo javmi v danej historickej etape v regionálnom rámci a končiac poslednými udalosťami v stredoeurópskom priestore po páde komunistických režimov v jednotlivých krajinách. Na konci knihy umiestnil chronologický prehľad, ktorý je veľmi dobrou pomôckou pri sledovaní historických udalostí, ku ktorým súčasne dochádzalo v Čechách (resp. v Československu), Uhorsku (Maďarsku) a Poľsku, v porovnaní s ostatnými kútni Európy a sveta. Okrem toho v knihe nájdeme aj 6 mapových príloh Európy, s dôrazom na hlavné geopolitické zmeny v „stredovýchodnej Európe“ od konca 15. storočia až po koniec 2. svetovej vojny. Publikácia vhodne dopĺňa bibliografický prehľad prác domácich a exilových českých, poľských, maďarských a slovenských historikov. Ich výber bol však zúžený len na tie, v ktorých

výrazne akcentuje regionálno-komparatívny charakter. Historické syntézy jednotlivých štátov a národov autor nebral do úvahy.

Napriek drobným pojmovým a historiografickým chybám možno celkom jednoznačne konštatovať, že na pulty českých a slovenských knižkupectiev sa dostala vysoko fundovaná a nepochybné podnetná porovnávacia štúdia z pera západného historika. Jej obsah čitateľovi nepriamo pomáha zbaviť sa zaužívaných predsudkov z minulosti, pochopiť a spoznať históriu národov, ktoré žili po stáročia vedľa seba, či spolu, a sú, či budú nútené koexistovať aj v budúcnosti. Wandyczovu prácu by som odporučil najmä tým, ktorí sa dodnes nevedia vyrovnáť s vlastnými dejinami a svojmu národu permanentne podávajú akúsi historickú výnimočnosť.

M. Čaplovič

UHLÍŘ, D.: *ČERNÝ DEN NA BÍLE HOŘE*. 8. LISTOPAD 1620. Brno, Ave 1998, 172 s.

Po reprezentatívnej publikácii o bitke troch cisárov pri Slavkove roku 1805 popredný český historik Dušan Uhlíř, v obdobnom výtvarnom prevedení brniánskeho vydavateľstva Ave, sprístupnil čitateľskej verejnosti opis a rozbor ďalšej z rozhodujúcich bitiek českých, ale aj európskych dejín – bitku na Bielej hore. Už meno autora je zárukou, že záujemcovi o dejiny tridsaťročnej vojny, resp. jej tzv. českej fázy, sa dostáva do rúk kniha, ktorá okrem toho, že sa mimoriadne dobre číta, zároveň spĺňa všetky odborné nároky na solídnu historickú prácu. Aj keď nosným prvkom diela sú predovšetkým dobové i neskoršie čiernobiele a farebné rytiny, lepty, xylografie, kresby, maľby a ilustrácie z kroník, letákov a kníh (dokazuje to už samotný veľký formát knihy), textová časť knihy je rovnocennou súčasťou diela. Aj bez nesporné atraktívnej ilustračnej prílohy by bola prínosom pre súčasnú historickú spisbu.

Autor člení dielo na desať kapitol. Väčšina z nich, okrem súvislého textu sledujúceho dianie na európskom kolbišti a v Čechách od začiatku 17. storočia do následkov vojenskej porážky českých stavov a ich spojencov na Bielej hore, obsahuje aj farebným podkladom odlišené heslá a medailónky o niektorých udalostiach, vojenských osobnostiach, o spôsobe vojenského života, vojenskej taktike a iných zaujímavostiach a špecifikách doby. Publikácia je doplnená prehľadnými mapkami a schémami bojov, farebnými obrázkami príslušníkov rôznych druhov vojsk z obdobia tridsaťročnej vojny, reprodukciami typov zbraní, Ordre de bataille protivníkov pred bitkou na Bielej hore, zoznamom prameňov a literatúry, ako aj opisom pôvodu obrazovej časti.

V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že obrazová príloha je zatiaľ k danej téme najobsiahlejšia. Okrem ilustrácií získaných zo zbierok českých archívov, múzeí a z publikácií, autor využil aj obrázky deponované v odborných a kultúrnych inštitúciách v Nemecku, Rakúsku a Taliansku. Uhlíř okrem iného sprístupňuje

napr. doteraz v tejto súvislosti ani u nás, ani v Čechách nepublikovaný súbor obrazov bieloohorskej bitky z karmelitánskeho kostola Panny Márie Víťaznej v Ríme, insitne pôsobiace, ale veľmi atraktívne ilustrácie z rukopisných spomienok kondotiéra Henricha Hýzrleho z Chodů, olejomaľby Pietera Snayersa a reprodukcie ďalších známych i menej známych maliarov. V publikácii nájdeme i rytiny portrétov prakticky všetkých výraznejších vojenských osobností tohto obdobia. Kniha je doplnená viacerými romantizujúcimi ilustráciami z 19. storočia a reprodukciami pohľadníc z prvej polovice 20. storočia.

V prvých troch kapitolách autor podáva plastický obraz rozdelenej Európy na začiatku 17. storočia. Upozorňuje na ohniská sporov, vrátane českej rebelie ústiacej do známej pražskej defenestrácie a vojenského odporu českých stavov. V ďalších častiach sleduje vývoj udalostí v protihabsburskom i katolíckom tábore, opisuje priebeh vojenských ťažení a jednotlivých bitiek a neopanecháva nepovšimnuté ani politické pozadie a hybné stimuly jednotlivých rozhodnutí. So znalosťou vecí hodnotí vojenské akcie protivníkov a kvality vojenských veliteľov. V danom rozsahu zodpovedajúci priestor venuje aj tým obdobiam prvých fáz tridsaťročnej vojny, ktoré sa v súvislosti s protihabsburským hnutím Gabriela Betlena bezprostredne dotýkajú vojenských dejín Slovenska. Osobitnú kapitolu venuje základným druhom vojsk roku 1620, štruktúre a organizácii bojujúcich armád, dobovej taktike a porovnáva dva hlavné druhy spôsobu vedenia boja – tzv. španielsku a tzv. nizozemskú taktiku. Správne poznamenáva, že práve v tomto období, popri krátkodobých taktických cieľoch, vystupujú u bojujúcich strán do popredia vo viac či menej výraznej podobe aj dlhodobé strategické ciele, rodí sa moderná vojnová stratégia, ktorá nachádza aj svojich politických a vojenských teoretikov. Posledné kapitoly sú venované príprave a priebehu bitky na Bielej hore. Čitateľ získava vcelku plastický obraz o často neprehľadných pohyboch vojsk na bojisku napriek tomu, že Uhlíř sa nevyhol ani opisu niektorých menej významných, ale pre bežného čitateľa zaiste príťažlivých detailov.

Predposledná kapitola je venovaná udalostiam po Bielej hore. Tie autor chápe ako víťazstvo univerzalisticky poňmaného princípu cisárskej moci nad princípom stavovským, protireformácie nad reformáciou a obratom v európskej politike smerom k novému mocenskému nástupu habsburskej dynastie. V záverečnej časti stručne hodnotí tzv. bieloohorské dedičstvo a vývoj výkladu tejto historickej udalosti v českej historiografii.

Anotovaná publikácia načrela do problematiky, ktorá patrila, a zrejme aj bude patriť, medzi obľúbené a stále diskutované témy českej historickej obce. Nedávne výročí začiatku tridsaťročnej vojny, s tým súvisiace vedecké podujatia, najmä medzinárodný kongres vojenských historikov v Prahe roku 1997, dali impulz novým prístupom a získaniu nových poznatkov

pre ďalší výskum v tejto oblasti. Uhlířova monografia je z tohto hľadiska prínosom, aj keď niektoré jeho hodnotenia, a patria medzi ne aj podakoté konštatovania súvisiace s Betlenovým stavovským povstaním, zostávajú diskutabilné. Treba však konštatovať, že autor patrí medzi tých neveľa historikov, ktorí si dali námahu so štúdiom dobových vojenských dejín a aj v tejto sfére sa pohybujú so značnou suverenitou.

V. Dangl

MACEK, P. – UHLÍŘ, L.: *DĚJINY POLICIE A ČETNICTVA I*. Praha, Themis 1997, 180 s.

Prážské vydavateľstvo Themis, ktorého názov je odvodený zo začiatkových písmen pojmov: Texty, Historie, Efekt, Memoáry, Informace, Studie venovalo svoju 25. publikáciu historickému pohľadu na políciu a četníctvo. Publikácia autorov Pavla Maceka a Lubomíra Uhlířa *Dějiny policie a četnictva* predstavuje syntetizujúci a seriózne zameraný pohľad na históriu, činnosť a poslanie tohto druhu ozbrojených zložiek.

Polícia, četníctvo, milícia, žandárstvo, bezpečnosť, to sú názvy, reprezentujúce ozbrojenú zložku, ktorá má na starosti udržiavať poriadok vnútri štátu, a tak svojou podstatou prináležia vládnej moci. Pôvodne na túto činnosť bola inštitucionalizovaná armáda, ale neskôr sa z jej príslušníkov vytvárali špeciálne bezpečnostné zbory určené na ochranu vnútorného poriadku v štáte.

Pojem polícia má svoj pôvod v antickom Grécku. Výraz četníctvo je juhoslovanského pôvodu pre lupičov a banditov zoskupených do čiat, zatiaľ čo dnes paradoxne predstavuje boj práve proti banditizmu či skôr modernejšiemu terorizmu. Termín milícia je odvodený z latinského slova miles – vojak.

História polície a četníctva by mala byť spracovaná v troch častiach. V prvom dieli sa autori zamerali na obdobie rokov 1526 – 1918, keď nad značnou časťou stredoeurópskeho územia panovali Habsburgovci. Problematiku spracováanej témy rozdelili do dvoch veľkých častí. V prvej sa zaoberajú činnosťou polície počas celého historického vývoja štátu. Svoju pozornosť zamerali na vzťah polície k politike a armáde; na úlohy polície; výstroj a výzbroj policajných jednotiek a na činnosť a postavenie súkromných bezpečnostných agentúr.

Inštitúcia moderného četníctva sa zrodila vo Francúzsku, a jeho hlavnou úlohou bolo chrániť členov kráľovskej rodiny. Za kolísku modernej polície je považované Anglicko, kde bola založená na ochranu občana – jednotlivca a zabezpečenie poriadku v štáte.

Autori venovali zvýšený dôraz na vysvetlenie dvoch pojmov: spolicajnenie armády a zarmádnenie polície. Pretože, ako píšú, nesprávna interpretácia spolupráce dvoch navzájom veľmi blízkych ozbrojených zložiek môže viesť k mylnému pohľadu nielen na samotnú činnosť, ale aj na prípadnú vzájomnú súčinnosť a spoluprácu polície a armády. Zároveň vysvetľujú, že

k spolicajneniu armády dochádza v tých prípadoch, keď polícia nie je schopná vlastnými silami a prostriedkami potlačiť násilnicke vystúpenie obyvateľstva. (Za tento príklad možno považovať udalosť z rokov 1938 – 1939 v pohraničnej sudetonemeckej oblasti ČSR, alebo dodnes nevyriešený problém severoírkej otázky.) Termín zarmádnenie polície znamená zriadenie jednotiek vojenskej povahy v rámci policajných síl (klasickým príkladom sú jednotky určené na boj proti teroristom).

Spolupráca armády a polície predstavuje z pohľadu verejnosti citlivú otázku. Treba si však uvedomiť, že skutočne dochádza k mimoriadnym prípadom vážnej situácie, keď je vzájomná súčinnosť oboch zložiek nevyhnutná, keďže polícia nevlastní a nepoužíva ťažké zbrane.

Druhá časť knihy nesie názov *Rakúsko a Rakúsko-Uhorsko do r. 1918*. Habsburgovci začali s budovaním stálej armády roku 1649, vtedy armáda zastupovala i dovtedy jestvujúce slabé a nedostatočné bezpečnostné zložky. Autori sa v tejto časti postupne venujú organizácii štátu a policajnej správy, vývoju, úlohám a poslianiu četníctva. Osobitne rozoberajú ostrahu hraníc a jednotky, ktoré zabezpečovali túto činnosť, použitie armády pri zaistiťovaní bezpečnostných akcií a krátko charakterizujú ostatné ozbrojené zložky monarchie (meštianske gardy, justičná a väzenská stráž).

Poznámkový blok uvedený v závere knihy vhodne doplní textovú časť publikácie. V zostávajúcich priložkách má čitateľ možnosť oboznámiť sa s prísahou policajtov, lokalizáciou četníckych plukov, hodnostnou hierarchiou, technickými údajmi o sečných, bodných a strelných zbraniach. Nechýbajú ani ilustrácie a fotografické zábery, ktoré približujú služobný a súkromný život príslušníkov polície a četníctva.

Prvý diel z predpokladanej trilógie spĺňa pôvodný zámer autorov a nám čitateľom neostáva iné len dúfať, že nasledujúce dva diely svojou úrovňou v ničom nebudú zaostávať za prvým.

R. Hoza

HERRE, F.: *NAJLEDOVEJŠÍ POLNÝ MARŠAL C. K. MONARCHIE A JEHO POHNUTÉ ČASY*. Bratislava, Ikar 1998, 213 s.

O živote a činnosti jedného z najvýraznejších vojenských osobností Rakúskej monarchie, maršalovi Johannovi Jozefovi Václavovi Radetzkom, vyšlo viacero monografických prác a jeho vojenské zásluhy na bojovom poli boli zhodnotené v množstve vojenskohistorických štúdií i prehľadných historických prác. Preto ani od autora anotovanej publikácie nie je možné očakávať nejaké objavné závery. Franz Herre podáva vcelku vyrovnaný obraz Radetzkeho ako vojaka, ktorý bez akékoľvek vojenskej školy, vďaka vlastnej húževnatosti a schopnostiam, dosiahol mimoriadne vojvodcovské úspechy. A to napriek tomu, že plukovník lekárom v mla-

dosti pre jeho telesnú slabosť neodporučil „námahám vojenského života“. Herre opisuje jeho vojenskú kariéru, ktorá sa začala v kyrysníckom pluku a vo vojne s Turkami za vlády Jozefa II. Už tu prejavil veľkú odvahu, ale aj rozvahy, ktorou sa na rozdiel od jeho dobových kolegov, už ako uznávaný generál vyznačoval.

Protifrancúzske a protinapoleonské vojny znamenali prudký vzostup jeho kariéry. V tomto vojnovom období upozornil na seba vo viacerých bojových stretoch s protivníkom, stal sa veliteľom pluku, veliteľom brigády a stále viac sa zapájal aj do pokusov o reformu rakúskej armády. Po bitke pri Wagrame roku 1809 ho veľkovojvoda Karol „na dôkaz plnej spokojnosti s jeho vynikajúcim postupom“ vymenoval za druhého majiteľa 4. pluku kyrysníkov a o mesiac cisár František I. povýšil na prvého majiteľa husárskeho pluku. Do vojenskej špičky monarchie sa dostal menovaním za náčelníka generálneho štábu rakúskej armády. V tejto funkcii sa pokúsil o viacero reforiem. Jeho vojenský vzostup vrcholil vypracovaním operačného plánu vojenského postupu protinapoleonskej koalície v „bitke národov“ roku 1813 pri Lipsku. Ako náčelník štábu hlavného veliteľa spojeneckých protinapoleonských síl poľného maršala Schwarzenberga sa výraznou mierou podieľal na úspechoch spojencov a s veľkým citom pre mieru usmerňoval chod udalostí, ktorý pre časté zásahy panovníkov do vojenských rozhodnutí, bol veľmi zložitý.

Herre poukazuje na neskoršie vytváranie legiend okolo zásluh na víťazstve v bitke pri Lipsku. Zdá sa však, že aj sám podľahol sugescii protagonistu svojho diela, keď do určitej miery zatlačá do úzadia Schwarzenbergov podiel na víťazstve. Pri kritickom posudzovaní vojenských operácií v rokoch 1813 – 1814 nie je možné vždy jednoznačne rozhodnúť, ktorý z tejto dvojice mal rozhodujúci vplyv na priebeh tých či oných udalostí. Situáciu často zahmlievali aj zásahy panovníkov a pruskej a ruskej generality a samozrejme aj staršia nemecká a ruská historiografia, ktorá sa usilovala podieľ Rakúska na víťazstve nad Napoleonom znižovať. Je nepopierateľné, že Radetzky bol hlavným duchovným otcom operačného plánu a vo veľkej miere participoval na jeho uskutočňovaní.

V ďalších kapitolách venuje pozornosť rokom, keď ako chorý, unavený a sklamaný, a najmä nedocenený, bol nútený sa utiahnuť do úzadia a venovať sa seba-výchove štúdiom najmä vojenských, technických a politických vied. Ako šesťdesiatpäťročný dostal Radetzky novú šancu. Bol menovaný za veliaceho generála v lombardsko-benátskom kráľovstve. Tu dokázal svoj talent ako vojenský reformátor a organizátor, keď v zložitých politických pomeroch, pri nedostatku finančných a materiálnych zdrojov vybudoval vzornú armádu, ktorá zohrala významnú úlohu v revolučných rokoch 1848 – 1849. Autor poukazuje na jeho patriarchálny vzťah k vojakom, ktorý mu vyniesol takú obľubu vo vojsku, ale kladie si aj otázku, do akej miery bol tento vzťah Radetzkému vrozený a do akej miery bol cielene a programovo budovaný.

Faktom zostáva, že aj taký kritický pozorovateľ, akým bol pruský generál Wrangel, v roku 1845 konštatoval: „Dušou armády, ktorá dosiahla taký stupeň výcviku, je Radetzky, a vojsko ho miluje a váži si ho zriedkavým spôsobom.“ Svoju kvalitu táto armáda dokázala v čase revolučného hnutia v severnom Taliansku v roku 1848, keď Radetzky znovu, presvedčil o svojich nevšedných organizátorských i vojvodcovských schopnostiach a v nepriaznivých podmienkach viackrát zvíťazil na talianskom bojisku. Víťazstvá pri Custoze a Novare, ktorými sa mu podarilo udržať Lombardsko-Benátsko v rámci habsburskej monarchie, navždy zostali spojené s jeho menom. V jeho kampani roku 1848 – 1849 nachádzame zreteľne moderné prvky vedenia vojenských operácií, stále také výnimočné v rakúskej armáde tých čias. Neskôr Radetzky pôsobil v týchto oblastiach ako generálny guvernér, a to až do svojho penzionovania vo veku deväťdesiat rokov. Nepokorené národnoslobodzovacie hnutie v Taliansku však robilo čoraz väčšie problémy rakúskej utlačovateľskej moci a Radetzkého činili zodpovedným aj za mnohé krutosti páchané v posledných rokoch jeho „guvernérovania“ v severnom Taliansku. Zomrel vo veku 91 rokov a bol pochovaný na tzv. Hore hrdinov pri Klein-Wetzdorfe v Rakúsku.

F. Herre si vo svojej knihe všima predovšetkým Radetzkého ako vojaka. Ten slúžil verne až piatim habsburským panovníkom: Jozefovi II., Leopoldovi II., Františkovi I., Ferdinandovi I. a nakoniec Františkovi Jozefovi II., ktorý kráčal pri jeho pohrebe na čele smútočného sprievodu.

Pri celkovom hodnotení Radetzkého osobnosti si však treba uvedomiť, že tento mimoriadne nadaný vojak a vojvodca tvrdo potláčal prejavy národnoslobodzovacieho hnutia v Taliansku, jeho „ľudovosť“ bola do určitej miery zámerne pestovaná a v rámci oslavnej rakúskej historiografie až nekriticky oslavovaná. Herre venuje určité pasáže aj súkromnému a rodinnému životu Radetzkého, ale ten neslúžil za vzor.

Je dobré, že vydavateľstvo IKAR vo svojej edícii o rôznych historických osobnostiach, predovšetkým z pera rakúskych autorov, siahlo po tomto titule a narušilo už trochu únavný rad o postavách z rodu Habsburgovcov. Škoda len, že z hľadiska vojenskej terminológie došlo pri preklade k viacerým nepresnostiam.

V. Dangl

R A J L I CH, J.: 310. STÍHACÍ PERUT'. Plzeň, Mustang 1994, 165 s.

Po skončení bojov vo Francúzsku zostala už iba Veľká Británia vo vojnovom stave s nacistickým Nemeckom. Práve sem sa začali presúvať československí letci, ktorí dovtedy bojovali v radoch francúzskeho letectva (L'Armée de l'Air). Svoje služby ponúkli práve v období, keď sa začala jedna z najslávnejších bitiek

v dejinách – Bitka o Britániu a slávnú „hŕstku mužov“ začali rozširovať prvé zahraničné perute.

Jadro 310. československej stíhacej perute (No 310. Czechoslovak Fighter Squadron) sa sformovalo 10. 7. 1940 v karanténnom tábore Innsworth Lane pri Gloucesteri. Stíhači sa presunuli na letisko Duxford, 13 km juhovýchodne od mesta Cambridge a tu bola 12. 7. peruť formálne založená. Podľa britských organizačných zvyklostí bola rozdelená na 2 letky (flight) A a B. Funkcie veliteľa perute, veliteľov letiek, technického a spravodajského dôstojníka existovali spočiatku ako zdvojené (československý a britský dôstojník), kým sa tí dostatočne oboznámili s britskými predpismi a jazykom. Do 17. 8. prebiehal intenzívny výcvik na stíhačkách Hawker Hurricane Mk. I a v tento deň bola vyhlásená za bojaskopnú. Vzápätí zasiahla do najintenzívnejších bojov a do konca septembra podnikla 938 bojových letov v celkovom trvaní 971 operačných hodín. Veliteľstvo Stíhacieho letectva (Fighter Command) pilotom priznalo 40 istých, 11 pravdepodobných zostrelov a 6 poškodených lietadiel protivníka. No tento úspech bol vykúpený smrťou 4 a zranením 8 pilotov.

Od začiatku októbra začala aktivita Luftwaffe klesať a nálety sa presunuli hlavne na noc. Posledný boj zvideli Čechoslováci 5. 11. a potom bola až do jari pre nepriaznivé počasie ich letecká aktivita prakticky prerušená.

Prvá polovica roka 1941 priniesla pozvoľný presun vzdušných bojov nad územie okupovaného Francúzska. Zúčastnila sa ich aj 310. peruť spolu s ostatnými jednotkami 12. skupiny, do ktorej patrila, ale ani raz sa s nepriateľom nestrela. V tomto období sa stupňovala nočná aktivita Luftwaffe, preto „tristodesiatka“ začala navštevovať nočné lietanie. Vyžiadal si ho nedostatok špeciálnych nočných stíhacích perutí a denní stíhači mali vypomáhať pri nočných náletoch a rušivých útokoch jednotlivých strojov.

Československí piloti opustili letisko Duxford 22. 6. 1941 a presunuli sa na novú základňu Martlesham Heath, 8 km východne od Ipswichu. Ich operačná činnosť spočívala hlavne v hliadkovaní nad konvojmi (tzv. Convoy Patrols) plávajúcimi pozdĺž východoanglického pobrežia. Za zmienku stojí, že za toto krátke obdobie nebola zaznamenaná ani jedna strata a v úseku pôsobenia nebola potopená ani jedna loď. O necelý mesiac (18.–20. 7.) peruť prevetili na odpočinok a prezbrowenie do škótskeho Dyce, 9,5 km severozápadne od Aberdeenu. Dostala vytúžené Supermarine Spitfiry Mk. IIA, ktoré boli vzápätí stiahnuté a nahradené výkonnejšími Mk VB. S novou výzbrojou odišla na opačný koniec V. Británie, letisko Perranporth ležiace v južnom Anglicku, 12 km juhozápadne od Newquay. Konvojové hliadky sa stretli so sprievodom vracajúcich sa fotoprieskumných Spitfireov a od apríla 1942 sprevádzala nad okupovanú Európu útočné Whirlwindy a Hurricaney.

Všetky 3 československé denné stíhacie perute (č. 310, 312, 313) sa v máji 1942 sústredili v Exeteri a tu vznikla koncom mesiaca československá stíhacia

skupina (Exeter Czechoslovak Wing) – prvá čisto československá vyššia letecká jednotka v RAF.

Dňa 18. 8. 1942 okolo polnoci boli piloti oboznámení so začiatkom operácie Jubilee (vyzelenie pri Dieppe). Úlohou stíhacieho letectva bolo útokmi na pozemné ciele a ovládnutím vzdušného priestoru uľahčiť vylodenie pozemných jednotiek a ich ochrana pred vzdušným napadnutím. Československý wing splnil svoje úlohy bez strát a na svoje konto si pripísal 20 protivníkových lietadiel zničených, pravdepodobne zničených a poškodených.

Po jej skončení pokračoval v operačnej činnosti (sprevádzanie bombardérov, útoky na pozemné ciele). Zároveň spolupôsobil v systéme ochrany pred nízkoletiacimi nemeckými lietadlami. Tie robili Angličanom veľké starosti, pretože prilietali a odlietali nízko nad morskou hladinou, takže ich nemohli zachytiť radary. Boli to špeciálne stíhacie-bombardovacie letky (JaBo Staffél) s upravenými stíhačkami Bf 109 F-4/B a Fw 190 A-4/U1.

Koncom júna 1943 po viac ako dvanásťmesačnom nasadení odletel wing na škótske letisko Castletown, jeho hlavnou úlohou bola ochrana námornej základne Scapa Flow. Odpočinok však netrval dlho, už 20. 9. 1943 sa presunul do Ibsley v južnom Anglicku, 18 km severovýchodne od prístavu Bournemouth. Popri poskytovaní ochrany konvojom a sprievodoch bombardérov sa zúčastňoval cvičení organizovaných v rámci prípravy na vylodenie na európsky kontinent. V decembri 1943 bol wing pretvorený na No 134 the Czechoslovak Airfield, jednotku schopnú operovať v rámci novovytvorenej 2. TAF (taktického letectva) – zoskupenia určeného na plánovanú podporu vylodenia. Zakrátko bol v rámci administratívnej reorganizácie premenovaný na No 134 Czechoslovak Fighter Wing. Táto skutočnosť urýchlila aj prezbrowenie na dlhočakávané Spitfiry LF Mk. IXc. Po vylodení preletel 28. 6. na poľné letisko B-10 (Plumetot, pri Caen). Operoval tu však iba jeden deň. Pravdepodobne preto, že viacerí piloti už mali odlietaný turnus a obave, že ďalšie straty by narušili československý charakter jednotky, bol wing 3. 7. preradený od 2. TAF k Air Defence of the Great Britain (vzdušnej obrane Veľkej Británie), čo znamenalo definitívny návrat na Britské ostrovy. Tu na letisko Lympe bol rozpustený, jeho názov prebrali 33., 74. a 127. peruť.

310. peruť sa presunula na sever do Digby, piloti držali pohotovosť proti prípadnému, ale málo pravdepodobnému nemeckému útoku. Popri tejto úlohe sa zúčastňovali operácií typu „Ranger“ – útokoch na cestnú a železničnú sieť v okupovanom Holandsku. Od augusta 1944 znovu začali spolu operovať „tristodesiatka“ a „tristodvanásťka“ a koncom decembra 1944 sa všetky tri československé stíhacie perute opäť spojili, aby spolupracovali pri sprievodoch štvormotorových bombardérov typu Lancaster a Halifax, pozemných útokoch a lokalizácii odpaľovacích raket ramp typu V2.

Vzrušenie vyvolala správa o vypuknutí pražského povstania, od 6. 5. 1945 boli piloti v pohotovosti

pripravení okamžite prelietnuť do oslobodenej časti ČSR a podporiť povstanie. Viedli sa intenzívne rokovania s Američanmi, ale ponuka letcov bola odmietnutá, pretože na základe dohody medzi nimi a Sovietmi o operáciách taktického letectva bola hranica stanovená na riekach Labe a Vltava.

Do vlasti sa československí letci vrátili 13. 8. 1945. Najstaršia, najúspešnejšia a najdlhšie existujúca peruť nalietať spolu 9027 operačných letov (15 673 operačných hodín). Bolo jej priznaných 54 istých, 20 pravdepodobných zostrelov a 32 poškodených lietadiel protivníka. Zahynulo 31 príslušníkov perute a 4 boli zajať. 14. 9. bola na letisku Praha-Kbely reorganizovaná na 1. leteckú divíziu tvorenú 10. a 12. stíhacím plukom a od 16. 2. 1946 prestala formálne existovať ako jednotka RAF.

Kniha spracujúca históriu 310. perute je z pera autora, ktorý je známy aj medzi profesionálnymi historikmi, ale aj amatérmi zaoberajúcimi sa históriou leteckých bojov 2. svetovej vojny. V tomto diele sa opiera najmä o československé a britské archívne fondy, spomienky a osobné denníky pilotov. Vo viacerých prípadoch sa mu podarilo identifikovať konkrétnych nemeckých protivníkov. Ilustračná príloha obsahuje 131 čiernobielych fotografií a 12 farebných bokorysov lietadiel. Tabuľková príloha pozostáva zo zoznamu pilotov zaradených v tejto peruti, prehľadu vzdušných víťazstiev, veliteľov, letísk, zostáv perute pri jednotlivých operáciách a výzbroje. Na záver možno povedať, že autorovi sa podarilo napísať dielo nielen pre úzky okruh odborníkov, ale aj pre širokú čitateľskú obec.

J. Kalina

MACKSEY, K.: OD TRIUMFU K PÁDU. OSUDOVÉ CHYBY NĚMECKÉ GENERALITY OD MOLTKEHO KE GUDERIANOVÍ. From Triumph to Disaster. The Fatal Flaws of German Generalship From Moltke to Guderian). Bonus A, Brno 1998, 256 s. + 16 príloh.

Je nepopierateľné, že obidve svetové vojny vzišli z nemeckej pôdy. Nemecké ozbrojené sily mali v oboch prípadoch víťazstvo na dosah ruky, ale napokon zaznamenali zdruvujúcu porážku. Boli však tieto porážky nevyhnutné? Do akej miery sa pod ne podpísali chyby nemeckej generality? Na tieto a mnohé ďalšie otázky odpovedá najnovšia kniha britského vojenského historika K. Mackseyho. Tento autor početných seriálnych diel s vojenskohistorickou tematikou je aj u nás dobre známy z českých prekladov jeho životopisných diel o Guderianovi a Kesselringovi a o neuskutočnenej nemeckej invázii do Británie. Je takisto spoluautorom zborníkov *Hitlerovi generálové* a *Hitlerovi možnosti*.

K. Macksey už v úvode svojej knihy právom poukazuje, že analýza neúspechu nemeckých pokusov o dobytie sveta sa nemôže obmedziť len na posledné

storočie. Korene nemeckého militarizmu treba hľadať vo vzdialenej minulosti. Nemecký národ odpradáva obýva územie, ktoré je chránené len nevelkým počtom prirodzených bariér a v minulosti musel neraz bojovať o holé prežitie. Počnúc vojnami s Rimanmi a ranostredovekými nájazdmi hunských, slovanských, maďarských a mongolských kmeňov. Aj v časoch vrcholného stredoveku a raného novoveku sa politicky roztrieštené Nemecko stávalo terčom silnejších agresívnych susedov: Francúzov, Turkov, Švédov a iných. Reakciou na nepriateľské okolie sa stávalo presvedčenie, že najlepšou obranou je útok.

Počiatky nemeckého militarizmu treba hľadať v búrlivom období prelomu 12. a 13. storočia, keď do Európy z Palestíny presídlil bojovný rád Nemeckých rytierov. Postupnými výbojmi sa zmocnil rozsiahlych baltských území obývaných pohanskými Prusmi. Agresia rádu sa však nezastavila ani pred kresťanskými štátmi Poliakov, Rusov a Litovcov. Išlo o predobraz neskôr tak dobre známeho Drang nach Osten. Už vtedy sa u rytierov prejavili charakteristické znaky neskoršej nemeckej generality: nadmierna agresivnosť spojená s neuveriteľnou sebaistotou a pohŕdanie protivníkom. Táto arogancia napokon viedla ku katastrofálnej porážke rádových rytierov pri Grünwalde roku 1412 a ich nasledovnému úpadku. Tieto skutočnosti sa potom ako červená niť tiahli celými dejinami nemeckej generality. Stačí spomenúť víťazstvá agresívneho Fridricha II. nad Máriou Teréziou, ktoré z militaristického Pruska – priameho dediča rádu Nemeckých rytierov – urobili európsku veľmoc a následné pokorenie seabedomej, ale už zastaranej pruskej armády, podceňovaným Napoleonom. Víťazstvo reformovanej pruskej armády nad francúzskymi okupantmi a jej rozhodujúci podiel na porážke Napoleona pri Waterloo, viedli k neuveriteľnému nárastu sebadôvery pruského generálneho štábu. Po víťazstve nad Dánskom, Rakúskom, Francúzskom a následnom zjednotení Nemecka pod pruským vedením sa z armády vytvoril skutočný štát v štáte. Nemecká armáda sa stala národnou modlou, dôstojnícky zbor privilegovanou kastou a do právomocí všemocného generálneho štábu už nemohol zasahovať ani panovník. Zdalo sa, že na celom svete nie je sila, ktorá by dokázala odolať nemeckej vojenskej mašinérii. Ako neuveriteľný šok potom musela zapôsobiť porážka Nemecka v 1. svetovej vojne. Víťazné mocnosti sa vo Versailles pokúsili raz a navždy zničiť nemecký militarizmus. Nemecko bolo donútené znížiť stav ozbrojených síl na 115 000 mužov. Armáda nesmela vlastniť ťažké delá, tanky, lietadlá, ponorky a chemické zbrane. Vojenské školy boli zatvorené a zrušený bol aj generálny štáb. Väčšina Nemcov sa však s týmito skutočnosťami nedokázala vyrovnáť. Vinu na svojej porážke neprípisovali krachu politiky bezuzdného militarizmu, ale zradcom vo vlastných radoch, ktorí neporazenej armáde vrazili dýku do chrbta. Vďaka tomu sa čoraz populárnejšou stávala extrémistická nacistická strana, volajúca po znovuvyzbrojení Nemecka. Zaslepená nemecká generalita predpokladala, že Hitlerovo volebné víťazstvo jej

umožní obnoviť armádu a vyzbrojiť ju najmodernejšími zbraňami. Poskytli preto nacistickým hrdľom neobmedzené pole pôsobnosti, dúfajúc, že kancelár Hitler bude v ich rukách takou istou bábkou ako starý prezident Hindenburg a predtým cisár. V tom sa však prerátali. Vyslúžilý slobodník sa ukázal väčším stratégom ako všetci generáli. Bol to napokon Hitler, kto si z obnoveného generálneho štábu vytvoril poslušný nástroj.

Pôsobeniu nemeckej generality v 2. svetovej vojne je venované ťažisko Mackseyho knihy. Autor presvedčivo osvetľuje príčiny počiatkových úspechov a následného úpadku nemeckých ozbrojených síl. Na pozadí jednotlivých bojových akcií skúma pohľad činu a osudové chyby významných nemeckých vojvodcov a pochopiteľne aj Adolfa Hitlera. Proti osudovým chybám nemeckej generality stavia schopnosti jednotlivých generálov, progresívny rozmach ozbrojených síl, obratnosť a húževnatosť nemeckých vojakov. Napokon však privádza čitateľa k záveru, že ani tieto pozitívne skutočnosti nemohli zvrátiť priebeh 2. svetovej vojny, ktorú nemecké vojenské špičky viedli v presvedčení vlastnej neomylnosti a v neustálom podceňovaní protivníka.

Kniha K. Mackseyho je napísaná v profesionálnom a pritom veľmi pútavom štýle. Dopĺňa ju 18 ilustrácií, tri mapy a štyri schémy. Táto publikácia je navyše cenná v tom, že okrem dôkladnej analýzy nemeckého vojenského systému a jeho osudových zlyhaní prináša stále aktuálne poučenie, že každá ozbrojená moc, ktorá sa vymkne spod verejnej kontroly, je nebezpečná a nevyspytateľná.

T. Klubert

N A L E P A, E. J.: OFICEROWIE ARMII RADZIECKIEJ W WOJSKU POLSKIM 1943 – 1968. Warszawa, Bellona 1995, 329 s.

Publikácia pracovníka poľského Vojenského historického ústavu je venovaná problému v poľských vojenských dejinách veľmi závažnému a osobitému v porovnaní s vojenskými dejinami ostatných postkomunistických štátov. Okrem úvodu a záveru má štyri kapitoly, prílohy a menný register. Všetko v prísnom súlade s jeho názvom.

Úvod nie je „klasický“ a nenapísal ho ani autor publikácie. Pochádza z pera Andrzeja Paczkowkeho, ktorý v ňom vyjadruje svoj názor na túto tému a problémy jej spracovania. Upozorňuje na zvláštnosti pôsobenia sovietskych dôstojníkov v poľskej armáde v rokoch 2. svetovej vojny i v povojnových rokoch, v porovnaní s armádami ďalších štátov, ktorých vojenské jednotky boli, podobne ako poľské, sformované na území ZSSR. Zamýšľa sa i nad otázkou, čo sovietske politické a vojenské vedenie motivovalo k prijatiu rozhodnutia o začlenení pomerne veľkého počtu dôstojníkov Červenej (Sovietskej) armády do poľskej armády. Podľa jeho názoru to boli aspekty strategického i operačného charakteru, spojené s polohou Poľska v Európe, ako napr. sku-

točnosť, že cez územie Poľska prechádzali hlavné pozemné spojovacie komunikácie medzi ZSSR a skupinou sovietskych vojsk v Nemecku, že poľská armáda mohla zohrať významnú úlohu v operáciách na „klúčovom“ smere európskeho vojnového priestoru.

Obsahom kapitoly I.– III. je pôsobenie dôstojníkov Červenej (Sovietskej) armády v poľskej armáde od roku 1943 do roku 1968. Posledná kapitola (IV.) je venovaná pôsobeniu sovietskych vojenských poradcov v poľskej armáde, v povojnovom období. A na konci každej kapitoly je pomerne rozsiahly poznámkový aparát.

Záver je krátky, ale faktograficky veľmi bohatý a zaujímavý. Podľa uvedených údajov od mája 1943 do polovice marca 1968, rôznymi funkciami v poľskej armáde prešlo približne 21 000 dôstojníkov armády Sovietskeho zväzu. Z nich asi 20 000 v rokoch 2. svetovej vojny a krátko po jej skončení (s. 149). V rovnakom období, v ich rámci, v poľskej armáde pôsobilo 153 generálov (s. 152). Z ich počtu bolo 67 Rusov, 48 Poliakov, 20 Ukrajincov, 17 Bielorusov a 1 Tatár (s. 152). Ide o národnostný pôvod generálov armády Sovietskeho zväzu, slúžiacich v poľskej armáde.

Publikácia je obohatená i fotografiami a veľkú časť textu jednotlivých kapitol i záveru tvorí množstvo tabuliek a grafov.

Bibliografia uvádza zdroje archívne, knižné i časopisecké, takmer výhradne poľského pôvodu. Osobitnú časť tvoria prílohy a predstavujú vyše 50 percent obsahu.

Je to publikácia pozoruhodná nielen pre poľského vojenského historika, ale prístupom autora pri vyhľadávaní faktického materiálu, jeho triedení a vyhodnocovaní je podnetná i pre našich vojenských historikov, osobitne začínajúcich.

P. Kollár

KRONIKA

KONFERENCIA O VŠEDNOSTI A NEVŠEDNOSTI MESTSKÉHO ŽIVOTA

Zaujímavé putovanie v čase a priestore mesta – tak by sa v symbolickej skratke dala označiť vedecká konferencia na tému Mestský život v zrkadle prameňov od stredoveku do konca 19. storočia, ktorá sa uskutočnila v dňoch 25. – 27. mája 1999 v Trenčianskych Tepliciach v príjemnom prostredí Domova spevackého zboru slovenských učiteľov. Hlavným usporiadateľom konferencie bola Sekcia pre dejiny miest Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. V úlohe spoluusporiadateľa figurovali: Sekcia pomocných vied historických SHS, Historický ústav SAV a Odbor archívniectva a spisovej služby Ministerstva vnútra SR.

Z pozície nestranného pozorovateľa sa pred účastníkmi konferencie akoby cez objektív zväčšovacieho prístroja vertikálne i horizontálne približovali rôzne zákutia minulosti. Nešlo síce o komplexný obraz, lež o viacero mikrosond sledujúcich rozmanité aspekty života obyvateľov mesta. Cez pracovný a voľný čas, verejný a súkromný život, zvyky a obyčaje, či tematicky prostredníctvom remesiel, služieb a cechov, obchodu, hospodárenia a stravovania, obrany a bezpečnosti, hygieny, zdravotníctva a charity, až po bývanie a odievanie, ako aj slávnosti a zábavy sa účastníci konferencie čoraz viac posúvali a približovali od dávnejšej až po nedávnejšiu minulosť, z historického hľadiska takpovediac k včerajšku.

Konferenciu otvoril predseda Sekcie pre dejiny miest SHS PhDr. Vladimír Segeš, po ktorom s krátkym príhovorom vystúpil PhDr. Peter Kartous, CSc., riaditeľ Odboru archívniectva a spisovej služby MV SR.

V prvom poludní odzneli príspevky mapujúce rozmanité druhy prameňov, najmä cirkevného a charitatívneho charakteru. Išlo o tieto referáty: Viliam Čičaj – *Súpis pozostalosti – možnosti a hranice využitia pre výskum každodennosti*, Jozef Novák – *Cirkevné motívy na sfragistických pamiatkach ako významný prameň nielen k cirkevným dejinám*, Mária Kohútová – *Odras mestského života v cirkevných matrikách*, Ján Lukačka – *Pramene k mestským špitálom na juhozápadnom Slovensku v stredoveku*, František Žižňák – *Charitatívna činnosť Levoče v 16.-17. stor. vo svetle Turzovskej fundácie*, Mária M. Zuberová – *Dokumenty meštianskeho spôsobu života v múzeách (so zreteľom na Historické múzeum SNM v Bratislave)*. Avizovaný príspevok Marty Janovičkovej *Múzejné zbierky ako hmotné doklady života obyvateľov mesta neodznal pre chorobu menovanú*, namiesto nej vystúpila Eva Frimmová, ktorá rozobrala listy humanistu Petra Fradelia, rodáka z Banskej Štiavnice.

Rokovanie druhého dňa odštartoval V. Segeš referátom *Vojna a mier v každodennosti stredovekého mesta*. Na konkrétnych dobových slovenských dokumentoch ilustroval mentalitu stredovekej mestskej spoločnosti, a to najmä z hľadiska fungovania a vnímania oboch fenoménov vytýčených v názve. Uviedol, že na konci stredoveku vojenská povinnosť miest a mešťanov spočívala jednak v ich zapojení sa do celokrajinskej obrany, a to platením vojenskej dane, zásobovaním kráľovského vojska výzbrojou, výstrojom i potravinami, ako aj dodávaním predpísaného počtu vojakov. Ďalej išlo o bezprostrednú obranu vlastného mesta, čiže predovšetkým o budovanie a údržbu mestských fortifikácií, strážnu (v jej rámci aj policajnú a protipožiarnu) službu, alebo v prípade priameho ohrozenia mesta bojovú službu mešťanov. Jedným z podstatných znakov každého mesta bolo aj to, že jeho mužskí obyvatelia vytvárali obrannú komunitu. Branné úlohy plnili nielen plnoprávni mešťania, ale vôbec všetci zbraneschopní obyvatelia, a to aj Židia. Mestské ozbrojené sily na konci stredoveku pozostávali z troch zložiek: mestská domobrana ako miličný typ vojska, mestská stráž ako profesionálny zbor, mestské poľné jednotky, ktoré sa najímali podľa potreby. S atraktívnou témou *Tajomné a neobvyklé javy a úkazy v živote mešťana v 15. – 18. storočí* vystúpil Igor Graus. Civilný a svetský priťažlivý charakter mal príspevok Virginie Rozložníkovej *Niektoré aspekty každodenného života v Kežmarku na konci stredoveku*, na ktorý vhodne nadviazali viaceré referáty: Katarína Hodasová – *Život v Trnave v 16. storočí na základe testamentov*, Tünde Lengyelová – *Zdravotníctvo, hygiena a sociálne služby v zemepanských mestách začiatkom novoveku*, Viera Moňšová – *Šľachtické obyvateľstvo v Trenčíne od polovice 16. do polovice 17. storočia*. Hoci hlavnou témou Mariána Skladaného bolo *Zásobovanie Banskej Bystrice mäsom na prelome stredoveku a novoveku*, vo vystúpení sa venoval aj otázkam koncepcie a smerovania slovenskej historiografie a načrtnol viaceré podnety, ku ktorým sa vyjadrilo viacero účastníkov v následnej diskusii.

Popoludňajší blok vystúpení bol tematicky venovaný najmä mestskej správe a cechovému životu. Jana Skladaná sa venovala jazyku mestských kníh na Slovensku v 16. – 18. storočí, *Práva a povinnosti richtárov Spišskej Soboty koncom 16. storočia* zasvätené priblížila Božena Malovcová. So služobnými prisahami úradníkov v Banskej Štiavnici v 18. storočí sa zaoberal Miroslav Kamenický. Najmladší referujúci Frederik Federmayer predniesol príspevok *Pramene k výskumu bratislavských komorských úradníckych rodov v slovenských archívoch*. Mária Stieberová sa v referáte *Cechy na Bratislavskom Podhradí* zamerala najmä na zdravot-

nické povolania, pričom podala zaujímavý sociografický pohľad na toto niekdajšie prešporské predmestie. Konkrétnosťou a pútavým ilustrovaním sa vyznačoval príspevok Danice Hlaváčovej *Postavenie trenčianskych sládok na základe cechových artikúl*, na ktorý tematicky prostredníctvom konkrétnych a atraktívnych príkladov nadviazala Milena Ostrolucká – *Každodenný život tovarišov košických cechov v 16. a 17. storočí*. Do základu obchodných cechov v Košiciach, Prešove a Levoči nazrel Tomáš Tandlich. Ivan Mrva slovom a prostredníctvom viacerých grafov a tabuliek priblížil etnickú a náboženskú skladbu obyvateľstva miest na Slovensku na sklonku feudalizmu. Obsažný pracovný deň vyvrcholil slávnostnou spoločnou večerou, prípitok predniesol univ. prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc., inak prvý a dlhoročný predseda Sekcie pre dejiny miest SHS a – obrazne povedané – doyen konferencie, ktorý v krátkej retrospektíve priblížil doterajšie vedecké podujatia a činnosť sekcie z hľadiska prínosu pre slovenskú historickú vedu.

Referát Evy Kowalskej *Náboženská intolerancia v praxi – Osudy príslušníkov komunit v dobe vrcholiacej rekatolizácie* zapôsobil ako vhodné uvedenie do atmosféry a problematiky mestskej každodennosti v 19. storočí. Peter Tesák sa v príspevku *Mešťania a magistrát v Pukanci v prvej polovici 19. storočia* venoval predovšetkým vzťahu obyvateľstva k samospráve mesta, Mária Ďurčová poukázala na *Počiatky organizovaného športu v Trenčíne*, čiže na moderné možnosti využívania mimopracovného voľného času. Prostredníctvom Viery Obuchovej sme mali možnosť nazrieť na *Bývanie v Bratislave na konci 19. storočia*. Atraktívna a zaujímavá konferencie vrcholila príspevkom Šarloty Drahošovej *Súboje v Nitre na prelome 19. a 20. storočia* a takpovediac jahodou na šľahačke bolo vystúpenie Romana Holeca, ktorý v referáte „*Pánske jazdy slovenských národovcov na prelome 19. a 20. storočia*“ poukázal na to, že ani učebnicové vzory a predstavitelia elity národa si neupreli všakové radovánky života.

Po plodnej a podnetnej záverečnej diskusii účastníci konferencie akklamatívnym hlasovaním potvrdili vo funkcii predsedu Sekcie pre dejiny miest SHS Vladimíra Segeša z Vojenského historického ústavu a ako podpredsedníčku sekcie PhDr. Tünde Lengyelovú, CSc. z Historického ústavu SAV.

Na otázku, či a ako konferencia v Trenčianskych Tepliciach splnila zámer a cieľ, možno na základe vyjadrení a hodnotenia všetkých účastníkov dať jednoznačnú odpoveď. Predčila očakávanie. Za jej kladu treba sumárne označiť obsažnosť, hutnosť, pútavosť až atraktívnosť doposiaľ nepertraktovaných tém, podnetnosť a v neposlednom rade prikladnú disciplinovanosť všetkých účastníkov konferencie. Tá sa prejavila okrem iného v tom, že aj napriek časovej tiesni vyplývajúcej z nevšedného počtu príspevkov, sa takmer každý referujúci dokázal vtesnať do stanoveného a dohodnutého časového limitu. Na záver hodnotenia spomínaného vedeckého podujatia treba vysloviť želanie, že sa organizátorom konferencie azda podarí zabezpečiť dostatočný obnos prostriedkov na vydanie referátov v samostatnom zborníku, aby sa aj širšia obec mohla oboznámiť s najnovšími výsledkami a trendmi uvedenej historickej problematiky.

Vladimír Segeš

VÝSTAVA A KONFERENCIA O M. R. ŠTEFÁNIKovi

Ovzdušie celospoločenského života na Slovensku bolo 4. mája tohto roku výrazne poznačené atmosférou dôstojnej piety, približujúcej 80. výročie smutnej udalosti, tragického konca jednej z najväčších osobností slovenského národa – generála dr. Milana Rastislava Štefánika.

Pri tejto príležitosti pracovníci Vojenského historického ústavu vyvinuli iniciatívu, výsledkom ktorej boli dve na seba nadväzujúce aktivity. Prvou z nich bola realizácia výstavy *M. R. Štefánik – vedec, vojak a diplomat* a tou druhou bola veľkoryso koncipovaná dvojdná konferencia (4. a 5. mája 1999) *M. R. Štefánik – vojak a diplomat*. Obe akcie sa uskutočnili v priestoroch Klubu Ministerstva obrany SR.

Vernisáž výstavy sa konala v prítomnosti ministra obrany a širšej verejnosti. Za komplexné priblíženie života M. R. Štefánika a jeho živého odkazu pre súčasnú generáciu možno vďačiť tvorcom scénára PhDr. Mariánovi Hronskému, CSc. z VHÚ i PhDr. Marte Melnikovej zo Slovenského národného archívu. Na technickej realizácii sa uúčastnil tím pracovníkov VHÚ, najmä z oddelenia starších dejín. Z výtvarného hľadiska na projekte spolupracovalo Armádne výtvarné štúdio. Tento tím pracovníkov sa usiloval získať a sprístupniť čo najviac materiálov, pokiaľ to dovoľovali možnosti technickej realizácie a veľkosť priestoru vstupného foyeru v spomínanom klube.

Výstava pôsobí dojemom jedliatosti. Je rozčlenená do šestnástich panelov. Exponáty tvoria dvojrozmerné predmety – fotografie a xerokópie, ako aj reklamantný text, ktoré zachytávajú najvýraznejšie momenty v živote tejto osobnosti či už z rokov študenia, alebo realizácie vedeckých ambícií; z jeho bádateľských ciest, pozorovaní. Sú na nich podchytené jeho záujmy, záľuby, vynálezy, súkromie. Najväčší priestor je venovaný aktivitám M. R. Štefánika ako vojaka, diplomata v službách a vo vedení čs. zahraničného odboja. Tie vyplňajú osem panelov.

Výstavu uzatvárajú panely tematicky sa viažuce na posledný let M. R. Štefánika a rozlúčku s ním, ako aj na monumenty a pamiatky na jeho počesť. Posledný panel je venovaný odkazu Štefánika v najnovšej súčasnosti.

Program konferencie, uvedenej v úvode textu, rozdelenej do dvoch dní, vychádzal z chronologicko-tematického prístupu k predmetnej téme. I keď konferencia nesplnila pôvodne očakávanú ambíciu prezentovať medzinárodný pohľad na danú problematiku, podarilo sa naplniť jej celoslovenský rozmer a to, dá sa povedať, prezentovaním toho najkvalitnejšieho z produkcie súčasnej slovenskej historiografie.

Po úvodnom vstupe a privítaní hostí zástupcom riaditeľa Vojenského historického ústavu (VHÚ) PhDr. Pavlom Šimuničom, CSc. (na konferencii sa zúčastnilo širšie publikum – okrem slovenskej historickej obce i kolegovia historici z Českej republiky, Nórska, ako aj zástupcovia Štefánikovej spoločnosti), odzneli referáty viažuce sa na činnosť M. R. Štefánika v predvojnovom období, resp. v prvých rokoch 1. svetovej vojny.

V tomto bloku zaznela ako prvá téma, ktorá priblížila formovanie Štefánikovej osobnosti, jeho politického profilu, vplyv pražského študentského prostredia, spoluprácu s hlasistickým mládežníckym hnutím, a v súlade s preferovaním filozofie Masarykovho realizmu, i praktickú realizáciu česko-slovenskej vzájomnosti a spolupráce na pôde študentských spolkov, ako jedného z ich významných funkcionárov. V týchto intenciách predniesla PhDr. Nadežda Jurčišinová referát *Pôsobenie M. R. Štefánika v Detvane a Československej jednote počas pobytu v Prahe (1898 – 1904)*.

Chronologicky nadviazala na tému PhDr. Marta Melníková s referátom M. R. Štefánik a Paríž a sledovala jeho činnosť, ktorú vyvíjal v profesii vedca-astronóma, meteorológa a vynálezcu v rokoch 1904 – 1914, pre ktoré sa vžil názov *Hviezdne obdobie*. Faktografické údaje skĺbila s vykreslením úskalí, ktoré Štefánik prekonával v ceste za dosiahnutím úspechov vo vedeckom a spoločenskom živote v Paríži. Na pozadí širších súvislostí priblížila počiatky pôsobnosti M. R. Štefánika vo hviezdárni v Meudone a postupne opísala peripetie jednotlivých výskumných ciest po celom svete: nevynechala jeho vynálezy a širší význam zakladania observatórií v Afrike, Oceánii a Južnej Amerike v prospech širokých záujmov Francúzska.

K téme prvého bloku patrilo aj pôsobenie M. R. Štefánika ako vojnového letca, v ktorom sa plk. PhDr. Ivan Gosiorovský sústredil na zhodnotenie jeho činnosti na francúzskom fronte, kde pôsobil v rámci X. armády a ústupových bojov na srbskom fronte s letkou MFS – 99, s akcentom na prieskumnú činnosť a zavedenie meteorologickej služby vo francúzskej armáde. Pokúsil sa priblížiť z pohľadu súčasných i vtedajších kritérií mieru objektivity v hodnotení odborných leteckých kvalít Štefánika a postup dosiahnutých vojenských hodnôt.

V druhom bloku zazneli viaceré referáty, ktoré sa dotýkali širokého spektra 1. čs. zahraničného odboja, a najmä úlohy M. R. Štefánika v organizovaní československých légii. PhDr. Zuzana Stanová-Faivre Dupaigne, pracovníčka veľvyslanectva v Paríži, podporila konferenciu zaslaním príspevku na tému *Ohromujúca vojenská a diplomatická kariéra Milana Rastislava Štefánika (1914 – 1918) vo svetle archívnych dokumentov v Chateau de Vincennes v Paríži*, s ktorým plne korešpondovali ďalšie referáty.

PhDr. Marián Hronský, CSc., rozvinul širokú tému M. R. Štefánik – organizovanie a štátotvorná úloha čs. légii. Prostredníctvom referátu mali poslucháči možnosť absorbovať celé spektrum problémov čs. zahraničného odboja súvisiaceho s utváraním samostatných čs. vojenských jednotiek – čs. légii bojujúcich na frontoch prvej svetovej vojny za uznanie budúceho samostatného Česko-Slovenska. Prednášajúci zachytil postupné kroky misijnej činnosti M. R. Štefánika v Rusku, Rumunsku, USA, Taliansku, ktorú za účelom náboru a organizovania čs. dobrovoľníkov (zväčša z radov zajatcov) do týchto zahraničných jednotiek vykonával z poverenia Československej národnej rady v Paríži a francúzskej vlády. Zdôraznil štátotvornú úlohu čs. zahraničného vojska, cez ktoré išlo diplomatické uznanie budúceho samostatného česko-slovenského štátu.

Doc. PhDr. Roman Holec, CSc. predniesol referát *M. R. Štefánik a problémy česko-slovenského odboja v Rusku*. Načrtol zložité postavenie Slovákov v rámci česko-slovenského odboja v Rusku, komplikované rozdielnymi názormi v otázke česko-slovenských vzťahov, ako aj v otázke budúceho usporiadania nového štátu. Charakterizoval zameranie krajaných spolkov (Československá beseda, Zväz Česko-slovenských spolkov na Rusi – výsledky zjazdov, Slovensko-ruský spolok pamäti L. Štúra) a výsledky ich aktivít. V týchto zložitých pomeroch roztriešteného krajaného hnutia autor načrtol úsilie M. R. Štefánika o jeho zjednotenie a podriadenie československému zahraničnému odboju v rokoch 1916 – 1917. V týchto intenciách priblížil význam Kyjevského zápisu, paralyzovanie separatistických úsilí Düricha, význam III. zjazdu Zväzu česko-slovenských spolkov na Rusi.

PhDr. Štefan Štvrtecký, CSc. sa rozhovoril na tému *Generál M. R. Štefánik na Sibíri a légie*. Priblížil poslucháčom všeobecnú situáciu na východnom fronte v záverečnej fáze prvej svetovej vojny a úlohu misijnej činnosti generála Štefánika a generála Janina na Sibíri, ktorú vykonávali od novembra 1918 do januára 1919. Opísal celkový stav česko-slovenských vojsk na Sibíri, vyčerpaných účasťou v občianskej vojne, úsilie Štefánika o reorganizáciu armády a širších súvislostí v snahe dohodových štátov udržať východný front proti Nemcku.

Riešenie mierových otázok, povojnového usporiadania sveta široko rozvinula PhDr. Bohumila Ferenčuhová, CSc. v príspevku *Vízie a diplomacia – Štefánik na rozhraní vojny a mieru (1918 – 1919)* v širokom kontexte

vývoja čs. zahraničného odboja a diplomatických vzťahov a priorit štátov Dohody od začiatku I. svetovej vojny, s akcentom na riešenie mierových otázok v duchu Parížskych mierových rokovanií.

Doc. PhDr. Pavol Petruf, DrSc. sa venoval téme *M. R. Štefánik a Francúzsko v slovenskej tlači 1900 – 1919*, pričom vychádzal z analýzy martinských novin, ktoré boli v tom čase v slovenskej spoločnosti dobre etablované. O týchto námetoch referoval ako o dvoch osobitných otázkach, pretože ako autor podotkol, medzi Francúzskom a Štefánikom nebola na stránkach novin priama súvislosť až do Štefánikovej smrti. Ďalej uviedol, že ak tematiku Francúzska pred prvou svetovou vojnou systematicky uvádzali či už v súvislostiach vnútornej politiky, alebo aktivít na medzinárodnej scéne, prvá zmienka o Štefánikovi sa v týchto novinách objavila až roku 1913 a potom až v roku 1918. Prednášajúci zároveň analyzoval publikovanie širokého kontextu súvislostí s pertraktovanou otázkou budúceho usporiadania monarchie a v rámci neho i riešenie slovenskej národnej otázky.

Zaujímavým doplnkom k profilovým témam viažucim sa k Štefánikovi, bol referát PhDr. Ladislava Takáča, CSc. *Ferdinand Piasecký, pobočník M. R. Štefánika*. Sústredil sa na hlavné biografické údaje o F. Piaseckom a jeho dispozície všestranného talentu – až do jeho úmrtia v roku 1935 a na momenty, ktoré viedli k vzájomnému zblíženiu týchto dvoch osobností a boli impulzom pre vzájomnú spoluprácu v čs. zahraničnom odboji v Rusku, USA, Taliansku a Japonsku. Taktiež pripomenul jeho činnosť v medzivojnovom období ako jedného z popredných tvorcov Štefánikovskej tradície, najmä prostredníctvom prednáškovej a publicistickej činnosti.

PhDr. Dušan Kováč, DrSc. podal stručnú charakteristiku osobnosti, ktorú uviedol v referáte *M. R. Štefánik – Slovák a Európan*. V úvodnom vstupe analyzoval prvky legendarizácie osobnosti M. R. Štefánika v jednotlivých historických obdobiach bývalej Česko-Slovenskej republiky, ako aj prisvojovanie si tejto výnimočnej osobnosti jednotlivými politickými skupinami v podmienkach súčasnej samostatnej Slovenskej republiky. Poukázal na to, že prelom storočí (19. – 20.) v mnohom determinoval vnútorné rozpory osobnosti M. R. Štefánika. Analyzoval charakteristické črty týchto protikladov, na jednej strane nesúce všeobecné znaky tradicionalizmu, na druhej strane prvky človeka revolucionára, vlastenca a zároveň človeka európskeho formátu.

Kpt. Mgr. Miloslav Čaplovič sa venoval téme *Reflexie odkazu M. R. Štefánika v čs. armáde a spoločnosti v medzivojnovom období 1919 – 1939*. Táto širokokoncipovaná téma zaujala novými poznatkami, doteraz nikde nepublikovanými, týkajúcimi sa najmä vojenských tradícií. Okrem akceptácie osobnosti Štefánika vo všetkých predchádzajúcich režimoch, s výnimkou komunistického, sústredil pozornosť na priebeh pohrebu generála. Zaoberal sa tiež otázkou politického odkazu. Okrem všeobecnej reflexie Štefánika v čs. brannej moci analyzoval miesto Štefánika v osvetovej a mravnej výchove. Z tohto pohľadu sa venoval nezastupiteľnej úlohe Vojenského ústavu vedeckého, ktorý sledoval záujmovú činnosť dôstojníkov v oblasti rozvoja vojenskej vedy. Pripomenul aktivity Památnika osvobození, v ktorého muzeálnych zbierkach sa nachádzala i pozostalosť M. R. Štefánika. Dôležitou súčasťou tradícií boli i spomienkové slávnosti, trizny, panychídy, pomenovanie vojenských objektov – kasární, vybudovanie domu dôstojníkov, udeľovanie Radu M. R. Štefánika „Sokol“. Vymenoval spolkové organizácie, umelecké inštitúcie, vedecké inštitúcie, komunikačné stavby, ktoré niesli meno Štefánika. Štefánik v umeleckej tvorbe – bolo ďalším námetom referátu prednášajúceho.

Mgr. Peter Macho vystúpil s referátom *Štefánik v poézii. Formovanie obrazu národného hrdinu prostredníctvom umeleckej literatúry*. Pokúsil sa poukázať na hlavné motívy Štefánikovho kultu v poetickej tvorbe. Načrtnol charakteristiku básnickej tvorby publikovanej v medzivojnovom období a sčasti aj na začiatku druhej svetovej vojny v roku 1944. Základ analýzy tvoril zborník poézie *Za hviezdami*, ktorý v roku 1944 vydal Ján Priehradník, čím priblížil retrospektívny pohľad na štefánikovskú poetickú tvorbu za štvrtstoročie od vajnorskej tragédie.

Mgr. Igor Graus predniesol referát *Generál Milan Rastislav Štefánik a faleristika*, pričom poukázal, že problematiku možno vnímať v troch rovinách. V prvej vymenoval všetky insígnie, rady a dekorácie za jeho vedeckú činnosť, diplomatické aktivity a vojenské zásluhy, ktorých bol nositeľom. V druhej rovine sa zaoberal súvislosťami samotného tvorivého prístupu Štefánika k založeniu nového radu Sokol v roku 1918 a jeho realizáciou. Napokon treťou, nemej významnou rovinou, ktorú prednášajúci analyzoval, bol výber mena M. R. Štefánika ako objektu použitého pri tvorbe štátnych vyznamenaní po roku 1989 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike a Slovenskej republike.

PhDr. Daniela Baranová priblížila tému *Generál M. R. Štefánik – odkaz v SNP*. Priblížila priebeh bojov I. čs. partizánskej brigády a 2. čs. partizánskej brigády, niekoľkých partizánskych oddielov, ktoré niesli meno M. R. Štefánika, ako aj súvislosti s nasadením pancierového vlaku Štefánik do povstaleckých bojov.

Doc. PhDr. Karol Fremal, CSc. vystúpil s témou *Osobnosť gen. M. R. Štefánika v českých učebniciach dejepisu po roku 1989*. Prednášajúci porovnal situáciu stavu spracovania učebníc dejepisu v českých krajinách a u nás pre základné školy, ako aj pre stredné školy a zároveň otázku úrovne spracovania M. R. Štefánika v nich. Zároveň ilustroval úroveň výsledkov vedomostných testov o popredných osobnostiach slovenskej histórie, ktoré sa realizovali na českých stredných školách.

Diskusia bola živá a naznačila smery ďalšieho výskumu.

Prínos konferencie, ako v závere konštatoval riaditeľ VHÚ plk. doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc., bude možné hodnotiť po publikovaní zborníka s celým znením textov, ktoré pre krátky časový limit nebolo možné odprednášať. Zároveň naznačil potrebu doriešiť vysporiadanie pozostalosti Štefánika medzi Českou a Slovenskou republikou. Taktiež vyslovil potrebu dať konečnú odpoveď v otázke príčiny havárie lietadla Caproni a smrti generála Štefánika.

M. Stanová

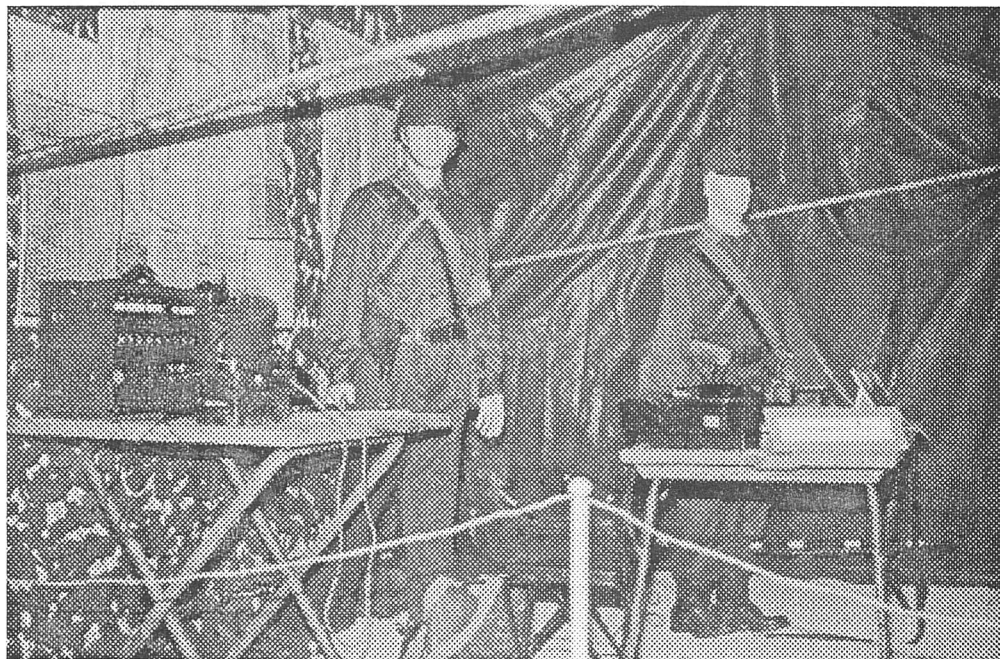
VÝSTAVA PRI PRÍLEŽITOSTI VÝROČIA ZÁSAHU SPOJENECKÝCH VOJSK VARŠAVSKEJ ZMLUVY V ČESKOSLOVENSKU ROKU 1968

Pri príležitosti 30. výročia udalostí odohrávajúcich sa v Československu Gőcsejské múzeum, Vojenský historický ústav a múzeum v Budapešti a Múzeum pohraničnej stráže v Kőrmende pripravili výstavu v Zalaegerszegu. Výber miesta zdôvodňoval fakt, že roku 1968 k účasti na okupácii minister honvédstva určil 8. motostreleckú divíziu dislokovanú práve v tomto meste. Usporiadatelia výstavy sa pri jej príprave usilovali o to, aby návštevník dostal reálny, vecný obraz o maďarskej vojenskej účasti v rámci vojsk Varšavskej zmluvy na tejto akcii, a to bez akýchkoľvek zbytočných nálepiek. Za tým účelom prebehli rozsiahle prípravné práce. Ako nepostrádateľným informačným prameňom sa stali materiály 8. motostreleckej divízie, vedené pod krycím názvom Zala-68, ktoré dovtedy boli registrované ako „prísne tajné“, ale pri tejto príležitosti autori výstavy dostali povolenie nahliadnuť do nich a z nich čerpať. Prvýkrát takto mohla široká verejnosť vidieť písomnosti, mapy a fotografie, z ktorých prevažná väčšina bola ešte neznáma.

Z Ústredného archívu Pohraničnej stráže Ministerstva vnútra sme získali dokumenty ilustrujúce účasť pohraničnej stráže na augustových udalostiach roku 1968. Veľmi úspešnou bola spolupráca s bratislavským Vojenským historickým ústavom, od ktorého sme dostali výraznú pomoc pri viacerých ukázkach aspektov výstavy.

Priestor určený na výstavu v rozsahu 120 m² bol podľa základnej koncepcie rozčlenený na dve hlavné časti. V prvej prezentoval niektoré aspekty koalície vojenského cvičenia vojsk Varšavskej zmluvy pod názvom Vltava-66, ktoré ešte prebiehali v znamení „úplného porozumenia“. Táto časť bola zvýraznená dobovými plagátmi, fotografiami a inými trojrozmernými predmetmi.

Pod vplyvom pražských politických zmien Sovietsky zväz na jar 1968 začal skryté prípravy na vojenský zásah v Československu. Hlavné sovietske velenie sa snažilo zabezpečiť čo najväčší úspech akcie, a preto v júli 1968 uskutočnili na území Československa cvičenie Šumava-68, ktoré možno považovať za hlavnú skúšku okupácie. Smerovanie cvičenia nenechávalo veľa pochybností o skutočných sovietskych zámeroch. V chronologickom poradí na tomto mieste sa na výstave okrem iného prezentuje aj žiadosť maršala Grečka adresovaná Jánosovi Kádárovi, aby sa Maďarská ľudová armáda na tejto akcii podieľala dvoma divíziami. Po dlhších politických rokovaníach 25. júla boli aj predstavitelia Maďarska zasvätení do plánov okupácie.

Na základe sovietskeho požiadania 26. júla 1968 o 22,00 h náčelník generálneho štábu Maďarskej ľudovej armády generálporučík Károly Csémi nariadil pre 8. motostreleckú divíziu zvýšený stupeň pohotovosti a o 03,00 h 27. júla mobilizáciu. Po splnení úlohy divíziu presunuli na sever krajiny, do oblasti Pásztó-Aszód-Rétság-Nagyoroszi, asi 20-40 km od slovenských hraníc.

Časť výstavy, viažuca sa k týmto udalostiam ilustrovala úplný výstroj a výzbroj maďarských vojakov, pôvodné mapy o preskupení síl z mierových posádok do nástupných priestorov, resp. umiestnenie a poľné bývanie maďarských jednotiek ilustrované aj rekonštruovaným interiérom.

Druhá a zároveň priestorovo najväčšia časť výstavy mala podnázov „Obsadenie“ a zobrazovala vojská Varšavskej zmluvy zúčastňujúce sa na okupácii Československa predovšetkým so zreteľom na činnosť Maďarskej ľudovej armády. Bojová sila 8. motostreleckej divízie 28. júla bola takáto:

tri motostrelecké pluky (33. motostrelecký pluk Zalaegerszeg, 14. motostrelecký pluk Nagykanizsa, 63. motostrelecký pluk Nagyatád)

jeden tankový pluk (miesto pluku Tapolca, 31. tankový pluk Rétság)

jeden delostrelecký pluk (namiesto 20. delostreleckého pluku divízie /Marcali/, nastúpil 22. delostrelecký pluk Cegléd)

93. protitankový oddiel spolu so 14. protivzdušným delostreleckým oddielom a inými zaistovacimi a tylovými formáciami. Vojenskú techniku tvorilo približne 1800 vozidiel, 160 tankov, 80 obrnených bojových vozidiel a takmer 200 diel a protitankových prostriedkov.

Vzdušné sily podporujúce divíziu 28. ráno sa sformovali zo 44 bojových lietadiel MiG-15, z 55 MiG-21. Zatiaľ nasadené neboli. Takmer mesiac po mobilizácii (boli ešte podmienky na politické riešenie) sa divízia pripravovala na realizáciu úlohy.

Divízia a vyčlenené útvary spolu s jednotkami južnej armádnej skupiny tvorili jednu zo silných zoskupení okupácie – Južnú armádnú skupinu. Úlohou zoskupenia sa stalo obsadenie juhozápadného Slovenska a južnej

Moravy. Druhú mimoriadne silnú skupinu tvorilo Severné armádne zoskupenie. Tvorili ju poľské divízie, jeden bulharský motorizovaný pluk, v prípade potreby posilnené a doplnené nemeckými divíziami z územia Nemeckej demokratickej republiky. Výstava prezentovala dobové sovietske, poľské, nemecké a bulharské rovnošaty, zbrane a výstroj.

Po zlyhaní politického riešenia problémov dňa 21. augusta o polnoci sa vojenská mašinéria naplno rozbehla. Násilné vniknutie cez hranice symbolizovali zlomené hraničné rampy a cez ne prechádzajúce tankové pásy. Cez túto symbolickú hraničnú stanicu sa návštevník dostal do plynulého behu samotnej okupácie. Originálne fotografie priblížili príchod sovietskych vojsk do Košíc a Bratislavy, ich „prívitanie“, resp. pouličné prestrelky. Maďarská 8. motostrelecká divízia násilne obsadila určené priestory bez výraznejších atrocít. Maďarské jednotky obsadili desať posádok na južnom Slovensku. Nitru štáb divízie a 33. motostrelecký pluk. Topoľčany 14. motostrelecký pluk, Nové Zámky 63. motostrelecký pluk, Levice 31. tankový pluk, Nové Mesto nad Váhom jeden prápor 14. motostreleckého pluku, Piešťany 2 prápory toho istého pluku, Hlohovec 3. prápor 33. motostreleckého pluku, Veľký Krtíš 1. prápor 31. tankového pluku a Vráble obsadili tylové jednotky a zaistovacie sily divízie. V uvedených oblastiach okrem niekoľkých výstrelkov k vojenským zrážkam nedošlo, za čo možno ďakovať predovšetkým triezvym, vojenský odpor zakazujúcim rozkazom politického vedenia Československa. Vojaci Československej armády sú predstavení v samostatnej vitríne. Veľká časť materiálov pochádza zo Slovenska vďaka pomoci Vojenského historického ústavu v Bratislave. Osobitý interiérom navodzoval atmosféru jedného z frontových stanovišť 8. motostreleckej divízie a udalosti prvých dní bolo možné sledovať pomocou dobových časopiseckých a novinových článkov, letákov, fotografií a pod.

Vojenská prítomnosť maďarských vojsk na slovenskom území trvala takmer dva mesiace. Vystavené fotografie ukazovali každodenný život týchto vojakov. Veľmi zaujímavé a originálne fotografie, denné hlásenia, správy vojenských hliadok, články z dobových novín dávali reálny obraz o septembri a októbri 1968. Tu sa bolo možné zoznámiť s tými letákmi, výveskami a plagátmi v maďarskej i slovenskej reči, ktoré vtedajšia propaganda pripravovala a rozširovala. V tom čase na území Československa bolo dislokovaných, resp. umiestnených na československých a iných letiskách do 300 000 cudzích vojakov, 6000 tankov a bojových vozidiel, 4000 diel a 1000 lietadiel 24 leteckých plukov.

Záverečnú časť výstavy tvorilo obdobie politickej situácie diktovanej Sovietskym zväzom v čase normalizácie. Južné armádne zoskupenie dostalo rozkaz na stiahnutie vojsk 12. októbra. Maďarská 8. motostrelecká divízia stiahla svoje oddiely z územia Československa medzi 20. a 30. októbrom. Vojenské sily Varšavskej zmluvy „realizovali“ svoju „internacionálnu pomoc“. Štyri roky po vojenskom pošliapaní „pražskej jari“ práve v Československu prebehlo koalíčné vojenské cvičenie Štít-72. Na ňom už československá armáda, spolu s ďalšími armádami Varšavskej zmluvy nacvičovala odrazenie novej imperialistickej agresie.

V. Kovács

Vojenský historický ústav a Múzeum Budapešť

BIBLIOGRAFIA

GENERÁL DR. MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK

(Výberová bibliografia)

MÁRIA STANOVÁ – BOŽENA ŠEĎOVÁ

Tohtoročné 80. výročie úmrtia generála dr. Milana Rastislava Štefánika – výraznej osobnosti slovenských národných dejín, nás podnietilo zostaviť výberovú bibliografiu. Vzhľadom na obmedzený publikačný priestor a dostupnosť zdrojov nemá charakter kompletného, vyčerpávajúceho bibliografického súpisu. Bibliografia obsahuje záznamy titulov slovenskej, českej a inej proveniencie od roku 1919 po súčasnosť a je členená tematicko-chronologicky. Od všeobecného profilu širokospektrálnej problematiky, ktorá zahŕňa predovšetkým tituly biograficky orientované, sa sústreďuje tiež na tie, ktoré sú venované vývoju jeho filozoficko-politických názorov, jeho rôznorodým záujmom a činnosti. Súčasťou tematiky sú i články charakterizujúce jeho osobnostné zásluhy. Nasleduje skupina záznamov súvisiaca s realizáciou jeho vedeckých ambícií. Nemalú skupinu tvoria tituly tematicky usporiadané pod názvom Vojak, diplomat, politik. Československému zhraničenému odboju, v ktorom Štefánik zohral historicky neopakovateľnú úlohu, je venovaný ďalší blok záznamov. Nasledujúce časti sa sústreďujú na tragický koniec, pamätníky, pomníky, pamätné tabule, výstavy. Veľkú časť zaberá hodnotenie, dokumenty a publikovaná pozostalosť M. R. Štefánika, spomienky, odkaz M. R. Štefánika. Sú tu záznamy vzťahujúce sa k Štefánikovmu odkazu v umeleckej tvorbe, ako aj dobové bibliografické fragmenty. Každá skupina záznamov je členená na dve časti – knihy a štúdie tvoria prvú časť a menšie články druhú časť. Záznamy sú zoradené abecedne. Pri zostavovaní bibliografie sme vychádzali z národných registrujúcich bibliografií, z tematických a iných špeciálnych bibliografických zdrojov, z primárnych prameňov, z kartoték a databáz knižnice Vojenského historického ústavu. Napriek tomu, že pôsobnosť Štefánika mala široké medzinárodné dimenzie, publikačná tvorba zahraničnej proveniencie je v predkladanej bibliografii obsiahnutá len v miere limitovanej dostupnosťou zdrojov na území Slovenska.

PROFIL

BARTUŠEK, J.: O M. R. Štefánika. – Praha 1934. – 64 s., obr.

BARTUŠEK, J.: Generál Dr. M. R. Štefánik: Životopisný přehled. – Praha: Čes. grafické unie, 1938. – 77 s.: fotogr.

BARTUŠEK, J.: Štefánikova vojenská činnost. – Praha 1930. – 39 s.

BODNÁR, J.: Dr. Milan Rastislav Štefánik: Československý národní hrdina: Jeho život a dílo. – Bratislava: Spolok pre postavenie pomníka gen. Štefánikovi, b. r. – 62 s., fotogr.

BOLEČEK, V.: The General: Slovak General M. R. Štefánik's short biography. – Hamilton: Ontario, 1987

BOROVÍČKA, J.: Racionalismus osobnosti Štefánikovy. – Bratislava 1937

BRADLAN, B.: Štefánik: Hrdina – osloboditeľ. – Bratislava 1923

DRAŽAN, F. R.: Po stopách slovenského bohatýra. – Praha, b. r.

ELIÁŠ, R. – DOBEŠ, J. – ŠVEC, V.: Bohatýr Štefánik. – Ostrava: Morávek, b. r.

General Milan R. Štefánik 1880–1980: Historical Profile. – New York 1981

HERBEN, J.: M. R. Štefánik. – Praha 1925

Hlasitické práce Milana R. Štefánika. – Praha: J. Šujan, 1929

IHN, J. – KRUPA, J. J. – KESTER, J. J.: General Milan R. Štefánik 1880–1980: Historical Profile – New York: Slovak-American Cultural Center, 1981. – 98 s.: fotogr., ilustr.

JANIN, M. M.: M. R. Štefánik / Prel. M. Černá – Bratislava 1934. – 39 s., obr.

JANIN, M. M.: Milan Rastislav Štefánik: Příspěvky k poznání jeho života a povahy. / Přel. V. Häckel, S. Nečásek – Praha: Orbis, 1932. – 108 s., obr.

JARÁBEK, A.: Život, práce, zápasy – M. R. Štefánik. – Bratislava: Dar, 1990

JURÍČEK, J.: M. R. Štefánik: Životopisný náčrt. – Bratislava: Mladé letá, 1968. – 172 s.: fotogr. – 2. vyd.: 1969. – 3. vyd.: 1990

KOPTA, J.: Štefánik. – Praha: Památník odboje, 1923. – 33 s., 8 obr. příl.

KOVÁČ, D.: Milan Rastislav Štefánik. – Budmerice: Rak, 1996. – 79 s.: fotogr.

KULHÁNEK, F.: Dr. Milan Rastislav Štefánik. – Banská Bystrica 1920

LOUBAL, F.: Milan Rastislav Štefánik. – Brno 1929

- MATEĽJOVSKÁ, A.: Milan Rastislav Štefánik. – Praha 1921
- MATUŠKA, A.: Štefánik, profily. – Bratislava 1946
- MLYNÁRIK, J.: Cesta ke hvězdám a svobodě / Přel. ze slov. S. Dědinová – Praha: Lidové noviny, 1991. – 275 s. – Chronol. prehľ., lit.
- NEDELKA, M.: Letec Milan Rastislav Štefánik. – In: Slovenské pohľady. – Roč. 106, č. 7 (1990)
- OSUSKÝ, Š.: M. R. Štefánik. – Paříž 1929. – 15 s.
- OSUSKÝ, Š.: Milan R. Štefánik. – In: Kniha československej jednoty. – Praha 1925
- OSUSKÝ, Š. – PAVLŮ, B. /edit./: Štefánik, kniha prvá: spomienky a postrehy. Praha – Bratislava: L. Mazáč, 1938
- PÍSECKÝ, F.: Generál M. R. Štefánik. – Praha: Svaz národního osvobození, 1929. – 138 s.: obr.
- PONICKÁ, H.: Milan Rastislav Štefánik. – Bratislava: ČSTK, 1991
- RAJCHL, R.: M. R. Štefánik. – Praha 1947. – 39 s.
- RAJCHL, R.: Štefánikova pařížská léta. – Praha: Evropský literární klub, 1937. – 232 s., obr., tabl.
- RAJLICH, R.: M. R. Štefánik. – Orbis 1947
- SETON-WATSON, R. W.: Evropa v přerodu – Praha: Borový, 1920
- SETON-WATSON, R. W.: Generál Štefánik. – Praha 1920
- STEED, W. – R. RAJCHL, R. – JOUVENEL, B. DE: Štefánikovo curriculum vitae z júna 1914. – In: Říše hvězd: Štefánikovo číslo. – Roč. 17, č. 5 (1936) s. 101–120 /4 obr. týkajúce sa Štefánikovo pomníka pre Bratislavu/
- ŠALDA, F. X.: Osobnost Milana Štefánika. – Praha: Společnost F. X. Šaldy, 1991
- ŠTVRTECKÝ, Š.: Náš Milan Rastislav Štefánik. – Bratislava: Smena, 1990. – 305 s., /32/ s. fotogr. příl.
- ŠUJAN, J.: Hlasistické články M. R. Štefánika. – Praha 1929
- ŠUJAN, J.: Milan Rastislav Štefánik: Vek mladosti. – Praha: Mazáč, 1929. – 263 s.
- ŠUJAN, J.: Mladý Štefánik a Mladé Slovensko. – Praha: Orbis, 1932. – 180 s.
- VARSÍK, B.: Príspevok ku genealógii rodu Milana Rastislava Štefánika. – In: Historica Slovaca 1945–1946. – Bratislava: Slov. akadémia vied a umení, 1946. – S. 202–222
- VARSÍK, M.: M. R. Štefánik. – Bratislava: Biofond 1990
- ZUBEREC, V.: Krásny život M. R. Štefánika. – Bratislava: Pramene pre Múzeum SNP v B. Bystrici, 1990. – 47 s. /4/ s. fotogr. příl.
- ZUBEREC, V.: Milan Rastislav Štefánik (21. 8. 1880–4. 5. 1919). – In: Vlastivedný časopis. – Roč. 38, s. 2 (1989), s. 64–70: fotogr.
- ZUBEREC, V.: Milan Rastislav Štefánik: Léta hvězdna a válečná.– Slovo k historii: Sešity k poznání nár. minulosti (č. 23) – Praha: Melantrich, 1990. – 40 s.: fotogr.
- ZUBEREC, V.: Záluby a záujmy Milana Rastislava Štefánika. – In: Zborník Slovenského národného múzea. História 32. – Martin: Osveta, 1992. – S. 109–136: fotogr., lit., res.
- ZVĚŘINA, L. N.: Milan Rastislav Štefánik I.–IV. Praha 1928–1934

- BARTŮŠEK, J.: Dr. M. R. Štefánik. – In: Letec. – Roč. 5 (1929), s. 209–214
- BARTŮŠEK, J.: Přehled dosavadních publikací a zpráv o M. R. Štefánikovi. In: Naše revoluce. – Roč. 1 (1923)
- BARTŮŠEK, J.: Štefánik letec. – In: Mladý letec. – Roč. 2 (1931), s. 115–117
- BARTŮŠEK, J.: Štefánikova turistika.– In: Výroční zpráva státní reálky v Pardubicích za školní rok 1930–1931, s. 3–9
- BENZONI, G.: Pri svojich dlhých cestách ... – In: Slovenka. – Roč. 42, č. 29 (1990), s. 19: fotogr.
- BEREZŇAK, J.: Milan Rastislav Štefánik. – In: Národná obroda. – Roč. 6, č. 219 (22. 9. 1995), s. 6: fotogr.
- BOROVÍČKA, J.: Racionalizmus osobnosti Štefánikovy. – In: Jednota. — Roč. 1 (1. 5. 1937)
- ČAPLOVIČ, M.: Milan Rastislav Štefánik – legenda a skutočnosť. 1.–4.: Pred cestou do sveta; Na ceste ku hviezdám; Vo víre vojny; Medzi zemou a nebom. – In: Obrana. – Roč. 6, č. 19–21 (1998), s. 9: fotogr.
- Človek na rozhraní: Generál Milan Rastislav Štefánik. – In: Sloboda. – Roč. 45, č. 18 (1990), s. 7: fotogr.
- DANEK, J.: Hľadať išiel do sveta (I.) – In: Učiteľské noviny. – Roč. 40, č. 17 (1990), s. 7
- DOLINAY, J.: Náš Milan Rastislav. – In: Bojovník. – Roč. 37, č. 18 (1992), s. /1/: fotogr.
- DZVONÍK, M.: Formovanie osobnosti M. R. Štefánika. – In: Nové slovo. – Roč. 11, č. 17 (1969), s. 16: obr.
- DZVONÍK, M.: Štefánik – ešte celkom mladý /1880–1898/; Zázračné dieťa? Syn malého národa. – In: Pravda. – Roč. 49 (10., 19., 24. 10. 1968), s. 5: obr.
- DZVONÍK, M.: Zvliekanie z kože: Hamletovské praenumerando. – In: Pravda. – Roč. 50 (14. 1. 1969), s. 5: obr.

- FERENČUHOVÁ, B.: Ten, ktorý miloval hviezdy: Slovensko 20. storočia: Postavy a osudy. – In: Pravda. – Roč. 6, č. 103 (4. 5. 1996) – Príl. Sobota plus. – Č. 17 (1996), s. 12: fotogr., obr.
- FUSKA, J.: M. R. Štefánik – demokrat a humanista. – In: Bojovník. – Roč. 41, č. 10 (1996), s. 6: fotogr.
- GAJDOŠ, M.: Zápisník M. R. Štefánika. – In: Sme. – Roč. 42, č. 86 (11. 4. 1990), s. 4
- HAVLÍČEK, F.: Senica a rod M. R. Štefánika. – In: Slovenský denník. – Roč. 1, č. 70 (9. 7. 1990), s. 3
- HERBEN, J.: Hrdina. – In: Letec. – Roč. 5 (1929), s. 197–200
- HERBEN, J.: M. R. Štefánik. – In: Slovenská čítanka. – Praha 1925
- HOLOŠKOVÁ, A.: Bohatier z Košarísk. – In: Ohník. – Roč. 42, č. 21–22 (1989/90), s. 6–7
- HUSÁR, J.: Hvezdáreň lásky: Z súkromných chvíľ M. R. Štefánika. – In: Nedeľná Pravda. – Roč. 2, č. 25–26 (1993), s. 6
- JABLONICKÝ, J.: Glosa o Štefánikovi. – In: Fragment „K“. – Č. 4 (1988), s. 3
- JURÍČEK, J.: Milan Rastislav Štefánik /21. 7. 1980–4. 5. 1919/. – In: Vlastivedný časopis. – Roč. 18, č. 1 (1969), s. 20–22: 9 obr.
- Kalendárium. – In: Fragment. – Roč. 9, č. 5–6 (1995), s. 131–142
- KOVÁČ, D.: M. R. Štefánik a dialektika dejín. – In: Literárny týždenník. – Roč. 2, č. 17 (1989)
- KOVAČKA, M. – KUBIŠ, P. M.: Zrkadlo duše: Osud osobnej knižnice Milana Rastislava Štefánika. – In: Národná osвета. – Roč. 4, č. 11 (1994), s. 29: fotogr.
- KOŠTIAL, R.: Veľká ozdoba Slovenska. – In: Smer. – Roč. 42, č. 105 (5. 5. 1990), s. 1–2: obr.
- KOVÁČ, D. – CESNAK, J.: Muž nezlomnej vôle. – In: Slniečko. – Roč. 44, č. 9 (1990), s. 6–9
- KRIŠLO, V.: Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik a jeho zdravie. – In: Slovenský lekár. – Roč. 3 (17), č. 5–6 (1993), s. 42–44: lit.
- LAKOMÝ, F.: „Ja sa prebijem, lebo sa prebiť chcem.“ – In: Život. – Roč. 40, č. 29 (1990), s. 54
- LIPTÁK, L.: Právý muž na pravom mieste. – In: Slovenské pohľady. – Roč. 106, č. 7 (1990)
- MAGDOLENOVÁ, A.: Milan Rastislav Štefánik. – In: 23: 55. – Roč. 2, č. 6 (1990), s. 4–7
- MAROŠ, Š.: Milan Rastislav Štefánik. – In: Hlas Slovenska. – Roč. 1, č. 2 (1988), s. 3
- MATHÉ, S.: Milan Rastislav Štefánik (1880–1919). – In: Slov. národné noviny. – Roč. 8 (12), č. 8 (1997), s. 9
- MENCL, V. E.: Prvá láska M. R. Štefánika. – In: Pestrý týden. – Roč. 11, č. 19–23
- MIČKA, F.: Štefánik – muž práce. – In: Nová práce. – Roč. 1, č. 10 (1919), s. 3–4
- MIKOLAJ, D.: Vieme o ňom hriechne málo. – In: Slovensko. – Roč. 14, č. 10 (1990), s. 16–18: fotogr.
- Milan Rastislav Štefánik: 1880–1990 /vK/. – In: Osvetová práca. – Roč. 40, č. 12 (1990), s. 4–5: fotogr.
- Milan Rastislav Štefánik 1880–1919: Kalendárium. – In: Fragment „K“. – Č. 4 (1988), s. 11
- OSUSKÝ, Š.: Milan Rastislav Štefánik človek. – In: Národná obroda. – Roč. 1, č. 1 (15. 5. 1990), s. 6–7
- PAVEL, P.: Veril, miloval, pracoval. – In: Telegraf. – Roč. 1, č. 103 (3. 5. 1992), fotogr. 3
- PONICKÁ, H.: Praha snov, Praha štúdií: Od začiatku do konca. /5.–6./ – In: Smer. – Roč. 42, č. 127, (1. 6. 1990), s. 9, č. 133 (8. 6. 1990), s. 9: fotogr.
- REMIÁŠOVÁ, A.: Mohyla pre nesmrteľnosť: Nenaplnená láska M. R. Štefánika. – In: Slovenka. – Roč. 49, č. 22 (1996), s. 6–7: fotogr.
- REZNÍK, B. – CESNAK, J. – MUDROCH, J.: Stratené vtáčie pierko. – In: Slniečko. – Roč. 44, č. 9 (1990), s. 1/–5
- ŠALDA, F. X.: Osobnosť Milana Štefánika. – In: Fragment. – Roč. 9, č. 5–6 (1995), s. 127–129
- ŠIMON, T. F.: Štefánikovy začiatky v letectví. – In: Letec. – Roč. 5 (1929), s. 215–216
- ŠIMON, T. F.: Štefánik po Gauginových stopách na Tahiti. – In: Hollar. – Roč. 13, č. 1 (1937), s. 1–10
- ŠTEFÁNIK, I. B.: Rod Milana Rastislava Štefánika. – In: Slovenské pohľady. – Roč. 47, č. 45 (1929), s. 500–502
- ŠTVRTECKÝ, S.: Na krídlach ducha po oblohu: Generál Štefánik a jeho boj s nepriazňou osudu i s nepochopením ľudí. – In: Národná obroda. – Roč. 1, č. 5 (19. 7. 1990), s. 8–9
- SUJAN, J.: Milan Rastislav Štefánik v Detvanu. – In: Detvan 50 rokov v Prahe. – Martin 1932. – S. 37–43
- VARSÍK, M.: Milan Rastislav Štefánik. – In: Mladé rozlety. – Roč. 4, č. 14 (1990), s. 11
- VRCHLICKÁ, E.: Mladý Štefánik. – In: Lipa. – Roč. 2 (1919), s. 501–502
- ZUBEREC, V.: Národné povedomie vyžarovalo už z jeho básnických prvotín: Z detských a mladých rokov Milana Rastislava Štefánika. – In: Lud. – Roč. 43, č. 31 (1990), s. 4
- ZUBEREC, V.: Neznáme činnosti Milana Rastislava Štefánika. – In: Národná obroda. – Roč. 1, č. 18 (4. 6. 1990), s. 8
- ZUBEREC, V.: Odvážny športovec, skvelý vynálezca: Záľuby a záujmy Milana Rastislava Štefánika. – In: Čas. – Roč. 5, č. 79 (5. 4. 1990), s. 6
- ZUBEREC, V.: Štefánikova prvá láska. – In: Historická revue. – Roč. 2, č. 4 (1991), s. 25–26: fotogr.
- ZVĚŘINA, L. N.: Rod Milana Rastislava Štefánika. – In: Bratislava. – Č. 4 (1930), s. 85–86
- Ženy v živote Milana Rastislava Štefánika. – In: Slovenka. – Roč. 42, č. 18 (1990), s. 18–19

VEDECKÁ ČINNOSŤ

- MLYNÁRIK, J.: Cesta ke hviezdám a svobodě. – Havlíčkův Brod: Lidové noviny, b. r. – 275 s.
- PAJDUŠÁKOVÁ, Ľ.: M. R. Štefánik astronóm. – Bratislava 1970
- Pol mesiaca na vrcholu Mont Blancu. – In: Tranovský evanjelický kalendár 1907
- SLABEY, A. P.: Riadily ho hviezdy: Tajnosti úspechu života Gen. Dr. M. R. Štefánika. – New York 1934. – 51 s.
- Z cesty po severnej Afrike. – In: Tranovský evanjelický kalendár 1910
- ZUBEREC, V.: Milan Rastislav Štefánik: Léta hvězdá a válečná. – Slovo k historii: Sešity k poznání nár. minulosti. – Praha: Melantrich, 1990. – 40 s.: fotogr.
- * * *
- Bradáč z Passa Quatro. – In: Kozmos. – Roč. 25, č. 1 (1995), s. 18–19: fotogr.
- BUŠTOVÁ, E.– VIEŠTOVÁ-JANCUROVÁ, E.: Vitaj doma, biely boh z Tahity. – In: Slovenka. – Roč. 42, č. 29 (1990), s. 18–19: fotogr.
- GAJDOŠ, M.: M. R. Štefánik a Halleyova kométa pred 80 rokmi. – In: Technické noviny. – Roč. 38, č. 21 (1990), s. 2: fotogr.
- JANOTA, D.: Legenda a veda. – In: Sloboda. – Roč. 43, č. 43 (1988), s. 7
- KELE, F.: Muž z vrcholu: Za Štefánikom na Mont Blanc. – In: Nedeľná Pravda. – Roč. 1, č. 26 (1992), s. 5: fotogr.
- KRNO, S.: Prvý Slovák na Mont Blancu: Pred 85 rokmi vystúpil M. R. Štefánik na najvyšší štít Európy. – In: Národná obroda. – Roč. 1, č. 47, (9. 7. 1990), s. 8: fotogr.
- KRUPA, V.: Ten, čo ráta hviezdy: M. R. Štefánik v Oceánii. – In: Historická revue. – Roč. 1, č. 1 (1990), s. 29–30: fotogr.
- PAJDUŠÁKOVÁ, Ľ.: M. R. Štefánik, výkonný astronóm. – In: Ľud. – Roč. 20, č. (6. 8. 1967) s. 3
- PODHOŠKÝ, D.: M. R. Štefánik ako meteorológ. – In: Literárny týždenník. – Roč. 3, č. 18 (1990), s. 13: fotogr.
- PONICKÁ, H.: Od začiatku až do konca: Rozprávanie o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi: V medounskej hviezdárni. – In: Smer. – Roč. 42, č. 240 (12. 10. 1990), s. 7
- PONICKÁ, H.: Štúdiá k hviezdárskemu portrétu dr. Milana Štefánika. – In: Hlas Slovenska. – Roč. 2, č. 3 (1989), s. 7
- PONICKÁ, H. – LUPTÁKOVÁ, V.: Dotýkal sa hviezd. – In: Smer. – Roč. 42, č. 100 (28. 4. 1990), s. 9: obr.
- PÖSS, O.: Štefánik ako astronóm. – In: Technické noviny. – Roč. 36, č. 4 (25. 10. 1988), s. 15: obr
- PÖSS, O.: Zapojil sa na „čelnú vlnu“ svetovej astronómie. – In: Technické noviny. – Roč. 37, č. 18 (1989), s. 17: obr.
- PÖSS, O. – RUŠIN, V.: Astronóm M. R. Štefánik: Per aspera ad astra; V znamení Slnka; Velechrám človečenstva a pokroku. – In: Kozmos. – Roč. 20, č. 3–5 (1989), s. 86–87; s. 131–133; s.: obr.
- RAJCHL, R.: Dr. M. R. Štefánik. – In: Říše hvězd. – Roč. 10 (1929), s. 85–87
- RAJCHL, R.: Štefánik na observatoriích montblanských. – In: Říše hvězd. – Roč. 13 (1932), s. 77–86: obr. príl.
- RAJCHL, R.: Štefánik v Meudonu. – In: Říše hvězd. – Roč. 17 (1936), s. 111–118
- RAJCHL, R. – BARICA, J.: Štefánik – astronóm. – In: Život. – Roč. 40, č. 27 (1990), s. 55: fotogr.
- RUMANOVSKÝ, I.: Svet Štefánikovým objektívom. – In: Život. – Roč. 40, č. 28 (1990), s. 26–27: fotogr.
- RUSNÁKOVÁ, Ľ.: Milan R. Štefánik na Mont Blancu. – In: Tatry. – Roč. 35, č. 4 (1996), s. 24–25: fotogr.
- RUŠIN, V.: Generál Dr. M. R. Štefánik. – In: Správy Slovenskej akadémie vied. – Roč. 35 (1999), č. 10, s. 2–3: 3 fot.
- SIONSKÝ, V.: Pohľad z výšavy orla. – In: Hlas Slovenska. – Roč. 2, č. 3 (1989), s. 3
- Slovenský astronóm. – In: Hlas Slovenska. – Roč. 2, č. 3 (1989), s. 2
- ŠTVRTECKÝ, Š.: Vyslanec vedy: K 110. výročiu narodenia Milana Rastislava Štefánika. – In: Príroda a spoločnosť. – Roč. 39, č. 13 (1990), s. 45–48: fotogr.
- ZUBEREC, V.: Desaf „hviezdnych“ rokov M. R. Štefánika. – In: Technické noviny. – Roč. 39, č. 48 (1991), s. 16/

VLASTENEC – VOJAK, DIPLOMAT, POLITIK

- BARTUŠEK, J.: Generál Dr. Milan R. Štefánik. – Praha 1938. – 77 s., 7 príl.
- BENEŠ, E.: Ou vont les Slaves? – Paris 1948
- BENEŠ, E.: Z časů veliké víry. – Praha 1926

- BODNÁR, J.: Dr. M. R. Štefánik, československý národní hrdina. – Bratislava, b. r. – 60 s.: fotogr.
- BRADLAN, B.: Štefánik hrdina – osloboditeľ. – Bratislava, 1923
- COMEL, G.: La collaborazione dell' Italia alla formazione dello Stato ceco-slovaco 1916–1918: Dottorská dizertácia. – Padova 1970
- GALANDAUER, J.: Jak se slovenská otázka prosazovala do českého politického programu v období přípravy samostatného československého státu (1916–1918). – In: Historický časopis. – Roč. 19, č. 2 (1971), s. 177–197
- HOLOTTÍK, L.: Štefánikovská legenda a vznik ČSR. – Bratislava: Vyd. SAV, 1958. – 513 s. – 2. dopl. vyd.: 1960. – 535 s.
- JANIN, M.: Úvahy o Dürichově misi. – In: Naše revoluce. – Roč. 13 (1937), s. 145–154
- Kalendár Kanadskej Slovenskej ligy. – Montreal 1956.
- Kanadsko-slovenská liga 35-ročná. – New Jersey 1967.
- KOLÍSEK, A.: Scotus Viator. – In: Zlatá kniha Slovenska: Jubilejný sborník. – 2. vyd. – Bratislava 1930
- KUDELA, J.: Památce M. R. Štefánika. In: Sborník Za právo a stát 1848 až 1918. – Praha: Státní nakl., 1928. – 414 s.
- LEVÉE, M.: Les précurseurs de l' indépendance tchéque et slovaque á Paris. – Paris 1936.
- MASARYK, T. G.: Světová revoluce. 1. vyd. – Praha 1925
- Milan Rastislav Štefánik. – In: Bulletin Spolku slovenských knihovníkov. – Roč. 1, č. 2 (1990), s. 8–14
- MLYNÁRIK, J.: M. R. Štefánik a československá státnost. – In: Historické studie. – Roč. 2, sv. 4 (1979), s. 15–
- NAGAJO, S.: Pobyt Milana Rastislava Štefánika v Japonsku – jeseň 1918. – In: Historický časopis. – Roč. 41, č. 2 (1993), s. 161–170
- OSUSKÝ, Š.: Štefánik, vodca národa. – Trenčín 1934. – 19 s.
- PERGLER, K.: Amerika a československá nezávislost. – Praha: Český Čtenář, 1926
- RAJCHL, R.: Milan Rastislav Štefánik v předvečer a v počátku světové války. – In: Naše revoluce. – Roč. 12 (1936), s. 73–92
- RAJLICH, R.: Štefánik: Voják a diplomat. – Praha 1948. – 178 s.: obr. příl.
- SYCHRAVA, L.: Benešova úloha v naší osvobozené revoluci. – In: Sborník Dr. Edvard Beneš. – Praha 1924
- SYCHRAVA, L.: Masarykovo revoluční dílo na evropském Západě. – In: Sborník Masaryk osvoboditel. – Praha 1920
- SYCHRAVA, L.: Z odkazu Štefánikova. – In: Nové Čechy. – Roč. 2 (12), s. 217–224
- Štefánik o své návštěvě u generála Gurka v Rusku v lednu 1917. – In: Naše revoluce. – Roč. 2 (1924), s. 25–34
- Štefánikův program a plán náboru do československé armády v Americe v podzimu 1917. – In: Naše revoluce. – Roč. 2 (1924)
- ŠTVRTECKÝ, M.: Štefánikova misie v Rusku a československé problémy. – In: Historický časopis. – Roč. 38, č. 2 (1990), s. 154–177: lit., res.
- TAKÁČ, L.: Ferdinand Písecký a Milan Rastislav Štefánik. – In: Zborník SNM: História 37. – Bratislava 1997. – S. 27–47
- * * *
- BLAHOVSKÝ, O.: Apoštol vlastenectva. – In: Východ. – Roč. 1, č. 168 (20. 7. 1990), fotogr. 4
- ČERVENKA, J. A.: Štefánik v Americe. – In: Československá legie ve Francii, sv. 2. – Praha 1930. – S. 283–284
- DOMÍN, B.: Hľadanie a poznanie: Štefánik a českí slovanofili. – In: Historická revue. – Roč. 6, č. 8 (1995), s. 33–34
- FUSKA, J.: M. R. Štefánik – demokrat a humanista. – In: Bojovník. – Roč. 41, č. 10 (1996), s. 6: fotogr.
- GETTING, M.: Před prvou výpravou legionářů z Ameriky. – In: Zlatá kniha Slovenska: Jubilejný sborník. – 2. vyd. – Bratislava 1930. – S. 437–440; In: Československá legie ve Francii, sv. 2. – Praha 1930. – S. 273–283
- INGRIŠ, P.: Štefánik a česko-slovenská štátnost. – In: Slov. národné noviny. – Roč. 2 (6), č. 4 (1990), s. 11/ a 3
- JURÍČEK, J.: Štefánik na křižovatkách slovenských dejín. – In: Verejnost'. – Roč. 1, č. 5 (21. 7. 1990), s. 4-5: fotogr.
- KOVÁČ, D.: M. R. Štefánik a dialektika dejín. – In: Literárny týždenník. – Roč. 2, č. 17 (1989), s. 10: obr.
- Kto za pravdu horí: Štefánikovo provolání o národní mobilisaci v Americe. – In: Naše revoluce. – Roč. 2 (1924) s. 46–49
- Letecký Štefánik: Podle rukopisu R. Vašíčka „Česi a Slováci u letecké zbraně za 1. světové války“. /J. R./ – In: Hlas revoluce. – Roč. 21, č. 20/21 (1968), s. 3: obr. 2
- MAGDOLENOVÁ, A.: Vzťah Beneša k Štefánikovi. – In: Slovenský národ. – Roč. 4, č. 18 (1993), s. 2

- MAGDOLENOVÁ, A.: Žiarivý príklad – M. R. Štefánik: Ten, ktorý Slovensku kliesnil cestu do Európy. – In: Práca. – Roč. 48, č. 117 (22. 5. 1993), s. 14: fotogr.
- NEMEC, I.: Bol oporou národa a ani za kariéru ho nikdy nezradil: Aj v prípade M. R. Štefánika platí, že doma nikto nie je prorokom... – In: Práca. – Roč. 51, č. 161 (12. 7. 1996), s. 9: fotogr.
- PÍSECKÝ, F.: Štefánik – zakladateľ. In: Slovenská liga. – Roč. 11 (1934), s. 98–100
- PLEVZA, V.: Milan R. Štefánik a utvorenie Československa. – In: Pravda. – Roč. 69, č. 71 (25. 3. 1988), s. 3
- PONICKÁ, H.: Rímska kapitola. – In: Tvorba. – Roč. 5 (11), č. 6 (1992), s. 4–7
- RUMÁNEK, I. R. V.: Generál Štefánik v Japonsku. – In: Proglas. – Roč. 4, č. 2 (1993), s. 2–3
- ŠTANG, J. – BENČAT, V.: Opona vzdialenosti sa dvíha: Impulz dal Milan Rastislav Štefánik. – In: Plus 7 dní. – Roč. 2, č. 20 (1991), s. 14–15: fotogr.
- Štefánik a problém československej jednoty. – In: Slovenský denník. – (6. 5. 1924)
- ŠTVRTECKÝ, Š.: Milan Rastislav Štefánik v Bratislave. – In: Bratislava 90. – Roč. 17, č. 6 (1990), s. 6–7: fotogr.
- ŠTVRTECKÝ, Š.: Som Slovák telom i dušou: Nedeľná pravda hovorí s historikom PhDr. Štefanom Štvrteckým, CSc. / Zazn. L. Stanček – In: Pravda. – Roč. 71, č. 88 (13. 4. 1990), obr. 2
- TAKÁČ, L.: Ferdinand Písecký: Pobočník generála. – In: Historická revue. – Roč. 9, č. 10 (1998), s. 16–17: fotogr.
- VNUK, F.: Milan R. Štefánik a komunizmus. – In: Slovák v Amerike. – (7. 5. 1969)
- VNUK, F.: Štefánik a „československá“ jednotá. – In: Slovák v Amerike. – (14. 5. 1969)
- WERSTADT, J.: Milan Rastislav Štefánik o Československém státu. – In: Idea československého státu, sv. 1. – Praha: Národní Rada Československá, 1936
- ZUBEREC, V.: Diplomát, vojak, politik: Milan Rastislav Štefánik bez legend, tak ako ho sformoval život. – In: Ľud. – Roč. 42, č. 106 (6. 5. 1989), s. 7: obr.
- ZUBEREC, V.: Milan Rastislav Štefánik v slovenských dejinách. – In: Bojovník. – Roč. 35, č. 16 (1990), s. 12/1: fotogr.
- ZUBEREC, V.: V službách diplomacie: M. R. Štefánik v boji za československý štát. – In: Čas. – Roč. 5, č. 90 (1. 4. 1990), s. 4
- ZVĚŘINA, L. N.: Štefánik a Masaryk. – In: Jednota. – Roč. 1 (1937) s. 199

ODBOJOVÁ ČINNOST'

- BARTUŠEK, J.: Štefánikova vojenská činnost': K jeho 50. narozeninám. – Praha 1930. – 39 s.
- BEDNÁŘÍK, F.: Vývoj a boje československého vojska v Itálii. – Praha 1924
- BENEŠ, E.: Souvenirs de guerre et de révolution (1914–1918): La lutte pour l' indépendance des peuples. – Paris: Lelous, 1928–29. – 2 zv.
- BENEŠ, E.: Světová válka a naše revoluce. I.–III. – Praha: Orbis a Čin, 1927
- BORSKÝ, L.: Znovudobytí samostatnosti. 2. vyd. – Praha 1920
- BOŘIL, J.: Revoluční hnutí v Itálii: Přednáška v cyklu Československá revoluce. – Praha: Památník odboje, 1923
- ČERVINKA, V.: Naši na Sibíři. – Praha 1920
- ČERVINKA, V.: Sibířské děje a postavy. – Praha: Spolek Český čtenář, 1921
- EGOLI, E.: I legionari cecoslovachi in Italia 1915–1918. – Roma 1968
- FEJLEK, V.: Dokumenty prvního československého odboje. – In: Historie a vojenství. – Roč. 17, č. 5 (1968), s. 866–900
- FIALA, V.: Štefánik na Sibíři. In: Letectví. – Roč. 4 (1924), 63 s.
- GIOVANELLI, R. – BONGIORNO, T.: Dov'è la Patria mia (La causa cecoslovaca e l' Italia). – Ravenna 1928
- GOTI-PORCINARI, G. C.: Coi legionari cecoslovachi al fronte italiano ed in Slovacchia (1918–1919). – Roma 1933
- HOLEČEK, V.: Za svobodu: obrázková kronika čsl. revolučního hnutí na Rusi. – Praha 1925
- HRUŠKA, C.: K úloze československých legií v Rusku. – In: Vojenské otázky dneška, 1950. – S. 7–33
- IVČÍČ, V.: Tatraci: Dějiny 7. střel. Tatranského pluku. – Praha 1924
- JANIN, M.: Moje účast na československém boji za svobodu. – Praha, b. r. – 362 s.
- K revoluční činnosti M. R. Štefánika. In: Naše revoluce. – Roč. 6 (1929–1930), s. 160–165
- KAVERA, K.: Dějiny dělostřeleckého pluku 1. Jana Žižky z Trocnova v ruské revoluci a ve vlasti. – Praha 1937
- KOČVARA, J.: „Československé domobranecké prapory v Itálii“. – Brno 1929
- KRAMÁŘ, K.: Pět přednášek o zahraniční politice. – Praha 1922

- KRETŠÍ, J.: Vznik a vývoj československé legie v Itálii. – Praha 1928
- KŘIVANEC, J.: Bratrský pozdrav staré vlasti. – In: Československé legie ve Francii, sv. 1. – Praha 1928. – S. 254–265
- KŘÍŽEK, J.: Dvacátý transport čs. legie. – Praha 1955
- KŘÍŽEK, J.: První ozbrojené vystoupení čs. legií proti sovětské moci 10.–13. listopadu 1917. – In: Historie a vojenství. – Roč. 3, č. 3 (1955), s. 297–330
- KUBÍČEK, A.: Hanáci v revoluci: Kronika 6. čsl. střel. pluku Hanáckého. – Olomouc: Lužný, 1928
- KUDELA, J.: Profesor Masaryk a československé vojsko na Rusi. – Praha: Památník odboje, 1923
- KYBAL, V.: Les origines diplomatiques de l' état tchécoslovaque. – Praha 1929.
- LOGAJ, J.: Československé legie v Itálii. – 2. vyd. – Praha 1920
- MARKOVIČ, I.: Slováci v zahraničnej revolúcii: Prednáška v cyklu Československá revoluce. – Praha: Památník odboje, 1923
- MASARYK, T. G.: Světová revoluce. – Praha 1925
- MUŠKA, J. – HOŘEC, J.: K úloze československých legií v Rusku. – Praha 1954
- NEDELKA, M.: Letec Milan Rastislav Štefánik. – In: Slovenské pohľady. – Roč. 106, č. 7 (1990), s. 17–22
- PAPÍRNÍK, A.: U národní Rady v Římě. II. – In: Naše Revoluce. – Roč. 12 (1936) s. 383–405; – Roč. 13 (1937), s. 49–62
- PATEJDL, J.: Sibiřská anabase: Prednáška v cyklu Československá revoluce. – Praha: Památník odboje, 1923
- PAVEL, A.: Sibiřské úvahy. I. – II. – Praha: Památník odboje, 1924–1925
- PETRŠ, J.: K historii intendantské služby čs. armády na Rusi. – Praha: Památník odboje 1926
- PIERREFEU, J.: Hlavní válečný stan francouzský. – Praha 1930
- PÍSECKÝ, F.: M. R. Štefánik v mém denníku. – Bratislava 1934. – 92 s.
- POLÁK, J.: Peněžnictví v ruských legiích: Prednáška v cyklu o našem národním osvobození. – Praha: Památník odboje, 1924
- POPOV, F.: Čechoslovackij mjatež i samarskaja učredilka. – Moskva – Samara 1932. – 232 s.
- RAJCHL, R. M. R. Štefánik v předvečer a v počátku světové války. – In: Naše revoluce. – Roč. 12 (1936)
- RAJCHL, R.: Štefánik, voják a diplomat. – Praha 1948
- ŘEPKA, J.: II. sjezd československého vojska na Rusi. – Praha: Pokrok, 1928
- SIDOR, K.: Slováci v zahraničnom odboji. – Bratislava 1928. – 264 s.
- SKÁCEL, H.: Československá armáda v Rusku a Kolčak: Protibolševický boj 1918–1920. – Praha: Památník odboje, 1926. – 433 s.
- SKALICKÝ, J.: Počátky našeho letectví ve Francii. – In: Sborník Československá legie ve Francii, sv. 1. – Praha: Kruh francouzských legionářů, 1928. – S. 87–98
- STEED, H. W.: Třicet let novinářem. I.—2. – Praha: Orbis, 1924. – 385 s. – 3. vyd.: Praha 1929. – 402 s.
- SVOBODA, V.: Soudnictví v čsl. vojsku na Rusi: Prednáška v cyklu o našem národním osvobození. – Praha: Památník odboje, 1924
- SYCHRAVA, L.: Poznámky k italským věcem. – In: Naše revoluce. – Roč. 1 (1923), s. 220–238
- ŠTEFÁNIKŮV program a plán náboru do československé armády v Americe v podzimu 1917. – In: Naše revoluce. – Roč. 2 (1924), s. 34–49
- ŠTEIDLER, F.: Československé hnutí na Rusi. 2. vyd. – Praha: Památník odboje, 1922. – 114 s., 10 mp.
- TAJOVSKÝ, J. G.: Rozprávky o československých légiách v Rusku. – Bratislava: Comenius, 1920
- VANĚK, V.: Moje válečná odyssea. – Praha: Hudec, 1925
- WEHRSTADT, J.: Hrdinové a věřící 1914–1918. – Smíchov 1928
- Zápisy o Štefánikově pobytu u naší armády v Sibiři koncem roku 1918. – In: Naše revoluce. – Roč. 2 (1924), s. 57–85
- ZEMEK, O.: Světovým požárem. – Praha: Ústřední legionákladatelství, 1929
- ZUMAN, F.: Osvobozenická legenda. – Praha 1922

- BENEŠ, V.: Československá Amerika ve zbrani. – In: Zlatá Praha. – Roč. 37 (1920), s. 259–263
- CÍSAŘ, J.: Masarykova Amerika. – In: Masaryk osvoboditel, b. r. – S. 243–246.
- FIALA, V.: Štefánik na Sibiři. – In: Letectví. – Roč. 4 (1924), s. 63
- HOLOTÍK, L.: Štefánikova účast v protisovietskej intervencii. – In: Dějepis ve škole I., 1954. – S. 241–247
- HRONSKÝ, M.: M. R. Š.: Rozprávanie historika. – In: Literárny týždenník. – Roč. 3, č. 43 (1990), s. 13: fotogr.
- CHARVÁT, A.: Štefánikova česká eskadrla ve Francii. – In: Letec. – Roč. 5 (1929), s. 201–204

- KOVÁČ, D.: Dvaja muži vo veľkej vojne: Ako pomáhal generál Janin Miroslavovi Rastislavovi Štefánikovi. – In: Historická revue. – Roč. 2, č. 9 (1991), s. 10–12: fotogr.
- KROPILÁK, M.: Čs. otázka v odboji. /M. R. Štefánik a československá otázka/ – In: Smena. – Roč. 22 (4. 5. 1969), s. 4–5
- KUDELA, J.: Štefánik a likvidace odbočky Československé Národní Rady v Rusku. – In: Naše revoluce. – Roč. 3 (1925–1926), s. 392–396
- LIPTÁK, E.: Právý muž v pravý čas na pravom mieste. – In: Slovenské pohľady. – Roč. 106, č. 7 (1990), s. 6–11
- MAURICE, J.: Podmínky činnosti československého vojska v Sibíři. /Prel. J. Werstadt. – In: Naše revoluce. – Roč. 5 (1927–1928), s. 16–39
- MLYNÁRIK, J.: Na čele sibírskych légií. /Z knihy Cesta ku hviezdám a slobode/ – In: Verejnosť. – Roč. 2, č. 35–37 (1990)
- PAVLŮ, B.: Boj o konstituci. – In: Za svobodu: Československý deník, sv. 4. – S. 704–706
- PAVLŮ, B.: O naši politice na Sibíři. – In: Naši na Sibíři /Sest. V. Červinka – Praha 1920. – S. 317–338
- PAVLŮ, B.: O založení Národní Rady Československé v Paříži. – In: Naše revoluce. – Roč. 12 (1936), s. 157–159
- PAVLŮ, B.: Štefánik na Sibíři. – In: Nový Svet. – Roč. 8, č. 16 (21. 12. 1933)
- STANOVSKÝ, V.: Jak byl zachráněn M. R. Štefánik v Albanii v listopadu roku 1915 za těžkého ústupu srbských vojsk. – In: Letectví. – Roč. 10 (1930), s. 238
- STARÝ, B.: Štefánikova česká eskadrila ve francouzském letectvu. – In: Letectví. – Roč. 4 (1924), s. 62
- STEED, W.: Generál Štefánik. – In: Říše hvězd. – Roč. 17 (1936), s. 103–106
- ŠTÍCHA, A.: Rumunské zajetí a Štefánikův nábor. – In: Československé legie ve Francii, sv. 2. – Praha 1930. – S. 97–103
- ŠTÍCHA, A.: Vznik rumunské roty francouzských legionářů. – In: Československé legie ve Francii, sv. 1. – Praha 1928. – S. 164–168.
- ŠTVRTECKÝ, Š.: Spolupráca v zahraničnom odboji. – In: Práca. – Roč. 45, č. 169 (21. 7. 1990), s. 7: fotogr.
- ŠTVRTECKÝ, Š.: Talianska misia M. R. Štefánika. – In: Expres. – Roč. 21, č. 18 (1990), s. 16: fotogr.
- VARSÍK, M.: M. R. Š. – zástoje a činy 1.–3.: Pomôžte mi oslobodiť moju vlasť: Sloboda bude a preto už je; Mohol by som pokojne umrieť. – In: Nové slovo. – Roč. 32, č. 22–23, 24 (1990), s. 16: fotogr.

TRAGICKÝ KONIEC

- VÁROŠ, M.: Posledný let generála Štefánika. – Bratislava: Obzor, 1991. – 191 s.: fotogr. – 2. vyd.: Bratislava: NVK International, 1994. – 196 s.

- ANDROVIČ, Š.: Pravda v troskách Caproni: Ešte raz k výročiu smrti Milana Rastislava Štefánika. – In: Slovensko. – Roč. 17, č. 5 (1994), s. 26–27: fotogr.
- FERJENČÍK, B.: Vietor, alebo strel'ba? Maďarské súvislosti ako možné vysvetlenie. – In: Slovenský denník. – Roč. 1, č. 16 (4. 5. 1990), s. 3
- GROSMANNOVÁ, K.: Fakty i legendy – kde je však pravda? Spomienky na 4. máj 1919, tragickú smrť generála M. R. Štefánika. – In: Práca. – Roč. 48, č. 103 (5. 5. 1993), s. 8: fotogr.
- H. J.: Posledné chvíle života M. R. Štefánika. – In: Sloboda. – Roč. 45, č. 13 (1990), s. 11: obr.
- HÁBER, S.: Obet' a vrah?. – In: Zmena. – Roč. 4, č. 145 (1992), s. 4–5, 22–23
- HÁBER, S.: Slovenská rozprávka 1.–3. – In: Extra. – Roč. 6, č. 28–30 (1997), s. 6: fotogr. /príčiny smrti – komentár/
- HUSÁR, J.: Posledný let generála Štefánika očami slovenského historika: 1.–3.: Katastrofa – nielen letecká; Tajomstvo fonogramov; Vyšetrovanie pokračuje. – In: Slovenská republika. – Roč. 2, č. 100 (2. 5. 1995), s. 9; č. 101 (3. 5. 1995), s. 9; č. 102 (4. 5. 1995), s. 11: fotogr.
- CHLUP, J.: Vedec, vojak, diplomat: Pred sedemdesiatimi piatimi rokmi tragicky zahynul Milan Rastislav Štefánik. – In: Smena. – Roč. 47, č. 102 (4. 5. 1994), s. 6: fotogr.
- JANOTA, D. M.: nechže som aspoň v slovanskej zemi pochovaný.": Pred 70. rokmi, 4. mája 1919, zahynul M. R. Štefánik. – In: Sloboda. – Roč. 44, č. 18 (1989), s. 5: obr.
- JURÍČEK, J.: Štefánikova smrť: /Názory historikov na Štefánikovu smrť/ – In: Matičné čítanie. – Roč. 2, č. 9 (1969), s. 8

- KABELÍK, J.: Ako to bolo? /O smrti a pitve M. R. Štefánika/ – In: Matičné čítanie. – Roč. 2, č. 9 (1969), s. 4
- KABELÍK, J.: Smrť Štefánikova. – In: Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci. – Č. 144 (1969), s. 5–10
- MLYNÁRIK, J.: Atentát alebo havária: M. R. Štefánik, úmrtí, r. 1919. – In: Lidové noviny. – Roč. 4 (4. 5. 1991), s. 8
- PEROUTKA, F.: Štefánikova smrť. – In: Lidové noviny. – (2. 12. 1933)
- RÍPLOM, V.: O smrti generála Milana Rastislava Štefánika. – In: Slov. národné noviny. – Roč. 2 (6), č. 4 (1990), s. 8–9; fotogr. /Sprac. podľa kn. M. S. Ďuricu: Smrť M. R. Štefánika vo svetle nevydaných talianskych dokumentov/
- SLOTA, J. – KOMORA, V.: Nehovorme o smrti, hovorme o vražde – poslanec NR SR Ján Slota: Pred 74 rokmi zabili generála Štefánika. – In: Zmena. – Roč. 2, č. 186 (1993), s. 6–7
- SOUKUP, F.: Smrť slovenského orla. – In: Nové knihy. – Roč. 30, č. 23 (1990), s. /8/
- STANČEK, L. – ŠTVRTECKÝ, Š.: Famy a fakty: (1.–2.): Dnes si pripomíname 71. výročie tragickej smrti generála M. R. Štefánika; Aká bola vlastne skutočná príčina havárie lietadla Caproni 4. mája 1919? – In: Pravda. – Roč. 71, č. 104 (4. 3. 1990), č. 109 (11. 5. 1990): fotogr.
- STARÝ, B.: Za generálom M. R. Štefánikom. – In: Letec. – Roč. 5 (1929), s. 206–207.
- ŠEBA, J.: Štefánikův poslední let. – In: Letectví. – Roč. 4 (1924), s. 62
- ŠUJAN, J.: Tragické posmrtné osudy generála M. R. Štefánika. – In: Bojovník. – Roč. 35, č. 19 – 20 (1990), s. 4, č. 21, s. 6, č. 22, s. 4, č. 23, s. 6, č. 24, s. 8, č. 25, s. 6, č. 26, s. 4, č. 27, s. 6, č. 28, s. 4, č. 29, s. 6
- TKÁČ, F.: Tragédia na ivanskom poli. – In: Večerník. – Roč. 14 (4. 5. 1969), s. 3
- VALO, P.: Generálka dejín? Pomôže model Štefánikovho lietadla Caproni objasniť príčiny havárie? – In: Slov. republika víkend. – Roč. 2, č. 32/186 (1995), s. 16: fotogr., obr.
- VASIČEK, R.: Smrť generála 4. května 1919 v 11.45. – In: ARtMI (1992), s. 12–13
- VÁROŠ, M.: Posledný let generála Štefánika: 1.–9. – In: Život. – Roč. 40, č. 28 (1990), s. 20–22, č. 29, s. 21–23, č. 30, s. 22–23, č. 32, s. 21–23, č. 33, s. 21–23, č. 34, s. 21–22, č. 35, s. 25–27, č. 36, s. 22–24: fotogr.
- VÁROŠ, M.: Tragická smrť Štefánika. – In: Smena. – Roč. 4 (13. 5. 1969)
- VÁROŠ, M.: Tragický koniec ušetril mnoho bolesti ... – In: Slov. národné noviny. – Roč. 2, č. 17 (1991), s. /1/ a 3: fotogr.
- ZEMAN, P.: II. est tombé /Tragická smrť Milana Rastislava Štefánika 4. 5. 1919/ – In: Rovnosť. – (5. 5. 1969), s. 6, obr.
- ZUBEREC, V.: Musel M. R. Štefánik zomrieť? – In: Sloboda. – Roč. 45, č. 29 (1990), s. 6–7: fotogr.
- ZUBEREC, V.: Posledný let: M. R. Štefánika v boji za samostatný štát. – In: Čas. – Roč. 5, č. 96 (26. 4. 1990), s. 4

PAMÁTNÍKY, POMNÍKY, PAMÁTNÉ TABULE, VÝSTAVY

- Dr. Milan Rastislav Štefánik a jeho prvý pomník na Myjave: K slavnosti odhalenia pomníka dňa 10. júla 1921 /Usp. J. Bodnár – Myjava: Telocvičná jednota Sokol na Myjave, 1921. – 95 s.
- MEDEK, R. – HANUŠ, O.: Památce prvního ministra vojenství Československé republiky. – Praha, b. r.
- SLADKÝ, F.: Mohyla M. R. Štefánika na Bradle a jej okolie. – Bratislava 1934; 2. vyd.: Praha 1935. – 17 s., 1 mp.

- BENEŠ, E.: Milan Rastislav Štefánik. – In: Naše revoluce. – Roč. 2 (1924), s. 1–17 /Slávnostní řeč na Bradle 4. 5. 1924/
- ČAPLOVIČ, M.: Polemika okolo pomníka: Štefánikovu sochu na Štefánikovu ulicu. – In: Košický večer. – Roč. 8, č. 221 (14. 11. 1997), s. 6: fotogr. 3
- ĎURICA, M. S. – STENCHLÁKOVÁ, N.: Padovský sen: Túžba profesora Milana S. Ďuricu sa uskutočnila na Piazza Cavour. – In: Slov. republika víkend. – Roč. 2, č. 22/127 (2. 6. 1995), s. 3: fotogr. /pam. tabuľa: Padova/
- GREŠ, J.: Slovenský Ikar v Lučenci: Po rokoch odhalili bustu generála Milana Rastislava Štefánika. – In: Národná osveta. – Roč. 6, č. 16 (1996), s. 14–15: fotogr.
- HITKA, B.: Pamätník generála M. R. Štefánika v Passa Quatro. – In: Slovenská republika. – Roč. 3, č. 6 (9. 1. 1995), s. 6: fotogr. – publ. tiež v Bojovníku č. 3/96, s. 3
- HUSÁR, J.: Cisárovi, čo je cisárovo: Štefánik by mal mať nielen mohylu, ale aj múzeum. – In: Slovenská republika. – Roč. 2, č. 167 (20. 7. 1995), s. 9: fotogr.
- CHRIAŠTEĽOVÁ, L.: Pocta M. R. Štefánikovi: Naša pozvánka k mohyle v Ivánke pri Dunaji. – In: Sloboda. – Roč. 45, č. 17 (1990), s. 7: obr.

- JABLONICKÝ, J.: Štefánikova mohyla na Bradle. – In: Hlas Slovenska. – Roč. 2, č. 3 (1989), s. 5
- JABLONICKÝ, J.: Štefánikova mohyla na Bradle. – In: Pamiatky a príroda. – Roč. 20, č. 3 (1989), s. 46–47
- JURÍČEK, J.: Jurkovičova mohyla Štefánikovi. – In: Projekt. – Roč. 33, č. 4 (1991), s. 48–49: fotogr.
- KELE, F.: Milan Rastislav Štefánik – prvý Slovák v Polynézii. – In: Geografia. – Roč. 3, č. 2 (1995), s. 70–71: fotogr. /pam. tabl./
- KELE, F.: Moje stretnutie so Štefánikom. – In: Kozmos. – Roč. 25, č. 1 (1995), s. 20–21: fotogr. /pam. tabuľe: Ekvádor, Francúzsko, Polynézia/
- KOVAČKA, M. – JENERÁLOVÁ, M. – KUBIŠ, P.: Zrkadlo osobnosti: Na výstave „Z osobnej knižnice M. R. Štefánika“ v Martine. – In: Smer. – Roč. 42, č. 121 (25. 5. 1990), s. 12: fotogr.
- LANDOVÁ, B.: Sprístupňovanie expozície Múzea gen. Milana Rastislava Štefánika v Košariskách. – In: Múzeum. – Roč. 36, č. 1 (1991), s. 48–49: fotogr.mpo: Európske kultúrne kolégium: Otvorili výstavu o M. R. Štefánikovi. – In: Národná obroda. – Roč. 2, č. 233 (4. 10. 1991), s. 2
- MACHALA, D.: Kto ako Slovák cíti ... : Štefánikov reliéf od W. Schiffera odhalili v Paríži. – In: Slovenská republika. – Roč. 5, č. 86 (15. 4. 1997), s. 8–9: fotogr.
- MEŘIČKA, V.: První udělení řádu Milana Rastislava Štefánika. – In: Numismatické listy. – Roč. 46, č. 5/6 (1991), s. 169–172: fotogr.
- MICHALIK, M.: Odhalenie sochy M. R. Štefánika. – In: Slovenská republika. – Roč. 1, č. 105 (14. 9. 1994) – Príl.: Matičné noviny. – Roč. 1, č. 11 (1994), s. II.: fotogr.
- MINAROVICOVÁ, E.: Medaile M. R. Štefánika. – In: Numismatické listy. – Roč. 46, č. 2 (1991), s. 58/slov. pamätné medaile/
- MUCHOVÁ, E.: Naše podľznosti voči Štefánikovi. – In: Večerník. – Roč. 35, č. 11 (16. 1. 1990), s. /5/
- Novohradská pocta M. R. Štefánikovi: Celému svetu ukázal, čo je v našom národe / (eh) – In: Bojovník. – Roč. 40, č. 21 (1995), s. 2 /pam. tabl., Lučenec/
- PAJTÁK, L.: Národ mlčal, ale nezabudol: Roku 1929 odhalili v Košiciach sochu M. R. Štefánika. – In: Večer. – Roč. 22, č. 96 (18. 5. 1990), s. /5/
- Pamätník M. R. Štefánika odhalili v Brazílii. – In: Kozmos. – Roč. 27, č. 2 (1996), s. 27: fotogr.
- PETRÁK, A.: Na bývalých dobrovoľníkov čs. zahraničnej armády pozabudli. – In: Národná obroda. – Roč. 7, č. 160 (11. 7. 1996), s. 9 /pam. tabl., Agde, Paulhan/
- SVETLOVSKÁ, J.: Zo Šamorína do sveta. – In: Slovenka. – Roč. 42, č. 31 (1990), s. 7
- ŠTRELINGER, P.: Patálie s mohylou: Situačná správa o obnove pamätníka M. R. Štefánika. – In: Republika. – Roč. 1, č. 168 (18. 10. 1993), s. 6–7: fotogr.
- TOMO, I.: Bradlo – symbol národného zmierenia. – In: Nová cesta. – Roč. 12, č. 3 (1990), s. 6–7
- VÁROŠ, M.: Pán generál, odpustite súdruhom? Sochy M. R. Štefánika odstránili, ale z pamäti národa ho nevyhnali. – In: Život. – Roč. 42, č. 45 (1992), s. 25–27, č. 46, s. 18–20: fotogr., obr.
- Výstava Milan Rastislav Štefánik – vedec, zberateľ, politik - /zv- In: Múzeum. – Roč. 37, č. 1 (1992), s. 37–38: fotogr.
- ZUBEREC, V.: Po prvej sezóne: V Múzeu M. R. Štefánika. – In: Národná obroda. – Roč. 2, č. 125 (30. 5. 1991), s. 12: fotogr.
- ZUBEREC, V. – ŽEMLOVÁ, Z.: Košariská svojmu synovi: Záujem o Múzeum M. R. Štefánika. – In: Čas. – Roč. 6, č. 104 (4. 5. 1991), s. 2: fotogr.
- VÁLEK, I.: Novohrad si uctil M. R. Štefánika. – In: Slov. národné noviny. – Roč. 6 (10), č. 42 (1995), s. 11: fotogr. /pam. tabl., Lučenec/
- Volanie po obnove Bradla: Spomienka na Milana Rastislava Štefánika. – In: Národná obroda. – Roč. 4, č. 101 (3. 5. 1993), s. 1–2
- ŽEMLOVÁ, Z.: V rodnom dome. – In: Bojovník. – Roč. 35, č. 31 (1990), s. 2: fotogr.

HODNOTIACE PRÍSTUPY

- HOLOTÍK, L.: K Štefánikovskej legende. – In: Historický zborník. – Roč. 10 (1952), s. 256–275
- HOLOTÍK, L.: Štefánikova účasť v protisovietskej intervencii. – In: Dejepis v škole. – Roč. 1, č. 6 (1954), s. 241–247
- HÚSKA, J.: Jak se stal Štefánik Čechoslovákem. – Brno: Zemská osv. rada, 1947
- KRATOCHVÍL, J.: Cesta revoluce. – 2. vyd. – Praha 1928. – 674 s.
- MLYNÁRIK, J.: Milan Rastislav Štefánik v historiografii (1948–1988). – In: Historický časopis. – Roč. 38, č. 3 (1990), s. 398–419: lit., res.
- MLYNÁRIK, J.: Štefánik v historiografii (1919–1947). – In: Fragment „K“. – Roč. 5, č. 4 (1991), s. 141–155: fotogr., lit.

- NAVRÁTIL, J.: Československé vojenské dějepisectví ve dvacátých letech. – In: Historie a vojenství. – Roč. 17, č. 5 (1968), s. 824–865
- PÍŠCH, M.: Za odhalenie legend o Masarykovi, Benešovi a Štefánikovi: (Zápis z diskusie 20. 5. 1953) – In: Historický časopis. – Roč. 11, č. 3 (1953), s. 521–537
- ***
- BAJANÍK, S.: Aj duševné zlato patrí slovenskému národu: Matičiari sa pýtajú: otvorí nám Praha svoje sejfy? – In: Slovenská republika. – Roč. 5, č. 109 (14. 5. 1997), s. 12
- BROŽÍK, V.: Navždy splynul s vesmírom. – In: Slovenské pohľady. – Roč. 4+113, č. 4 (1997), s. 152–156
- ČELKO, V.: Nové pohľady na život a dielo: Nad'alej veľký záujem autorov. – In: Čas. – Roč. 6, č. 104 (4. 5. 1991), s. 2
- /FARKAŠ, J.: Muž rýdzeho charakteru a veľkých činov. – In: Rozhlas. – Č. 9 (1990), s. /16/: obr.
- GAJDOŠ, M.: Štefánikovská legenda. – In: Domov. – Č. 2 (1959), s. 15–17
- GAJDOŠ, M.: Štefánikovská legenda a vznik ČSR. – In: Osvetová práca. – Roč. 9, č. 1 (1959), s. 6–7
- GAJDOŠ, M.: Úloha nielen historikov: Priblížiť pozornosť a význam Milana R. Štefánika. – In: Smer. – Roč. 42, č. 64 (16. 3. 1990), s. 12
- GINTER, A.: Zrada začala v parížskom salóne. – In: Hlas revoluce. – Roč. 6, č. 3 (1953), s. 12
- HAVRDA, J.: Na obranu památky Štefánikovy. – In: Program – Demokratický Střed. – Roč. 2 (13), č. 45–46
- HOLOTÍK, L.: Jasno do legendy o Štefánikovi. – In: Hlas revoluce. – Roč. 9, č. 6 (1956), s. 4
- HOLOTÍK, L.: Pravda o Štefánikovi. 1.–4. – In: Nové slovo. – Roč. 8 (1951), s. 951 – 952, 981 – 983, 1021 – 1022, 1037–1039
- LALUHA, I.: O jednej legende. – In: Pravda. – Roč. 39 (22. 11. 1958)
- LAVOVÁ, M.: Sympózium o dr. M. R. Štefánikovi: „Miesto Štefánika v národnoslobodzovacom boji Slovákov a Čechov.“ /Bratislava, 9. 4. 1969/ – In: Historický časopis. – Roč. 17, č. 3 (1969), s. 470–471
- LIPTÁK, L.: Rošády na piedestáloch 2. – In: OS: Fórum občianskej spoločnosti. – Č. 12 (1998), s. 31–32
- M. R. Štefánik – legendy a fakty / Z. Urban, M. Hronský, D. Kováč, V. Čada, R. Kvaček, J. Havránek, V. Vávra, V. Čelko – In: Literárny týždenník. – Roč. 2, č. 45–46 (1989)
- MAŇÁK, V.: Zlá výhovorka – deravý groš. – In: Fragment „K“. – Roč. 2, č. 4 (1988), s. 2
- MESÁROŠ, J.: Miesto M. R. Štefánika v našich dejinách. – In: Nové slovo. – Roč. 21, č. 26 (17. 4. 1969)
- MESÁROŠ, J.: Nesplatený dlh našej historiografie: /Historická úloha Štefánika pred 50. rokmi./ – In: Práca. – Roč. 24 (4. 5. 1969), s. 4, obr.
- Meteor našich dejín / (ive) /I. Lehotský/ – In: Rozhlas a televízia. – Roč. 51, č. 29 (1990), s. 2
- MLYNÁRIK, J.: Kauza slovenských dejín. – In: Slovensko. – Roč. 14, č. 10 (1990), s. 13–15: fotogr.
- MLYNÁRIK, J.: Život a smrť národného hrdinu: Muž, ktorý sa stal predmetom historiografických sporov. – In: Slovensko. – Roč. 14, č. 10 (1990), s. 9–11: fotogr.
- NIKLOVSKÁ, D.: Nevľúdnosť na nesprávnom mieste. – In: Život. – Roč. 41, č. 21 (1991), s. 4–5: fotogr.
- PAJDUŠÁKOVÁ, L.: Legenda a skutočnosť (S Dr. L. Pajdušákovou o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi) / Zazn. H. Ponická – In: Kultúrny život. – Roč. 22, č. 31 (1967), s. 10
- PODHORSKÝ, D.: Osobnosť M. R. Štefánika z pohľadu meteorológa. – In: Kozmos. – Roč. 21, č. 3 (1990), s. 94–95: fotogr.
- PODHRADSKÝ, J.: Štefánik – naše jablko sváru: /Slovenský Ikarus opradený legendami./ – In: Pravda. – Roč. 51 (8. 12. 1970), s. 5
- RADOLEC, I.: Pravda o M. R. Štefánikovi. – In: Príroda a spoločnosť. – Roč. 5 (1952), s. 454–458
- SLAVKOVSKÁ, E.: Seminár o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi v Bratislave. – In: Historický časopis. – Roč. 41, č. 4 (1993), s. 489–490
- SCHMÖGNEROVÁ, B.: Milan Rastislav Štefánik – žiaduci či nežiaduci: To je môj názor. – In: Sme. – Roč. 4, č. 106 (8. 5. 1996), s. 4
- ŠIMS, J.: Otazníky nad národným hrdinou: Milan Rastislav Štefánik. – In: Host. – Č. 5 (1989), s. 18
- ŠTVRTECKÝ, S.: Sám proti osudu: S historikom Štefanom Štvrteckým o generálovi Štefánikovi, ľudskej nepriazni a bielych miestach v našich dejinách. – In: Republika. – Roč. 2, č. 98 (29. 4. 1994), s. 5
- ŠVICKÝ, M.: Slepí k husliam neprichádzajú: Nielen Česi sú muzikanti. – In: Zmena. – Roč. 4, č. 123 (1992)

DOKUMENTY A PUBLIKOVANÁ POZOSTALOSŤ M. R. ŠTEFÁNIKA

BEDNÁŘÍK, F.: V boj! Obrazková kronika čsl. revolučného hnutí v Itálii. – Praha: Za svobodu, 1930. – 945 s.

- ČULEN, K.: Zločin vo fundamente: Dokumenty o zavraždení gen. M. R. Štefánika. – In: Kalendár Kanadskej Slovenskej Ligy, 1956. – S. 83–107
- Dokumenty revoluční činnosti Štefánikovy / Vyd. F. Bednařík, V. Beneš, J. Borovička, L. Lakomý. – In: Naše revoluce. – Roč. 2 (1924) s. 18–85
- ĐURČANSKÝ, F.: Právo Slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov: Biela kniha, sv. 1. – Buenos Aires 1954
- ĐURICA, M. S.: La morte di Milan Rastislav Štefánik alla luce dei documenti Militari italiani inediti. – Padova 1973 – 3. vyd.: Abano Terme 1996
- ĐURICA, M. S.: Milan R. Štefánik and his Death in the Light of Italian Military Documents. – Cleveland – Rím 1970
- ĐURICA, M. S.: Milan R. Štefánik vo svetle talianskych dokumentov. – Bratislava: THB, 1998. – 93 s., fotogr. príl.: obr.
- Generál M. R. Štefánik v Itálii: Řada dokumentů / Vyd. F. Bednařík – In: Naše revoluce. – Roč. 12 (1934) s. 134–155
- Hlasistické články Milana R. Štefánika / Zost. Juraj Šujan. – Praha: Mazáč, 1929. – 80 s.
- HOLEČEK, V.: Za svobodu: Obrázková kronika čs. revolučního hnutí na Rusi, sv. 4. – Praha 1929. – S. 380–706
- Korešpondencia Dr. Milana Rastislava Štefánika – Banská Bystrica: Vladimír Polívka, 1928. – 139 s., 4 obr., 3 faksimile
- KRULICHOVÁ, M.: Listy Milana Rastislava Štefánika adresované Ludmile Vrchlické. – In: Historický časopis. – Roč. 38, č. 1 (1990), s. 94–104. – Lit.
- KRUPA, V.: Pozostalost' generála Milana Rastislava Štefánika v zbierkovom fonde Balneologického múzea v Piešťanoch. – In: Balneologický spravodajca 1992 – Bratislava: Alfa, 1993. – S. 139–154: fotogr., lit., res.
- Mémorandum du Colonel M. R. Štefánik présenté au Gouvernement iltalien sur la question tchécoslovaque: Rome, le 20. Mars 1918. – Archiv diplomatických dokumentů československých, zošit 2. – Praha 1928
- MLYNÁRIK, J.: Milan Rastislav Štefánik v Masarykově korespondenci. – In: Masarykův sborník: T. G. Masaryk a naše současnost I. – Praha 1980. – 33 s.
- Památce M. R. Štefánika / Zost. Josef Kudela – Brno: Moravský legionář, b.r. – 32 s. – /mobilizačné prehlásenie v Amerike, dopis tal. min. predsedovi z 25. 6. 1918, prevolanie k čs. vojsku pri Štefánikovom príchode do Jekaterinburgu, reč určená k slávnosti úderného práporu, rozkaz domobraneckým práporom v Taliansku z 29. 4. 1919/
- Pamiatke Milana Rast. Štefánika / Usp. Bohumil Vavroušek – Praha: Štefánikova kolej pre slovenské študentstvo vysokoškolské, 1929 – 62 s.: fotogr.
- PAPOUŠEK, J.: Carské Rusko a naše osvobození. – Praha: Orbis, 1927
- PAROLIN, G.: L' attività politica, militare e diplomatica di Milan Rastislav Štefánik in Italia: (Con documenti diplomatici e militari inediti) – Padova 1976
- PÍSECKÝ, F.: M. R. Štefánik v mém deníku. – Bratislava 1934
- ŘEPKA, J.: II. sjezd československého vojska na Rusi: Události a dokumenty. – Praha 1928
- ŠETELÍKOVÁ, L. – MORTO, Ě.: Korespondence s rodinou Bílých. – Praha: L. Bradáč. – 75 s
- ŠETELÍKOVÁ, L. – MORTO, Ě.: Král. – Vinohrady: L. Bradáč, 1920. – 75 s.
- ŠTEFÁNIK, M. R.: Z cesty po severní Africe. – In: Tranovský evangelický kalendář 1910
- Štefánik o své návštěvě u generála Gurka v Rusku v lednu 1917 / Vyd. J. Borovička. – In: Naše revoluce. – Roč. 2 (1924), s. 25–34
- Štefánikovo memorandum o československé otázce v Itálii z března 1918 / Vyd. F. Bednařík. – In: Naše revoluce. – Roč. 2 (1924), s. 49–57
- Štefánikův memoriál: Sborník vzpomínek a dokumentů vydaný k 10. výročí smrti M. R. Štefánika / Red. A. Bareš., výt. J. Riedl – Praha: Památník odboje, 1929. – 418 s., 80 obr. a faksimilií
- Zápisky M. R. Štefánika. – Praha: J. Bartůšek, J. Boháč, 1925. – 393, 3 mp.
- Zápisník Dr. M. R. Štefánika z Equadoru z roku 1913. – Lučenec: Vladimír Polívka, 1928. – 170 s.
- Zápisník Dr. M. R. Štefánika z Equadoru z roku 1913. – 2. vyd. za spolupř. J. Vondráčka – Banská Bystrica: Vladimír Polívka, 1933. – 168 s.
- Zápisníky M. R. Štefánika: Prameny k dějinám osvobození I. / Vyd. J. Bartůšek, J. Boháč – Praha: Památník Osvobození, 1935. – 393 s., 3 mp., 6 faksimilií Štef. zápisov
- Zápisy o Štefánikově pobytu u naší armády v Sibíři koncem roku 1918: Zápisy Fr. Lakomého. – In: Naše revoluce. – Roč. 2 (1924), s. 57–85

Gen. dr. M. R. Štefánik: /Spomienková dokumentácia/ – 22 fotokópii, 1 záber mikrofílm /organizovanie pohrebu, báseň, výber z denníka/

- Hrst' Štefánikových riadkov do historie. – In: Pero. – Roč. 2, č. 2 (1933)
- Charakteristické ukážky z korespondencie Dr. Semeráda. – In: Věstník československých lékařů. – Roč. 48 (1936), s. 1109–1110
- JOSKO, M.: Poslední dopis M. R. Štefánika. – In: Lidové noviny. – (30. 8. 1936)
- KRUPA, V.: Štefánik v Piešťanoch: Neveľký, no cenný fond Balneologického múzea. – In: Historická revue. – Roč. 5, č. 9 (1994), s. 34–35: fotogr.
- KRULICOVÁ, M.: Listy M. R. Štefánika adresované Lidmle Vrchlické. – In: Historický časopis. – Roč. 38, č. 1 (1990), s. 94–104
- RÁŠE, R.: Evakuace: Přednáška v cyklu „Československá revoluce“. – Praha: Památník odboje, 1923
- STRAKA, M.: Svedectvá zabudnutých depozitov. – In: Slovensko. – Roč. 14, č. 10 (1990), s. 18–19: fotogr.
- Štefánikovy zápisky ze Srbska z podzimu 1915. – In: Naše revoluce. – Roč. 2 (1924), s. 18–25
- ZUBEREC, V.: Zanietená, vášnivá výzva: Nad jedným dokumentom M. R. Štefánika. – In: Čas. – Roč. 6, č. 104 (4. 5. 1991), s. 2

SPOMIENKY

- BODNÁR, J.: Dr. Milan Rastislav Štefánik, jeho život a dielo. – Bratislava: Spolok pre postavenie pomníka gen. Štefánikovi. – 62 s., 11 obr.
- BOURDON, M.: Z deníku Štefánikova mechanika. – In: Naše revoluce. – Roč. 5 (1927–1928), s. 274–294
- ČERVINKA, J.: Cestou nášeho odboje. – Nusle: Žďársky, 1920
- ČERVINKA, J.: Trp kozáče, budeš atamanem. – Praha: Orbis, 1929
- GRUZ, F.: Dr. M. R. Štefánik v mojich spomienkach. – Praha 1937. – 72 s.
- MOTL, S.: Milan Rastislav Štefánik vo fotografii: Mimoriadna publikácia vydaná k 110. výročiu jeho narodenia. / Text a usp. S. Motl – Praha: Novinář, 1990. – /92/ s.: fotogr.
- MUELLNER, R.: Rozprávky o Štefánikovej rodnej dedine. – Hodonín 1934
- Pamiatke Milana R. Štefánika /Usp. B. Vavroušek. – Praha: Štefánikova kolej pre slov. študentstvo vysokoškolské, 1929. – 61 s.
- PÍSECKÝ, F.: M. R. Štefánik v mém deníku. – Bratislava 1934
- PÍSECKÝ, F.: Milan Rastislav Štefánik. – In: Slovenská zem: Sborník vlastivedných prác slovenských spisovateľov / Usp. S. Klíma – Košice 1921
- PÍSECKÝ, F.: Světem za svobodu. – Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého separatizmu, 1920
- POLÍVKA, V.: Pamiatke Štefánikovej. – Lučenec 1929. – 63 s., 22 obr.
- RAJCHL, R.: Štefánikova pařížská léta. – Praha 1937
- SBORNÍK přivětov a řečí k oslavám generála M. R. Štefánika / Alojz Zbavitel – Žilina: O. Trávníček, 1934. – 72 s. – /obsahuje aj reč dr. Štefana Osuského v Spišskej Novej Vsi 5. 7. 1929: Štefánik – človek/
- SYCHRAVA, L.: Z mých vzpomínek na Štefánika. – Praha: O. Girgal, 1929. – 30 s.
- Štefánik: 1. Spomienky a postrehy / Red. Štefan Osuský, Bohdan Pavlů – 2. Vzpomínky, dokumenty a jiné příspěvky / Red. Josef Bartůšek – Bratislava: Sváz slov. študentstva, 1938. – 303 s., 405 s., fotogr. příl., mp. příl. – d'alšie vyd.: Praha – Bratislava: Mazáč.
- ŠTVRTECKÝ, Š.: Náš Milan Rastislav Štefánik. – Bratislava: Smena, 1990. – 305 s. /32/ fotogr. příl.
- VÁVRA, J.: Vzpomínky na Milana Štefánika. – České Velelnice: Pavel Nobis, 1930. – 32 s.

- ANDREJČÁKOVÁ, J.: Posledná rodená Štefániková: Patríť k rodine Milana Rastislava Štefánika nebolo vždy ľahké. – In: Život. – Roč. 45, č. 45 (1995), s. 30–31: fotogr.
- BAJANÍK, S. – GROSMANNOVÁ, K.: Spomienka, ale aj veľa otáznikov: Od tragického skonu M. R. Štefánika uplynulo 75 rokov, pravdu však stále nepoznáme. – In: Práca. – Roč. 49, č. 102 (4. 5. 1994), s. 8: fotogr.
- BAREŠ, A.: Francouz o generálu Štefánikovi. – In: Legionářské Besedy. – Roč. 2 (1927), s. 165–168
- BARICA, J.: Našel svoju hviezdu... ČSR: Pred 110. rokmi sa narodil M. R. Štefánik. – In: Elektrón. – Roč. 18, č. 7 (1990), s. 41: fotogr.
- BEROVÁ, L.: V spravodlivosti srdca: Návšteva v rodisku Milana Rastislava Štefánika. – In: Sloboda. – Roč. 4, č. 18 (1990), s. 6: fotogr.
- BREZINA, J.: Národná púť na Bradlo. – In: Slovensko. – Roč. 14, č. 10 (1990), s. 6–7: fotogr.
- CIBULA, A.: Celonárodná slávnosť na Bradle: Spomienka 77. výročia smrti M. R. Štefánika. – In: Práca. – Roč. 51, č. 104 (6. 5. 1996), s. 1–2

- COCHET: Vzpomínky na Štefánika. – In: Letec. – Roč. 5 (1929), s. 359–360
- DZVONÍK, M.: Osobnosť a národ: /Som Slovák telom i dušou, neznám lásky polovičné./ – In: Pravda. – Roč. 50 (4. 5. 1969), s. 5
- FLAMMARION, C.: Milan Rastislav Štefánik. – In: Říše hvězd. – Roč. 1 (1920), s. 2–3
- FUSKA, J.: Veriaci človek: Na okraj 77. výročia smrti M. R. Štefánika. – In: Evanjelický posol spod Tatier. – Roč. 86, č. 20 (1996), s. 154
- FUZÁK, L.: Generál dr. M. R. Štefánik a Spišské Vlachy. – In: Sloboda. – Roč. 24, č. 17 (1969), s. 5: obr. 1
- GAŠPAROVIČ, I.: Hold Štefánikovi. – In: Parlamentný kuriér. – Roč. 4, č. 29 (1996), s. 5
- HALMOVÁ, E.: Celonárodná spomienka na Bradle: K 75. výročiu smrti Milana Rastislava Štefánika. – In: Bojovník. – Roč. 39, č. 11 (1994), s. 1–2: fotogr.
- HALUZICKÝ, B.: Iyan Krasko. – In: Slovenské Dielo. – Roč. 1 (1929), s. 73–80
- HRNKO, A.: M. R. Štefánik, Bradlo a náš dnešok. – In: Parlamentný kuriér. – Roč. 4, č. 28 (1996), s. 6–7
- HUSÁR, J.: Meno Milana R. Štefánika už nikto nevymaže zo slovenských dejín: Mohyla na Bradle symbolizuje namáhavú cestu slovenského národa. – In: Slovenská republika. – Roč. 4, č. 104 (6. 5. 1996), s. 1–2: fotogr.
- HUSÁR, J.: Návrat s tragickým koncom: Pred 77. rokmi zahynul generál, astronóm a diplomat. – In: Slovenská republika. – Roč. 4, č. 103 (4. 5. 1996), s. 8: fotogr.
- CHOLUJ, D.: Štefánik ako ho nepoznáme. – In: Kysuce. – Roč. 13 /17/, č. 18 (1969), s. 1–2
- IVANIČKOVÁ, M.: Európske prostredie si bude musieť zvyknúť na Slovensko ako na rovnocenného partnera: Spomienková slávnosť pri príležitosti 78. výročia smrti Milana Rastislava Štefánika. – In: Slovenská republika. – Roč. 5, č. 102 (5. 5. 1997), s. 1–2: fotogr.
- JANIN, M.: Vzpomínky. – In: Naši na Sibíri / Sest. V. Červinka – Praha 1920. – S. 253–261
- JANOTA, D.: Muž stále neznámy. – In: Slovenka. – Roč. 22, č. 19 (1969), s. 10–11: obr. 4
- KARAS, F.: Návštevou u bratra generála Štefánika. – In: Věstník spolku Komenský. – Roč. 11, č. 2 a 3 (1936)
- KRNO, I. – BARTL, J.: Spomienky na uja Milana. – In: Život. – Roč. 40, č. 26 (1990), s. 54–55
- MAČENKA, F.: U myjavského pomníka: Drobná spomienka. – In: Slovenská liga. – Roč. 11, č. 4–5 (1934), s. 110–112
- MAGDOLENOVÁ, A.: Podiel na československej štátnosti: K sedemdesiatemu výročiu smrti M. Štefánika. – In: Práca. – Roč. 44, č. 104 (4. 5. 1989), s. 3
- Mali sme my sokola, mali sme my nádeju ... Pred 75. rokmi tragicky zahynul slovenský generál M. R. Štefánik. / (mpo) – In: Republika. – Roč. 2, č. 102 (4. 5. 1994), s. 1 a 2: fotogr.
- MENCL, V. E.: První láska Milana Rastislava Štefánika. – In: Pestrý týden. – Roč. 11, 4. 19–23 (1936) /spomienky Eduarda Hrona/
- MĚSZÁROŠ, J.: K 50. výročiu smrti M. R. Štefánika. – In: Svet. – Č. 20 (1969), s. 5
- MIŠÁK, P.: On odkláňal národ: Po stopách spomienok. – In: Slov. národné noviny. – Roč. 5 (9), č. 19 (1994), s. 6–7: fotogr. /čl. doplnený príhovorom preds. MS a Výzvou MS pri príl. 75. výročia smrti generála M. R. Štefánika/
- Nohy niesli, ale srdce ťažalo / pm, ik, M-a – In: Slov. národné noviny. – Roč. 7 (11), č. 20 (1996), s. 6–7: fotogr. /súčasťou článku aj príhovor preds. MS J. Markuša/
- NOVOMESKÝ, L.: Pri pomníku známeho vojaka: Nad dvojzväzkom spomienok, úvah a dokumentov o Štefánikovi. – In: Literárny týždenník. – Roč. 9, č. 43 (1996), s. 3: fotogr.
- Památke generála letce Milana R. Štefánika. – In: Letec. – Roč. 5, č. (4. 4. 1929), s. 177–222: 49 obr./ Aut: Hartman, Herben, Charvát, Starý, Bartůšek, Šimon
- PAVLŮ, B.: Bol jedným z najlepších. – In: Život. – Roč. 40, č. 29 (1990), s. 55: fotogr.
- PAVLŮ, B.: Zo spomienok na moje predvojnové účinkovanie v Prahe. – In: Praha, matka miest. – Praha – Bratislava: Nový svet, b. r. – S. 74–75
- PEROUTKA, F.: Janinův Štefánik. – In: Lidové noviny. – Č. 630 (1933)
- PÍSECKÝ, F.: Za mrtvým Sokolem. – In: Sokol. – Roč. 45 (1919), s. 89–91
- PONICKÁ, H.: Od začiatku až do konca: Rozprávanie o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi: Pozvanie na košarskú faru. – In: Smer. – Roč. 42, č. 104 (4. 5. 1990), č. 109 (11. 5. 1990), s. 9: fotogr.
- PRÍBUSOVÁ, E.: Stále sme vám dlžní, generál Štefánik! – In: Ľud. – Roč. 22 (4. 5. 1969), s. 3
- RAJCHL, R. – BARICA, J.: Štefánik – astronóm. – In: Život. – Roč. 40, č. 27 (1990), s. 55: fotogr.
- ROHÁČOVÁ, I.: Sedemdesiate výročie smrti M. R. Štefánika. – In: Pravda. – Roč. 70, č. 104 (4. 5. 1989), s. 3
- SCHNEIDER-TRNAVSKÝ, M.: Spomienky na Milana Rastislava Štefánika /Tmava, 8. 10. 1933/ – In: Život. – Roč. 40, č. 27 (1990), s. 54–55: fotogr., noty
- Spomienka na M. R. Štefánika. – In: Pravda. – Roč. 5, č. 169 (22. 7. 1995), s. 2
- Stretnutie letcov, bojovníkov v SNP a zahraničí. / (eh) – In: Bojovník. – Roč. 39, č. 11 (1994), s. 4
- SVRČEK, B. – MAJER, M.: Otázky bez odpovede. – In: Slov. národné noviny. – Roč. 7 (11), č. 17 (1996), s. 6–7: fotogr.

- Symbol ľudskosti, príklad tolerancie: V sobotu vyvrcholila celonárodná spomienka na M. R. Štefánika. – In: Pravda. – Roč. 4 (75), č. 106 (9. 5. 1994), s. 2: fotogr.
- ŠKULTÉTY, J.: Moje rozpomienky na M. R. Štefánika. – In: Národné noviny. – Roč. 73 (1942), s. 32
- ŠPIČÁK, J.: Básnik, vëdec, generál. – In: Svobodné slovo. – (4. 5. 1969), s. 1
- Štefánik bol Európan: Pripomenutie si 73. výročia tragickej smrti M. R. Štefánika. – In: Národná obroda. – Roč. 3, č. 104 (4. 5. 1992), s. 2
- ŠTVRTECKÝ, Š.: Poznáme ho? Pripomínáme si 115. narodeniny M. R. Štefánika. – In: Literárny týždenník. – Roč. 8, č. 34–35 (1995), s. 18–19: fotogr.
- ŠROBÁR, V.: Môj priateľ a spolupracovník. – In: Život. – Roč. 40, č. 28 (1990), s. 23–25: fotogr., pozn.
- Úcta pamiatke M. R. Štefánika: Celonárodná slávnosť na Bradle / (ef) – In: Bojovník. – Roč. 41, č. 11 (1996), s. 2: fotogr.
- Uctenie pamiatky M. R. Štefánika. – In: Pravda. – Roč. 71, č. 105 (5. 5. 1990), s. 2
- VANOVIČOVÁ, Z.: Mýtus M. R. Š. – In: Slovenské pohľady. – Roč. 106, č. 7 (1990), s. 12–16
- VETEŠKA, T. J. – BONSAL, S. – KRAJNÁK, J.: Americké spomienky na Štefánika. – In: Slov. národné noviny. – Roč. 6 (10), č. 18–19 (1995), s. 6–7: fotogr.
- Vyhlasenie HOS k 70. výročiu Štefánikovej smrti. – In: Bratislavské listy. – Roč. 2, č. 2 (1989), s. 1

ŠTEFÁNIKOV ODKAZ

- BENEŠ, E.: Štefánik a jeho odkaz: Prednáška k desátému výročiu jeho smrti. – Praha: Čin, 1929. – 50 s.
- BRADLAN, B.: Štefánik hrdina – osloboditeľ. – Bratislava 1923
- DÉRER, I.: Generál M. R. Štefánik a dnešek. – Praha, 1947
- ELIÁŠ, R.: Bohatýr Štefánik / Ilustr. V. Švec. – Muglínov u Ostravy 1922. – 94 s.
- M. R. Štefánik v myšlienkach a obrazoch: M. R. Štefánik en pensées et en images: M. R. Štefánik through thoughts and pictures / Zost. Ján Fúška Bratislava: Elán, 1999. – 130 s.
- MATEJOVSKÁ, M.: Milan Rastislav Štefánik. – Praha: Melantrich, b. r. – 60 s.
- Národní hrdina generál Dr. M. R. Štefánik: Vzpomínky předních mužů českému lidu vybral Karel J. Zákoucký – Č. Budějovice: J. Svátek, 1919. – 101 s., 2 fotogr. príl.
- ZBAVITEL, A.: O generálovi Štefánikovi pre slovenskú mládež. – Košice, b. r.
- ZVĚŘINA, L. N.: Milan Rastislav Štefánik a jeho mravní odkaz. – Praha 1947.

- BAJANÍK, S.: Vrátim sa, aby som zostal. – In: Slov. národné noviny. – Roč. 5 (9), č. 18 (1994), s. 1 a 3: fotogr.
- BAJANÍK, S.: Výzva Matice slovenskej pri príležitosti 75. výročia smrti generála M. R. Štefánika. – In: Republika. – Roč. 2, č. 106 (9. 5. 1994), s. 3: fotogr.
- BULLA, M.: Život a odkaz generála M. R. Štefánika. – In: Ozvena. – Roč. 1, č. 2 (1969), s. 9
- ČAPLOVIČ, D.: Nežít v predklone. – In: Správy Slovenskej akadémie vied. – Roč. 35, č. 10 (1999), s. 3–4
- ČARNOGURSKÝ, J.: M. R. Štefánik stále inšpiruje: „Nezabúdime“. – In: Čas. – Roč. 6, č. 105 (6. 5. 1991), s. 1 a 4: fotogr.
- HARBÁČOVÁ, A.: Tieň či svetlo minulosti? O Štefánikovom odkaze nad jeho mohylou v atmosfére volieb. – In: Koridor. – Roč. 1, č. 52 (6. 5. 1992), s. 3: fotogr.
- HARTMAN, A. R.: Velikán. – In: Letec. – Roč. 5 (1929), s. 193–194
- M. R. Štefánik vzorom generácií: Oslavy česko-slovenskej štátnosti na Bradle. – In: Východ. – Roč. 1, č. 106 (7. 5. 1990), s. 1/1, 2
- MAREJKA, R.: Nezhodnocujeme pamiatku generála M. R. Štefánika: Úvaha nad Oslavami Česko-Slovenskej štátnosti. – In: Bojovník. – Roč. 35, č. 22 (1990), s. 8
- MLYNKA, L.: Verní odkazu a dielu M. R. Štefánika. – In: Slov. národné noviny. – Roč. 7 (11), č. 20 (1996), s. 9: fotogr.
- PONICKÁ, H.: Milan Rastislav Štefánik. – Bratislava: ČSTK, 1991
- So Štefánikom na Ďumbier. – In: Slov. národné noviny. – Roč. 2 (6), č. 6 (1990), s. 2
- RICHTEROVÁ, E.: Štefánikov odkaz. – In: Čas. – Roč. 6, č. 104 (4. 5. 1991), s. 1
- Spoločnosť M. R. Štefánika. – In: Literárny týždenník. – Roč. 3, č. 8 (1990), s. 2
- ŠIMKULIČ, M.: Živý odkaz M. R. Štefánika. – In: Národná osveta. – Roč. 4, č. 11 (1994), s. 28: fotogr.
- ŠPOREC, P.: Najväčší Slovák Milan Rastislav Štefánik a my tu doma s jeho odkazom. – In: Národná obroda. – Roč. 7, č. 104 (6. 5. 1996), s. 2

ŠTELCER, I.: Keby Štefánik nezahynul. – In: Sloboda. – Roč. 45, č. 17 (1990), s. 11

VASILKOVÁ, T.: Spoločnosť so slávnym menom. – In: Osvetová práca. – Roč. 41, č. 4 (1991), s. 14–16: fotogr.

ŠTEFÁNIKOV ODKAZ V UMELECKEJ TVORBE

MOTL, S.: Milan Rastislav Štefánik vo fotografii: Mimoriadna publikácia vydaná k 110. výročiu jeho narodenia. – Praha: Novinář, 1990 /92/ s.: fotogr.

ŠALDA, F. X.: Časové i nadčasové. – Praha: Melantrich, 1936

Štefánik vo fotografii. / Upr. a obr. časť sost. E. Purgart – Praha: Orbis – Čin, 1936. – 96 s. – 2. vyd.: 1938

BORODÁČ, J.: Film pečlivo pripravený a umelecky spracovaný. – In: Kinema. – Roč. 3, č. 1 (1935), s. 2–3

BRTÁŇ, R.: M. R. Štefánikovi. – In: Evanjelický posol spod Tatier. – Roč. 80, č. 11 (1990), s. 3 /dedikačné básne/

DILONG, R.: Milan Rastislav Štefánik. – In: Mladé rozlety. – Roč. 45, č. 29 (1990), s. 7 /reflexívne básne/

Film „M. R. Štefánik“ v Belehrade. – In: Krajana. – Roč. 5, č. 1 (1.1.1936), s. 9

Film o Štefánikovi ideove a formove. – In: Národné noviny. – Roč. 66, č. 51 (19. 7. 1935), s. 2

HRONSKÝ, J. C.: Štefánik zjednocovateľ. – In: Slov. národné noviny. – Roč. 2 (6), č. 4 (1990), s. 3: fotogr. /eseje/

HVIEZDOSLAV, P. O.: Za Milanom Rastislavom Štefánikom. – In: Nové slovo. – Roč. 32, č. 29 (1990), s. 14

HVIEZDOSLAV, P. O.: Za Milanom Štefánikom (4. mája 1919) / L. Petraško – In: Literárny týždenník. – Roč. 4, č. 16 (1991), s. 6–7: fotogr., obr.

JESENSKÝ, J.: Cestou k slobode. – Turčiansky Sv. Martin: Matica Slovenská, 1923

KADLEČÍK, I.: Život ako organ. – In: Slov. národné noviny. – Roč. 2 (6), č. 4 (1990), s. 11 /eseje/

KOVAČEVIČ, I. J.: Filmy „M. R. Štefánik a Jánošík“ rozhodnú o budúcnosti slovenskej kinematografie. – In: Kinema. – Roč. 3, č. 1 (september 1935), s. 10–11: 1 fotogr.

KRČMĚRY, Š.: Mali sme my vtáka. – In: Slniečko. – Roč. 47, č. 10 (1993), s. 21

„M. R. Štefánik“ v Záhrebe. – In: Kinema. – Roč. 3, č. 3 (1935), s. 46 /správa o uvedení filmu v Záhrebe po jeho uvedení v Belehrade/

MACEK, V.: V diskusiách historikov ... /inc./ (Réžia Jan Svíták) – In: Slovenské pohľady. – Roč. 105, č. 1 (1989), s. 153–154 /film český – M. R. Štefánik/

Na Slovensku sa začínajú natáčať exteriéry filmu „M. R. Štefánik“: Košariská, Trenčín, Bratislava. – In: Slovenský denník. – Roč. 18 (1.8.1935), č. 175, s. 2

PAVLŮ, B.: Štefánik po Gauginových stopách na Tahiti. – In: Hollar. – Č. 1 (1937)

RÁZUS, M.: Smútočný odkaz do Paríža. – In: Nové slovo. – Roč. 32, č. 29 (1990), s. 14

Režisér Svíták o filme „M. R. Štefánik“. – In: Kinema. – Roč. 2, č. 13–14 (1935), s. 11

RUMANOVSKÝ, I.: M. R. Š.: Premeny jednej fotografie. – In: Výtvarníctvo, fotografia, film. – Roč. 28, č. 5 (1990), s. 1–3: fotogr. /čs. známky, čs. bankovky/

SLANÝ, J.: Bohatierovi. – In: Bojovník. – Roč. 41, č. 14 (1996), s. 12

SLÁVIK, M.: Pamiatke dr. M. R. Štefánika. – In: Cirkevné listy. – Roč. 103, č. 5 (1990), s. 2 /dedikačné básne/

SLÁVIK, M.: Štefánik. – In: Evanjelický posol spod Tatier. – Roč. 80, č. 1 (1990), s. 15 /dedikačné básne/

SMREK, J.: Národný film „M. R. Štefánik“. – In: Elán. – Roč. 6 (1935), č. 2, s. 7 /rec. životopisného filmu o M. R. Štefánikovi/

Štefánikov vzťah ku kultúre /-db- In: Osvetová práca. – Roč. 40, č. 18 (1990), s. 24–25

ŠTRELINGER, P.: Na vršku, na Bradle, chytá sa inovat' ... In: Slov. národné noviny. – Roč. 2, č. 19 (1991), s. 6–7: fotogr.

TOMČÍK, M.: Štefánik v slovenskej poézii. – In: Nové slovo. – Roč. 32, č. 29 (1990), s. 14

TOMČÍK, M.: Štefánik v slovenskej poézii. – In: Bradlo. – Č. 12 (1997), s. 1–2

VANČOVÁ, Z. – MICHALÍKOVÁ, H.: Milan Rastislav Štefánik. – In: Televízia. – Roč. 25, č. 29 (1990), s. 5: fotogr. /slov. dokumentárny film/

VANOVIČOVÁ, Z.: Milan R. Štefánik v pamäti národa. – In: Slov. národné noviny. – Roč. 2 (6), č. 4 (1990), s. 12 /folkloristické zápisy/

VARSIK, M.: Bez úcty k dejinám aj k tvorbe: Štefánik predmetom biznisu? – In: Národná obroda. – Roč. 2, č. 37 (13. 2. 1991), s. 12 /slov. dokumentárny film, scenár a réžia L. Bartek/

VEIGL, S.: Popri rieke: M. R. Štefánik. – In: Slov. národné noviny. – Roč. 2 (6), č. 4 (1990), s. 9 /reflexívne a dedikačné básne/

DOBOVÉ BIBLIOGRAFICKÉ FRAGMENTY

- BARTŮŠEK, J.: Přehled dosavadních publikací a zpráv o M. R. Štefánikovi. – In: Naše revoluce. – Roč. 1 (1923), s. 361–393
- MLYNÁRIK, J.: Štefánik v historiografii (1919–1947). – In: Premeny. – Roč. 26 (1989)
- NAVRÁTIL, J.: Československé vojenské dějepisectví ve dvacátých letech – In: Historie a vojenství. – Roč. 17, č. 5 (1968), s. 824–865

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Igor **GRAUS**, Štátny okresný archív, Komenského ulica č. 26, 974 00 Banská Bystrica

Ing. Ján **PIVOVARČI**, Sabinovská 11, 821 03 Bratislava

pplk. PhDr. Jan **ŠTAIGL**, CSc., Vojenský historický ústav, Kutuzovova 8, 830 00 Bratislava

PhDr. Bohuš **KLEIN**, Mamateyova 3, 851 05 Bratislava

PhDr. Ladislav **TAKÁČ**, CSc., Historické múzeum Slovenského národného múzea - Hrad, 811 00 Bratislava

Ing. René **GRÉGR**, Zelinárska 4, 821 08 Bratislava

mjr. PhDr. Pavel **MINAŘÍK**, CSc., Vojenský historický archiv, Sokolovská 136, 180 00 Praha 8 - Karlín

Mgr. Pavel **ŠRÁMEK**, Vojenský historický archiv, Sokolovská 136, 180 00 Praha 8 - Karlín

PODMIENKY PUBLIKOVANIA VO VOJENSKEJ HISTÓRII

V prípade poslaných príspevkov treba dodržiavať príslušné spracovateľské normy: 30 riadkov na jednej strane, 60 úderov v riadku, a to v textovom editore WORD 6 na diskete a vo dvoch výtlačkoch. Vedecké štúdie nesmú presiahnuť 40 strán textu. Každý príspevok musí obsahovať meno a priezvisko, adresu trvalého bydliska, rodné číslo a podpis autora. Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

OBSAH

Štúdie

GRAUS, Igor: Laické rytierske rády v Uhorsku 14. – 20. storočia (Stav a perspektívy výskumu)	3
---	---

PIVOVARČI, Ján: SNP – víťazná národnoslobodzovacia vojna Slovákov proti fašizmu v rámci druhej svetovej vojny	28
--	----

ŠTAIGL, Jan: Ľudové milície na Slovensku – ich vznik a organizačný vývoj do polovice šesťdesiatych rokov	41
---	----

Dokumenty a materiály

KLEIN, Bohuš: Predpoklady vojenskej obrany rakúskej Haliče pred I. svetovou vojnou	71
---	----

TAKÁČ, Ladislav: K činnosti J. Országha a B. Pavlů v krajaňskom hnutí v Rusku (1914 – 1917)	77
--	----

GRÉGR, René: Tajemná maďarská ponorka na Dunaji.	89
---	----

MINAŘÍK, Pavel – ŠRÁMEK, Pavel: Slovensko v anketě „Armáda v roce 1938“	91
--	----

Recenzie

TAYLOR, A. J. P.: Poslední století habsburské monarchie (Dangl, V.)	119
---	-----

ZALOGA, S. J.: Modré barety (Švrlo, P.)	122
---	-----

DURMAN, K.: Útěk od praporek. Kreml a krise impéria 1964 – 1991 (Lipták, L.)	125
--	-----

Anotácie, glosy	128
-----------------------	-----

Kronika	138
---------------	-----

Bibliografia	145
--------------------	-----

INHALT

Studien

GRAUS, Igor: Laien- und Ritterorden im historischen Ungarn des 14. – 20. Jh. (Stand und Forschungsperspektiven)	3
---	---

PIVOVARČI, Ján: Slowakischer Nationalaufstand (SNA) – sieghafter nationalbefreiender Krieg der Slowaken gegen Faschismus im Rahmen des zweiten Weltkrieges	28
--	----

ŠTAIGL, Jan: Volksmiliz (Ľudové milície) in der Slowakei – ihre Entstehung und organisatorische Entwicklung bis zur Hälfte der 60. Jahre	41
--	----

Dokumenten und Materialien

KLEIN, Bohuš: Voraussetzungen der Wehrabwehr im österreichischen Galizien vor dem Ersten Weltkrieg	71
--	----

TAKÁČ, Ladislav: Zur Tätigkeit J. Országh und B. Pavlů in der Landsmannsbewegung in Russland (1914 – 1917)	77
--	----

GRÉGR, René: Geheimes ungarisches U-Boot auf der Donau	89
--	----

MINAŘÍK, Pavel – ŠRÁMEK, Pavel: Slowakei in der Umfrage „Heer im Jahre 1938“	91
--	----

Rezensionen	119
-------------------	-----

Annotationen, Glossen	128
-----------------------------	-----

Chronik	138
---------------	-----

Bibliographie	145
---------------------	-----

CONTENTS

Studies

GRAUS, Igor: The Lay Orders of Knighthood in Hungary of 14th- 20th century (Status and perspectives of research)	3
--	---

PIVOVARČI, Ján: SLOVAK NATIONAL UPRISING (SNP) – the victorious national liberation war of the Slovak people against fascism within the frame of the World War II	28
---	----

ŠTAIGL, Jan: People's Militia in Slovakia – foundation and organisational development until mid-60s	41
---	----

Documents and materials

KLEIN, Bohuš: Assumptions of military defence of the Austrian Halič prior to World War I	71
--	----

TAKÁČ, Ladislav: On the activities of J. Országh and B. Pavlů in compatriot's movement in Russia (1914 – 1917).....	77
---	----

GRÉGR, René: Secret Hungarian submarine in Danube river	89
---	----

MINAŘÍK, Pavel – ŠRÁMEK Pavel: Slovakia in the Inquiry called „The Army in the year 1938“	91
---	----

Reviews	119
---------------	-----

Annotations, glossaries	128
-------------------------------	-----

Chronicle	138
-----------------	-----

Bibliography	145
--------------------	-----

VOJENSKÁ HISTÓRIA 2/1999

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo
Vydáva Ministerstvo obrany SR v Tlačovom a informačnom stredisku
v spolupráci s Vojenským historickým ústavom.

Na obálke generál Dr. M. R. Štefánik (olejomalba Š. Polkorába)

Šéfredaktor Mgr. Ladislav Sokol
Grafická úprava Alena Madajová a Attila Molnár

Redakčná rada: plk. doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. (predseda), členovia: PhDr. Michal Barnovský, DrSc., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Silvia Čordášová, PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), plk. PhDr. Viliam Gosiorovský, PhDr. Pavol Habáň, PhDr. Marián Hronský, CSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Vladimír Segeš, Mgr. Ladislav Sokol, pplk. PhDr. Jan Štaigl, CSc., pplk. Peter Turza, PhDr. Oldřich Vaněk, CSc.

Mgr. Mária Stanová (tajomníčka)

Schválené do tlače dňa: 16. júna 1999
Rozširuje Tlačové a informačné stredisko, Kutuzovova 8, 832 47 Bratislava
Registračné číslo 1713/97

ISSN 1335-3314

Tlač: OPS MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

ISSN 1335-3314
